DK
508
.9
Z35
1923
c. 1

ROBA

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

KAREL AND MIROSLAVA

CVACHOVEC

Digitized by the Internet Archive
in 2026 with funding from
University of Toronto

https://archive.org/details/podkarpatskrusob0000unse

PADUKAPOTSHO·RUS
ALEXY

PODKARPATSKÁ RUS

PODKARPATSKÁ RUS

OBRAZ POMĚRŮ PŘÍRODNÍCH,
HOSPODÁŘSKÝCH, POLITICKÝCH, CÍRKEVNÍCH,
JAZYKOVÝCH A OSVĚTOVÝCH

S 53 ilustracemi a 2 mapami

REDIGOVALI

Jos. Chmelař - Stan. Klíma - Jar. Nečas

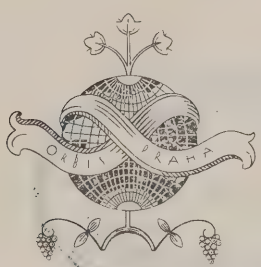

1923

NÁKLADEM „ORBIS" A. S. PRAHA

Veškerá práva, i pokud se týče otiskování jednotlivých částí, vyhrazena.

PŘEDMLUVA.

V české literatuře neměli jsme dosud encyklopedického spisu o Podkarpatské Rusi.

Poměry nejvýchodnější části naší republiky byly naší veřejnosti úplně neznámy.

Učitelé ve škole měli o ní učiti a neměli z čeho, žurnalisté měli o tamních poměrech psáti a marně sháněli potřebné správné informace. Ministerský předseda dr. Beneš správně pravil po svém návratu z Podkarpatské Rusi v Bratislavě 3. ledna 1922: »Historie Podkarpatské Rusi jest ještě nedostatečně zpracována a u nás ji neznáme. Proto zůstává v naší veřejnosti nesprávná představa o Podkarpatské Rusi, a to nejen v kruzích vědeckých a v kruzích politiků z profese, ale zejména v kruzích naší žurnalistiky, následkem toho i v naší veřejnosti a do značné míry i v našich úřadech.«

Ale ani v kruzích, které měli a mají co dělat v Podkarpatské Rusi, nebylo a není vždy správné a dostatečně široké a objektivní orientace. Podkarpatská Rus je obyčejně posuzována v těchto kruzích jednostranně. Jsou lidé, kteří se domnívají, že otázka Podkarpatské Rusi je jenom problémem řádné administrativy. Lidé cítící silně nacionálně považují zavedení určitého jazyka (buď místního nářečí nebo spisovného jazyka ukrajinského nebo velkoruského) za první otázku Podkarpatské Rusi a druhým otázkám přikládají význam jen druhořadý. Nábožensky založení lidé zdůrazňují potřebu rozšíření a uplatnění svých náboženství a církví na Podkarpatské Rusi. Někteří z nich hledají spásu v rychlém zavedení pravoslaví, jiní v církvi řeckokatolické. Protože je na Podkarpatské Rusi silná a hospodářsky i kulturně významná menšina židovská, věnují jednotlivci velkou pozornost židovské otázce na Podkarpatské Rusi a považují podle svého politického přesvědčení — za nejdůležitější problém Podkarpatské Rusi buď získání Židů pro republiku nebo odžidovštění Podkarpatské Rusi, t. j. pokud možno největší zbavení Židů veškeré moci. Lidé zabývající se hospodářskými otázkami prohlašují za první a hlavní úkol na Podkarpatské Rusi její hospodářské povznesení na poli zemědělském nebo průmyslovém. Kulturní pracovníci na Podkarpatské Rusi tvrdí, že je především

potřeba zbaviti Podkarpatskou Rus analfabetů a povznésti kulturní úroveň lidu aspoň na výši lidu v okolních zemích. Před touto otázkou ustupují u nich všechny druhé problémy do pozadí. Lidé pracující politicky podávají opět řadu jiných řešení — podle toho, ku které straně právě náležejí nebo podle ducha prostředí, v němž žijí. Někteří vidí rozřešení otázky Podkarpatské Rusi v okamžitém zavedení plné autonomie, jiní v ponenáhlém vybudování autonomie a v zjednávání předpokladů pro ni; najdou se i lidé, kteří vidí ozdravění poměrů podkarpatských v tuhé a osvícené centralisaci atd.

Každá z těchto otázek je ovšem jen otázkou specielní a nelze naprosto posuzovati podle ní celý problém Podkarpatské Rusi. Redaktoři tohoto sborníku snažili se proto předvésti čtenářstvu pokud možno úplný a nestranný obraz Podkarpatské Rusi jednak tím, že se dotýkají všech hlavních otázek z přírodního, hospodářského, politického a kulturního života Podkarpatské Rusi, jednak také tím, že získali jako spolupracovníky příslušníky všech hlavních směrů na Podkarpatské Rusi v otázkách sporných, t. j. jazykových a náboženských.

Je tedy v celku úkolem našeho sborníku přiblížiti Podkarpatskou Rus československé veřejnosti ve všech projevech jejího života a ve všech problémech, kterými se interesuje naše veřejné mínění. Jsme si vědomi toho, že není to úkol snadný a nemůže býti publikace naše celým a dokonalým jeho provedením, doufáme však, že bude znamenati aspoň kus jeho splnění.

Na konec považujeme za svou povinnost poděkovati všem, kteří se o vydání sborníku přičinili. Obrázky k reprodukci zapůjčil nám nezištně pan Jos. Bouda, inspektor čs. drah v Plzni a čs. cizinecký úřad v Užhorodě.

Josef Chmelař. Stanislav Klíma. Jaromír Nečas.

Prof. Dr. KAREL KADLEC:

O PRÁVNÍ POVAZE POMĚRU PODKARPATSKÉ RUSI K REPUBLICE ČESKOSLOVENSKÉ.

Existence Podkarpatské Rusi jako zvláštního politického tělesa právě tak jako existence státu československého jest výsledkem světové vojny, a proto na politickou její subjektivitu — podobně jako na politické postavení jiných ujařmených národů — měly větší vliv vítězné mocnosti než jiní činitelé, mezi nimi vůle vlastního národa.

Nejen mezinárodní, nýbrž do značné míry i vnitrostátní poměry našeho státu a ovšem i politické postavení Podkarpatské Rusi, vše to upraveno bylo co do základů hlavně v mírové smlouvě mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem podepsané v Saint-Germain- en- Laye dne 10. září 1919. Tak stanoví se hned ve čl. 10.: »Československo se zavazuje, že zřídí území Rusínů jihokarpatských v hranicích, určených čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými, v rámci státu československého jako samosprávnou jednotku, která bude vybavena nejširší samosprávou slučitelnou s jednotností státu československého.« A za čl. 10. následují jiné, zabývající se vesměs poměrem Podkarpatské Rusi k československému státu.

Ve spojení s naším státem dostal se tento severovýchodní kout bývalých Uher nikoli snad nějakými výbojnými choutkami našeho národa, nýbrž z vlastního svého rozhodnutí. Těm, kdo jsou do dějin podkarpatských Rusínů zasvěceni, je známo, že po shroucení habsburské monarchie vznikla koncem r. 1918 mezi samými Rusíny po obou bocích Karpat myšlenka, aby nejen uherští Rusíni, nýbrž i haličtí Lemkové se připojili k naší republice. Jménem obou těchto větví rusínských odebral se Dr. Antonín Beskid, předseda Karpatoruské Národní rady v Prešově, v lednu r. 1919 na mírovou konferenci do Paříže, aby se tam společně s naší delegací československou přimlouval za spojení Podkarpatské Rusi s naší republikou, jak se o tom usnesla Národní rada v Prešově dne 7. ledna 1919 a jak žádalo memorandum svaljavské Národní rady ze 16. prosince 1918. Do Paříže přijeli dne 13. února 1919 také zástupci amerických vystěhovalců z Podkarpatské Rusi, Dr. Řehoř Žatkovič a Julius Gardoš, kteří rovněž vyslovili přání, aby Podkarpatská Rus byla připojena k našemu státu. Tato americká delegace měla vlastně rozhodující význam. Vůdce její Dr. Žatkovič

smluvil již před tím s potomním presidentem naší republiky celou věc. Dne 26. října 1918, tedy dva dny před vyhlášením Československé republiky v Praze, podepsali Dr. Masaryk a Dr. Žatkovič ve Filadelfii ve Dvoraně nezávislosti jménem Čechoslováků a Rusínů prohlášení o nezávislosti utlačovaných středoevropských národů. Dne 12. listopadu 1918 přijala americká Národní rada Rusínů v městě Scrantoně v Pennsylvanii resoluci, podle níž se uherští Rusíni s nejobsáhlejšími právy na federačním základě připojují k československé demokratické republice. Ještě téhož měsíce uspořádali pak rusínští emigranti z Uher v Americe plebiscit o sjednocení Podkarpatské Rusi s Československou republikou. Celé dvě třetiny jejich delegátů vyslovily se pro připojení Rusínů k Československu, a jen něco málo přes čtvrtinu delegátů (28%) přálo si spojení s velikou Ukrajinou (pro úplnou nezávislost hlasovala jen 2%, pro unii s Ruskem, Maďarskem a Haličí po 1%).*)

Ve smyslu plebiscitu amerických Rusínů uznala mírová konference v Paříži jihokarpatskou Rus za součást naší republiky. Padla myšlenka Karpatoruské národní rady v Prešově, aby také haličtí Lemkové byli připojeni k našemu státu.

Že takovýmto způsobem byla rozřešena otázka sebeurčení bývalých uherských Rusínů, způsobila vojenská a politická situace Maďarů a Ukrajinců čili Rusínů mimouherských. Není nejmenší pochybnosti o tom, že by se Podkarpatská Rus nebyla stala součástí naší republiky, kdyby Maďaři nebo Ukrajinci byli měli možnost území to udržeti, pokud se týče zabrati pro sebe. Nároky na Podkarpatskou Rus činili si totiž také Ukrajinci, ale mezi rusínským lidem bývalých Uher nalézali oporu jen na východě. Část inteligence, která viděla spásu rusínského lidu jen v přiklonění se k Rusům, t. j. Velkorusům, čili t. zv. strana moskalofilská, hledala naopak spojení s Československou republikou. Ve státě našem spatřovala pro nejbližší dobu nejlepší záruku šťastné budoucnosti svého národa. Do polovice devadesátých let 19. stol. neměl uherskoruský nacionalism vůbec jiné formy než tuto, moskalofilskou. Dost bylo však mezi podkarpatskými Rusy i maďaronů, kterým nic nevadil staletý útisk se strany panujícího národa maďarského, a kteří nechtěli trhati starých politických svazků. Jim stačila autonomie v rámci dosavadního, třebas již okleštěného státu uherského.

Maďaroni a jejich protektoři, Maďaři, jednali velmi rychle. Již dne 10. prosince 1918 bylo svoláno do Budapešti »Uherskoruské národní shromáždění«, jehož se účastnilo asi 150 osob. Bylo usneseno, aby Podkarpatská Rus setrvala při Maďarsku, ovšem s podmínkou, že jí bude přiznána autonomie. Maďarská vláda s radostí to přijala a zřídila hned »Ruskou krajinu« s ministrem Orestem Szabó v Budapešti. Nový politický útvar byl také zaručen ve formě legislativní. Jako X. lidový zákon vydány byly ve sbírce maďarských zákonů z r. 1918

*) Pro úplnost sdělujeme na základě brožury Dr. Žatkoviče, vydané jako čís. 6. knížek rusínské informační kanceláře (Homestead Pennsylvania, 1921), že tužby amerických Rusínů nesly se původně výše. Přijali totiž tamní Rusíni, kteří se sešli 23. července 1918 v Homesteadu, resoluci, podle níž podkarpatští Rusíni měli dostati úplnou nezávislost. Kdyby to však bylo nemožným, měli se spojiti se svými soukmenovci haličskými a bukovinskými. A kdyby ani toho nemohli dosíci, měli dostati autonomii. Ve smyslu tom předložily pak dne 21. října 1918 presidentu Wilsonovi pamětní spis. President Wilson odvětil jim, že prvá dvě přání jsou nepraktická a že by jistě nebyla přijata příznivě spojenými mocnostmi. Teprve potom soustředil Žatkovič podle vlastního svého doznání veškeré úsilí k tomu, aby se podkarpatským Rusínům dostalo aspoň autonomie. Přiznání toto má veliký význam, poněvadž staví do podivného světla celou další činnost Žatkovičovu po jeho odstoupení z místa gubernátora Podkarpatské Rusi. V řadě brožur, vydávaných zmíněnou rusínskou informační kanceláří v Homesteadu, dožaduje se Žatkovič proti jasnému znění mírové smlouvy saint-germainské ve prospěch podkarpatských Rusínů přímé státní subjektivity, nechtěje se spokojiti pouhou autonomií.

(Az 1918.évi törvények gyüjteménye) předpisy o autonomii rusínského národa, žijícího v Maďarsku. Zákon je datován v Budapešti 21. prosince 1918 a byl publikován ve sbírce Országos Törvénytár dne 25. prosince 1918. Území rusínskému dává se tam název Ruszka Krajna.

Menšina Uherskoruského národního shromáždění s Drem. Braščajkem a knězem Dolinajem v čele upírala však budapešťskému sjezdu právo rozhodovati o osudu národa a vindikovala je sjezdu domácímu. Nyní pustili se zase do práce »Ukrajinci« bývalého Uherska. Podkarpatská Rus měla být spojena se západní ukrajinskou republikou, a sice ve smyslu usnesení ukrajinského sjezdu, konaného dne 3. ledna 1919 ve Stanislavově, nejdříve podle předběžné porady v Marmarošské Sihoti a pak podle resoluce přijaté Národním shromážděním v Hustu dne 21. ledna 1919. Zvláštní delegace měla o tom zpraviti kijevskou vládu. Zároveň s tím vysláno z Haliče na jihokarpatské území ukrajinské vojsko, aby krajinu tu zabralo. Na neštěstí pro jihokarpatskou ukrajinskou stranu musila ukrajinská vláda před bolševickým náporem opustiti Kijev, a ukrajinské vojsko z Haliče bylo nuceno na kvap odejíti z Podkarpatské Rusi, aby hájilo Halič před Poláky.

Rozdílné nazírání na rusínskou otázku jevilo se také ve třech Národních radách, povstalých na rusínském území bývalých Uher. Všechny tyto tři rady byly pro autonomii svého národa, ale prešovská hledala spojení s Československem, užhorodská s Maďarskem a hustská s Ukrajinou. Pro nemohoucnost Maďarů i Ukrajinců zůstalo však při americkém ujednání i plebiscitu a při usnesení mírové konference. Působením americké delegace rusínské (Dra. Žatkoviče a Jul. Gardoše), která se z Paříže odebrala v březnu r. 1919 nejprve do Prahy k presidentu Masarykovi, pak do Bratislavy, aby konferovala s ministrem Drem. Šrobárem, a konečně na Podkarpatskou Rus, byly všechny tři uvedené Národní rady rusínské spojeny v jednu (dne 8. května 1919 v Užhorodě), v t. zv. Ústřední národní radu rusínskou.

Rusíni stali se tedy příslušníky našeho státu, a to z dobrovolného svého rozhodnutí. Podnět ke spojení s námi vyšel od Rusínův amerických. V Podkarpatské Rusi samé nebylo sice s počátku co do příštích osudů tohoto území žádoucí jednoty, ale konečně došlo i tu k dohodě. Povolaní zástupci národa vyslovili se opětovně, že Podkarpatská Rus si přeje být spojena s republikou československou. (Mimo jiné dlužno uvésti zejména projev shromáždění z 8. května 1919, na němž všechny existující do té doby Národní rady byly spojeny v jednu Ústřední národní radu ruskou, dále prohlášení této Ústřední rady z 9. května 1919, z 9. října 1919 atd., i projev delegace vyslané do Prahy ze dne 23. května 1919.)

Běží nyní o to, jakou formu spojení se státem československým si Rusíni podkarpatští představovali, a jaká jim byla mírovou smlouvou saint-germainskou přiznána. Neboť spojení zemí může být různé povahy. Země může být pouhou provincií, částí, byť i autonomní, země jiné, mající povahu státu. Dr. Žatkovič odvolává se*) na protokol schůze Ústřední ruské národní rady z 15. května 1919, v němž se vypočítává 14 požadavků podkarpatských Rusínů a o jejich území se mluví opětovně jako o »ruském státě«. Protokol ten byl předložen nejen presidentu Masarykovi, a to rusínskou 112člennou deputací dne 23. května 1919, nýbrž i mírové konferenci v Paříži (prostřednictvím ministra Dra. Beneše).

*) Viz zmíněné jeho Exposé, str. 11. a násl.

Že kvalifikace jihokarpatského území jakožto »ruského státu« nemohla se ve zmíněném protokole bráti v přesném (právnicky správném) slova smyslu, vidno nejen ze zprávy Národních listů ze dne 26. května 1919, referující o audienci dotčené deputace u presidenta republiky, nýbrž i z rozhodnutí samé mírové konference. President podle zprávy té mluví o »autonomii«, kterou si Rusíni vymínili a podotýká, že »spojenci v Paříži uznali požadavek karpatoruských Rusů a přiřkli jim právo přičlenit se jako autonomní část k československému státu«. Nejinak se na poměr Podkarpatské Rusi k našemu státu dívala mírová konference. Názor její došel výrazu ve shora citovaném čl. 10. saint-germainské smlouvy, kde se praví, že území Rusínů jihokarpatských tvořiti bude samosprávnou jednotku v rámci státu československého (une unité autonome a l'intérieur de l'État tchéco-slovaque), kterážto slova přiznávají zřejmě povahu státu jen Československu a teprv uvnitř něho připouštějí autonomní tvar rusínský.

Střízlivého posuzovatele poměrů nemohlo zajisté rozhodnutí mírové konference o Podkarpatské Rusi nijak překvapiti. Povahu státu nemohla přece mírová konference přiznati území a obyvatelstvu tak malému ve srovnání s ostatním teritoriem republiky československé a při tom ještě kulturně tak zanedbanému a hospodářsky — aspoň pro počátek — tak chudému. Chce-li lid jistého území být státem, musí přece být způsobilý, a to jak po stránce personální, tak věcné (hmotné), aby se jako stát vlastní svou silou udržel. Lid takový musí mít především svou inteligenci, která by dovedla vykonávati státní moc, ale musí mít i hmotné prostředky, aby jimi hradil náklady státní správy. Nebylo žádnou tajností, že všechno to scházelo Podkarpatské Rusi, a proto mírová konference zajisté správně oceňovala síly obyvatelstva jejího území a vrchovatě spravedlivě rozhodla o politických požadavcích jihokarpatských Rusínů, povolivši jim obsáhlou autonomii, »slučitelnou s jednotností státu československého.«

Poměru Podkarpatské Rusi k Československu týkají se vedle citovaného již čl. 10. saint-germainské smlouvy ještě čl. 11., 12. a 13. Ve čl. 11. se ustanovuje: »Území Rusínů jihokarpatských bude míti samosprávný sněm. Tento sněm bude míti zákonodárnou moc ve věcech jazykových, vyučovacích a náboženských jakož i v otázkách místní správy a ve všech ostatních otázkách, které mu zákony státu československého přidělí. Guvernér území rusínského bude jmenován presidentem republiky československé a bude odpověden sněmu rusínskému.« — Čl. 12. zní: »Československo souhlasí, aby úředníci na území rusínském byli vybíráni, pokud možno, z obyvatelů tohoto území.« — Čl. 13. má toto ustanovení: »Československo zaručuje území Rusínů spravedlivé zastoupení v zákonodárném sboru republiky československé, do něhož bude toto území vysílati poslance zvolené podle ústavy republiky československé. Tito poslanci nebudou však míti práva hlasovati ve sněmu československém v žádných otázkách zákonodárných, které jsou přikázány sněmu rusínskému.«

Podkarpatské Rusi stejně jako ostatního území československého dotýká se mimo to ještě čl. 14. saint-germainské smlouvy tohoto znění: »Československo souhlasí s tím, že předpisy hlav I. a II., pakud se týkají příslušníků menšiny rasové, náboženské nebo jazykové, zakládají závazky zájmu mezinárodního a budou požívati záruky Společnosti národů. Nesmějí býti měněny bez souhlasu většiny v Radě společnosti národů .....« Necitujeme dalšího textu tohoto článku, poněvadž se v něm neupravuje již poměr Podkarpatské Rusi k Československu, nýbrž celému Československu ukládá se zachovávání jistých právních

principů a zachovávání to staví se pod mezinárodní ochranu. Ze čl. 14. vyplývá zároveň, že poměr mezi Podkarpatskou Rusí a Československem, upravený ve čl. 10.—13. saint-germainské smlouvy, není záležitostí mezinárodní, nýbrž jen vnitrostátní, a že tedy Společnost národů nemá práva do poměru toho zasahovati. V citovaných čtyřech článcích položeny jsou arci ve formě mezinárodní smlouvy základy organisace Podkarpatské Rusi, ale ve formě té upraveny jsou leckteré základní otázky státu československého vůbec.

Direktivy, které byly dány v saint-germainské smlouvě československé ústavě co do organisace Podkarpatské Rusi, jsou tyto:

1. Území Rusínů jihokarpatských, zřízené v hranicích určených čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými, bude samosprávnou (autonomní) jednotkou uvnitř státu československého,

2. území tomu dostane se nejširší samosprávy slučitelné s jednotností státu československého,

3. území to bude míti především svůj vlastní autonomní sněm s kompetencí (ve čl. 11.) přesně vyměřenou,

4. pro Podkarpatskou Rus bude zřízen guvernér, zvláštní správní úředník jmenovaný presidentem republiky československé, který bude odpověden rusínskému sněmu,

5. úředníci na území rusínském budou vybíráni, pokud možno, z obyvatelů tohoto území,

6. Podkarpatská Rus bude spravedlivě zastoupena v zákonodárném sboru republiky československé, její poslanci nebudou však míti práva hlasovati v československém parlamentu v otázkách vyhražených sněmu rusínskému.

Je nyní otázka, jak Československo vtělilo tyto organisační zásady do své ústavy. Ústavní listina naší republiky ze dne 29. února 1920 čís. 121. Sb. z. a n. má v § 3. tato ustanovení:

Území československé republiky tvoří jednotný a nedílný celek, jehož hranice mohou býti měněny jen ústavním zákonem (čl. 1. uvoz. zák.).

Nedílnou součástí tohoto celku jest, a to na základě dobrovolného připojení podle smlouvy mezi hlavními a přidruženými mocnostmi a Československou republikou v Saint Germain-en-Laye ze dne 10. září 1919 samosprávné území Podkarpatské Rusi, které bude vypraveno nejširší autonomií, slučitelnou s jednotností republiky československé.

Podkarpatská Rus má vlastní sněm, který si volí předsednictvo.

Sněm Podkarpatské Rusi je příslušný usnášeti se o zákonech ve věcech jazykových, vyučovacích, náboženských, místní správy jakož i v jiných věcech, které by naň přenesly zákony československé republiky. Zákony usnesené sněmem Podkarpatské Rusi, projeví-li president s nimi souhlas svým podpisem, vyhlašují se ve zvláštní sbírce a podepisuje je také guvernér.

Podkarpatská Rus budiž v Národním shromáždění československé republiky zastoupena přiměřeným počtem poslanců (senátorů) podle příslušných řádů československých.

V čele Podkarpatské Rusi je guvernér, jmenovaný presidentem Československé republiky k návrhu vlády a odpovědný také sněmu Podkarpatské Rusi.

Funkcionáři Podkarpatské Rusi budou podle možnosti vybíráni z jejího obyvatelstva.

Podrobnosti, zvláště o právu voliti a o volitelnosti do sněmu upravují zvláštní ustanovení.

Zákon Národního shromáždění, který určí hranice Podkarpatské Rusi, tvoří součást ústavní listiny.

Důležitý pro poměr Podkarpatské Rusi k republice československé jest ještě § 4. ústavní listiny, a sice prvý jeho odstavec: »Státní občanství v Československé republice je jediné a jednotné.« Poněvadž tedy Podkarpatská Rus nemá zvláštního svého státního občanství, není státem.

Ustanovení pátého odstavce § 3. ústavní listiny provedeno jest ve dvou zákonech ze 29. února 1920, a sice ve čl. I. volebního řádu pro poslaneckou sněmovnu č. 123. Sb. z. a n. a ve čl. I. § 9. zák. o složení a pravomoci senátu č. 124. Sb. z. a n., podle nichž Podkarpatská Rus volí do poslanecké sněmovny 9 poslanců a do senátu 4 senátory.

Základy ústavy Podkarpatské Rusi obsaženy jsou ve shora uvedeném § 3. ústavní listiny. Srovnáme-li jeho znění s tekstem citovaných čl. 10.—13. saintgermainské smlouvy, vidíme, že ustanovení mírové smlouvy jsou téměř doslovně převzata do § 3. ústavní listiny. Tekstové úchylky jsou zcela nepatrné. K snazší orientaci jsou shora otištěny proloženým tiskem. Úchylky tyto nejsou však nějakou změnou ustanovení mírové smlouvy, nýbrž obsahují jen několik málo doplňků, odpovídajících vesměs duchu řečené smlouvy. Vysvitne to z následujících výkladů.

Podkarpatská Rus označuje se v § 3. ústavní listiny především za nedílnou součást naší republiky. Je to důsledek první věty uvedeného paragrafu, podle níž území našeho státu se prohlašuje za jednotný a nedílný celek. Autonomní jednotka, kterou je podle mírové smlouvy Podkarpatská Rus, není přece samostatným státem, a proto je případně zvoleno označení, že je to součástka jiného státu. Mluví se o součásti nedílné. Přesněji mělo by být řečeno součást neoddělitelná anebo ještě lépe neodlučitelná, poněvadž se národ jihokarpatských Rusínů dobrovolně připojil k trvalému našemu spolku československému, jak se o tom činí výslovná zmínka v úvodní části mírové smlouvy. Slovo nedílná, i když není zvoleno zcela případně, nemůže však Podkarpatským Rusům škoditi, nýbrž naopak dává jim ústavní záruku, že území jejich nebude rozkouskováno.

Dodatkem nezávadným jsou dále slova, že sněm Podkarpatské Rusi sám si zvolí své předsednictvo. Naopak, ustanovení to znemožňuje, aby president republiky jmenoval presidium řečeného sněmu.

Co se týče kompetence podkarpatského sněmu, převzat byl ve čtvrtém odstavci § 3. úst. list. skoro doslovně tekst čl. 11. mírové smlouvy. Další dodatek, že president republiky má právo sankcionovati zákony usnesené sněmem Podkarpatské Rusi, že je kontrasignuje guvernér a že budou vyhlašovány ve zvláštní sbírce zákonů, nemůže přece rusínskými autonomisty shledán býti závadným. I když podle § 47. úst. list. nemá president republiky co do zákonů usnesených Národním shromážděním právo sankce, nýbrž jen suspensivní veto, je přece podstatným znakem autonomie, že je kontrolována státní mocí. A poněvadž Podkarpatská Rus není státem, nýbrž jen autonomní jednotkou, je zcela přirozeno, že president republiky vykonává nad zákonodárnými usneseními sněmu Podkarpatské Rusi kontrolní právo státu ve formě sankce zákonů. Není

také na újmu autonomie Podkarpatské Rusi, nýbrž naopak v její prospěch, kontrasignuje-li guvernér místní zákony. Lépe je zajisté, přejímá-li před sněmem odpovědnost za místní zákony náčelník místní správy, než aby některý z ministrů spolupodpisoval zákony, za něž by nebyl místnímu sněmu odpověden (jako to bylo na př. za Rakouska co do zemských zákonů).

V odstavci šestém § 3. je malý dodatek, podle něhož guvernéra jmenuje president republiky k návrhu vlády, a vsunuto je slovo také. Ani nad těmito dodatky nemůže se nikdo právem pozastavovati. Je-li president podle § 64. čís. 8. a § 81. c) úst. listiny při jmenování vyšších státních funkcionářů (od VI. hodnostní třídy) obmezen návrhem vlády a nemůže-li na př. presidenta nejv. účetního a kontrolního úřadu jmenovati bez návrhu vlády, je zcela přirozeno, je-li tomu tak i při náčelníkovi místní správy Podkarpatské Rusi, při guvernérovi. Tento guvernér má být podle čl. 11. mírové smlouvy odpověden rusínskému sněmu. Vloženo-li jest do 6. odst. § 3. úst. list. slovo také, znamená to, že stát náš zamýšlí učiniti guvernéra Podkarpatské Rusi odpovědným ještě jinak, totiž vzhledem k Národnímu shromáždění. Příčí se tato další odpovědnost duchu mírové smlouvy? Zajisté že ne. Guvernér je státním úředníkem, a to nejen místním, nýbrž i ústředním, exponovaným pouze do autonomní provincie státu. Obojí jeho činnost, ve správě místní i ústřední, bude nutno podrobně upraviti, jakmile bude zřízen místní sněm. (Jen mimochodem podotýkáme, že pokládáme za nedostatečnou úpravu působnosti guvernérovy, tak jak byla stanovena v nařízení vlády ze dne 26. dubna 1920 čís. 356. Sb. z. a n.). Poněvadž guvernér má státi v čele veškeré správy Podkarpatské Rusi, nejen v čele správy místní, je zcela přirozeno, že zásady o ministerské odpovědnosti vůči celostátnímu parlamentu (třeba jen vůči jedné jeho sněmovně) musí se vztahovati i na něho.

Ani odstavec osmý § 3. úst. list. není v odporu s mírovou smlouvou. V § 3. jsou vytčeny jen hlavní zásady pro organisaci Podkarpatské Rusi. Úprava podrobná je v osmém odstavci vyhražena »zvláštním ustanovením«. Nepraví se, kdo ustanovení ta vydá, zda Národní shromáždění či vláda. Příslušnost k tomu nebude zajisté nikdo vážně Národnímu shromáždění upírati. Že podobná úprava poměru Podkarpatské Rusi k celé republice nemůže již dle povahy věci náležeti rusínskému sněmu, o tom nebude zajisté nikdo pochybovati. Ostatně, kompetence sněmu toho je přesně vyměřena jak v mírové smlouvě, tak v ústavní listině. Bude tedy organisace Podkarpatské Rusi podrobně upravena buď výhradně Národním shromážděním anebo Národní shromáždění zmocní k tomu vládu. Rusíni zastoupení v obou sněmovnách našeho parlamentu budou míti příležitost při úpravě té spolupůsobiti.

Ani 9. odstavec § 3. úst. list. není porušením mírové smlouvy. Naopak, hranice Podkarpatské Rusi dávají se pod ochranu ústavy. To znamená, že ke změně zákona Národního shromáždění, kterým budou určeny hranice Podkarpatské Rusi, je podle § 33. úst. list. třeba třípětinové většiny všech členů v každé sněmovně Národního shromáždění.

Dru. Žatkovičovi v jeho polemikách proti ústavě naší republiky neběží však při této otázce jen o stránku formální, nýbrž i věcnou. On domáhá se především toho, aby hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí určeny byly formální dohodou mezi Československem a Podkarpatskou Rusí. Chce dále, aby vláda naše úředně prohlásila, že nynější ruskoslovenská hranice jest jen prozatímní. Dříve ještě než vzájemnou dohodou bude stanovena hranice de-

finitivní, má podle jeho přání připojena býti k Podkarpatské Rusi t. zv. Makovica v župě šarišské, celá župa zemplínská a ty části župy užhorodské, které se ještě dnes nenalézají v Podkarpatské Rusi.

Na to dlužno však odvětiti, že hranice určeny byly území rusínskému samými čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými (čl. 10. mírové smlouvy), a korektura jejich nemůže být v demokratickém státě provedena způsobem jiným než ústavním, dokonce ne jednotlivci, třebas i vybranými z obou sporných stran, slovenské a rusínské. Ostatně, k dohodě mezi Slováky a Rusíny sotva by došlo, poněvadž obě strany mají stanovisko nesmiřitelné.

Dr. Žatkovič dává také zvláštní smysl slovům čl. 10. mírové smlouvy »nejširší samospráva«. Kdyby záleželo jen na něm, měla by Podkarpatská Rus s Československou republikou společné jen věci zahraniční, železniční, telegrafní, telefonní, poštovní, valutu a tarify, kdežto všechno ostatní náleželo by do místní autonomie. Že tomu tak není, je vidno z téhož čl. 10. mírové smlouvy, kde se přiznává Podkarpatské Rusi sice nejširší samospráva, ale s l u č i t e l n á s j e d n o t n o s t í s t á t u č e s k o s l o v e n s k é h o. Dru. Žatkovičovi tanou na mysli patrně státoprávní poměry ve Spojených státech amerických. Ale tam běží o spolkový stát, složený ze mnoha států členských, kdežto v případě našem stojí proti sobě jen dvě jednotky, z nichž jedna je státem (Československo) a druhá (Podkarpatská Rus) pouze autonomní součástí státu prvého, jednotného.

Podkarpatskou Rus nemůžeme dobře kvalifikovati ani jako s t á t n í f r a g m e n t (podle Jellinka), totiž politický útvar s částečnou povahou státní. Nemohl' by se tento státní fragment pokládati za dost intensivní. Schází mu především pevný podklad teritoriální. Hranice jsou mu arci vytčeny, ale jejich vnitrostátní změna nezávisí na obyvatelstvu Podkarpatské Rusi, nýbrž na usnesení parlamentu celé republiky. Schází mu dále podklad personální. Neexistuje zvláštní státní občanství Podkarpatské Rusi, nýbrž jediné a jednotné státní občanství Československé republiky. Vykonává-li lid Podkarpatské Rusi v jistých oborech státní moc, a má-li zejména svůj místní sněm, nevykonává tuto moc z vlastního svého práva, nýbrž jen jako moc delegovanou, odvozenou ze samostatné moci státního lidu československého. (Srov. § 1. úst. list.: Lid je jediný zdroj veškeré státní moci v republice československé.) Proto se jak v mírové smlouvě, tak v ústavní listině mluví o »samosprávě« (autonomii) Podkarpatské Rusi, proto ona samospráva (autonomie) podléhá dozoru státní moci československého státu.

Ale nezáleží tu na právních formulkách, které mají význam jen theoretický. Pro zdárný rozvoj Podkarpatské Rusi důležitější jest to, že se jí dostalo obsáhlé autonomie, která bude uvedena v život, jakmile to dovolí kulturní a hospodářský stav zanedbaného dosud rusínského národa. Že československá republika má při správě tohoto území nejlepší úmysly, toho důkazem je její kulturní práce, až dosud vykonaná.

POLONINA ROVNA.

STANISLAV KLÍMA:

ZEMĚPISNÝ OBRAZ PODKARPATSKÉ RUSI.

Podkarpatská Rus je nejvýchodnější částí Československé republiky. Rozkládá se mezi 22° 15' a 24° 34' východně od Grenwiche. Je to řada hlubokých, přírodně krásných dolin, od severu k jihu se sklánějících, kterými z Poloninských Karpat stékají přítoky horního toku řeky Tisy. Doliny ty se všech stran sevřeny jsou příkrými, lesnatými vrchy, které dávají Podkarpatské Rusi ráz kraje horského a lesnatého, a proto i málo obydleneho. Rovina prostírá se jenom v jihozápadní části země mezi městy Užhorodem, Mukačevem a Sevljuší.

Horní tok Tisy, náležející Československé republice, je dlouhý 260 km a udává zhruba i šířku Podkarpatské Rusi od východu na západ. Tisa vzniká ze dvou pramenů: z Bílé Tisy, pramenící se pod Stohem (1655 m) a z Černé Tisy, pramenící na severních svazích Čorné Hory, pod Hoverlou (2058 m). Do Tisy vlévají se na pravém břehu tyto přítoky (od východu na západ): Sopurka, Apša, Teresva (s Besťankou, Terešulem a Lužankou), Tereblja (s Ozerankou a Uholkou), Hustica, Rika (s Repinkou a Lipčou), Bereža va (s Iršavou), Latorica (se Žděňavkou, Večou a Svaljavkou) a Už (s Uličou, Ublou, Ljutou a Turjou). Sopurka vzniká pod vrchem Svidovcem (1764 m) a u Bočkova vlévá se do Tisy. Apša protéká třemi obcemi stejného jména. Teresva vzniká pod Popadjí (1742 m) a u Teresvy vlévá se do Tisy. Tereblja vzniká pod Gorganem Vyškovským (1448 m) a u Buštiny vlévá se do Tisy. Rika vzniká pod Čornou Ripou (1288 m) a nedaleko Hustu vlévá se do Tisy. Bereža va vzniká pod Stojem (1679 m) a u Varů

se vlévá do Tisy. Latorica vzniká pod Huslou (1405), protéká Mukačevem, na Slovensku pod Vajany spojuje se s Laborcem a Užem a pod jménem Bodrog vlévá se v Maďarsku do Tisy. Už vzniká u Užoku v Užockém průsmyku.

Hlavním horstvem Podkarpatské Rusi jsou Poloninské Karpaty, které na severu ji oddělují od Haliče. Pásmo jejich přerváno je pěti průsmyky a sice: Užockým (859 m), kterým jde silnice i železnice, Vereckým (841 m), kterým jde silnice, Voloveckým (1014 m), kterým jde silnice i železnice, Toruňským (941 m) kterým jde pouze silnice, a Jasinským čili Jablonecký (913 m), kterým jde silnice i železnice.

V geologickém ohledu složeny jsou Poloninské Karpaty z pískovců a břidlic třetihorních. Od západu na východ přibývá jim na výšce. Bránu Užockého průsmyku tvoří Opolonek (1028 m) a Beskyd (1212 m), hned dále na počátku rozhraní župy užhorodské a berežské vypíná se Starostyna do výše 1229 m a dále Ruský put do výše 1311 m a konečně Husla do výše 1405 m. Potom u Vereckého a Volockého průsmyku hřeben Karpat se poněkud snižuje a zvyšuje hle zase Čorna Ripa (1288 m) a Gorgan Vyškovský (1448 m), Popadja (= Popova žena) (1742 m), Sivula (1818 m), Bratkonská (1792 m), Čorna Kleva (1723 m). Nejvyšší výše dostupují Poloninské Karpaty na nejzazším východě Podkarpatské Rusi hřebenem Čorné Hory a sice vrch Hoverla zvedá se do výše 2058 m, Pop Ivan 2036 m. Nedaleký vrch Stoh (1655 m), tvoří mezník Československa, Polska a Rumunska. Všechny tyto vrchy mají krásné vlnité tvary, příznačné pro pískovcové Karpaty. Hojnost balvanů vyskytuje se mezi lesy. Z nerostů vyskytá se tu čirá odrůda drobných krystalů křemene, t. zv. marmarošský diamant.

I mezi jednotlivými řekami vystupují výběžky Poloninských Karpat do značné výše. Tak mezi Černou Tisou a Teresvou táhne se hřeben Svidovce s nejvyšším vrchem Bližnicou (1883 m). Mezi Teresvou a Terebljou zdvihá se Něhrovec (1712 m), jižněji Dovha (1723 m) a Polonina Krásná, kterou tvoří vrchy Topas (1552 m) a Gropa (1568 m). Mezi Terebljou a Rikou na jih od Gorganu Vyškovského rozkládá se Ozirnja (1500 m) a Kamjonka (1519 m). Mezi Rikou, přítokem Latorice Večou a prameny Berežavy zvedá se Stoj (1679 m) a Veliký vrch (1508 m). Mezi Žděnavkou, přítokem Latorice a mezi přítoky Uže Ljutou a Turjou zvedá se Polonina Rovna (1482 m).

Rovnoběžně s Poloninskými Karpatami severně od Užhorodu příčně přes dolinu řeky Uže táhne se pásmo vyvřelého horstva Vyhorlatu. Je složeno převahou z andesitu a z andesitových tufů. Nejvyšší z něho jsou na pravém břehu Uže Holica (986 m) a Popričný vrch (1020 m) na levém břehu Makovica (978 m) a v pohoří Velkém Dilu Bužora (1086 m). Půda nížiny mezi Užhorodem, Mukačevem a Sevljuší je úrodná, stráně k jihu nakloněné jsou vínorodé. Někde ještě ovšem je půda nedostatečně odvodněna. Tak severně od Berehova je velký Černý močál. Rovina tato jest také velmi nízká. Čop na ohbu Tisy má nadmořskou výšku jen 103 m.

Na horách podkarpatských je nesmírné bohatství lesů. Lesy pokrývají přes polovinu půdy Podkarpatské Rusi. Rostou tu buky, duby a jedle i smrky. Tyto rozsáhlé lesy daly horám i název Lesních Karpat. Mezi lesy leží horské louky a pastviny, nazvané poloniny (slovensky pol'any), jež daly horám název Poloninských Karpat.

V lesích jest hojnost zvěře, zvláště medvědů, rysů, kun, lasic, tchořů. Liška a vlk je tu zvířetem všedním. Podobně i divoký vepř, jelen a srnec.

Na Poloninských Karpatech zvláště na Čorné Hoře, vyskytují se některé druhy rostlin, jež jinde v naší republice nerostou, za to však jsou domovem v Sedmihradsku nebo i v Rusku.

Teplé podnebí, časté deště, zvětraliny pískovců a břidlic, zúrodnělé hnijícím dřívím a listím pralesů, vyvolává vegetaci vzrůstem a hojností téměř tropickou. Rostliny, pěstěné u nás v zahradách a sklenících, jako růžová a zlatá lilie, zahradnická chrpa, náprstníky, krokus, mečík, klematis rostou tu pod širým nebem. Lísky a vrbiny, maliníky a ostružiníky tvoří neproniknutelná houští,

UŽOCKÝ PRŮSMYK.

kapradí dosahuje obrovské velikosti. Při potocích v údolích roste na příklad devětsil o listech metrových rozměrů, na poloninách roste hořec, protěž, alpská růže, divoké rhododendron myrtifolium. V rovinách daří se jižní ovoce, jedlý kaštan a fík, pěstuje se tu kukuřice, slunečnice, konopí atd.

Řeky a potoky podkarpatské mají značný spád a mnoho vody. Jejich energie mohlo by se výhodně užíti k pohonu průmyslových závodů anebo ku výrobě elektřiny. Nejlépe by se k tomu hodila Rika a Tereblja. Na projektu této elektrisace odborné kruhy již pracují.

Území Podkarpatské Rusi měří 12.694 km².

Ohraničeno jest na severu starou hranicí uherskohaličskou, vedoucí po hřebenu Poloninských Karpat. Jižní hranice proti Rumunsku ustanovena byla roz-

hodnutím Nejvyšší rady mocností spojeneckých a sdružených ze dne 7. srpna 1919. Hranice začíná od vrchu Stohu, vysokého 1655 m (47°58" severně a 24°34' východně od Greenwiche), který jest styčným bodem tří států: Rumunska, Československa a Polska (Haliče). Odtud jde na jihozápad a dosahuje řeky Tisy severně od vtoku řeky Vyšova a sleduje potom tok řeky Tisy na západ až k Teresvě, takže ponechává železnici Vyšov-Marmarošská Sihoť na území rumunském. Od Teresvy jde hranice obloukem jižně od Tisy po hranici župy marmarošské, která tu tvoří rozvodí mezi Tisou a Turou až k bodu asi tři km jižně od Širokého vrchu (805) odkud jde jihozápadně k bodu 3 km severně od stanice Halmei a dále severozápadně obloukem k Vuloku na Tise. Na tomto úseku je styčný bod tří států: Československa, Rumunska a Maďarska. Od Vuloku je hranice stanovena rozhodnutím Nejvyšší rady ze dne 12. června 1919 a jde podél Tisy až k Badalovu, odkud jde severozápadně, ponechávajíc Šurany, Darovce a Barabaš v Maďarsku, ku stoku Černé vody s říčkou Csarondou, od níž odbočuje po hranicích župy sabolčské na západ a pod Salovkou dosahuje opět Tisy, po které jde až k bodu 2 km východně od Čopu. Hranici Podkarpatské Rusi se Slovenskem tvoří řeka Už a od Užhorodu k Čopu tvoří hranice železnice tak, že železniční uzel Čop je na území slovenském. Rozhraničení řekou Užem nebylo však provedeno, takže Civilní správě Podkarpatské Rusi jsou podřízeny celé okresy Užhorod, Perečín a Veliké Berezné. Okresu užhorodskému je takto přiděleno 5 slovenských obcí, na pravém břehu řeky Uže ležících: Domanince, Huta, Kamenica, Lekart a Onakovce.

Podkarpatská Rus nebyla převzata do správy Československé republiky celá najednou. Od září 1919 do konce května 1920 byla převzata pouze župa užhorodská, berežská a okres Volovoje ze župy marmarošské, ostatní část župy marmarošské a župa ugočská převzata byla od Rumunů v červnu 1920.

Správní rozdělení Podkarpatské Rusi od 15. října 1921 je toto:

1. Župa užhorodská se sídlem v Užhorodě (město Užhorod, okresy: V. Bereznoje, Perečín, Serednoje a Užhorod).

2. Župa berežská se sídlem v Mukačevě (města Mukačevo a Berehovo, okresy: Berehovo, Iršava, Kosinovo, Rozvihovo, Svaljava a Nižné Verecky).

3. Župa marmarošská se sídlem ve Velké Sevljuši (později v Hustu) s okresy: Dolhoje, Hust, Rahovo, Sevljuš, Tiačevo, Teresva, Volovoje (okres Velký Bočkov, byl zrušen 30. června 1922).

Ze 482 obcí podkarpatských má 418 obcí méně než 2000 obyvatel, 52 obcí více než 2000, avšak méně než 5000 obyvatel, 8 obcí více než 5000, avšak méně než 10.000 obyvatel a 2 města více než 10.000, avšak méně než 20.000 obyvatel a konečně 2 města více než 20.000 obyvatel.

Největší obce a města Podkarpatské Rusi jsou:

Město	Mukačevo	20.794	obyvatel
»	Užhorod	20.213	»
»	Berehovo	14.061	»
»	Hust	11.854	»

Obec	Apša Dolní	5.947	obyvatel
»	Apša Horní	5.186	»
»	Bilky	5.119	»
»	Bočkov Velký	5.567	»
»	Jasiňa	9.370	»
»	Rahovo	6.875	»
»	Sevljuš Velká	9.187	»
»	Tiačevo	5.416	»

ŘEKA TEREBLJA.

Domy v Podkarpatské Rusi jsou velikou většinou dřevěné. V bývalých župách Bereg, Ugoča a Marmaroš byly celkem 101.842 dřevěné domy, kdežto kamenný nebo cihlový pouze 5421.

V horách mají rusínské chaloupky velice příkré a vysoké střechy a sice za tím účelem, aby v zimě sníh po příkré střeše snáze se svezl a neprolomil slabou konstrukci krovu. Zvláštností Podkarpatské Rusi jsou její dřevěné řecko-katolické kostelíky, z nichž nejcharakterističtější jsou kostely s trojvěžovitou střechou (na př. Suchoje, Užok, Kostriny a Ploské).

Podle národnosti je obyvatelstvo Podkarpatské Rusi takto rozděleno:

370.368	Rusínů a Rusů,	21.853	Čechoslováků,	103.791	Maďarů,
79.715	Židů,	10.348	Němců,	11.724	jiných (Rumunů),
		6.871	cizinců.		

Podle náboženství je v Podkarpatské Rusi:

329.698 řeckokatolíků,
60.599 pravoslavných,
55.001 římských katolíků,
64.699 evangelíků (hlavně reformovaných),
93.008 židů.

O jménu Rusů a Rusínů je třeba poznamenati toto: Samo Czambel, znalec východoslovenských a podkarpatských poměrů ve své knize »Slovenská reč« na str. 76 vyslovuje se o názvu Podkarpatských Rusínů: »Uhorskí Rusi menujú seba bez výjimky a naveky Ruskými, pokiaľ sú medzi sebou alebo s takými ľudmi, ku ktorým majú dôveru; svoj jazyk ruským. Nikdy seba nemenujú Rusíni, ani svoj jazyk rusínskym. »Rusnák« znamená človeka ruskej viery.« Naproti tomu jest jisto, že jméno Rusín je obecné v literatuře podkarpatskoruské již od dob Duchnovičových od let padesátých. Také je jisto, že místní názvy Podkarpatské Rusi mají ovšem přívlastek »Ruský« (Ruskije Komarovce, Ruska Mokra atd.).

Avšak toto přídavné jméno ruský (русский) vyslovuje se rušky a znamená něco jiného než přídavné jméno ruský (русский), vztahující se k pojmu národa a říše ruské a jmenovitě k pojmu Velikorusů.

Proto pro větší určitost je na místě název podkarpatskoruský, utvořený od úředního názvu země »Podkarpatská Rus« anebo rusínský od druhého úředního názvu »Rusínsko«.

Národnostní hranice rusínsko-maďarská podle Niederleho »Slovanského světa« str. 16., který se přidržuje Etnografické karty Uherské Rusi vydané Tomašivským roku 1906 v Akademii věd v Petrohradě, počíná u Užhorodu a běží dále přes osady: Radvanka, Dravce, Korytňany, Heďfarok, Hlubokoje, Komarovce, Dubrovka, Lučky, Podhorod, Rozvihovo u Mukačeva, Kenderemov, Kuštanovica, Dilok, Lalovo, Fogaraš, Pistrjalovo, Barbovo, Makarjovo, Šarkad, Remeta, Kvasovo, Kumjata, Egreš, Karačfalva, Šašvar, Čoma, Homlovce, Sasfalu, Sevljuš, Kiralhaza, Dubovinka, (kde počíná hranice rusínsko-rumunská u Ternavky), Veljatin, Buština, Remeta, Bedevlja, Hrušovo, Vyšná Apša (vedle maďarského Sigetu), Bočkov, Mikova, Kročunov, V. Runa, Krasna, Ruskovo až k Vyšovu na stejnojmenné řece, kde však jsou už Rusíni v menšině. Odtud přechází podél pravého břehu říčky Vesiru do Bukoviny.

Změnila se tato národnostní hranice rusínsko-maďarská během let na úkor Rusínů čili nic? Na tuto otázku odpovědí nám maďarské sbory kalvínské, které již od doby svého vzniku, od konce 16. století jsou ryze maďarské a jež v župě užhorodské, berežské a ugočské vidíme rozsety právě na národnostní hranici. Jsou to počínaje od Užhorodu: Koncháza, Malé a Velké Gejovce, Chomec, Malé a Velké Dobroňovo, Čomoňa, Serneje, Barkasovo, Rafajna Novojeselo, Malý a Velký Gút, Hať, Derceň, Fornoš a Bereg-Novojeselo, Brehy, Bene, Četfalva, Tisa-Kerestúr, Verbovce, Čornyj potok, Tisa-Peterfalva, Tivadar, Forgolaň, Tisa-Sirma a Čornyj Ardov. Spojíme-li tyto nejzazší kalvínské sbory maďarské dostaneme národnostní hranici maďarsko-ruskou v 16. století a vidíme, že se na ní od šestnáctého století do dnešního dne v podstatě mnoho nezměnilo. Okres Kosinovo a Berehovo jest tudíž čistě maďarský (s výjimkou rusínské obce Ruskoje a s výjimkou maďarských obcí Derceň a Fornoš v okresu Rozvihovo); v župě ugočské není národnostní hranice tak ostře vyhraněna.

Rusíni v Podkarpatské Rusi dělí se na tři národní kmeny a sice Lemky, Bojky a Huculy. Lemkové jsou Rusíni ze Slovenska. Jméno své mají odtud, že místo našeho jen a slovenského len říkají lem, kdežto ostatní Rusíni říkají liš. Bojkové jsou jádrem Podkarpatských Rusínů a sídlí v župě užhorodské, v župě berežské a v okresích Volovoje, Hustoje a Tiačevo v župě marmarošské. Huculové konečně sídlí v nejvýchodnější části Podkarpatské Rusi kolem Jasině a Rahova a nosí nejkrásnější kroje a ženy jejich zhotovují nejkrásnější výšivky. Vedle tohoto rozdělení Rusínů užívá se však ještě rozdílů podle kraje, jejž obývají. Tak

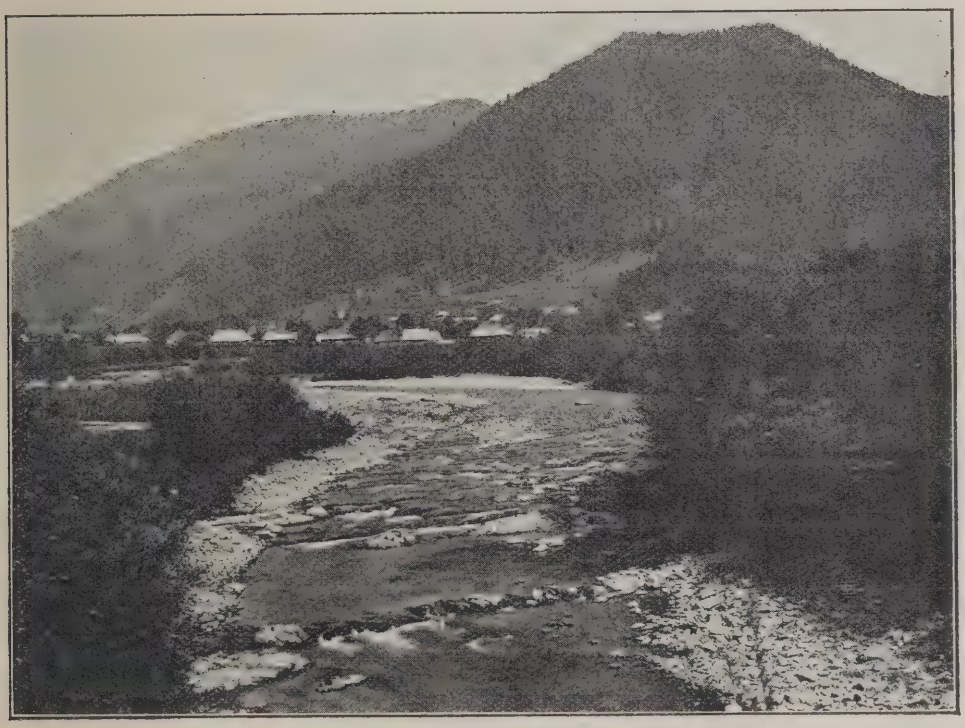

RIKA U MAJDANU.

v horách pod Karpatami obývají Verchovinci, v okolí Hustu a Sevljuše Nižňané čili Doliňané.

V Americe je podkarpatských Rusínů na 300.000 duší (někteří počítají dokonce půl milionu), tedy tolik, co ve staré vlasti. Jsou organisováni v několika organisacích: 1. »Sojedinenije greko-kat. russkich bratstv« má 46.436 členů. Orgánem jeho jest »Amerikansko-russky viestnik«, redaktor Rev. Jiří Thegza. 2. Sobranije greko-kat. cerk. bratstv« má 4100 členů. Orgánem jeho jest »Prosvita«, redaktor Rev. Valentin Gorzo. 3. »Amerikanske russke bratstvo« má 1200 členů. Orgánem jeho byla zaniklá »Narodna oborona«. 4. »Greko-kat. pravoslavne sojedinenije russkich bratstv« má asi 1500 členů. Orgánem jeho jest »Russkij viestnik«, redaktor Nik. Pačuta.

Asi 15.000 Rusínů amerických jest kromě toho v maďarských organisacích a právě tolik ve slovenských organisacích, zejména v »Pensylvánsko-slovenské rímsko a grécko katolické jednotě«. Ruský »Sckol« při Sojedinení čítá 4000 členů.

Rusíny podkarpatské charakterisuje hlavně nedostatek vzdělanosti. Egan, vyslaný roku 1899 maďarskou vládou ke studiu podkarpatských poměrů, napsal ve svém pamětním spise: »Člověka se zmocňuje zoufalství při pohledu na tento hynoucí lid. Už dnes možno napřed určiti den, kdy poslední Rusín uteče z této země.«

Díky světové válce, která přinesla Podkarpatské Rusi osvobození a připojení k republice Československé, se Eganovo proroctví nesplnilo. Avšak vzdělanost je tu dosud velmi nízká.

V Užhorodě bylo roku 1910 53% osob, starých přes 6 let, znalých čtení a psaní, v Beregu 57%, v Ugoči 48% ale za to v Marmaroši pouze 27%! !

Průměr celé Podkarpatské Rusi činí 40% gramotných. Dokladem nízké úrovně vzdělanosti lidu jsou výroky některých návštěvníků lidových přednášek roku 1921, podle zprávy osvětového referenta Kochaného-Goralčuka v Užhorodě. Tak pravil jeden občan (v Dravcích): »My potrebujeme ovos, aby nahodovati konej a konej, aby mali sme komu ovos dati, a prosviščenije (vzdělání) toho nám netreba.« Jiný občan ve Velké Kopanji pravil: »Chočeme obrazovatisja jak sljiduje a potom my sami vyženeme sych popov.«

To je ovoce maďarské školy a nebude lépe, než rusínská škola vychová nové pokolení. V oboru školství stal se od té doby, co byla Podkarpatská Rus osvobozena, značný pokrok, jak o tom svědčí článek o školství z péra zemského škol. inspektora Josefa Peška. Leč naskytují se tu obtíže nesmírné. A největší obtíže jsou rozbité školní budovy, zničené za války. Podle dopisu školního inspektora Hrycyny z Volového z 21. června 1922 působí v jeho školním okresu místo 58 učitelů pouze 18, poněvadž ostatní mají školy rozbité.

Nehledě však k výroku občana z Velké Kopanji charakterisuje Rusína podobně jako Slováka veliká zbožnost. S láskou lne k slovanským bohoslužbám své církve, která od roku 1640 je řeckokatolická. V nové době přestupuje lid i k církvi pravoslavné hlavně z důvodů sociálních, poněvadž ho někteří zmaďarisovaní duchovní poplatky příliš utlačovali. Tak roku 1904 přestoupily celé obce Velké Lučky v župě berežské a Iza v župě marmarošské, což bylo příčinou známého politického procesu v Marmarošské Sihoti.

Židů je v Podkarpatské Rusi 15% (93.008) a tvoří značné menšiny nejen ve městech, ale i po vesnicích.

Prof. dr. Kadlec uvádí Eganovu charakteristiku Židů v Podkarpatské Rusi ve své knížce »Podkarpatská Rus« na str. 20.: »Židé, od sedmdesátých let, když na Rusi byli utiskováni, valem se hrnuli do ciziny, zejména do Haliče a odtud do Uher. Mezi Rusíny tamními bylo jich ode dávna mnoho, ale nebezpečnými stali se teprve od tohoto novodobého přívalu.

Jako cizopasníci vrhli se na prosté, naivní obyvatelstvo uherské Rusi a lichvářstvím tak je vyssáli, že z něho učinili pravé otroky, pracující jen na své židovské pány. Zmocnili se veškerého hospodářského života. Pachtují skoro všechny poloniny (horské pastviny) a trávníky velkostatků a dávají je pak do podpachtu selskému lidu. Drží ve svých rukou veškeré krčmy, kde opíjejí venkovany rusínské a tím podrývají jejich morální i hmotnou existenci. I dovoz dříví, obilí a jiných věcí je vesměs v jejich rukou.

Prostředkují při všech obchodech. Prodávají výhradně potraviny, šatstvo, rolnické nářadí, stavební materiál, zkrátka všechno. Majíce ve svých rukou veliký obchod, ovládají celý hospodářský život rusínského venkovana. V každé sebe menší vesnici je jistý počet Židů, kteří lenoší a žijí jen z potu Rusínů. O prostý vesnický lid se rozdělili, takže každý Žid má své chlopy, každý chlop má svého Žida, bez něho nemůže nic koupiti ani prodati.«

Tento úsudek Eganův je ovšem z roku 1899. My doufáme, že v nových poměrech, najdou i Židé v Podkarpatské Rusi své správné místo jako rovnoprávní občané Československé republiky vedle původního obyvatelstva rusínského.

ŘEKA UŽ U HRADU NEVICKÉHO.

Z jiných národních menšin kromě Maďarů a Židů jsou na prvém místě Čechoslováci. Slováci obývají v 5 obcích okresu užhorodského (Domanince, Huta, Kamenica, Lekart a Onakovce) a Nové Klenovce v okrese rozvihovském, kromě jiných menšin. Češi jsou hlavně ve městech.

Rumuni obývají ve 4 obcích v okresu teresvanském v župě marmarošské (Nižna a Seredna Apša, Bila Cerkov a Solotvina Selo).

Němci tvoří kolonie hlavně na bývalém panství schönbornském a sice v okrese Iršava (Duby) v okrese Mukačevo (Koropec a Novojeselo), v okrese Svaljava (Siňak) a v okrese Teresva (Ustčorna a Německa Mokra) kromě jiných menších.

Kde sídlí národní menšiny v Podkarpatské Rusi, výborně nás poučuje seznam jejich škol. Slováci sídlí podle toho v Užhorodě, Velkém Berezném, Zábrodě, Perečíně, Turja Remetách a Nových Klenovcích, Němci sídlí v Palankách u Mu-

kačeva, v Podhorodě, Žofii, Lalově, Německé Kučové, Barbově, Koropci, Novém Sele (Schönborn) a Paušině. V okrese svaljavském sídlí v Siňaku, Dračíně a Novém Sele (Erwinsdorf), v okrese teresvanském v Německé Mokré a v Ustčorné, celkem ve 14 obcích.

Poštovních úřadů je v Podkarpatské Rusi 86, z nichž jsou 3 větší pošty státní (Užhorod, Mukačevo a Berehovo). Z ostatních jsou největší pošty v Hustu, Sevljuši a Jasině. Do Rumunska jde poštovní styk z Kiralhazy do pohraniční rumunské stanice Halmei. V horách jsou poštovní úřady řídké, od sebe vzdálené. Tak na př. je poštovní úřad ve Volovém vzdálen od Volovců 45 km.

Železnice jsou také řídké. Celé území Podkarpatské Rusi, veliké 12.000 km² má asi 600 km železnic, čili 1 km na 20 km² (v Čechách na 8.28 km²).

Hlavní trať vedoucí z Prahy a Košic od západu k východu spojuje tato místa: Čop, Baťu, Berehovo, Sevljuš, Hust, Teresvu, Marmarošskou Sihoť, Bočkovo, Rahovo a Jasiňu, odkud jde Jablonickým průsmykem na Stanislavov a do Lvova.

Od Teresvy jde tato trať přes Marmarošskou Sihoť (Camara la Sighet) a Vyšovo (Valea Visaului) po rumunském území, celkem 47 km. Od této hlavní trati odbočují k severu údolím řek do Haliče ještě dvě trati: Z Čopu přes Užhorod a podél Už̌e, průsmykem Užockým na Sambor a Lvov a z Baťu přes Mukačevo, údolím Latorice a průsmykem Voloveckým na Stryj a Lvov. Trati Podkarpatské Rusi jsou jednokolejné a mají na krátké vzdálenosti značné stoupání, takže ve východní části je nutno ke každému vlaku připínati dvě lokomotivy Nevýhodou hlavní trati je, že je příliš blízko hranic a že část její prochází rumunským územím. Proto jest projektována nová trať železniční, která stejným směrem od západu na východ povede z Košic do Užhorodu, (hotova jest již část Bánovce nad Ondavou-Vajany-Užhorod a Užhorod-Serednoje) Mukačevo a Hust.

Do Rumunska jde trať z Kiralhazy přes Halmei do Satmáru (Satumare). Stanic je v Podkarpatské Rusi 87 (kromě toho 6 dopravních úřadů: Baťu, Berehovo, Kiralhaza, Hust, Mukačevo, Užhorod).

Ani silnic ani cest není dostatek. Všecky státní, župní i obecní silnice měří úhrnem 2000 km, takže na 100 km² připadají asi 2 km (v Čechách 8 km, na Moravě 5 km, ve Slezsku 9 km, na Slovensku 4 km).

Zamýšlí proto stát vystavěti nové dvě hlavní cesty tak zvané »magistrály« ve směru od západu na východ.

Jedna z nich půjde přes Perečín, Verecky, Volovec, Volovoje, Koločavu, Ustčornu do Jasině. Druhá půjde přes Užhorod, Mukačevo, Hust, Tiačevo, Solotvinu a Bočkov do Jasině.

Četnické stanice jsou v Podkarpatské Rusi 102, pohraniční finanční stráž je v 72 místech.

CELKOVÝ POHLED NA HUST.

FR. DRAHNÝ:

GEOLOGICKÉ POMĚRY PODKARPATSKÉ RUSI.

Podkarpatská Rus má podobnou geologickou stavbu jako Slovensko, neboť ji celou od západu k východu prostupují taktéž Karpaty. Jejich východní část tak zv. Lesní či Poloninské Karpaty táhnou se hlavním svým hřbetem na rozhraní Haliče a Podkarpatské Rusi a vysílají četné rozsochy na jihovýchod hluboko dovnitř země.

Obě západnější župy užhorodská a berežská od pásma pohraničního na jih jsou proniknuty třetihorními sopečnými vyvřelinami andesitovými, trachytovými a jich tufy. Kupovité tyto vrchy jsou částmi sopečného Vyhorlatu, jenž se počíná v nejvýchodnějším Slovensku v župě zemplínské a postupuje k západu na půdě Podkarpatské Rusi mezi Perečínem a Užhorodem župou užhorodskou, kdež dosahuje výšky 978 m (Makovica), směrem jihovýchodním do župy mukačevské, v níž zaujímá pruh mezi Svaljavou, Mukačevem a Berehovem a proniká jihozápadním cípem župy marmarošské k Hustu a Tiačevu (nejvýše pne se Bužora (1080). Tam přibližuje se řece Tise, přes niž přechází na levý její

břeh, naležející již Rumunsku a pokračuje za hranicí směrem jihovýchodním jako pohoří Gutinské. Zbývající jihozápadní část Podkarpatské Rusi jest rovina řeky Tisy a dolního toku řeky Beřežavy a Latorice, na jih od Berehova a Čopu přechází již za Tisou v severní cíp velké nížiny uherské.

Všecky řeky stékají od severu k jihu a vlévají se do pohraniční Tisy. Svými koryty a údolími usnadňují přístup ke hranici haličské, jejímiž průsmyky: Užockým, Voloveckým a Jasiňským procházejí železniční trati do Haliče.

Celková geologická stavba Podkarpatské Rusi, nepřihlížíme-li k složitějším ojedinělým vápencovým útesům, jest dosti jednoduchá. Oblouk karpatský skládá se tu z týchž pásem jako na Slovensku, takže i v této nejvýchodnější jeho části lze sledovati:

a) pásmo krystalických břidlic, b) pásmo vápencových útesů, c) pásmo karpatských pískovců, d) pásmo sopečné.

a) Pásmo krystalických břidlic:

jest nejstarším členem oblouku karpatského Podkarpatské Rusi, právě tak jako na Slovensku, kdež tvoří jádro Malých Karpat, Vysokých a Nízkých Tater a jiných pohoří. Značné díly krystalických břidlic se však propadly, mizí u Hornadského zlomu na Slovensku a jsou pokryty karpatskými pískovci, objevují se na Podkarpatské Rusi teprve v nejvýchodnějším cípu župy marmarošské, kdež si jimi prořezávají cestu prameny Tisy. Odtud objímají obloukem Sedmihrady a pokračují přes Dunaj na půdu srbskou až k řece Timoku.

Horniny je tvořící jsou jednak tlakem změněné horniny sopečné, jednak přeměněné usazeniny stáří předpermského. Ze sericitických, chloritických, grafitických, amfibolických a křemitých břidlic, svorů a rul i jiných vynikají pruhy krystalických vápenců. V těchto břidlicích jsou uloženy na straně rumunské četná rudní ložiska, na půdě Podkarpatské Rusi dobývala se z nich železná ruda jen u Kobylecké Poljany, kdež se zpracovala v primitivní železárně. Mimo to u Kobylecké Poljany jest i ložisko tuhy.

b) Pásmo vápencových útesů:

postupuje na Podkarpatskou Rus rovněž ze Slovenska, kdež na východě mohutnější útesy se ještě objevují u Sabinova v župě šarišské. Pak jich ubývá a řetěz jich se opět navazuje u Humenného v župě zemplínské, až přechází na Podkarpatskou Rus severně od Perečína v župě užhorodské a pokračuje jižně od Svaljavy v župě mukačevské a zejména hojněji se objevuje u Dovhého a ve východní části župy marmarošské.

Geologickým stářím vápencové útesy náležejí triasu, juře a křídě. Spodní i vrchní útvar křídový mimo to jest vyvinut v souvislém pruhu mezi Jasinou a Rahovem na východě Podkarpatské Rusi. — Z hornin účastní se na stavbě útesů v první řadě vápenec, vedle něho vyskytá se však také dolomit, slín, slepenec i lupky. Místy obsahuje vápenec hojně zkamenělin, jež usnadňují přesné určení geologického stáří jeho vrstev.

c) Pásmo karpatských pískovců:

pokrývá od hranice haličské směrem jihovýchodním největší část území Podkarpatské Rusi a jest tudíž nejdůležitějším útvarem jejím. Tvoří nejvyšší horské hřbety a vrcholy Poloninských Karpat. Tvrdé pískovce, jež je skládají, nesnadno zvětrávají a dodávají horám zaobleného tvaru, příznačného pro pískovcové Karpaty.

Na stavbě pískovcového pásma se zúčastňuje jak palaeogen, starší útvar třetihorní, tak také neogen, mladší útvar třetihorní. Palaeogenu náležejí pestré

slíny se zelenavými tvrdými pískovci nummulitovými, šedivé a zelené břidlice, hlinité a písčité, tvrdé pískovce magurské, menilitové břidlice a šedivé pískovce, jež se střídají s břidlicemi a jsou obdobné alpskému flyši. Neogen jest tvořen šedivými jíly, písky a měkkými pískovci, jež obnaženy velmi rychle se porušují vlivem povětrnosti; i odpovídají alpskému šlíru.

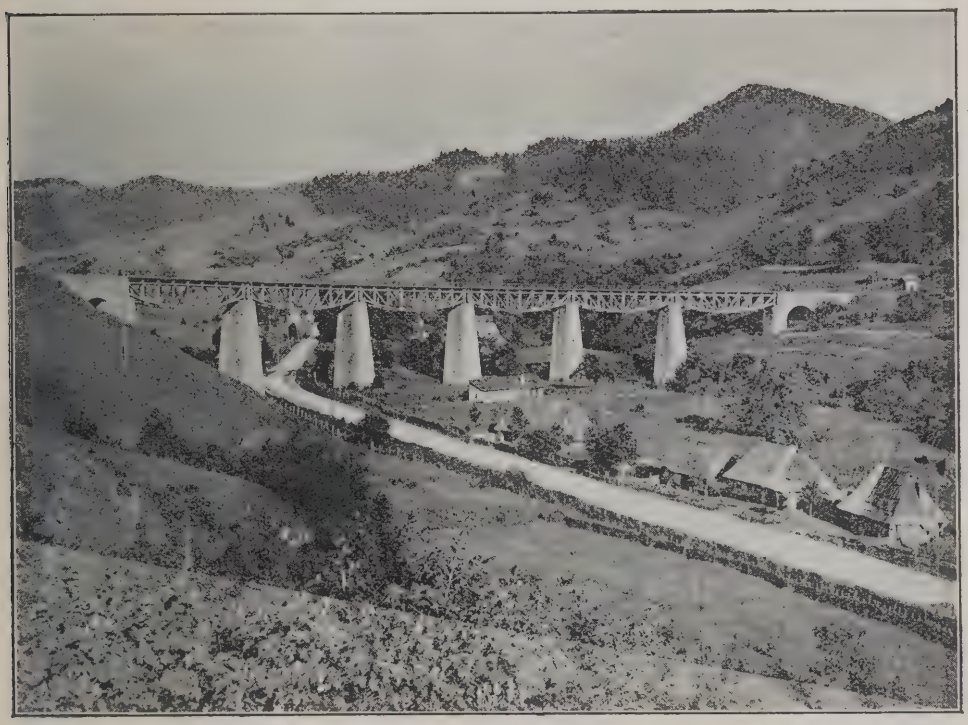

ŽELEZNIČNÍ TRAŤ U UŽOKU.
(V pozadí zaoblené tvary pískovcových Karpat.)

d) Pásmo sopečných vyvřelin:

jest rovněž stáří mladších třetihor (miocenu) a táhne se kupovitými vrchy a hřbety na vnitřní straně karpatského pásma pískovcového. Skládá se z tmavých andesitů, světlejších trachytů, místy rhyolitů, dacitů a sopečných tufů, které v mohutných vrstvách široce lemují výlevy těchto hornin.

V technické praxi na Podkarpatské Rusi užívá se všeobecně pro tmavé třetihorní sopečné horniny názvu »andesity«, pro světlé »trachyty«, ač pojmenování se nekryje přesně s petrografickým jich složením. Všechny tyto sopečné horniny rozpadají se v hranaté balvany nebo nepravidelné tlusté sloupy, místy však lze pozorovati zřetelnou vrstevnatost a hornina se láme v nepravidelných deskovitých kusech. Na mnohých místech nalezneme pevnou horninu, přikrytou struskovitou hmotou nebo sopečnými tufy, celistvými i úlomkovými, jež se časem pevně stmelily. V nich bývají uloženy i sopečné bomby a kusy utuhlé těstovité lávy.

Výskyt prakticky důležitých nerostů a hornin.

1. Petrolej.

V mladším stupni útvaru křídového v tak zv. vrstvách ropiankových a ve starším útvaru třetihorním pod spodními pískovci magurskými nacházejí se analogicky jako v sousední Haliči u Borislavi a Drohobyče ložiska petrolejová. Prozrazují se občasně se objevujícími mastnými povlaky na vodě horských potoků na několika místech Podkarpatské Rusi a na řece Uži nad Užhorodem i v Užhorodě samém.

Porovité pískovce karpatské jsou proniknuty petrolejem, jehož odtoku zabraňují vložky nepropustných hlinitých břidlic. Tento spodní petrolejový horizont shoduje se svojí lehkou naftou s ložisky haličskými jen asi 50 km vzdálenými, ale nápadně se liší od hustého zemního oleje mladších vrstev sarmatských, jak jej známe z gbelského okrsku ze západního Slovenska při hranici moravské.

Na Podkarpatské Rusi jsou 2 petrolejonosné okrsky, v nichž vrtáním přítomnost lehké nafty byla zjištěna. Nedaleko průsmyku Užockého vrtal na petrolej maďarský stát u vsi Luhu v letech 1870—1874. Bylo navrtáno ručně 5 vrteb do hloubky 19—70 m a vytěžilo se z nich celkem 120 q nafty. — Roku 1881 americká společnost provedla 2 vrtby do hloubky 80—180 m a když zlomením vrtáků byly vrtby znehodnoceny, ustala od dalšího vrtání. — V létech 1896 a 1898 až 1902 vrtala perečínská továrna Bantlinova v Luhu na 4 místech. Vrtba Anna 420 m hluboká dávala denně 5 sudů nafty, které celkem vyčerpáno 1100 q. Vrtba Török v hloubce 453 m dávala denně 4 hl nafty, vrtáno bylo až do hloubky 725 m, pro malý průměr vrtné díry další vrtání bylo zastaveno. Vrtba Lydie dávala ve hloubce 230 m 5 hl nafty denně, vrtání zastaveno ve hloubce 425 m. Ve vrtbě Akna objevila se nafta již ve hloubce 215 m a dala 286.5 hl nafty, vrtalo se do hloubky 725 m.

Sporem s Kreditní bankou uherskou další slibné práce vrtací byly zastaveny a dodnes nebyly obnoveny, třebaže všichni naši geologové, kteří tyto končiny prozkoumali, vyslovují naději, že vrtáním až do hloubky 1.500 m budou otevřena bohatá ložiska petrolejová na Podkarpatské Rusi, podobně jako na vnější straně Karpat v Haliči.

Druhý okrsek, v němž již také navrtán petrolej, jest u Jasiny v župě marmarošské. Bylo tu od r. 1878—1890 vrtáno na různých místech do malých hloubek různými společnostmi vládnoucími jen nepatrným kapitálem. Prvých 27 vrteb dosáhlo většinou jen 10, 20, 60 m hloubky. Pouze 2 vrtby zasahují do hloubky 157 a 234 m. Petrolej v nich zjištěn jen v malém množství. Když v hlubší vrtbě výstřelem dynamitové patrony, kterým měla býti vrtba dole rozšířena, aby se umožnil přítok petroleje, byl vrtný otvor ucpán a další pokusy uvolniti ho byly bezvýsledné, byly další práce zastaveny. Mimo to mnozí podnikatelé vrtali tu pouze k vůli premiím, jež vyplácela maďarská vláda za každou vrtbu, která dosáhla určité hloubky, proto většina vrtných děr dostihla jen hloubky zákonem požadované.

Na výskyt petroleje poukazují i některé přirozené výrony naftové na jiných místech. Nafta uniká z hlubin podél trhlin prostupujících vrstvy starších třetihor a dostává se až na povrch země. — Jiný zjev potvrzující domněnku o výskytu petroleje jsou methanové plyny, které vystupují ze studně se slanou vodou u Dorobratova asi 20 km severně od Berehova a podobně v okolí Hustu. Pokusným vrtáním bude třeba zjistiti, zda tyto domněnky jsou správné.

2. Ložiska kamenné soli.

Prakticky dnes nejdůležitějším nerostem na Podkarpatské Rusi jest kamenná sůl. Dobývá se od pradávna v župě marmarošské jak o tom svědčí kamenné a bronzové nástroje z dob praehistorických nalezené poblíže dnešních dolů i nálezy různých předmětů v zavalených jamách starých dolů z dob římských a pozdějších. — Na Podkarpatské Rusi těží se sůl v československých státních dolech v Marmarošské Solotvině (Akna Slatině) na pravém břehu řeky Tisy

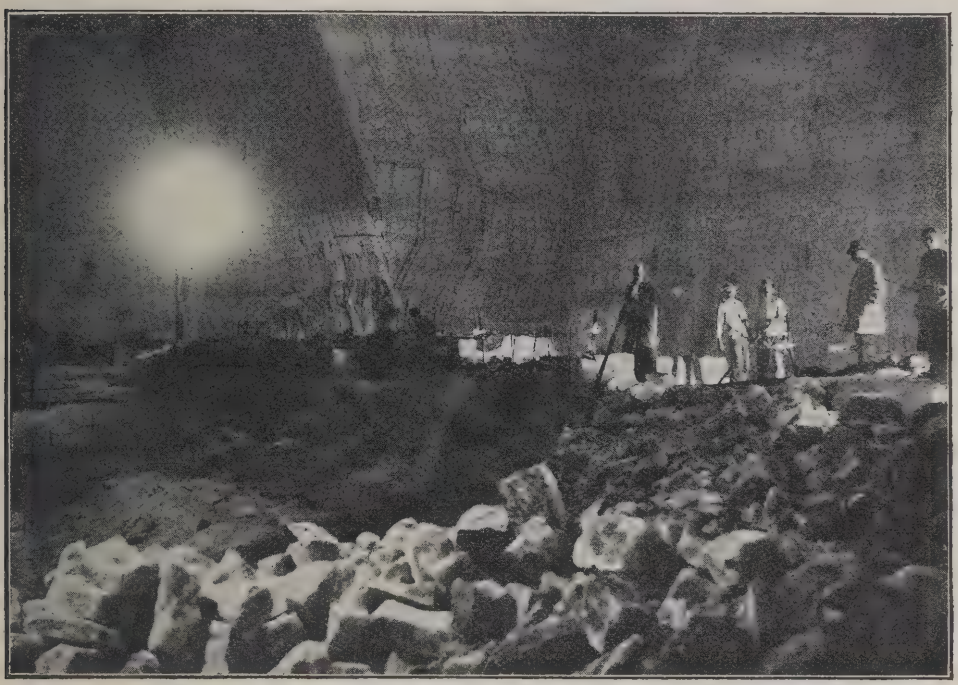

DOLOVÁNÍ SOLI V MARMAROŠSKÉ SOLOTVINĚ.

proti bývalému župnímu městu Marmarošské Sihoti, jež však, ležíc na levém břehu Tisy, náleží Rumunsku. Mimo to ložiska kamenné soli v naší republice jsou otevřena ve východním Slovensku u Prešova v župě šarišské. Ale jsou od r. 1752 zatopena vodou, takže se tu čerpá jen slaná voda s obsahem 25.5% soli, z níž v tamnějších státních solivarech se denně dobývají asi 3 vagony čisté soli varné.

Solná ložiska se táhnou od Prešova, jak z četných slaných pramenů lze souditi, na východ do Podkarpatské Rusi přes Hust a Marmarošskou Solotvinu a postupují do Sedmihradska, kdež za Tisou na půdě rumunské jsou otevřena ve velikých dolech, v nichž vrstvy kamenné soli v podobě mohutné skály vycházejí až na povrch zemský.

Sůl je tu všude uložena ve vrstvách mladšího útvaru třetihorního podobně jako v sousední Haliči. Starší útvar třetihorní (palaeogen) tvořící její podloží

jest silně zvrásněn, na něm spočívají méně zvrásněné vrstvy mladších třetihor (neogenu), jež v celé oblasti karpatské jsou zastoupeny miocenovým I. a II. stupněm středomořským (mediterranním), stupněm sarmatským a z pliocenu stupněm pontickým a thráckým. Solná ložiska jsou uložena ve vrstvách II. stupně středomořského. Vrstvy soli nejsou vodorovné, sklánějí se pod úhlem 30—80 stupňů. Sůl jest jemně až hrubě zrnitá, velmi čistá, obsahuje průměrně jen 0.2—0.4% přimísenin. Pouze při povrchu bývá znečištěna jílem (pallagem), který vrstvou 15—17 m mocnou ji přikrývá a chrání před vodou, jež prosakuje s povrchu diluvialními a alluvialními štěrky, písky a hlínami uloženými nad ní v mocnosti 15—38 m.

Soustavné dobývání soli v těchto místech započalo teprve ve středověku. Sůl se dobývá ve velikých zvonovitých komorách spojených šachtou s povrchem země. Komory do hloubky se znenáhla rozšiřují a vytěžením vznikající dutina nabývá podoby lodi gotického chrámu. Sůl se láme na dně komor primitivním ručním způsobem ve velikých kvádrech, jež se pomocí klínů případně i odstřelováním rozbíjejí na menší kusy, které se nakládají na vozíky a vyvážejí na povrch.

V nynějších dolech v Marmarošské Solotvině byla r. 1778 otevřena první jáma Christina, r. 1781 jáma Vojtěch, r. 1789 jáma Mikuláš, jež byla spojena s jámou Kunigundou, která zatopena vodou se zřítila r. 1906. Nyní na jejím místě se otevírá kotlovitá propadlina o průměru asi 100 m a hloubce asi 60 m. Na dně propadliny se leskne zelenavé jezírko pokryté plovoucími trámci dříví, uvolněného ze šachetního pažení. Na okraji vyčnívají z modrozelené vody skaliska bílé i zašpiněné soli.

Dnes těží se sůl na dvou jamách: Ludvíkově otevřené roku 1804 a Františkově založené r. 1808. První jáma dosahuje hloubky 115 m. Vylámaná dutina směřující od východu k západu měří 300 m délky a 20 m šířky, z ní odbočují postranní rubací komory. Na šachtě Františkově se nyní pracuje ve hloubce 128 m, prostor těžením uvolněný podobá se obrovskému dómu, na jehož dně se pokračuje v lámání do hloubky a na strany se ženou postranní komory, oddělené solnými pilíři 10—15 m širokými.

V nejvyšším patře, téměř u samého stropu v obou jamách kolem dokola stěn dutiny jsou zřízeny dřevěné galerie starší visuté a novější zapuštěné do stěn k pozorování stropu, jímž často proniká voda, ohrožující doly. Z galerií ženou se šachtice a vodorovné štoly, aby se zachytila voda prosakující se pravděpodobně z Tisy trhlinami v nadložním jílu. Voda se svádí do nádrží, z nichž se elektrickými pumpami čerpá na povrch.

Pohled s galerií do dómu elektricky osvětleného, na jehož dně se hemží pracující horníci se světélky kahanů, jest úchvatný. Na tlpytících se čerstvě otesaných plochách solných stěn je viděti uvrstvení soli. Mocnost solného ložiska v Marmarošské Solotvině není dosud přesně stanovena, ale předpokládá se, že jde do hloubky 300 m a rozkládá se na ploše 3,672.000 m². Představuje tudíž obrovskou zásobu soli, jejíž dobývání může býti libovolně zvýšeno. Před válkou těžilo tu Maďarsko až 40 vagonů soli denně a zaměstnávalo kolem 800 dělníků Solné doly v Marmarošské Solotvině přešly do našich rukou zároveň s východní částí župy marmarošské teprve v červnu r. 1920, do té doby tyto končiny byly obsazeny Rumuny. Tehdy se dobývalo jenom 6 vagonů denně; za naší správy těžba rychle stoupala a o prázdninách r. 1921 dosáhla již 45 vagonů denně. Až bude v dolech zavedeno moderní strojové těžení,

budou moci tyto jediné československé státní doly při stejném a snad i menším počtu zaměstnaného dělnictva úplně zásobiti celou naši republiku kamennou solí. Dnes sice železniční dopravou do západní části republiky se sůl velmi zdražuje, ale bude-li lacino vytěžena, snese její cena i dosti vysoký náklad za dopravu.

PROPADLÁ ŠACHTA KUNIGUNDA V MARMAROŠSKÉ SOLOTVINĚ.

Od dolů vede asi 4 km dlouhá železniční trať přes Tisu do Siget Camary, (Marmarošské Sihoti), kdež se připojuje na hlavní trať Čop—Jasina, jež od Teresvy přes Marmarošskou Sihoť až sem (celkem 47 km) jde po území rumunském. V Siget Camaře jsou také mlýny, v nichž dobytá sůl se mělnila, ty však připadly Rumunsku. Nové mlýny na sůl v Marmarošské Solotvině dosud nejsou postaveny a kusová sůl se odváží až do Olomouce, kdež se mele a v pytlích dává do obchodu.

3. Uhlí.

Slovensko černého uhlí kamenného vůbec nemá a hnědé uhlí těží se jen v jediné vydatné pánvi u Handlové v severním výběžku župy nitranské, ač výskyt uhlí tohoto horizontu byl v nepatrném množství zjištěn i na jiných místech (na příklad u Baňské Štiavnice, u Lučence, v okolí Prešova a jinde). Stopy hnědého lesklého uhlí téhož stáří jako u Handlové lze nalézti i v Podkarpatské Rusi na různých místech, ale mocnějších ložisk, schopných těžení, dosud tu nalezeno nebylo. Jest však pravděpodobno, že soustavným prozkoumáním Podkarpatské Rusi a provedením pokusných vrteb tam, kde lesklé hnědé uhlí se objevuje v zářezech potoků a strží, se nalezne vydatnější ložisko uhelné, jež prakticky se dá vykořistiti.

Bylo by si to tím více přáti, poněvadž uhlí pro Podkarpatskou Rus potřebné k rozvoji průmyslu se musí dovážet až z pánve ostravské. V průmyslových podnicích tamějších i domácnostech topí se vesměs dřevem neb dřevěným uhlím.

Hnědé uhlí jest stáří II. stupně středozemního (miocenního) jako u Handlové, bývá velmi často pokryto sopečnými tufy. V jeho podloží se nalézají pískovce a lupky. Vychází na den u Lachovce v župě užhorodské, na některých místech v župě mukačevské, u Bilek, Dovhého a Zadného v župě marmarošské, kdež r. 1920 bylo státem provedeno pokusné vrtání, jež však se nepotkalo s kýženým výsledkem.

Lignit (nejmladší hnědé uhlí se zřetelnou strukturou dřeva) jest geologicky mladší než právě popsané drobivé lesklé uhlí hnědé. Ve východním Slovensku a Podkarpatské Rusi objevuje se lignit v malých pánvičkách mezi sopečnými vrchy. Jest uložen ve vrstvách nejmladších třetihor (pliocenu), náleží tak zv. stupni pontickému, ale dosud nikde se nedobývá. Flece jeho místy vycházejí na den v mocnosti 1—2 m, jsou však porušeny četnými zlomy, dle nichž se buď propadly do větších hloubek, nebo byly vyzvednuty k povrchu a jsou už dávno rozrušeny a vodou odneseny. Proto, jak při pokusných těženích zjištěno, dobyvatelná vrstva náhle mizí a další dobývání lignitu potkává se s obtížemi.

Vzhledem svým, geologickým stářím a jistě i výhřevností rovnají se lignity podkarpato-ruské lignitům pánve kyjovsko-hodonské na Moravě. Na mnohých místech jsou proniknuty hmotou opálovitou, vznikající rozkladem sopečných hornin a tufů, jež obyčejně nad vrstvami lignitovými v mohutných pokrovech jsou nakupeny. U Vyš. Německé, asi 7 km západně od Užhorodu, zjistilo ředitelství státních lesů zkušebním kopáním vrstvu lignitu 4—5 m mocnou. Jiná naleziště lignitu jsou: Lachovce, východně od Užhorodu (u Seredného), v župě užhorodské, u Brehů, Rokosova, Krivé, Bukovinky, Skotarské, Nehrové a jinde v župě berežské.

4. Železné rudy.

Ještě menšího hospodářského významu než ložiska uhelná jest na Podkarpatské Rusi výskyt železných rud ocelkových a hnědelových. Ložiska jich jsou nepatrných rozměrů a jsou velmi nepravidelná. V jihozápadní Podkarpatské Rusi jsou uložena v sopečných tufech andesitových a trachytových, obsahují jen 15—20% železa a ve většině jich už dávno těžba byla zastavena. Opuštěné železné doly nalézají se u Andrašovců, Čertěže, Antalovců, Turjanských Remet

a Poroškova v župě užhorodské. Pracuje dosud primitivně malá železná huť v Dovhém, jež k tavení používá laciného dřevěného uhlí z vlastních rozsáhlých lesů. Vyrábí většinou hrubou litinu, z níž leje kotlíky, hojně obyvatelstvem používané k vaření. Přes to vydobytá ruda nestačí spotřebě a závod používá k výrobě i litiny cizí a starého železa.

Na území krystalických břidlic byla dobývána železná ruda u Kobylecké Poljany severně od Velkého Bočkova v údolí řeky Sopurky. Ložisko tamější obsahuje také ocelek, přecházející k povrchu ve hnědel. Dnes se tam ruda již netěží a v malé železárně hotoví se lité výrobky denní potřeby pro venkovské obyvatelstvo jako v Dovhém (kotlíky, pláty na plotny, železná kamínka a j.) z litiny odjinud přivezené.

5. Stavební kameny.

Pískovec:

Pevné pískovce karpatské pro své veliké rozšíření jsou nejdůležitějšími stavebními a technickými kameny Podkarpatské Rusi. Tam, kde procházejí trati železné dráhy jich územi, jsou v nich otevřeny lomy, jež skytají stavební materiál na stavbu mostů, tunelů a ostatních objektů železné dráhy. Místním kameníkům dává karpatský pískovec dobrý materiál na práce kamenické, na ozdoby stavitelské pro význačnější budovy ve městech i na práce sochařské. Návštěva hřbitovů v Užhorodě, Berehově a Mukačevě i ojediněle při cestách stojící sochy a boží muka nás nejlépe přesvědčí o kvalitě tohoto kamene.

Karpatský pískovec jest drobno až jemnozrnný, čerstvý barvy namodralé neb nazelenale šedé, ovětralý nabývá hnědého zbarvení. Převládající součástkou jeho jsou zrnka křemene, mezi nimiž na čerstvém lomu se lesknou lupénky slídy. Pevnost jeho řídí se dle tmele, jenž bývá křemitý, vápenitý nebo hlinitý. Nejpevnější a nejtrvanlivější jest ovšem pískovec s tmelem křemitým, nejméně vzdoruje vlivům povětrnosti pískovec hlinitý. Obyčejně pevnější a mocnější laviče pískovcové se střídají s vložkami písčité neb hlinité břidlice, jež usnadňují jeho dobývání v kvádrech přiměřených rozměrů. Za vlhka se dá snadno opracovávati a proto je hojně používán. Na vodní stavby se dobře nehodí, větrá, rozpadává se a jeho kvádry se brzo musejí vyměňovati. Také na obyčejné stavby se ho používá jako laciného staviva. V horských krajích vzdálených od dráhy z nouze se tluče i na silniční štěrk.

Andesit a příbuzné horniny:

Velké lomy na andesit a trachyt a jich tufy jsou otevřeny poblíže předních měst Podkarpatské Rusi, ležících vesměs na jihu při přechodu sopečných okrsků do roviny. Otevření některých těchto lomů umožnila hlavní železniční trať Čop-Kiralhaza-Marmarošská Sihoť, používší pevných kvádrů andesitových na stavbu svých objektů. Z nich kryje i dnes spotřebu štěrku na své trati i na tratích pobočných. Také silnice státní, župní i obecní zásobují se stavebním, štětovým i štěrkovacím kamenem a ochrannými sloupy na pokrajích násypů po většině z lomů andesitových. Štěrk z čerstvého andesitu vyniká náležitou pevností a pod koly vozů nedrtí se na jemný prach, nýbrž tříští se na drobné zrno. Proto silnice jím řádně štěrkované dobrým stavem nápadně se liší od silnic v území pískovcovém, kde je o dobrý štěrk veliká nouze.

Největší lom andesitový je otevřen u vsi Radvanky 2½ km jihovýchodně od Užhorodu akc. společností Granitwerke v Užhorodě. Již před válkou byl opatřen strojním drtičem a třídičem štěrku a stroji na řezání, broušení a leštění kamene. Vyrábí v prvé řadě leštěné náhrobní kameny. Kámen jest černý andesit pyroxenický středního až jemného zrna. Z drobnějšího materiálu přitloukají se kostky dlažební malé i velké, z hrubšího se přitesávají kvádry na stavby železničních mostů a tunelů. Odpadky se drtí na štěrk silniční a železniční. Firma zaměstnává za normálních poměrů na 300 dělníků, z nichž odborní kameníci a brusiči byli přivezeni ze Slezska. Hlavním odbytištěm pro leštěné zboží jest Maďarsko, s nímž firma navázala již obchodní styky.

Vyleštěný kámen připomíná černou barvou a leskem švédský syenit ale nevyrovná se mu úplně. Uvádí se do obchodu pode jménem »černý granit«. Jeho černá barva má sotva znatelné šedé zkalení, jež patrně vynikne, pozorujeme-li jej v sousedství pravého švédského syenitu, jak je to možno vidět na užhorodských hřbitovech i v menších dílnách kamenických v Užhorodě.

Závod firmy Granitwerke jest podnikem toho druhu na Podkarpatské Rusi jediným a náleží zajisté k předním závodům na dobývání a zpracování kamene v celé republice.

Velké lomy na andesit a příbuzné horniny nalézáme v Podkarpatské Rusi kromě měst Užhorodu, Mukačeva, Berehova, Sevljuše a Hustého při železničních tratích, z nichž některé jsou opatřeny strojním zařízením a před válkou vyvážely výrobky všeho druhu do Maďarska; lze očekávati, že také brzy naváží obchody s Maďarskem.

Sopečné tufy:

Obyčejně v lomech andesitových a trachytových neb na blízku nich na úpatí sopečných vrchů lámou se zároveň sopečné tufy. Poskytují výborný stavební materiál, který, když ztratil přirozenou vlhkost, stává se porovitým, lehkým a pevným kamenem. Severně od Užhorodu mezi Kamenicí nad Užem a zastávkou Voročovem jsou otevřeny několik metrů mocné vrstvy tufů. Lámou se na stavby selských chalup pro okolní vesnice, ale používá se jich, zvláště ozdobných kvádrů, tesaných z hrubozrnné brekčie tufové i na přední stavby v Užhorodě na př. kvádrové hrubé zdivo nové budovy civilní správy i sokly mnohých soukromých domů.

Jest s podivením, jak tento měkký kámen, který po dobytí v lomu se dá neobyčejně snadno opracovati, po staletí neomítnut odolává rušivým vlivům povětrnosti. O tom se můžeme přesvědčiti na hradbách a zdech užhorodského hradu, jež jsou kryty deskami z tohoto tufu. Jemný tuf dá se za vlhka řezati pilou na pravidelné kvádry nebo cihly. Cenný tento materiál bylo by možno technicky využíti k nejrozmanitějším účelům (cement, ohnivzdorné cihly, umělé kameny).

Vápenec:

Jen tam, kde dráha nebo aspoň silnice se přibližuje pásmu vápencových útesů, jsou v nich otevřeny menší lomy. Z vápence se pálí vápno pro místní potřebu, používá se ho jako kamene stavebního i na silniční štěrk. Pálení vápna ve větších rozměrech jest znemožněno jednak nedostatkem paliva, jednak není na vápno odbytu, leda příležitostně při provádění větších staveb.

Říční štěrk:

Téměř všechny silnice a železné dráhy v místech, kde nemají po ruce štěrku z hornin sopečných, používají laciného štěrku říčního. Ovšem, že tento štěrk nezvyšuje nikterak dobrý stav silnic, ba ani pro železniční trati není vhodný. Vždyť oblázky a valounky jeho povstaly z karpatského pískovce a měkkých břidlic, jejich větrání transportem v řekách ještě více se urychluje. Proto silnice takto štěrkované za sucha jsou pokryty mohutnou vrstvou prachu, který za deštivého počasí na frekventovanějších silnicích se mění v bezedné bláto. Na železničních tratích pak pražce obložené říčním štěrkem, rozpadávají se rychle v hlinito-písčitou drť, brzy zahnívají.

Všechny řeky v Podkarpatské Rusi tekou od severu k jihu, z území karpatských pískovců do oblasti sopečných vyvřelin a v rovině se vlévají do řeky Tisy. Cestou dostávají se do nich tudíž i balvany a úlomky pevných hornin sopečných, jež v létě za nízkého stavu vodního na mnohých místech jsou vybírány a tlučeny na štěrk. Ani tento štěrk není dobrý, ale přece jen svojí kvalitou se vyrovná obyčejnému štěrku říčnímu.

*

Primitivní život nenutil obyvatelstvo Podkarpatské Rusi k využitkování přírodního bohatství uloženého v hojné míře v prakticky důležitých horninách. Obyvatelé Podkarpatské Rusi staví dosud většinou své příbytky ze dřeva, jehož jim štědrá příroda poskytuje nadbytek. A tak i kostely a veřejné budovy jsou stavěny ze dřeva. K výzdobě pak význačnějších budov, jež Maďaři stavěli ve městech, přiváželi ozdobné kameny z bohatých lomů vnitřních Uher, často z veliké dálky.

Majitelé lomů na Podkarpatské Rusi jsou velcí držitelé půdy: stát (státní správa lesní), velkostatky a obce, které je pronajímají skoro výlučně židům. Lomy nejsou, až na několik největších odborně vedeny, lámou mnohdy kámen nevhodný, ač na blízku by bylo možno otevříti lom v kameni dobrém a trpí ponejvíce špatnými přírodními cestami, takže mnohé jsou přístupny jen za suchého počasí.

Už nyní bylo by dobře zříditi na Podkarpatské Rusi řádnou státní dílnu pro zpracování kamene, jež by vyučila ruské mladíky tomuto řemeslu. Později by mohla býti přeměněna na kamenickou školu, která by se zabývala nejen zkoušením kamenů, pokud se dají k různému účelu zpracovati, ale přispěla by zajisté k vytvoření nového odvětví obživy pro chudý podkarpatský lid.

6. Alunit.

Zmínky zasluhují ložiska alunitová rozkládající se v trachytových vyvřelinách jižní části župy mukačevské. Mezi Berehovem a zastávkou Bene na trati Čop-Kiralhaza jest několik důležitých výskytů tohoto nerostu. Alunit tu vznikl působením solfatar, jež jako dozvuk někdejší činnosti sopečné působily na trachytové horniny. Alunit se dobývá v lomech u Bene a Velkého Mužiova pro chemickou továrnu ve Velkém Bočkově k výrobě kamence. Mimo to lámou ho jako stavební kámen a vyrábějí z něho i mlýnské kameny. Také u Kovače a Pusty Kerepec mezi Berehovem a Mukačevem se vyskytá.

7. Kaolin.

Známé ložisko kaolinu se nalézá v župě užhorodské u Dubriničů při trati Užhorod-Užok. Před válkou se tu dobýval a vyvážel do Maďarska. Mimo to vyskytá se kaolin zároveň s alunitem u Velkého Mužiova, kdež jest otevřen v lomu zvaném Kuklabáňa. Vznikl působením par vycházejících z chladnoucího magmatu, které trachytové horniny přeměnily částečně v kaolin.

8. Hlíny.

Na mnohých místech Podkarpatské Rusi jsou mocná ložiska výborné ohnivzdorné hlíny. Povstala vyplavením kaolinu ze sopečných tufů a zvětrávajících sopečných hornin. Její výskyt je základem domácí hrnčířské výroby na Podkarpatské Rusi. Hlíny hrnčířské se dobývají v okolí Hustu, Mukačeva, Užhorodu, ale nejlepší jsou v okolí Berehova. Časem mohly by býti podkladem rozvoje šamotového a keramického průmyslu. Také o hlíny cihlářské v Podkarpatské Rusi není nouze, jak tomu nasvědčují cihelny v mohutných svahových nakupeninách lössu v okolí důležitějších měst v nížině užhorodsko-tisské. Sopečné tufy, šedé jíly, vápenec, písek a štěrk říční byly by výborným materiálem na cement a umělé kameny; je třeba jen zkušeného podnikatele, který by svým důmyslem a kapitálem umožnil zpeněžení tohoto přírodního bohatství.

9. Minerální vody a lázně.

Podkarpatská Rus stejně jako Slovensko má velmi mnoho minerálních pramenů, jichž valná většina dosud nijak není využitkována. A pokud jsou u nich zřízeny lázně, jsou vždy velmi primitivní. Válka většinu jich zničila úplně, nebo aspoň způsobila, že byly tak zanedbány, že dnes jejich obnovení bude vyžadovati velikého nákladu.

Minerální prameny objevují se tu na obvodě sopečných vyvřelin jako poslední známky někdejší mohutné činnosti vulkanické a v pásmu karpatském pronikají podél trhlin vzniklých při vrásnění Karpat. Jsou to jednak železité kyselky, vody sirné i slané i prameny jodové. Nejbohatší minerálními vodami je župa marmarošská. V 98 obcích jsou tu známy 234 minerální prameny, z nichž některé ležící při železničné trati Kiralhaza-Jasina daly původ malým lázním na př. Kvasy, jižně od Jasiny a ještě jižněji Rahovo. Asi 12 km severně od Velkého Bočkova 500 m nad mořem jsou lázně Kobylecká Poljana v neobyčejně krásném přírodním zákoutí. Několik jejich pěkných pavilonů válkou bylo hrozně zpustošeno. Obrovské lesy bukové pokrývající celý kraj splývají s velikým parkem promíseny i stromy jehličnatými a zabíhají až k samým lázeňským budovám. Touto svojí polohou mezi lesy připomínají nám Luhačovice na počátku jejich rozvoje, ač klimatické poměry mají výhodnější než Luhačovice. Lázně ještě roku 1921 o prázdninách byly opuštěny.

Snad během války zpořáženo bylo stromořadí obrovských staletých jasanů, jež vroubily cestu odbočující od hlavní silnice k lázním. Jejich úctyhodné pařezy i dosud neodstraněné kmeny vedle nich ležící jsou dokladem nerozumného pustošení přírodních krás. Lázně mají pramen železité kyselky a pramen sirný. Byly hojně navštěvovány lázeňskými hosty z Uher a Haliče. Počítaly se k nejzdravějším klimatickým lázním uherským.

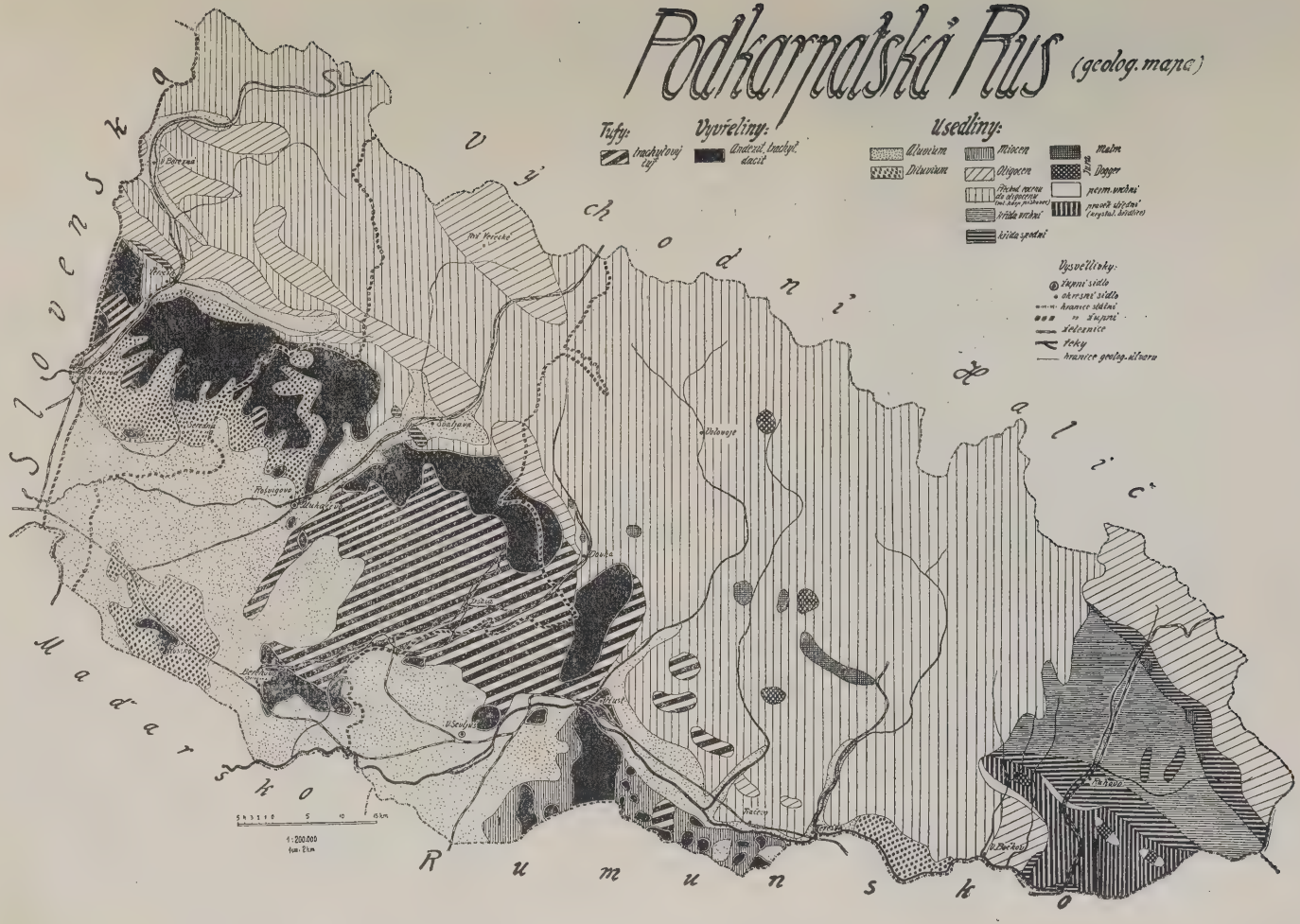
Podkarpatská Rus (geolog. mapa)
Tufy:
trachytový tuf
Vyvřeliny:
Andezit. trachyt. dacit
Usedliny:
Aluvium
Diluvium
Miocen
Oligocen
křída vrchní
křída spodní
Malm
Jura
Dogger
perm. vrchní
pravěk. střední (krystal. břidlice)
Vysvětlivky:
župní sídlo
okresní sídlo
hranice státní
" župní
železnice
řeky
hranice geolog. útvaru
Slovensko
Východní Halič
Maďarsko
Rumunsko
1:200.000
1cm = 2km

Při státních solných dolech v Marmarošské Solotvině jsou dvoje malé primitivní lázně, v nichž připravují se slané koupele. Jedny jsou u samých dolů v obci, druhé níže asi 2 km jihozápadně na okraji údolí Tisy.

V župě berežské je známo asi 40 léčivých pramenů, z nich nejdůležitější jest alkalicko-železitá kyselka v Poljaně, 9 km severozápadně od Svaljavy, jež se správou statků býv. hraběte Schönborna uvádí do obchodu v lahvích pod názvem »Poljanská kvasná voda«. Názvem »kvasná voda« označují se na Podkarpatské Rusi kyselky a minerální vody vůbec. Na schönbornských statcích jest ještě řada minerálních pramenů. Při některých z nich jsou primitivní lázně, vyhledávané hlavně židovským obyvatelstvem domácím.

V župě užhorodské jest celkem 10 důležitějších pramenů minerálních V samém Užhorodě jsou zanedbané lázně »Kvasná voda« se železitou kyselkou. Před válkou velké návštěvě z Haliče těšily se útulné lázně v Užoku při samé hranici haličské. Dnes po nich zbyly jen rozvaliny, zpustošený lázeňský park a prameny železité kyselky. Na úpatí Poloniny Rovné vyvěrají sirné prameny; koupele nemocným se připravují jen v prkenné boudě.

Slané prameny vyvěrají u zastávky Sola při trati k Užoku. Nejlepší lázně v župě užhorodské, jež se uchránily přes válku, jsou Sobrance, ale ty jsou připojeny k župě zemplínské na Slovensku.

K doplnění obrazu o nerostném bohatství Podkarpatské Rusi musíme připomenouti, že v dávných dobách na horní Tise a na potocích a horských říčkách, stékajících z území krystalických břidlic se rýžovalo zlato. V těch místech nalézáme dodnes stopy rýžování v podobě hald písku a oblázkového štěrku.

Jak už učiněna zmínka při popise lignitu, nalézají se místy v jeho vrstvách shluky žlutohnědého opálu, kterého by bylo možno použíti k výrobě ozdobných předmětů. Mimo to v župě marmarošské u lázní Kobylecké Poljany ale i jinde v karpatech vyskytají se drobné, na obou polech pěkně vyvinuté krystalky křišťálu, tak zv. marmarošské diamanty, jež se z rozvětralé drti hlavně po dešti sbírají. Cení se jako polodrahokamy.

Z celkového přehledu je patrno, že ač Podkarpatská Rus má velmi mnoho cenných nerostů, jichž zužitkování časem poskytne práce rukám chudobného lidu rusínského, přece jen tvrzení o neobyčejném bohatství nerostném jsou upřílišněna. Podkarpatská Rus má nevyčerpatelné ložisko kamenné soli, její okrsky petrolejonosné oprávňují k slibným nadějím, snad i uhlí při soustavném prozkoumání země bude nalezeno, ale postrádá dle dosavadních výzkumů vydatnějšího ložiska kovů obecných i drahých.

Těžba přírodnin uložených v nitru zemském s hlediska národohospodářského má na Podkarpatské Rusi význam druhořadý, tato přírodní bohatství dají se ovšem uvolniti jedině rozumnou a vytrvalou prací.

STEPNÍ DOBYTEK.

VÁCLAV DRAHNÝ:

ZEMĚDĚLSTVÍ V PODKARPATSKÉ RUSI.

Úvod:

Moderní zemědělství vyžaduje všestranně vzdělaného zemědělce. Umění hospodařit nedostaví se samo sebou. Nestačí učit se synu od otce a tomu od děda. Zastaralý tento názor vymizel v řemesle a průmyslu, avšak na Podkarpatské Rusi je ještě dodnes zakořeněn v zemědělství.

V každé zemi, kde všeobecné vzdělání — o odborném nemluvě — stojí nízko, i když ostatní podmínky jsou pro zemědělství dobré, hospodaří se extensivně. Intensivně a racionelně vedené zemědělství vyžaduje vyšší úrovně všeobecného vzdělání.

Ve státě, kde jest lid ujařmen, nevěnuje se vzdělání jeho žádoucí péče a proto zemědělství v takové zemi je v plénkách.

V Podkarpatské Rusi lid nalézal se po celé tisíciletí v otroctví. V poslední době před válkou neměl vůbec škol ve svém mateřském jazyku, neměl proto ani nejnižšího vzdělání. Vtisknut výbojnými Mongoly v úzká údolí lesnatých Karpat, nemilosrdně obejmut surovou pro zemědělce přírodou, byl nucen po staletí zápoliti s divokou zvěří o skývu ovesného chleba neb o suchý brambor. Nesměl se ozvat proti útisku maďarských pánů. V úrodné rovině maďarské byl Rusín trpěn pouze jako sezonní dělník. Na dlouhou zimu vracel se do svých hor.

Nechtěl li otročiti maďarskému pánu, prchal do Ameriky, kde za pár dolarů prodal svá nejlepší léta, své zdraví a vracel se do chudobného svého domova zklamán prožíti v bídě a útisku poslední léta svého lopotného života.

Po celá staletí neprokmitla rusínskému lidu světlejší budoucnost a proto jakoby ze zoufalství hledal zapomenutí v kořalce a tabáku. Jen po dobu opojení cítil se šťastným.

Tak žily celé generace rusínského lidu a jen přírodou daná zdatnost zachránila ho od úplného zdegenerování.

Ujařmený nevzdělaný lid, uštvaný maďarskými žandarmi, obklopený divokou přírodou, bál se styku s lidmi a stal se nedůvěřivým. Šizen na každém kroku židovským krčmářem, stal se falešným a úskočným. Žil ve svém kraji životem trpitelským. Jen tak vysvětlíme si poustevnický způsob života podkarpatských horalů, tak zvaných Verchovinců. Jejich životní potřeby jsou velmi malé. Rozhled mají nepatrný. Vedou chmurný, jednotvárný, pověrčivý a nedůvěřivý život.

Nepatrná životní úroveň nevyžaduje velké námahy k uhájení existence a proto výkonnost lidu je též minimální. Jakási nechuť k životu je vidna na každém kroku. Podvýživou trpí celá Verchovina; velký počet tělesně i duševně zakrnělých lidí, s nimiž se často v horách setkáváme, jest důsledkem alkoholismu a špatné výživy.

V této stati nemíním se rozepisovati o sociálních poměrech na Podkarpatské Rusi, ale jsem nucen předeslati těchto několik vět, aby jasně vynikla příčina zaostalosti v zemědělství na Podkarpatské Rusi a neobyčejně malá jeho produktivnost i tam, kde přirozené podmínky pro zemědělství jsou výhodné.

Zemědělec:

Rolník na Podkarpatské Rusi používá do dnes k obdělání půdy nejprimitivnějšího nářadí. Do lesa vychází se sekyrou, do pole s motykou. Brány hotoví si dřevěné, často však používá jen z trní spleteného smyku; rovněž dřevěné jest ruchadlo a vůz často na dřevěných nápravách. Ano uvidíme i vůz o plných dřevěných kolech z pařezu vydlabaných. Postroj volský je dřevěné dvojité jařmo, na koni jen náprsník.

Rusín na Podkarpatské Rusi přidržuje se prvotního způsobu pastevnictví, při čemž les mu je překážkou a proto ho na každém kroku ničí. Pastviny jsou neupravené, křovím a trním zarostlé.

Polní hospodářství je v prvním stadiu vývoje. Je to v mnohých místech přechod od lesů k pastvě a orné půdě. Často na strmých horských stráních sesekává zemědělec les, pálí haluze a mezi pařezy skopává zem, aby ji 3—4 roky oséval a pak užíval dočasně za pastvu, dokud nezaroste křovím tak, že se opět odhodlá zajíti v ta místa se sekyrou. Tento způsob hospodaření je znám pod názvem »žďár«, místní název »paleniště«. Pole se popelem pohnojí a rodí opět několik let bez hnoje.

Druhý obvyklý způsob polaření je tak zv. divoké travopolní hospodaření. Celá obec má rozděleny horské pozemky na dvě části. Jednu část oře a obdělává, druhou polovinu užívá za pastvu. Po několika letech bez hnojení a řádného obdělávání přestane pole roditi. Ponechá se tudíž na pastvu, aniž by se podsela dříve tráva neb pícnina a druhá polovina, t. j. pastvina, se zoře.

V některých obcích došlo se tak daleko, že divoké travopolní hospodaření přešlo v úhoření resp. dvojpolní hospodaření. Totiž jedna polovina pozemků se ponechá rok odpočinout, aniž by se čím osela a slouží za pastvu, druhá se oře a osévá ovsem. Tak se postupuje již po 40—50 roků. Prvý rok úhor — pastva, druhý rok oves. Přirozeně pastva není žádná a oves je ubohý. Proto se Verchovinec snaží obdělati co nejvíce nové půdy »noviny«, lesní půdy často na tak strmých stráních, že rolníci jsou nuceni v létě svážeti odtud úrodu na saních. S vozem by se dolů nedostali. Často takové stráně se obdělávají ručně, motykou a nejednou zdravý horal vynáší brány na stráň na svých plecích a slabý koníček horský táhne je pouze s kopce dolů.

PASTÝŘ TROMPETÁ NA TROMPETU V KELEČANECH U VOLOVÉHO.

V údolích a rovině s aluviálním náplavem možno již mluviti o zemědělství. V horách žije vlastně pastevec, který obdělává a hnojí jen nepatrné políčko v údolí neb ohražené u chaty proti svému dobytku či v lesích proti divoké zvěři (vepřům, jelenům). Políčka taková zvlášť u lesů hlídá ve dne v noci proti útoku divokých vepřů, kteří jsou s to během několika hodin zpustošit mu celé bramborové, ovesné neb kukuřičné pole. Zemědělec jest nucen své políčko po celé léto hlídati jako pastevec své stádo. Hlídá pole se psem, který zahání drzou zvěř. Hlídač v noci ohněm a klepáním, křikem i výstřely hájí si úrodu. Boudu staví si na 4 asi 1 m vysokých kůlech, aby ve spánku nebyl přepaden zvěří a aby měl přehled přes celé pole.

Zvlášť za podzimních večerů před sklizní bramborů upoutají zrak cizincův četné ohníčky roztroušené po svazích strání, kam jen oko dohlédne. Od nich ozývá se zpěv hochů a děvčat, rozléhají se lahodné zvuky fujary pastevcovy, klepání klapaček, křik a štěkot psů. Vše to prozrazuje, že horalé střehou svoji úrodu proti dotěrné zvěři.

V údolích a rovině hospodaří se lépe. Hnojení polí věnuje se už jistá péče. Pro ozim oře se nejčastěji dvakrát aneb se seje ozim po bramborách a kukuřici, tedy po hnojených okopaninách.

O správném postupu osevním ani zde nemůžeme hovořiti. V některých obcích se úhoří. Úhoru užívá se jako pastvy pro dobytek. Po žních se dvakrát oře, pohnojí chlévskou mrvou a zaseje se ozim. Tento způsob hospodaření je zvlášť v rovině rozšířen. V údolích a těch obcích, kde je dobré půdy nedostatek, seje se červený jetel, který se ponechává 3—4 roky. Vyúhořené takto pole se hnojí chlévskou mrvou a osévá ozimem. Nejčastěji se však ozim seje po okopaninách, t. j. po hnojených bramborách a kukuřici. V horských údolích, kde kukuřice později dozrává a zima se brzy dostavuje, takováto pozdní setba v letech, kdy je málo sněhu, selhává, za to je-li silný pokrov sněhový, osvědčuje se lépe než setba raná.

Na velkostatcích, zvlášť kde je hospodářský lihovar, přidržují se následujícího postupu osevného: 1. ozim, 2. okopaniny, 3. oves; u rolníků: 1. okopanina, 2. ozim, 3. oves.

Ve skutečnosti význam postupu osevního, jako i ostatní osnovné zákony, jimiž se výroba zemědělství řídí, nejsou zdejšímu zemědělci známy.

Často hospodaří se loupežným způsobem. Seje se jedna a táž plodina několik let po sobě na jednom místě, půda se vymrskává, správně nehnojí, racionelně neobdělává; přestane-li rodit, ponechá se sama sobě.

Zemědělec podkarpatoruský nezná podmítky strnišť, orby na zimu, užívání umělých hnojiv, setí řádkového, užívání moderních strojů, zušlechtěného osiva, neumí zacházeti s mrvou chlévskou, nemá řádných hnojišť, chlévů, odpadů a jímek na močůvku, nemá stodol, sýpek, nezná odvodnění pozemků, meliorací pastvin, zavodnění luk a pod. Proto mu také jeho pole nedává ani poloviční úrodu, na jakou jsme zvyklí v Čechách.

Stodoly a senníky zaměňuje stříška na 4 sloupech postavená, která se dle potřeby zvyšuje neb snižuje.

Louky se často používají za pastviny. Nehnojí se a bývají obyčejně posety prastarými mechem a křovím obrostlými krtinami.

Les z větší části slouží za pastvinu. V létě vypásají se horské pastviny, t. zv. »poloniny« a po žních veškerá půda v údolí i v rovině. Pastva vyžaduje nejméně práce. Pastevec hájí si své právo a pase dle starého zvyku všady. Proto často je těžko uchránit pokročilejšímu rolníku ranní posev od spasení, proto nenajdeme podél silnic jediného stromku, proto sady a ovocné stromy vůbec se vysazují jen zřídka. Vinice a sady tvoří zvláštní po většině oplocené rayony.

Extensivní polaření a racionelní pastevnictví je důsledek malé vzdělanosti a ujařmení lidu. Vždyť do r. 1920 uchovala se robota v podobě desátků odváděných kněžím a učitelům pod místními názvy: »rokovina« a »koblina«. Stát, velkostatkáři a Židé otročili lid pronajímáním půdy na polovinu, třetinu a čtvrtinu úrody. Při tom často majitel půdy dal pouze nezoranou a nehnojenou půdu, osivo, hnojivo a veškerou práci musel vykonati nájemce, chudý malorolník, jenž o úrodu musel se děliti na polovinu s majitelem půdy. Na polovinu se dával též dobytek, při čemž vynalézavost kapitálově silnějšího, po většině

statkáře, obchodníka neb krčmáře šla do krajnosti. Ubohý malorolník dostal ku př. od žida ovce, krávu neb telata na 3 roky na krmení. Veškeré risiko nesl a po třech letech polovinu odvedl Židovi. Často statkáři v župě užhorodské brali si na zimu ovce na krmení od rolníků až ze župy marmarošské. Za přezimování ponechali si polovinu stáda. Židé v tomto směru docílili vrcholu vynalézavosti. Šidili Rusína při koupi, vydržování i prodeji.

Nevzdělaný lid, opovrhovaný, dřel se na druhé dle místního názvu »pány« maďarské a židovské. Sám třel v horách bídu s nouzí. V jeho krásných horách domovinou jsou stálé infekční nemoci (tyf skvrnitý, břišní i j.).

SELSKÝ DVŮR Z OKOLÍ JASINĚ ZE PŘEDU.

Půda:

Geologický útvar Podkarpatské Rusi je trojí: Při hranici Haliče táhne se mocný pás hlinitého pískovce karpatského, který zabírá ⅔ celého území. Pás tento je kraj hornatý, porostlý lesy bukovými, proto se jmenuje Lesní čili Polonínské Karpaty. Lesy v těchto horských okresech zabírají kol 70% veškeré rozlohy. Políčka jsou jen v údolí řek a potoků v nižších nadmořských výškách. Vrcholky nejvyšších hor (Rovná, Stoj, Hoverla a j.) jsou bezlesé poloniny, skýtající výbornou letní pastvu. Hlinitý pískovec lehko větrá a dává dosti dobrou ornici.

Středem Podkarpatské Rusi od Perečína přes Mukačevo a Iršavu k Hustu táhne se pás vyvřelin andesitových a trachytových, které větrají pomalu, avšak skýtají zvlášť zvětráním sopečných tufů těchto hornin výbornou ornici.

Jihozápadní rovina zabíhající na sever do hor, údolí, řek, je bohatý aluviální a diluviální štěrkový i hlinitý náplav. Zabahněné okrsky odvodněním by se staly nejúrodnější ornou půdou Podkarpatské Rusi. Dnes však jsou to jen močály, kyselé pastviny a louky. Posev v rovině při řekách trpí jarními rozlivy a bývá často zničen.

Půda je tedy úrodná, v rovině a údolích bohatá. Stráně a hory jsou rayonem pastevců a lesníků.

Podnebí:

Podnebí je v Podkarpatské Rusi pro vegetaci příznivější než na západě republiky. Průměrný počet srážek vodních v rovině pohybuje se kol 700—800 mm, v horách jde přes 1000 mm. Rovina je tedy příznivější polaření, hory pastevnictví a lesnímu hospodaření, čemuž odpovídá též v horách delší zima.

Srážky vodní jsou příznivě pro zemědělce rozděleny (asi na 150 dní). Bouří je málo (asi 20 za rok). Větry nejsou silné (1.6—2.3 m). Ze severu, východu a západu je území proti větrům chráněno, na jih je otevřeno teplému vánku.

Maximalní teplota činí v rovině + 35° C, minimální — 22.1° C, průměrná roční = + 9.3° C. Vyrovná se tudíž Podkarpatská Rus svým podnebím rovině podunajské. Proto zrají tu výtečná vína (tokajské, seredňanské, berehovské), proto setkáváme se v údolích řek s kukuřicí ještě nedaleko hranic Haliče (Kostriny).

Vegetační doba je dlouhá (v rovině 240 dní), v horách je kratší. V rovině jarní setba začíná se začátkem března, v horách začátkem dubna, podzimní spadá v rovině i v horách na říjen, ač setkáváme se i v horách s pozdní listopadovou setbou.

Rozdělení půdy.

Dle zpráv odbočky státního účetnicko-spravovědného úřadu v Užhorodě činí veškerá rozloha Podkarpatské Rusi 2,189.615 kat. jiter = 100.— %.

Z toho je:

orné půdy	424.545	kat. jiter	= 19.4%
zahrad	24.142	» »	= 1.4%
luk	297.245	» »	= 13.6%
vinic	5.699	» »	= 0.3%
pastvin	275.980	» »	= 12.6%
lesů	1,100.200	» »	= 50.2%
neplodné půdy	61.804	» »	= 2.8%

V severní a severovýchodní polovině Podkarpatské Rusi převládají lesy. Jižní rovina a údolí je orná půda (1/5). Více než ¼ zaujímají pastviny a luka.

Příčinu, proč tak malé procento je orné půdy, musíme hledati: 1. v hornatém terénu; 2. v malém zalidnění tohoto území; 3. v systému maďarském, t. j. ve snaze ponechati lid v prvotním stadiu kultury, aby velkostatkáři mohli do bohaté maďarské roviny mobilisovat z horských krajů rusínských laciné dělníky; 4. utiskování rusínského rolníka, kterému stát odbíral půdu a zalesňoval ji. Maďarský stát nedíval se na zdejšího Verchovince jako na svého občana, nýbrž jako na cizí, slovanský živel, vklínivší se mu do latifundií lesních, kde mu tvořil enklávy.

Rozdělení osevné plochy:

Okolo ⅓ orné půdy zabírá úhor, který je příznakem extensivního polaření.

Z osevné půdy připadá první místo kukuřici = 50.000 ha (asi 20%), druhé ovsu = 40.000 ha (15—17%), třetí pšenici 39.000 ha (15—17%), čtvrté bramborám = 30.000 ha (10—14%).

Pšenice a kukuřice pěstuje se hlavně v rovině, ač brambory i oves tam zaujímají též význačné místo. V horách pěstuje se oves a brambory. Ozimy a kukuřice se ve vyšších horských polohách vůbec nepěstují.

ŽNĚ V PODKARPATSKÉ RUSI. — SVÁZANÉ SNOPY NABODÁVAJÍ SE NA KŮLY.

Ostatní plodiny jdou v sestupném pořádku za sebou: oz. žito 5.2%, jeteliny 5.1%, vikev 1.8%, konopí 1%.

Dále přijde na řadu jarní ječmen, jarní pšenice, jarní žito, krmná řepa, tabák, bob, ozimý ječmen, fazole, slunečnice, proso, tykev, len, mák i j.

Na 1 osobu připadne v Podkarpatské Rusi 2.09 ha půdy (průměr v celé republice činí 1.03 ha). Orné půdy však připadá na jednoho obyvatele pouze 0.40 ha, t. j. právě tolik, kolik připadá v zemích českých.

Rolník v Podkarpatské Rusi na své dobré půdě, za dobrých klimatických poměrů, nevyrobí z 1 ha orné půdy ani polovinu toho, co vyrobí zemědělec v zemích českých.

Předválečný výnos činí z 1 ha v q:

	v zemích českých	v P. Rusi
u kukuřice	1.9 q	9.— q
u pšenice	15.7 »	5.— »
u žita	16.4 »	5.— »
u ovsa	16.2 »	7.— »
u brambor	97.8 »	60.— »

Poněvadž zemědělec v Podkarpatské Rusi obdělává poměrně stejné množství orné půdy na 1 obyvatele jako zemědělec český, poněvadž však vyrobí z této půdy pouze třetinu, nanejvýš polovinu co rolník český, nestačí ovšem výroba zemědělská k výživě místního lidu , a kraj byl a ještě dlouhá léta bude odkázán na dovoz.

Příčinu nízkého průměrného výnosu nutno hledati mimo výše uvedené, též ve vázaném společném obhospodařování půdy, připomínajícím ruskou »občinu«, o kterémžto způsobu polaření výstižně se rozepisuje dr. Kramář v »Ruské krisi.«. Částečně napomáhá občinu divoké travopolní hospodaření v některých horských obcích, kde jednotlivec je vázán ostatními občany ponechati svůj díl na pastvu chtěj nechtěj a osévati neb kositi svou parcelu, jen když mu to obec dovolí.

Další příčinou je pronajímání půdy ať už podílové či peněžní, avšak jedině z roku na rok. V tomto případě rolník hledí půdu co nejvíce vymrskat a nestará se o to, zda příští rok dá nějaký výnos. Páleniště, hospodaření na půdě pronajímané pouze na rok a divoké travopolní hospodaření a většinou podílový pacht je loupežný způsob hospodaření, kdy rolník macešsky zachází s půdou a v budoucnu bude úkolem zemědělských inspektorů omeziti tyto způsoby, případně bude vyžadován zákonitý zákaz, jaký příklad toho máme při podílových pachtech (na polovinu).

Zásobování:

Veškerá úroda v Podkarpatské Rusi činí okrouhle: kukuřice 5.000 vagonů, ovsa 2.800 vagonů, pšenice 2000 vagonů, žita 750 vagonů, bramborů 18.000 vagonů. Odpočítáme-li výsevek a onu část, která se zkrmí (oves koňmi, kukuřice a brambory vepři), připadne na 1 osobu na týden ¼ kg chleba, ½ kg kaše (fasole, proso, hrách, čočka a j.) a 3½ kg brambor. Z toho vidíme, že chleboviny nedostačují a proto při normální úrodě musí se do Podkarpatské Rusi za dnešního extensivního způsobu polaření dovážet okrouhle 3.000 vagonů obilí.

V produkci masa, vína, lihovin, ovoce a dříví je nadvýroba a tyto plodiny se vyvážejí.

Domácí výrobou plátna a sukna se venkovský lid zásobuje vlastnoručními výrobky. Ostatní průmyslové výrobky (oděv, obuv, hosp. stroje atd.) se dovážejí ze západní části republiky.

Zásobování nejvíce pokulhává v produkci rostlinné, t. j. chlebovin. Uvážíme-li však, že během 30—50 roků výroba z 1 ha může se zdvojnásobiti, mimo to 20—30% půdy lesní a pastvin může býti přeměněno v půdu zemědělskou, čímž osevná plocha se zvýší, a zajisté že v té době se zvýší i duševní úroveň zemědělce, pak určitě lze předpokládati, že Podkarpatská Rus se bude moci státi soběstačnou. V každém případě nepociťoval by se ve zdejším kraji hlad, který za války i před válkou nebyl tu sice vítaným, za to častým hostem.

Vinařství:

Vinice zaujímají bezmála 0.3% veškeré půdy, t. j. 3.492 ha. Průměrná úroda z 1 ha pohybuje se kol 20 hl moštu, čili celková výroba roční činí 50—70 tisíc hl v ceně okrouhle 100 milionů korun čs.

Vinice převládají v okrese berehovském (beregsáském), po něm na řadu přichází okr. seredniansky, rozvihovský, sevljušský, užhorodský, mukačevský, kosinovský a poslední místo zaujímá okres iršavský.

MLETÍ OVSA NA RUČNÍM MLÝNKU V UŽOKU.

Pěstují se hlavně vína bílá, moštová, t. j. asi 80%. Z moštových vin připadá 60% na brecador, 20% na ostatní, a to: rýzlink, furmit (tokaj), muškátové, dívčí hrozen a j. Obchod vínem, jako vůbec obchod a většina vinic jest v rukách židovských, částečně maďarských, a jen výjimečně náleží vinice také Rusínu.

Ovocné zahrady — slivovice.

Zahrady jsou v týchž okresích jako vinice, zabíhají však i do druhých, ano i do horských okresů, údolí i řek. Ovocnému stromoví daří se výtečně a osazením často holých stráni zpestřila by se celá zem. Příjem nemalý byl by vítanou pomocí chudobnému obyvatelstvu. Ku podivu tomuto odvětví věnuje se nepa-

trná péče. Několik školek založených před válkou jest v ubohém stavu. Za války spustly školky úplně a teď jen zvolna je bude možno doplniti a nové založiti. Dnes, chce-li si rolník koupiti stromek, musí proň jeti 100 i více km.

Hlavní však vadou rozšíření ovocného stromoví, nehledě na vhodné podmínky půdní a klimatické, je pastva. Každý sad, každé stromořadí musí býti ohraženo, jinak je pasoucím se dobytkem zničeno. Podél cest a silnic neuvidíte až na nepatrné výjimky, ovocného stromu.

U lidu není ani pěstována láska k ovocnému stromoví. Jako v lese počíná si barbarsky vůči stromoví, tak i macešsky chová se k ovocnému stromoví i na své vlastní zahrádce. Nové generace musí dostati jiné vychování ve školách, chceme-li pozvednouti ovocnictví v Podkarpatské Rusi. K tomu by zajisté dobře posloužily ovocné školky při školách, kde by se mládež učila pěstování stromů a kde by se pěstila v mladých duších láska ke stromoví.

Nejrozšířenějšími ovocnými stromy v celé Podkarpatské Rusi jsou slívky, švestky užívané k pálení slivovice a jabloně. Avšak i hrušky se v celé zemi dobře daří. Třešně, broskve, merunky, vlašské a lískové ořechy i jedlé kaštany nejsou vzácností. Zřídka setkáváme se s fíky.

Slívky všeho druhu, jež nehodí se na výrobu povidel, zpracují se na slivovici v t. zv. pálenicích Pálenice zpracují 1—2 tisíce vagonů slívek ročně, čili vyrobí 4—8.000 hl slivovice 100%, t. j. obnos 24—30 mil. Kč. Rolníkům předloni platilo se za 1 q slívek ca 45 Kč. Z 1 litru 100% obdržel stát 22 Kč daně. Jeden litr prodává se kol 60 Kč. Z 1 q slívek uvaří se 4—4½ litrů 100% slivovice. Výroba je primitivní a vyžaduje nepatrného výrobního nákladu. Hlavní zisk plyne majitelům pálenic, povětšině Židům.

Úroda jablek dosahuje též asi 2000 vagonů. Velkoobchodníci z Hustu, Tiačeva, Vyšova a Marm. Sihoti vyváželi ovoce před válkou do Haliče a Polska.

Továrny na zpracování ovoce, sušárny a pod. v Podkarpatské Rusi nejsou a proto r. 1920, kdy byla báječná úroda, kdy však hranice byly ještě uzavřeny a doprava do Čech byla příliš drahá, většina úrody přišla na zmar.

Úkolem zdejší zemské družstevní jednoty bude vyvolati v život družstevní balírny ovoce, aby prostřednictvím jich již letos, kdy jest opět veliká úroda a kdy hranice do Polska bude otevřena, zisk plynul přímo majitelům sadů. Kromě toho nutno v budoucnu zřídit sušírny a továrny na zpracování ovoce, které by bohatou zdejší úrodu zpracovaly.

Pastviny:

Dle výpisu z pozemkových knih činí pastviny 12.6%. Ve skutečnosti vypásá se však daleko větší plocha, která v letech poválečných odhaduje se na 300.000 ha, t. j. přes ¼ veškeré rozlohy.

Pastviny zanesené do pozemkových knih jsou většinou stálé pastviny ve společném urbariálním užívání. Ostatní půda užívaná jako pastva jsou ve skutečnosti lesy, luka a orná půda.

Pastevci za války opanovali celý katastr. Vypásali lesy, kde natropili mnoho škod v mladých kulturách, páslo se po lukách, které neměl kdo kosit i po polích ležících ladem. Ježto za Maďarska neprováděly se v těchto krajích časté rekvisice dobytka, stoupl následkem rozšíření pastvy stav dobytka během války.

Stav tento potrval i v prvních letech poválečných. Vracející se ze zajetí a z Ameriky rolníci chápali se však pluhu a tak začali omezovat pastvu. Přišel český lesník a počal hájiti mladé kultury lesní. Pastevci byli omezováni ve vol-

nosti pastvy. Ceny dobytka v letech 1919—20 a částečně i v 1921 byly nepoměrně vyšší než ceny chlebovin, které byly rekvirovány za nízkou cenu. Hodnota koruny tehdy klesala. Jak pastevec, tak i rolník hleděl veškeré své jmění vložiti do dobytka, čímž stav dobytka byl uměle zvyšován. Pastviny nestačily ani v létě vyživiti takový počet dobytka. Proto ta touha na Slovensku a v Podkarpatské Rusi po pastvinách, která vyvolala se strany vlády zvláštní nařízení a konečně zákon, jímž přiděluje se obcím veškerá půda, kterou možno užít za pastvinu.

NÍŽINA POTISSKÁ. — NAPAJEDLO DOBYTKA.

Stav tento je jistě nezdravým, jak ukázal suchý rok 1921 a zima 1921/22, kdy v létě nebylo na čem tak veliký počet dobytka pásti a v zimě nebylo sena, ježto se ho urodilo málo a mnohá louka byla spasena, tak že nebylo čím dobytek přezimovati. Dobytek v zimě 1921/22 byl prodáván za bezcenu. Stav dobytka se sice snížil, avšak přesahuje ještě stav předválečný.

V Podkarpatské Rusi máme pastviny:

1. N í ž i n n é. Tyto rozkládají se většinou v rovině podél řek (Latorice). Jsou každoročně zaplavovány a prstí spláchnutou s hor pohnojeny. Následkem vysoké úrovně spodní vody jsou to pastviny kyselé, které v letech suchých jsou záchranou chovatelů dobytka. V letech mokrých však jsou pastvou špatnou, hodící se dobře pro bůvoly, ač i zdejší skot jim přivykl. Český dobytek by se s takovou pastvou nespokojil. Na tyto pastviny vyhání se dobytek kol 15. dubna a pase se do zimy. Pro jeden vzrostlý kus počítá se rozloha 1000 sáhů □.

Nížinné pastviny jsou infikovány snětí slezinnou, na kteroužto nemoc každoročně hyne v Podkarpatské Rusi mnoho dobytka. Boj s touto nemocí se strany zvěrolékařů očkováním zabírá mnoho práce, ale potkává se s dobrým výsledkem. Očkování však není povinné a jest obvyklé jen u větších chovatelů dobytka. Obce dobytek neočkují a proto malí chovatelé trpí nejvíce ztrát. Odpomoc přinesla by regulace řek spojená s odvodněním roviny, čímž by byl získán velice úrodný kraj. Tehdy kyselé pastviny, skýtající dnes nepatrného zisku, mohly by býti přeměněny v uměle zavodňované louky neb role.

2. Horské poloniny též »alpy« zvané. Tyto pastviny zaujímají vrcholky a hřbety nejvyšších hor, nacházejících se většinou v pásmu karpatských pískovců. Počínají se ve výšce kol 1200 m, t. j. tam, kde přestává bukový les. Pastviny tyto jsou bohatou letní pastvou. Dobytek vyhání se na ně koncem května a shání se dolů koncem srpna. Pastviny tyto, kde není příkrého svahu, následkem rychlého větrání karpatského pískovce, jsou bohaté s prstí až 50 cm mocnou. Ježto hory jsou pokryty v zimě vrstvou sněhu až 2 m vysokou, vystačí vláha přes celé léto. Kromě toho nacházejí se v rayonu deštivém. Tráva na nich v letních měsících roste bujně a místy mohla by býti výbornou jednosečnou loukou.

Nejznámější z těchto pastvin je Stoj v župě berežské, Polonina Rovná v župě užhorodské, Petroš i j. v župě marmarošské.

Ještě za Maďarska byly činěny první pokusy úpravy těchto polonin. Tak na některých byly zřízeny vodovody, aby mohly být vypásány i ty hory, kde nebylo potůčků neb pramenů, jež by sloužily za vodopoj dobytku. Byly postaveny chlévy na několik set kusů dobytka, aby za letní bouře, nejednou doprovázené sněhovou vánicí mohl být aspoň mladý dobytek ukryt pod střechu. Vichřice sněhové bývají někdy tak silné (ku př. r. 1921), že pastýři jsou nuceni dobytek sehnat dolů do lesů, ano vůbec do údolí. Poloniny pokryjí se vrstvou sněhu tak, že teprve za několik dní může být dobytek vyhnán na pastvu. To se stává pravidelně v květnu, nebo na podzim. Plné tři měsíce se vypásá dobytek nepřetržitě ve dne i v noci.

Dobytek se na noc nezavírá. Chovatelé dobytka nemají rádi na pastvinách chlévy, ani výběhy, ve kterých by dobytek nocoval, ježto by pastýři z pohodlí zaháněli brzy dobytek z pastvy a takto lehne si dobytek, jen když se do syta napásl a napil. Snad jenom z té příčiny na př. na Polonině Rovné nově vystavené chlévy před vojnou, sotva dokončené shořely a dnešní se neopravují na žádné polonině, nebéřu-li v úvahu práce, jež provádí expositura, resp. ministerstvo zemědělství. Rolníci pro své pastýře staví malé přístřeší a výminečně salaš, nejprimitivnějším způsobem. Za Maďarska byly činěny pokusy s pěstováním travin na semeno v těchto vysokých polohách, podséváním ano i úpravou polonin (vláčení, hnojení) a přeměnou jich na louky, které byly oploceny. Na Polonině Rovné viděl jsem pokusy s vysazováním jedle.

Na poloniny vyhání se většinou mladý dobytek, voli, koně a ovce. Ovce dojí pastýři a připravují ovčí sýr. Krávy pasou se na poloninách jen výminečně. Maďarská vláda a státní lesní správa hlavně v marmarošské župě hleděla umožniti vypásání polonin též dojnicemi a zřizovala k tomu účelu poloninské mlékárny, ve kterých zpracovala mléko. Lesní správy najímaly na výpas od rolníků stádo dojnic, platily od kusu, po odečtení výloh za pastvu a zpracování mléka, dle dojivosti krav a cen produktů mléčných. Ve většině případů způsob tento se zvrhl ve vydírání, tak že rolníci nechtějí dojnice pronajímat na pastvu a vyhání na poloniny, jak již uvedeno, dobytek mladý, voly a koně. Mlékárny a sýrárny se

během války, podobně jako i chlévy rozvalily, vodovody jsou porouchány, tak že přivedení poloninských zařízení do pořádku a udržování jich přišlo by státu v Podkarpatské Rusi na ohromné sumy, ježto rolníci sami nebudou chtít věnovat k tomuto účelu žádných peněz. Bylo by potřebí upravit aspoň vodovody.

3. Pastviny horské. Jsou v kraji horském, pokrývají nevysoké kopce, bývají často užívány též střídavě za pole neb louku. Většinou jsou to pastviny stálé ve společném užívání.

TRHÁNÍ LNU V PODKARPATSKÉ RUSI.

4. Pastviny lesní. Každý les hodí se zdejšímu pastýři za pastvu. Zvlášť v suchá léta uchyluje se pastýř rád do lesa, kde následkem vláhy udržuje se pastva. Pastýři vepřů na podzim pasou rádi v bukových lesích neb dubových, kde urodila-li se bukvice neb žalud, vytučňují se výtečně vepři. Pastýři koz i proti zákazu zvlášť v zimě za největšího sněhu táhnou do lesa, kde koza okusuje nejlepší vršky stromků, čímž z lesníka si dělá největšího nepřítele. Podobně postupují ovčáři ano i pastýři hovězího dobytka a koní. Za války a po převratě páslo se všady. Ničily se mladé kultury ano i lesní školky. Dnes se pastva v lesích omezuje, čímž lesníci se stali největšími nepřáteli pastýřů, kteří často ze msty sesekávají les a podpalují ho.

5. Pastviny úhorové. Jak jsem se již zmínil, úhoří se dosud v Podkarpatské Rusi a úhor ať už víceletý, jednoletý či dočasný (do žní) slouží za pastvinu. Ježto se úhor ničím nepodsévá, je pastva taková ubohá.

6. Pastviny strniskové. Strniště po žních se neoře a slouží za pastvinu. Ježto se však do obilí nepodsévá žádná travina, jetelina ani seradella, jest taková pastva jen na zapleveleném poli ve vlhčí léta pastvou. Jinak dobytek chodí po holém strništi o hladu. Tento způsob pastvy zabraňuje rolníku správné obdělání půdy a proto úroda s polí je tak nízká. I ozimy jsou podzimní pastvou ničeny a jednotlivec, třeba pokrokovější je vázán společným vypásáním a nemůže obdělávati lépe než druzí.

Proti tomuto společnému vázanému vypásání staví se dnes jednotlivci, zvláště v obcích, kde praktikuje se způsob divokého travopolného obhospodařování a chtějí vyděliti se ze společné pastvy, aby svůj pozemek mohli užívati jako louku nebo role, což však nedovoluje zákon o společných a urbarialních pastvinách, který v takovém případě vyžaduje souhlasu všech členů a ministerstva zemědělství.

7. Pastva na lukách a orné půdě. Dvousečné louky kosí se často jen jedenkráte, aby potom se vypásaly. Orná půda ponechává se často na pastvu i na velkostatcích snad z toho důvodu, že pastvina nevyžaduje tolik námahy, práce, investice a kapitálu. Snad toho byla příčina vázaného hospodaření obilninami a rekvisice jich za nízkých cen a volný obchod dobytkem, který se cenil výše. Čili s menší námahou při chovu dobytka dociloval zemědělec většího zisku než při pěstování polních plodin a proto půdu ornou měnil na pastviny. Dnes již jest viděti pochod zpětný. Doufejme tedy, že nezdravý tento zjev v brzku zmizí.

Pastviny možno rozděliti též dle druhu paseného dobytka. Pase se totiž zvláště dobytek hovězí mladý, tažný, zvláště krávy, ovce, kozy, koně i vepři. Každé stádo má svého zodpovědného pastýře, ač jsou též obce, které nedrží si pastýře. Dobytek pasou proto děti školou povinné. V letech suchých, kdy třeba vypásti každou mez pasou též děti. Pastva je tedy překážkou školní výchově a už z toho důvodu vyžaduje podrobného prostudování a omezení.

Pastviny pro dojnice, které honí se každodenně i dvakrát domů, jsou poblíže vesnic a často některé obce ponechávají ornou půdu k tomuto účelu na pastvu, resp. na úhor.

Vepři pasou se většinou po bažinách, močálech a na podzim po lesích.

Kozy se pasou po křovinách. Ovce po stráních, nížinách i poloninách ve dne i v noci. Podobně i dobytek mladý, voli a koně.

Mimo krávy a vepře se v době pastvy nepřikrmuje doma žádný dobytek. Kozy často ani v zimě za největšího sněhu se nepřikrmují, jsou odkázány na pastvu. Ostatní dobytek vyhání se v zimě (zvláště vepři a ovce) »vyvetriť« a jest s podivením s jakou vytrvalostí za sychravého počasí rozrývá vepř pýřavkové pole, aby si pochutnal na pýřavce anebo na ponravách.

Dle majitelů možno rozděliti pastviny na 1. státní, 2., velkostatkářské, 3. pastviny drobných rolníků (zemanů) a 4. pastviny společné, urbarialní.

Státní a urbarialní pastviny jsou v nejhorším stavu. První se většinou pronajímají obcím, které je nijak neupravují. Urbarialní jsou ve společném užívání a nehledě na pěkné zákony maďarské, jimiž se upravuje obhospodařování těchto pastvin přímo ideálně, jsou pastviny tyto přímo v úžasném stavu. Zarostly trním, keři a olší, tak že nevíš opravdu nemá-li to být zpustlý les. Pastviny tyto jsou poseté padesátiletými krtinami a mraveništi dosahujícími i výše 1 m, neupravené, nepodseté, nepohnojené. Příčinu dlužno hledati jedině ve společném obhospodařování a nízké úrovni lidu.

Kde urbarialní anebo společná pastvina má aspoň vyznačené dílce každého jednotlivce, nebo kde se užívá občasně jako louka či pole, je v stavu daleko lepším. Nenajdeme aspoň tolik keřů a krtin.

Otázky pastvin vůbec a urbarialních zvlášť bude nutno si lépe povšimnouti, ježto mnohé z nich bude možno s výhodou poorati a naopak pastviny s výhodou v některých místech rozšířiti na úkor půdy lesní.

PASTVA BŮVOLŮ V NIŽNÉ APŠE.

Louky.

Podobně jako pastviny možno rozděliti i louky na: 1. rovinné, 2. horské, 3. poloninské. První jsou jedno i dvousečné, druhé a třetí jednosečné. Louky v rovině jsou většinou kyselé, porostlé ostřicí a sitinou a vyžadují odvodnění. Horské louky jsou dobré, sladké, vyžadují však hnojení, což se děje jen výjimečně u luk nacházejících se v blízkosti chaty. Jinak louky jsou v právě tak ubohém stavu, jako pastviny.

Chov dobytka.

Zemědělec v Podkarpatské Rusi se vyrovná chovem hospodářského zvířectva, pokud se množství týče, rolníku českému, avšak nedá dobytku té obsluhy, ošetření a zvláště krmení, jako rolník český, proto dostává od něho užitek jen nepatrný. Dobytek má však z pastvy otužilý a vytrvalý v tahu.

Hovězí dobytek. První místo zaujímá dobytek hovězí. Celkový stav dle statistické příručky z r. 1920 a sčítání dobytka z r. 1911 činil 218.641 kusů, dle sčítání z r. 1920 provedeného zvěrolékařským odborem zemědělského referátu poválečný stav dobytka vzrostl na 236.824 kusy. Ve skutečnosti poválečný stav je ještě vyšší a snad nedostatkem krmiva, následkem sucha roku 1921 klesl na tuto normu.

Dle maďarských ustanovení bylo území nynější Podkarpatské Rusi rozděleno na 3 rayony: 1. S dobytkem stepním (67.000 kusů) na jihu. 2. S červenostrakatým pinegavským a simenským (34.000 kusů) na severozápadě v župě užhorodské. 3. S hovězím dobytkem šedé rasy: montafonským, algavským a inthalským (45.000 kusů) na severovýchodě, župa berežská a marmarošská.

U hovězího dobytka najdou se pěkné exempláře. Ještě však bude třeba mnoho práce, než dochováme se takového materiálu, který bychom mohli vyvážeti, jako chovný. Dnes je zdejší chovatel odkázán prodávati hovězí dobytek na místních trzích na maso.

K zlepšení ras a dochování se chovného materiálu, který bychom mohli exportovati dovedla by nás během 1—2 desítiletí přísná licence býků, případný import čistokrevných plemenníků, přehlídky obecní, výstavky okresní, spojené s odměnami a premiováním. Později zavádění kontroly chlévní, zakládáním mlékáren, úpravou odbytiště lépe placeného plemenného materiálu a produktů mléčných.

Dnes nemáme žádných větších mlékáren, sýráren, ani význačnějších chovů hovězího dobytka u rolníků, velkostatkářů, ani státu.

Chovem hovězího dobytka zabývá se jak rolník v rovině, tak i v horách. Verchovinec má vlastně jediný příjem z chovu dobytka. Zabývá se hlavně odchovem dobytka tažného a jatečného.

Koně. V Podkarpatské Rusi se chovají dva druhy koní. V horách malý, zavalitý a vytrvalý koník huculský, pomísený s lehčím a slabším polským (čistokrevného hucula je těžko nalézti); v rovině teplokrevný kůň, kříženec uherského s lipicanským, arabským i anglickým.

V Turjanských Remetách (župa užhorodská) je státní hřebčinec, jemuž je přiděleno nepatrné množství půdy, jen něco přes 20 kat. jiter v údolí říčky Turje pod Poloninou Rovnou, odkud na čas připouštění rozesílají se hřebci ne zrovna prvotřídní na připouštěcí stanice Podkarpatské Rusi, kterých je na celém území letos 25 asi o 80 hřebcích.

R. 1911 napočítáno v Podkarpatské Rusi 92.996 kusů, v r. 1920 pouze 23.149 kusů. Z čísel těchto je viděti vliv války. Dnešní stav koní se pravděpodobně vyrovná předválečnému.

Kůň chová se hlavně v rovině.

Ovce. Stejně špatný vliv měla válka na chov ovcí a vepřů. Tak r. 1911 napočítáno 143.613 kusů a r. 1920 pouze 108.218 kusů ovcí.

Ovce chová se hlavně dojná, cápovitá s hrubou vlnou, bílá racha a s černou vlnou cigaja. V rovině, hlavně na velkostatcích, chová se merinová vlnařka.

Chovem ovcí zabývají se převážně v horské části župy marmarošské. Z mléka ovčího připravují známým způsobem bryndzu.

Zdejší ovce se stříhá jednou ročně a dá průměrně 2 kg hrubé vlny. Dojí se od května do konce srpna a nedá ani 10 kg bryndzy.

V e p ř i. V Podkarpatské Rusi chová se pozdního vývoje sádelná mongolice. Je to kudrnaté prase, velice otužilé, kladoucí malý nárok na potravu, poměrně málo plodné (jedenkrát ročně 5—6 podsvinčat), spokojí se však celý rok převážně jen pastvou. Přikrmuje se pouze v zimě, v čase vysoké březosti a ssání mláďat. Prasátka přikrmují se pouze syrovým ječmenem, po 6—8 nedělích se odstavují a jsou odkázána na pastvu. Krmí se jen za útlého mládí a vytučňují se ve stáří 2 let kukuřicí a bramborami. Na pastvu vyhánějí se i v zimě.

LESY PŘI ŘECE LJUTĚ.

Vepřový brav chová se hlavně v rovině a je udržován poměrně v čistokrevném stavu. Pouze v horách při hranici haličské je pomísen s haličským vepřem. V případě znovuvybudování Ruska mohla by se zajisté zdejší mongolice z Podkarpatské Rusi a Slovenska vyvážet jako chovný materiál do Ruska, kde zajisté by se osvědčila, jak pokusy v jižním Rusku v tom směru před válkou činěné nasvědčovaly. Získáním odbytiště na plemenný materiál byl by vzbuzen ve zdejším chovateli větší zájem o chov, který by se jistě rozšířil.

R. 1911 napočítáno 70.955 kusů a r. 1920 pouze 51.311 kusů.

B ů v o l i. Zvláštností Podkarpatské Rusi je chov bůvolů, rozšířený hlavně v rumunských obcích v župě marmarošské (Apša) a v kraji kol Buštiny. Bůvoli jsou neocenitelnými tahouny na blátivých cestách. Dají mléka přibližně tolik, jako stepní kráva. Mléko je tučné a dává dobré máslo bílé barvy. Maso bůvolí je méně chutné.

Kozy. Chovem koz se zabývají hlavně chudobní horalé. Koza zdejší je místního plemene, otužilá, nekladoucí velkých nároků na krmení. Pase se v zimě i za největšího sněhu. Koz bylo napočítáno r. 1911 celkem 19.295 kusů a r. 1920 — 19.806 kusů. Koza je úplně bílá nebo úplně černá, pak směs obojích.

Včelařství. Zmínky zaslouží si podkarpatoruské včelařství, které, pokud se počtu úlů a chovatelů včel týče, jest hojně rozšířeno, ale jest vedeno zcela primitivně ve slaměných úlech, ve kterých se včely na podzim vysiřují, ničí. Nápravu v tomto směru učiní zajisté včelařské spolky, nyní hojně zakládané, a svaz včelařský v Užhorodě.

Chov drůbeže, králíků, ryb, raků a bource morušového je významu podřadného.

Lesy.

Lesní půda zaujímá přes polovinu veškeré rozlohy. V horách jsou mnohdy značné plochy porostlé skutečnými pralesy. Velká část zdejších lesů nepřipomíná nám lesy na jaké jsme zvyklí ze zemí českých, kde jsou lesy po většině pěstěné, uměle vysazované.

Lesy v Podkarpatské Rusi jsou ponechány samy sobě. Vysazovaných kultur je malé množství. Les zabírá půdu pastevci i rolníkovi a proto vidíme na každém kroku jejich boj proti lesu. Ničí ho dobytkem, sesekávají a činí »páleniště«, ano zakládají i umělé požáry lesní.

V zájmu lesního hospodářství bude nutno nové vyhranění lesního katastru, při čemž půda hodící se pod pluh, za senokos nebo pastvinu, musí býti vydělena a předána do vlastnictví místního obyvatelstva. Sami lesníci odhadují, že 20—30% lesní půdy mělo by býti přeměněno na půdu zemědělskou. Zbytek lesní půdy 70—80% mohl by býti řádně obhospodařován a při racionelním lesním hospodaření přinesl by zajisté nemenší zisk, než přináší veškeré dnešní lesy.

Lesy v Podkarpatské Rusi jsou většinou listnaté. Převládá hlavně buk, na nějž připadá 66%, na lesy jehličnaté 23% a dubové 10%.

Dubové lesy rozkládají se hlavně v rovině. Karpaty jsou porostlé po většině bukem. Ve vyšších polohách, zejména v župě marmarošské, nabývá převahy nad bukem porost jehličnatý.

Dle majitelů jsou lesy rozděleny takto: 56% je lesů státních, 15% komunálních, 10% obecních a župních, 18% statků svěřeneckých, ½% církevních a nepatrná část akcionářských.

Z veškerých lesů připadá 5.28% na les obranný, 9.34% nalézá se na půdě podmíněně lesní a 85.78% na absolutní půdě lesní.

84% veškerých lesů spadá pod § 17. čl. XXXI. z roku 1879 a způsob hospodaření v těchto lesích je řízen lesním oddělením zemědělského referátu, které má své župní úřady lesní, okresní, lesníky, horáry (= hajné) a dozorce lesní.

Státní lesy v jednotlivých župách spravují mimo to tři ředitelství: v Užhorodě, Buštině a Rahově, jim jsou podřízeny lesní správy s celou řadou lesníků a hajných.

Školství a úřady.

Na Podkarpatské Rusi nebylo za doby správy maďarské vůbec žádných odborných škol zemědělských a lesnických, vyjma pro výchovu sklepního personálu vinařského ve Svaljavě.

S příchodem Čechů byla založena dvouletá rolnická škola v Domboku, hospodyňská v Rozvihově a okolo 15 lidových hospodářských škol. Pořádají se každoročně kursy pro výchovu učitelů lidových škol, kursy a přednášky pro vzrostlé i dorost zemědělský personálem zemědělského referátu a župního inspektorátu. Zakládá se hájenská škola a zimní hospodářská škola ve Svaljavě a konají se přípravné práce k založení vinařské školy v Berehově.

Ministerstvo zemědělství zřídilo pro Podkarpatskou Rus při civilní správě zemědělský referát a převzalo do své správy tři župní zemědělské inspektoráty, které postupně doplňuje vybudováním okresní agronomické sítě spolu s důvěrníky obvodními pro chov dobytka a polní hospodářství. Dále převzalo v zbědovaném stavu expositurn ministerstva zemědělství, kterou bude nutno zlikvidovati nebo přeměniti v pokusný ústav, ač pro úspěšné pokusnictví není zde půda ještě zralá.

Zemědělský referát sestává z odboru: 1. zemědělského, 2. lesního, 3. zvěrolékařského, 4. kulturně technického. Kromě toho je tu zřízen úřad práce. Zemědělský referát založil družstevní jednotu, družstvo pro zpeněžení dobytka a zakládá Zemědělskou radu pro Podkarpatskou Rus.

Rozpočet.

Ministerstvo zemědělství nelituje nákladu a je opravdu viděti dobrou vůli jak vlády, tak i zákonodárných sborů povznésti blahobyt ubohého, po většině zemědělského lidu v Podkarpatské Rusi.

Již r. 1920 byla do rozpočtu na přímé zvelebování hospodářství polního a lesního zahrnuta suma 1,301.500 Kč. Roku 1921 byla tato suma čtyřnásobná, t. j. 5,376.635 Kč, mimo ostatní vydání a náklady, dosahující r. 1921 úhrnné výše 54,489.370 Kč. Suma tato pro rok 1922 je zvýšena na 97,480.607 Kč.

Vydání na zvelebování zemědělství činí ročně asi $^1/_5$ veškerého vydání pro Podkarpatskou Rus a příjem z Podkarpatské Rusi činí přibližně polovinu veškerého nákladu. Z toho je jasně viděti pomoc, kterou český národ dává nejubožejší ratolesti slovanské v době, kdy nemůže jí podati pomocnou ruku veliký národ ruský.

SELSKÝ DVŮR Z OKOLÍ JASINĚ ZE ZADU.

VÁCLAV MELMUKA:

POZEMKOVÁ REFORMA V PODKARPATSKÉ RUSI.

Úvod: Poloha — rozdělení.

Území Podkarpatské Rusi, dřívější revoluční Ruská Krajina, patřící za bývalé maďarské vlády do rámce koruny svatoštěpánské, pozůstává z jižní rovinaté části podél horního toku řeky Tisy se rozkládající a Maďary obydlené, ze střední — částečně též rovinaté, většinou však pahorkaté krajiny, hlavně Rusíny obývané a husté zalidněné, a severní a východní hornaté části, většinou lesy pokryté, t. zv. Verchoviny a řídce obydlené výhradně Rusíny — Verchovinci a Huculy.

Jest rozděleno ve 3 župy:

nejmenší užhorodskou, prostírající se na západní straně Podkarpatské Rusi a tvořící hranici na severu s Polskem, na západě se Slovenskem. V ní je hlavní město Podkarpatské Rusi Užhorod a okresy: Užhorod, Seredné, Perečín a Velké Berezné;

poněkud větší berežskou, nalézající se uprostřed Podkarpatské Rusi, vklíněnou mezi ostatní župy a hraničící na severu s Polskem, na jihu s Maďarskem. Hlavní město je Mukačevo a okresy: Rozvihovo, Kosino, Berehovo, Mukačevo, Svaljava a Nižní Verecky,

a nejrozsáhlejší marmarošskou, vyplňující částečně severní, celou východní a částečně jižní část Podkarpatské Rusi. Hlavním městem této župy je prozatím Velikij Ševljuš, později má se jím státi Hust. Tato župa zaujímá okresy: Vel. Ševljuš, Iršava, Hust, Dovhoje, Volovoje, Tiačevo, Trebuša a Rahovo.

Zeměděiské poměry rusínské v 17. a 18. století.

Dr. Hodinka ve svém spise »Nejvěrnější národ«, sepsaném roku 1916, líčí bohatství Rusínů v Podkarpatské Rusi v XVI. a XVII. století a jak postupně válkou a vpádem habsburských vojsk byli ochuzováni, posléze Schönbornem o majetek připraveni a uvrženi v porobu.

CHATA VE LJUTÉ.

V létech 1644 pod vládou dobrých knížat Rákovců až do vojny s Austrijskými roku 1711 bylo na 128 ruských obcí v župě berežské. Od r. 1673 až do roku 1711 byla Podkarpatská Rus jevištěm válek.

V roce 1644 bylo v těchto 128 ruských obcích župy berežské napočítáno 10.490 ovcí a 12.885 kusů vepřového bravu.

V jednotlivých osadách této župy byli gazdové, kteří chovali po 20—30 kusech hovězího dobytka, 16—24 kusech koní, 60—180 kusech ovcí, 20—80 kusech vepřového bravu, 4—14 úlů včel.

Byli to rolníci z Dorobratové, Kajdanova, Luček, Vižnice a j., kteří však již tehdy robili »panščinu«, platili daně a byli třídou poddaných.

Roku 1692 bylo v celé župě berežské jen 792 ovcí, jichž počet vzrostl do roku 1704 na 3834 kusů.

Od té doby začíná pak zase úpadek Rusínů v Podkarpatské Rusi. V letech 1711 nenajde se více, než 1 gazda s 8 kusy hovězího dobytka, 2 gazdové s 6 kusy hovězího dobytka, oba v Čerlenově, 1 gazda s 5 kusy hovězího dobytka, 8 gazdů se 4 kusy hovězího dobytka, a v 50 obcích nenašlo se ani jednoho kusu hovězího dobytka.

Celá berežská župa propadá v tu dobu v nebývalou porobu hrabat Schönbornů, kterým habsburský císař dává odměnou za prokázané služby proti Rákovcům celé bývalé panství těchto knížat.

Mnoho lidu padlo ve válce, mnoho jich uteklo ze strachu před císařskými hordami, jiní byli žalařováni a majetek všech těchto ubožáků dostává se do rukou Schönbornů.

Ve Fogaraši zpustlo 25 statků, v Dorobratové ze 42 statků zbylo jen 7, v Lálově jen 2, v Záhatě z 65 gazdů zbylo 11, v Kerepci ze 24 gazdů zůstali jen 4 atd.

A tak ve 128 selách berežské župy (osadách), z 1178 statků zbylo 334, ostatní zpustly a dostaly se do rukou panstva, neboť císařským nařízením byly všecky opuštěné majetky převzaty do správy císařského domu a potom dány rovněž Schönbornům.

Příčiny úpadku podkarpatského zemědělce.

Příčiny všeobecné zaostalosti rusínského obyvatelstva v Podkarpatské Rusi spočívají jednak v nevzdělanosti a v útlaku býv. maďarským režimem, Židy a velkostatkáři, především ale dlužno je hledati ve vysoce nespravedlivém rozvrstvení pozemkového vlastnictví i nezdravém poměru ve výměře jednotlivých zemědělských kultur.

Formy pozemkové držby v Podkarpatské Rusi.

Uvážíme-li, že na nynější výměře Podkarpatské Rusi, která se jeví dle posledního zjištění ve 12.670 km² (1,267.243 ha) čili **2,192.367 kat. jiter,** participuje téměř 29% sám stát, jehož pozemkové vlastnictví v Podkarpatské Rusi činí **629.390 kat. jiter** (t. j. 362.197 ha, čili 50% veškerého státního majetku pozemkového v čsl. republice) a že výměra velkostatkářského a zabraného majetku pozemkového nalézajícího se v rukách asi 130 majitelů, obnáší okrouhle **450.000 kat. jiter** (t. j. 260.115 ha) čili asi 20% celkové výměry Podkarpatské Rusi, seznáme, že na ostatní příslušníky stavu zemědělského, jichž se čítá v Podkarpatské Rusi na 400.000 duší, zbývá jenom 51% celkové výměry Podkarpatské Rusi, čili 1,112.367 kat. jiter (642.986 ha).

Na 1 zemědělského obyvatele by připadlo dle toho asi 2.78 kat. jit. půdy (1.60 ha). To by bylo ovšem ještě poměrně dosti příznivým poměrem. Avšak vzhledem k tomu, že v oněch 400.000 zemědělských příslušníků zdrcující většinu tvoří malozemědělci, zbývá nám pak ještě odečísti výměru půdy větších hospodářství statkových, nezabraných od 50—260 kat. jiter (150 ha), která se odhaduje na 250.000 kat. jiter (144.513 ha).

Rovněž nemůžeme počítati za vlastnictví jednotlivců pozemkový majetek obecní, urbariální a komposesorátní (lesní a pastevní), jehož výměra v Podkarpatské Rusi činí okrouhle 400.000 kat. jiter (231.213 ha). I tuto musíme tedy odečísti.

CHATA VE VERCHOVINSKÉ BYSTRÉ.

V číslech pod sebou znázorněna vypadala by tedy pozemková držba v Podkarpatské Rusi takto:

Výměra Podkarpatské Rusi	2,192.367 k. j.	(1,267.263 ha)
Výměra státního majetku pozemkového . . .	629.390 k. j.	(362.197 ha)
Výměra zabraného majetku poz. (výše 260 k. j.)	450.000 k. j.	(260.115 ha)
Výměra hospodářství statkových 50—260 k. j.	250.000 k. j.	(144.513 ha)
Výměra obecního, urbariál. a komposesorátního majetku (lesů a pastvin) . . .	400.000 k. j.	(231.213 ha)
Zbývá na 400.000 zemědělských příslušníků Podkarpatské Rusi výměra vlastní půdy	462.977 k. j.	(269.225 ha)

Tedy vypadá průměrná výměra vlastní půdy pro 1 zemědělského příslušníka pouze 1.16 kat. jit. čili 0.67 ha.

Ovšem ani tato výměra nemůže býti ještě považována za výměru čisté zemědělské půdy, neboť je v ní zahrnuta též půda neplodná, stavební, močálovitá a jiná, která činí dle posledního zjištění v r. 1921 3.55% veškeré výměry Podkarpatské Rusi. Tedy i tuto si musíme odmysleti.

K těmto číslům pak nepotřebujeme již dalších vysvětlivek.

Poměrný vztah zemědělských kultur.

Rovněž přihlédneme-li k procent. vztahu jednotlivých pozemkových kultur, seznáme, že i tento nezdravý poměr nese též značnou vinu na bídném sociálním postavení podkarpatoruského venkovana.

Z celkového výměru Podkarpatské Rusi připadá totiž na:

1. půdu ornou 19.4%
2. louky 13.6%
3. zahrady 1.1%
4. vinice 0.3%

zemědělskou 34.4%

5. pastviny 12.6%
6. lesy 50.2%
7. močály a neplodnou půdu . . 2.8%

nezemědělskou 65.6%

K tomu sluší podotknouti, že větší část zemědělské půdy a to právě nejúrodnější, rozprostírá se v jižní části Podkarpatské Rusi, obývané obyvatelstvem maďarským, kdežto severní polovina země s obyvatelstvem rusínským jest na půdu ornou nepoměrně chudší, jak rozlohou, tak i jakostí.

Tato fakta dostatečně osvětlují hlavní původce nynější bídy v rusínských částech Podkarpatské Rusi.

Vývoj zemědělských poměrů v Podkarpatské Rusi.

Dříve ovšem bylo jinak, dokud území resp. vesnice Podkarpatské Rusi byly řídce obydleny. Na každého obyvatele vždycky se dostalo potřebné výměry půdy k zaopatření nejnutnějších potravin a potřeb životních a poloniny a pastviny podkarpatské skýtaly nadbytek pastvy pro nepříliš četná stáda dobytčí, náležející rusínskému pastevci-zemědělci.

Avšak se vzrůstajícím počtem obyvatelstva i dobytka stoupala rapidně též poptávka po půdě zemědělské i pastevní, výměra jejíž ovšem zůstávala nezměnitelnou. Rusín zemědělec nemohl ani neznal zaopatřiti svému četnému potomstvu jiného než zemědělského zaměstnání, on však se ani nesnažil vychovati ze svých dětí něco jiného než zemědělce. Tak se stávalo a stává povětšině až dosud, že všechno, co se v obci narodí, z pravidla tam i umírá.

Přelidňování obcí.

Takovým způsobem se podkarpatské obce přelidňovaly. Chudobný lid podkarpatský byl nucen dožadovati se pomoci u velkostatkářů, kteří vládli ohromnými latifundiemi, kalými i nekalými způsoby získanými.

Vznik urbariálních majetků pozemkových.

Vznikaly různé právní poměry vlastnictví i užívání pozemků. Velkostatkáři, aby si zajistili zemědělské dělnictvo pro obdělávání svých pozemků, dovolovali užívati skupině zemědělců jistou výměru své půdy, která pak později přecházela

do jich společného vlastnictví (urbariální majetek). Nebo dovolovali užívati část svých pozemků jednotlivcům za robotování po určitý počet dní v roce na panském. Při tom jim též dovolovali stavěti i chýše na užívané půdě. (Poměr željarský — panščina.)

Naturální pachty.

Nejvíce však rozšířil se zde poměr, kterým byla velkostatkářská půda obdělávána zemědělci za podíl na sklizni.

MLÝN VE VYŠŠÍ BYSTRÉ.

Velkostatkář nebo velkonájemce získával tímto způsobem, jestliže půdu svými potahy též zoral a pohnojil s malým nákladem, ⅔, ¾, ano i ⅚ sklizně obilí, kukuřice, brambor nebo sena. Robotníkovi pak zbyla pouze ⅓, ¼ nebo ⅙ sklizně. Tímto způsobem zaopatřovali si velkostatkáři sezonní dělníky.

Pouze v případě, když zemědělec půdu sám zoral a pohnojil, mohl si ponechati celou ½ úrody plodiny. Poměru tomu říkalo se obdělávání »na spol«. Tento poměr — v pravém slova smyslu nájem půdy — byl nejnespravedlivějším vykořisťováním rusínského zemědělce. Kdežto u nás za pronájem půdy platí se přiměřený peněžní obnos, obyčejně poměrně nízký proti výtěžku ze sklizně, musil platiti zdejší polovinář téměř jen za pouhé přenechání pole v užívání (tedy též za nájem) nájemné ve výši celé ½ ze sklizně plodin.

Že to příliš nesloužilo zlepšení sociálního postavení zemědělcova resp. že nezbohatl, nýbrž stále více upadal, jest na bíledni. Jak již zprvu uvedeno, trpěl lid rusínský nedostatkem výživy, nemocemi, lehce se odnárodňoval, degeneroval, ztrácel chuť k práci i ke všemu svému duševnímu povznesení, stal se apatickým a nedůvěřivým. Jediným východiskem z této žalostné situace bylo Rusínovi vystěhovalectví většinou do Ameriky, které zvláště bujelo na konci 19. a na začátku 20. století. Ovšem nemalou vinu na tomto stavu měl též a má dosud onen extensivní způsob málo výnosného zdejšího hospodaření trojhonného (úhor, ozim, jař), špatné obdělávání a hnojení půdy a jmenovitě všeobecně rozšířený směr pastvinářský. Ani však zdejší velkostatky — na rozdíl od našich, jakožto průkopníků zemědělského pokroku — nehospodařily lépe.

Pozemková reforma za bývalé maďarské vlády.

Bývalá uherská vláda zřídila z územích obývaných nemaďarským lidem »Kirendelčeky«, t. j. expositury ministerstva orby, jichž účelem bylo prováděti agrární reformu, opatřovati zemědělcům dobrá plemena dobytka k chovu, nakupovati stroje hospodářské, umělá hnojiva a přidělovati jednotlivým zemědělcům půdu do nájmu z velkonájmů, které si opatřovala u velkostatkářů.
Takový úřad byl v Podkarpatské Rusi se sídlem v Mukačevě.

Činnost expositury býv. maď. min. orby v Mukačevě:

a) na výstavách a v diagramech.

K disposici měl na 20.000 kat. jit. půdy, jednak vlastní, ale většinou najaté od Schönborna. Pronajímal ji Rusínům po 1 K až 10 K z 1 kat. jitra, tedy za velice nízké nájemné. Ve Vereckách a Svaljavě zřídil mlékařsko-lukařské školy, upravil pastvinu »Stoj«, založil vrbové prutníky v několika osadách Podkarpatské Rusi, proutí zpracovával na koše, košíky a luxusní košikářský nábytek ve zvláštních kursech, zaváděl alpský plemenný dobytek, ovocné a vinařské školy atd. Program jeho nebyl malý a jeho činnost v Podkarpatské Rusi byla zcela na místě, zejména co se týče pastvin a chovu dobytka. Expositura tato s úřednickým aparátem o 30 úřednících rozeslala své odborníky na různá místa Podkarpatské Rusi. Z různých diagramů, grafických plánů a projektů, vystavovaných na všech možných výstavách, i cizozemských, je patrna skvělá jejich činnost a nejlepší docílené výsledky.

b) ve skutečnosti.

Po převratu převzetím expositury ministerstva zemědělství do správy čs. vládou, bylo však bližším prozkoumáním shledáno, že činnost Maďarů neměla v Podkarpatské Rusi valné ceny, a jevila se právě jen hlavně v těch diagramech, na výstavách. Půda přidělená lidem do nájmu, před tím nejlepší orná země, byla proměněna v pastviny a i tyto úplně zanedbány, plny krtin, křovin a mechu s porostem divokých travin a plevele, na nichž po celý čas nebylo toho nejmenšího upraveno. Na jednotlivých od Schönborna najatých dvorech zpustly budovy hospodářské i stavení obytná tou měrou, že jsou to dnes nepotřebné zříceniny. Takové jsou dvory ve Fogaraši, Remetách, Vereckách a Ivanovcích. Některé dvorce úplně zmizely s povrchu a jenom podle ovocných zahrad, arciť zpustlých, je vidět, že tam kdysi bývaly lepší časy, na př. v Kamjonce, Vorošančance, Dubrovce a j. v. Srdcervoucí pohled skýtají planiny u těchto dvorů, kde se před 30 lety vlnily lány pšenice. Rusínské národní jmění bylo tím ochuzeno

o statisícové obnosy. Nám však ty ruiny jsou výstrahou, jak se pozemková reforma prováděti nesmí a že pouhým přídělem půdy do obhospodařování lidem nebylo by docíleno účelu, sledovaného pozemkovou reformou. Jisto však je, že přání lidu bylo vyhověno; bylo dost pastvy pro dobytek. Že tato pastva nestála za mnoho, bylo věcí vedlejší.

Ve Vereckách byly letošního jara konány schůze žadatelů o půdu ze schönbornských dvorů, kteréžto jsou zařazeny do I. pracovního období parcelačního. Poradní sbor vyslovil se jednomyslně i s největší rozhořčeností proti po-

CHATA V PODUBCI U VOLOVÉHO.

nechání pastvin a pozemků vůbec v režijním hospodářství ministerstva zemědělství, a to hlavně pro špatné hospodaření na těchto »vzorných« statcích, maďarskou vládou zřízených.

Špatné hospodářství na statcích »Kirendelčeků« sloužilo za vzor rusínským zemědělcům a tak místo kýženého zlepšení jejich hospodářstvíček působili tito nositelé kultury demoralisujícím způsobem na negramotné Rusíny.

Jinak byly »Kirendelčeky« ústavy maďarisujícími, ačkoliv v Podkarpatské Rusi valně Maďarorságu neprospěly.

Státní lesní majetek v Podkarpatské Rusi.

Výměra státního majetku v Podkarpatské Rusi obnáší 629.390 kat. jit., t. j. 362.214 ha, což u porovnání k celkové ploše státních lesů v Československé republice činí bezmála 50%. Z kultur lesních jest v užhorodské župě na prvním místě buk, který zaujímá 78%, dub 9%, jehličí rovněž 9%, zbytek 4% jest ostatní porost, paseka a mýtina.

V marmarošské župě jest:

jehličnatého porostu 66%,
buku 31%,
dubu . . . . . 3%.

Z celkové výměry státních statků v Podkarpatské Rusi připadá:

na lesy . . . . . 309.500 ha,

půdy zeměděl.

pole, zahrady a louky . 33.731 ha,
pastviny . . . . . 16.769 ha,
a j. . . . . 2.197 ha,
362.197 ha.

Z těchto čísel možno konstatovat, jak velkou důležitost mělo by pro Podkarpatskou Rus racionelní využitkování lesního bohatství. Za maďarské éry bylo však hospodaření v státních a soukromých lesích na docela nízkém stupni, velké bohatství uložené v lesích Podkarpatské Rusi nepřinášelo užitku ani státu, ani obyvatelstvu. Bližší o tom ve stati o průmyslu Podkarpatské Rusi, kde je také naznačeno, jaký velký význam měla by industrialisace Podkarpatské Rusi pro celou republiku a pro lid Podkarpatské Rusi zvláště v tamních lesnatých krajích.

Obecní a urbariální lesy.

Ještě horší hospodářství nežli na těchto velkostatcích jest hospodářství na pozemcích obecních, urbariálních a komposesorátních. U těchto pozemků neví se obyčejně, jsou-li to lesy nebo louky anebo pastviny. Několik o samotě stojících stromů, tu a tam nějaké to křoví; jinak půda jako u pastvin poseta krtinami, zarostlá plevelem nebo slabým porostem divokých travin, kde se v létě pase dobytek.

Tak vypadají zdejší obecní a urbariální lesy. Společné jich užívání, zrovna tak jako pastvin, zaviňuje u nich tento špatný stav. Tato země jest způsobilá po většině k proměně v půdu ornou.

Obecní a urbariální pastviny.

Vedle urbariálních lesů jsou v Podkarpatské Rusi nejrozšířenějším zjevem urbariální pastviny, jejichž výměra se odhaduje na 400.000 kat. jit. Po válce pastvin přibylo ještě o 2% a jest jejich výměra jenom o 2% menší nežli celková výměra orné země v Podkarpatské Rusi. Připočteme-li k stávajícím pastvinám ať již urbariálním nebo velkostatkářským a privátním vůbec, ještě onu výměru orné země, která leží úhorem následkem zastaralého způsobu obhospodařování půdy na tři hony, t. j. úhor, ozim, jař, můžeme směle počítati, že 20% pozemků schopných polaření, leží ladem resp. využitkuje se jen co pastva pro dobytek, což při jinak dobré jakosti této půdy jest užitek jen nepatrný.

Při velikém nedostatku půdy orné a stále stoupajícím počtu obyvatelstva jest to nezdravým zjevem v Podkarpatské Rusi, který především vyžaduje důkladné reformy.

Veliká plocha této jinak ze ¾ orné půdy spotřebuje se k výpasu dobytka, ježto pěstování pícnin a krmení dobytka ve stájích jest zde až na malé výjimky takřka neznámo. Dobytek se pase v létě i v zimě. I pod sněhem si vyhrabávají

ovce a prasata chudičkou potravu. Seno z luk je špatné, zatvrdlé, neboť usýchá na stojato; louky se po první seči také spásají. Louky i pastviny jsou zarostlé mechem a křovím; jsou to divočiny, pozůstávající z plevele a kyselých trav. Nijaká péče se jim nevěnuje.

Způsob pastvy dobytka.

Pase se zvlášť hovězí dobytek, ovce, koně; zvlášť krávy, mladý dobytek i voli. Při tom se spásá celá plocha pastvin najednou, kdežto na př. na Balkáně, specielně v Bosně (a též na našem Slovensku — »košarování«) rozdělují si pastevci ohradami své pastviny na díly, které pak postupně spásají podle toho, jak tráva na nich dorůstá. Při tom se zároveň řádně pohnojí.

To jsou pastviny v nížinách Podkarpatské Rusi. Jiné jsou pastviny horské, Alpy nebo Poloniny. Zde jsou sladké dobré druhy přírodních travin. Potřebují také úpravy, vyčistění z mechu, křovin, rozházení krtin, přisetí jetelů a kulturních travin a pak by mohly podobně jako ve Švýcarech uživiti zvětšený počet dobytka všeho druhu.

Poměrný stav dobytka.

V normálním českém hospodářství počítá se pětkrát tolik dobytka užitkového co tažného.

Při vysokém stavu dobytka a v intensivním řepařském hospodářství počítá se na 10 ha 1 pár tahounů. Jsou to však často krávy dojnice, které malý náš hospodář zapřahá, aby neživil zbytečně voly nebo koně, kteří by zatížili značnou měrou jeho rozpočet.

Tento poměr v Podkarpatské Rusi nenacházíme. Naopak zcela malí, nepatrní parceláři, 2—3—5jitroví, dovolují si v pravdě luxus chovati 2—3—4 voly a často 2—3 volská odstávčata — ročáky — běhouny. A je ku podivu, jak si na svých volcích zakládají; jsouť poměrně tlustí a udržovaní v čistotě. Naproti tomu krávy se nečistí ani když se ženou na trh; uboze vypadají a sotva nohama pletou.

Takové kravičky nemohou přirozeně skýtati valného užitku a proto jest v celé Podkarpatské Rusi mléko ještě dražší nežli v českých zemích, ačkoliv zde máme pastevní hospodářství a dobytka značný počet. Proč zdejší gazda chová tak vysoký stav dobytka tažného vysvětluje se tím, že orba ve zdejší uléhavé, k tomu po pastvě ušlapané země jest neobyčejně těžká, takže se musí orati ve čtyřspřeží, a dále, že až dosud musel pracovati »na spol« a potřeboval k tomu i tahouny.

Zákonitá úprava otázky pastvin.

Účelné provedení pozemkové reformy v Podkarpatské Rusi vyžaduje, aby společně s ní byla vyřešena i otázka pastvin. Vládním nařízením z května r. 1921 resp. obnovením téhož z března roku 1922 udílí se právo přidělovati pastviny pastevním výborům, zřízeným u jednotlivých hlavnoslužnovských úřadů. Jsou to nutná opatření přechodná, která jednou musí ustoupiti definitivnímu vyřešení. Stane-li se tak roku 1923 či ještě později, ukáže se snad již v letošním roce. Jisto však jest, že stálé odkládání definitivního řešení nemůže býti věci na prospěch.

Již loňského roku udály se na velkostatku Telekiho v Dolhém, dále v obcích Žukovu, Čapovcích, Kalníku, Ardanově, různé násilnosti, které zakončily krvavě. Mladé lesní kultury v Dolhém ve výměře několika tisíc jiter byly při tom úplně zničeny a řešení této palčivé otázky nechtěl žádný úřad na se převzíti. Pastevní výbory nemohly býti ani ustaveny, protože členství v nich bylo krajně nebezpečným pro teror a násilnosti tamních lidí.

Technická úprava pastvin.

Pastviny v Podkarpatské Rusi mohou a musí vyživiti několikanásobný stav dobytka, budou-li jen poněkud upraveny, vyčištěny z mechu, krtiny rozvláčeny, křoví vysekáno atd. V tomto směru jest hledati nápravu. Nepokládám za správné naléhati příliš na zdejší zemědělský lid, aby se věnoval jedině polnímu hospodářství a veškeré pastviny pooral.

Pastevnictví může býti zcela výnosným odvětvím hospodářským, ovšem bude-li racionelně prováděno. Tento směr rozhodně vyhovuje zdejším poměrům hospodářským i klimatickým (časté vodní srážky) a také zvyklostem rusínského lidu. Vodní toky v Podkarpatské Rusi umožňují tu event. zavlažování a tak by vlastně přebytečná voda resp. odvodnění takových ploch jako je Černý Močál, nejen muselo býti provedeno, nýbrž voda by se zužitkovala k závlahám.

Úprava vodních poměrů.

Důležitým momentem při provádění pozemkové reformy bude uspořádání vodních poměrů v Podkarpatské Rusi.

Maďarská vláda provedla v tomto směru v létech 1880—1903 některé odvodňovací práce, jako v Černém močálu a založila vodní družstva v Berehovu a Tisa Sámoši.

Novou hranicí t. j. utvořením Podkarpatské Rusi byla vodní družstva rozdělena a bude třeba v tomto směru podniknouti nutnou úpravu vodních toků, jakož i doplnění již stávajících odvodňovacích zařízení, která nevyhovují.

Černý močál.

Týká se to zejména Černého močálu, kde stoupá voda po každém větším dešti a zaplavuje široké okolí.

Záplavě v této oblasti podléhá asi 9.000 ha. K zamezení této záplavy jest nutno především regulovati Latoricu v délce asi 20 km od železničního mostu trati Čop—Užhorod u Čopu až k ústí vysokobřežného kanálu tamže (Černý močál) a rozšířiti tento kanál v délce asi 29 km. Dále jest potřeba regulovati 3 potoky, jež svádějí hlavní vody horské do Černého močálu (Fornoš, Kiďoš, Merce). Tyto práce musely by současně postupovati dle úsudku zemědělsko-technického úřadu v Užhorodě s kolonisováním, po kterém by se přistoupilo k detailní melioraci celého území.

Celkový náklad činil by až 120 mil. Kč, čítaje v to regulace, meliorace, kolonisaci, komunikace, skupinové vodovody, jakož i veškeré náklady jak investiční, tak spojené s průvodním řízením právním.

Při intensivní práci a úsporném systému, jakož i při vedení technickém, mohly by tyto práce býti skončeny během 10 let.

V programu zemědělsko-technického referátu v Užhorodě v nejbližším období melioračních prací Podkarpatské Rusi jest zmíněné již zmeliorování Černého močálu, regulace řeky Bereżavy, meliorace v území od Hustu do Buštiny v rozloze asi 3000 ha, kromě menších meliorací menšího významu.

Kultury v Černém močálu trpí pozdními mrazy, které znemožňují jakékoliv racionelní hospodaření. Velkonájem Kohnerův docílil v posledních desíti letech polního hospodaření pouze 2 dobrých sklizní. Mohutná vrstva humusu a rašeliny, která pokrývá ¾ plochy v síle až na 80 cm, nasákne totiž přes zimu

RUMUNSKÁ OBEC NIŽNÁ APŠA.

vodou jako houba. V létě pak, když přijdou velká vedra, země hluboko rozpraská, voda se přes noc a z rána rychle vypařuje a způsobuje náhlé mrazy.

Černý močál jest naplaveninou nejlepší prsti a přírodní tamní louky skýtají nevídané sklizně sena.

V případě, kdyby se povedlo Černý močál odvodniti, komu by se mohl přidělitи? Zase jen zdejšímu lidu, nebo alespoň z větší části a ten by hospodařil tak, jak umí dnes, t. j. úhořil by. Nákladná meliorace by se nevyplatila a stát by utrpěl velkou škodu. Kolonisovati sem hospodáře odjinud nelze doporučiti pro nevraživost proti přistěhovalcům a velkou poptávku podkarpatského lidu po půdě. Černý močál byl již od pradávna spásán dobytkem obyvatelů okolních obcí. Státní pozemkový úřad pak přidělil z něho cca 8000 jiter 27 obcím, později 34 a letos 66 obcím z části jako pastviny pro jejich stáda, z části co louky a orná pole a nemůže se z těchto důvodů v dohledné době počítati s jeho odvodněním. Kdežto zavodněním a zavedením tekoucí živé vody

z okolních potoků, kteréžto práce by nevyžadovaly velkého nákladu peněz a času, mohlo by se velice prospěti zdejšímu hospodářství a bylo by zároveň nejúčelnějším vyřešením této otázky, při dobrém využitkování velkých ploch pastvin, trpících v létě suchem, v zimě mokrem, kde by se docílilo až trojí seče sladkých travin a pícnin vůbec a tím znamenitě posloužilo chovu mléčného dobytka, zde tak zanedbávaného. Zároveň by se začlo s odbouráváním velké výměry pastvin v Podkarpatské Rusi a zavedlo se potřebné luční hospodářství a pěstování pícnin, resp. začlo by se se stájovým chovem dobytka, především dojnic.

Zkušenosti z přídělu zabrané půdy do vnuceného pachtu v Podkarpatské Rusi.

Cenné zkušenosti pro příští definitivní příděl půdy byly získány prováděním přechodných opatření § 63. zákona přídělového.

Při projednávání přídělu půdy do vnuceného pachtu podle § 63. zákona přídělového, bylo podáno na 78% přihlášek o pastviny, 10% o louky a zbytek 12% tvořily žádosti o ornou zemi.

Poděleno bylo pak do konce roku 1921 na 29.000 uchazečů o příděl půdy do vnuceného pachtu okrouhle 12.000 kat. jitry orných polí, 8.100 kat. jitry luk a 60.000 kat. jitry pastvin. Celkem 80.000 kat. jiter, tedy z celkové výměry zabrané půdy v Podkarpatské Rusi (která činí kolem 450.000 kat. jit.), 17.80%.

Ze zkušeností získaných při revisích přidělené a obhospodařené půdy orné vnucenými pachtýři, možno souditi, že příští nabyvatelé této půdy do vlastnictví budou obhospodařovati jim přidělenou výměru poměrně dobře.

Z přidělených pozemků orných bylo obděláno:

s výsledkem velmi dobrým	12.72%
s výsledkem dobrým	72.40%
s výsledkem špatným	13.18%
a neobděláno bylo	1.70%

Již dnes jeví se mezi podkarpatskými zemědělci snaha, své dosud zanedbávané hospodářství zlepšovati a dobrá vůle říditi se dle rad zdejšího úřednictva k zvelebování zemědělství směřujících. Vidíme je již dnes ovšem na nátlak státního pozemkového úřadu zorávati nevýnosné a nadbytečné pastviny, omezovati tak jejich výměru, osévati motýlokvětými rostlinami pícními a tak pod. Jsou to jmenovitě obce: Vel. Lučky, Žukovo, Čapovce, Strabičovo a j. Největší poptávka jevila se tudíž po pastvinách. Bylo též pastvin přiděleno největší procento.

O odstranění veškerého hospodářství pastvinářského, které je za zdejších okolností hospodářskou nutností a hlavním směrem zemědělství podkarpatského, nemůže býti ani řeči.

Cíle naše i orgánů ministerstva zemědělství musí směřovati především ku zvelebení dosavadních a nezbytných pastvin.

Jsou však na severu Podkarpatské Rusi nezbytnými i pastviny lesní, které nemohou býti obyvatelstvu zakazovány, neboť by jinak se úplně znemožnila již beztak trudná existence tamnímu zemědělskému obyvatelstvu. Tyto pastviny též tvoří největší % přidělených pastvin dle § 63. zákona přídělového.

Příděl zabrané půdy pro stavební účely.

Velikého významu má rovněž pro Podkarpatskou Rus příděl půdy k postavení obydlí i hospodářských budov zdejšího obyvatelstva hospodářského, které namnoze se tísní v malých a nezdravých chatách po několika rodinách. Tato okolnost byla jednou z nejvážnějších příčin vystěhovalectví venkovského obyvatelstva.

Žel, že vyhlášená přídělová akce půdy stavební, zv. akce »S« nesplnila svůj úkol tak, jak by bylo žádoucno.

Hlavní vinu na tom nesla dosud neupravenost zákonitých předpisů v této záležitosti.

Přece však bylo docíleno jistých úspěchů i zde. Příděl půdy stavební nesl se v obvodu Obvodové úřadovny státního pozemkového úřadu pro Podkarpatskou Rus dosud ve znamení dohody dle § 7. zákona záborového.

Největší poptávka po půdě stavební v obvodu komisariátu státního pozemkového úřadu v Mukačevě byla tímto způsobem odstraněna. Ostatní příděl půdy stavební bude proveden hlavně až při definitivním, programovém přídělu půdy do vlastnictví.

Celkem bylo podáno přihlášek o půdu stavební 2969 od 9 velkostatků a 23 dvorů. Z nich muselo býti zamítnuto jakožto neoprávněných 252. Dohod dle § 7. záborového zákona učiněno 1020. Zbývá tedy k vyřízení do definitivního přídělu do vlastnictví 1697 přihlášek.

Definitivní příděl zabrané půdy v Podkarpatské Rusi.

Nejlépe můžeme posouditi naléhavost provedení pozemkové reformy v Podkarpatské Rusi ze statistických dat, získaných při provádění definitivního řízení přídělového, na př. u komisariátu Obvodové úřadovny státního pozemkového úřadu v Mukačevě.

Poptávka.

O příděl zabrané půdy, které je k disposici v obvodu tohoto komisariátu pouze asi 8640 kat. jiter, přihlásilo se celkem 5826 žadatelů, kteří žádají o příděl 28.300 kat. jiter, veškeré půdy. Z toho je vidno, že tyto massy uchazečů nemohou býti přídělem ani z daleka uspokojeny.

Zemědělců-uchazečů jest z tohoto počtu žadatelů 5187, dělníků asi 388, ostatní kategorii uchazečskou tvoří zaměstnanci velkostatků, jichž mimochodem řečeno jest nepoměrně málo (57), státní, řemeslníci a veřejné korporace.

Nejzajímavější jsou však data o rozvrstvení vlastní půdy mezi zemědělci-uchazeči, kteří jsou vlastně veškerým zemědělským obyvatelstvem jednotlivých obcí.

Z celkového počtu zemědělců 5187 jest 1835 úplných bezzemků.

Uchazeči	s	výměrou	do	1 kat.	jitra 1647
„	„	„	„	2 „	„ 1014
„	„	„	„	3 „	„ 582
„	„	„	„	4 „	„ 317
„	„	„	„	5 „	„ 174
„	„	„	„	6 „	„ 93
„	„	„	„	7 „	„ 52

Uchazeči	s	výměrou	do 8	kat. jitra	44
„	„	„	„ 10	„ „	31
„	„	„	„ 12	„ „	10
„	„	„	„ 14	„ „	8
„	„	„	„ 16	„ „	7
„	„	„	„ 18	„ „	1
„	„	„	„ 20	„ „	3
		a výše	než 20	„ „	2

Podobné poměry jsou více méně i u všech přídělových komisariátů v Podkarpatské Rusi ze kterých 4 jsou již v plné činnosti Jsou to komisariáty v Mukačevě, Berehově, Svaljavě a Tisa Šalamonu.

Tato fakta musí nám býti jedině vodítkem dle něhož se musíme při provádění pozemkové reformy v Podkarpatské Rusi říditi a přizpůsobiti, neboť poměry zdejší nelze nikterak aplikovati na poměry v zemích českých a naopak.

I. pracovní program.

V I. roce definitivního přídělu v Podkarpatské Rusi bude převzato a dle možnosti též přiděleno na 41.000 kat. jiter zabrané půdy velkostatkářské.

Do programu I. pracovního období pro rok 1922 zahrnuto jest celkem 40 objektů a schönbornské poloniny (pastviny-alpy) o výměře 5467 kat. jiter.

Z toho připadá samotnému Schönbornovi celkem asi 21. 415 kat. jiter. Na přídělu súčastněno jest přibližně asi 110 obcí.

Značné procento zabraných a přejímaných objektů nalézá se na jižních hranicích Podkarpatské Rusi československo-maďarských, kdežto objekty určeny jsou především ku kolonisaci, neboť zde se nejeví taková poptávka po půdě, jako při objektech ve středu Podkarpatské Rusi ležících, kde jest příděl půdy místnímu obyvatelstvu nejvýš naléhavým. Veškeré přípravné práce jsou již téměř skončeny, čeká se pouze na personál technický, který by započal s vyměřováním přidělených pozemků dle číselných přídělů.

Současné scelování pozemků.

Ke konci dlužno se zmíniti ještě o naléhavé a důležité složce pozemkové reformy v Podkarpatské Rusi, která musí býti současně s touto v Podkarpatské Rusi řešena eJ to otázka té úžasné roztříštěnosti selské půdy, která se vyskytuje v katastrech většiny obcí podkarpatských a která scelováním, současně prováděným s pozemkou reformou musí býti odstraněna. Tak na př. v župě užhorodské napočítáno bylo 22.000 majitelů půdy a 461.438 parcel, čili na 1 majitele připadá 21 parcel. Odpočítáme-li však půdu státní, velkostatkářskou a urbariální, uvidíme jak silně je rozdrobena půda selská. Domkáři a chalupníci mající 2—4 jitra půdy, mají ji v 20—30 kouscích.

Hlavní úkol pozemkové reformy v Podkarpatské Rusi.

Jaké hlavní úkoly tedy očekávají pozemkovou reformu v Podkarpatské Rusi. Vzhledem k té obrovské zdejší poptávce po půdě a poměrném jejím nedostatku jest již předem vyloučena možnost, že bychom, byť i sebe radikálnější pozemkovou reformou úplně uspokojili ony masy uchazečů k přídělu zabraných pozemků většinou zákonitě oprávněných.

Bude tedy nutno spokojiti se alespoň se zmírněním onoho křiklavého a nespravedlivého rozdělení pozemkového vlastnictví, částečným ozdravěním poměru jednotlivých kultur hlavně proměnou mnohých »také lesních kultur« v pole a louky a dohledem a nabádáním zdejšího zemědělce k lepšímu způsobu hospodaření jak na půdě, která mu bude přidělena do vlastnictví, tak i na pozemcích vlastních, obecních, urbariálních, komposesorátních. Neméně důležitými úkoly pak bude scelování a řádná meliorace současně prováděná.

Předpokladem ovšem bude též spolupráce orgánů ministerstva zemědělství.

Hlavní cíl pozemkové reformy v Podkarpatské Rusi.

Přídělem byť malé výměry zabrané, event. státní půdy do vlastnictví zemědělce podkarpatského, zlepší se přece podstatně jeho sociální postavení a pomůže se mu hmotně; pak teprve můžeme od něho též očekávati nějaký smysl pro jiné zájmy nežli pouze o každodenní skývu chleba, mezi jiným též především zájem na zvelebování svého hospodářstvíčka, a pro ostatní své kulturní a duševní potřeby.

Přídělové formy. Rolnické nedíly.

V jaké užívatelské formy se bude půda přidělovati? Přidělovati v Podkarpatské Rusi zemědělskou půdu jinak nežli do soukromého vlastnictví jednotlivců narazilo by zde na nepřekonatelný odpor a nemělo by žádného uspokojivého výsledku. Rozhodně však nebude možno říditi se při přídělu zemědělské půdy našimi poměry v historických zemích se objevujícími a dle směrnic, dle nichž mají býti především tvořeny rolnické nedíly. Tím bychom si jenom popudili proti sobě celou zdejší zemědělskou veřejnost, neboť takovýmto způsobem mohl by se zde uspokojiti pouze nepatrný zlomek veškerého uchazečstva.

Zbytkové statky.

Tím méně dá se očekávati, že bychom mohli vytvářeti na přidělované zabrané půdě nějaké větší zbytkové statky. Ostatně nebude toho zde ani zapotřebí, ježto velkostatky zdejší, ani jiné okolnosti, které by vyžadovaly ponechávání zbytkových statků z přidělovaných zdejších objektů, nezavdávají žádných důvodů k těmto opatřením.

Podmínky při přídělu zabrané půdy.

Málo který zdejší velkostatek spojen jest s nějakým průmyslovým závodem vyžadujícím ponechání zbytkového statku (kde tomu tak ale přec jest [hlavně u hosp. lihovarů], bude nutno ponechati větší výměru půdy). Zdejších zaměstnanců velkostatkářských jest poměrně velmi málo, takže se snadno zajistí přídělem půdy; otázka zužitkování zdejších budov nepadá vůbec na váhu, neboť se nalézají většinou ve stavu schátralém a na spadnutí a hospodaření na zdejších velkostatcích pak nejméně mluví pro ponechání větší výměry při zbytkovém statku.

Může se zde jednati jedině o menší názorná hospodářstvíčka o výměře 20 až 40 kat. jiter za účelem demonstrování zemědělského pokroku, která bude záhodno svěřit našim osvědčeným rolníkům nebo hospodářským odborníkům, aby učili zdejší lid správně hospodařit.

První podmínkou, která se uloží přídělencům, kde toho bude zapotřebí, bude závazek, že přistoupí za členy vodního družstva.

Úkolem pak ministerstva zemědělství resp. zemědělské rady bude napomáhati přídělencům ku zřizování strojních družstev, spolků pro nákup umělých hnojiv a pod. Zkrátka napomáhati zemědělskému pokroku v Podkarpatské Rusi všemi prostředky.

Příděl pastvin a lesů.

Pastviny bude nutno dávati do vlastnictví hlavně obcím, ovšem bude zapotřebí pak stálého dohledu nad zlepšováním jich jakosti a řádným udržováním. Příděl lesů do vlastnictví nesmí se díti jinak než jednotlivým okresům, které by pak spravedlivěji dle potřeby podělovaly dřívím jednotlivé obce svého obvodu. Příděl lesů jednotlivým obcím se nedoporučuje.

Poradní sbor pro pozemkovou reformu v Podkarpatské Rusi.

Při řešení zásadních otázek souvisejících s pozemkovou reformou spolupůsobí poradní sbor pro pozemkovou reformu v Podkarpatské Rusi, který jest občas svoláván do Užhorodu. Tak zamítl povoliti projekt industrialisace Schönbornského panství, které si vyhražovalo jakožto rekompensaci za to velkou část zabrané půdy orné pro své účely, spoluřešil otázku pastvin a naturálních pachtů a usiluje o to, aby pozemková reforma vztahovala se též na státní majetek pozemkový v Podkarpatské Rusi.

Překážky v provádění pozemkové reformy v Podkarpatské Rusi.

Ovšem naráží se při provádění přídělových prací na různé překážky. Tak lesopolitické úřady brání se kategoricky, aby v katastru zanesené lesní parcely, byť již dříve užívané co půda orná jako taková byly přiděleny a nařizují je nově zalesniti, nikterak nehledíc k elementární poptávce po půdě místního obyvatelstva.

Zemědělský i lesní referát opět žádá o příděly větších zbytkových statků právě v místech, kde jest poptávka nejnaléhavější. Státní pozemkový úřad pak nalézá se ve velmi nepříjemné situaci při rozhodování podobných případů.

Nedostatky pozemkových knih.

Největší potíže pak spočívají ve zdejších pozemkových knihách a katastrálních elaborátech. Při provádění příprav k definitivnímu přídělu půdy v Podkarpatské Rusi bylo při prohlídce knih pozemkových shledáno, že souhlas mezi nimi, katastrem a skutečným stavem není udržován a to již po dlouhá léta. Podle těchto záznamů jsou pozemky celých obcí zaneseny ještě jako lesy, kdežto ve skutečnosti již před 30—60 lety byly přeměněny v ornou zemi.

Následkem toho jest v Podkarpatské Rusi možno, že u více jak 30 velkostatkářů neví se s určitostí jsou-li majetkem zabraným či nikoliv, neboť mezi zemědělské kultury podle § 2. zákona záborového nepočítají se též pastviny. V Podkarpatské Rusi je pak velmi snadnou věcí, aby podle potřeby byly louky považovány za pastviny a tím jest k záboru potřeba místo 150 ha zemědělské půdy — 250 ha půdy vůbec, t. j. lesů a pastvin.

Novela tohoto zákonného ustanovení jest v Podkarpatské Rusi nutnou. Pozemkové knihy z některých přejímaných objektů pak nalézají se dosud mimo území čs. republiky (v Maďarsku).

Nesplněná soupisová povinnost.

Práce při pozemkové reformě v Podkarpatské Rusi jsou též velmi stěžovány nesplněním soupisové povinnosti zdejšími zabranými velkostatkáři.

Přes veškeré zakonné předpisy, které byly vydány dosud za účelem provedení soupisu zabraného majetku pozemkového v čs. republice, jakož i přes trestní zákroky Státního pozemkového úřadu v příčině nesplnění této povinnosti, nebylo dosud nařízení o soupisu v Podkarpatské Rusi četnými velkomajiteli vyhověno

Administrativní a politicko-agitační překážky.

Uvážíme-li pak konečně ony závažné potíže administrativní se kterými se setkáváme v Podkarpatské Rusi hlavně ve styku s notářskými úřady, dále pak překážky vyvolané nezřízenou politickou agitací mezi zdejším negramotným a lehce vznětlivým lidem, využívající nejchoulostivějších bolestí jeho za svým osobním prospěchem, seznáme, že práce v pozemkové reformě v Podkarpatské Rusi není snadnou.

Všeobecně se má za to, že pozemkovou reformu v Podkarpatské Rusi provádí jedině Státní pozemkový úřad.

Kompetenčně sporné otázky.

Četné žádosti o příděl půdy státní, o pastviny, o naturální pachty, dále stížnosti týkající se provádění pozemkové reformy na majetku státním docházejí také většinou jen na Státní pozemkový úřad, ačkoliv kompetence Státního pozemkového úřadu vztahuje se jen na půdu zabranou, která v Podkarpatské Rusi daleko ještě nedosahuje onu plochu zemědělskou a lesní, na kterou zdejší zemědělci si činí nárok u vědomí svých práv ve smyslu všech zákonů o pozemkové reformě.

Pastviny.

Poptávka po pastvinách representuje 75% veškerých žádostí o příděl půdy, k tomu dalších 10% žádostí týkajících se přídělu luk jest dohromady 85% a teprve 15% žádostí o půdu ornou. Z toho je vidět, že úprava pastvin v Podkarpatské Rusi jest daleko naléhavější nežli příděl půdy orné.

A příděl pastvin v Podkarpatské Rusi vymyká se prozatím úplně kompetenci státního pozemkového úřadu, neboť vládním nařízením byla v r. 1921 a 1922 pravomoc přidělovati veškery pastviny v Podkarpatské Rusi, tedy i z majetku zabraného, přenesena na pastevní výbory zřízené u hlavnoslužnovských úřadů, při čemž odvolací instancí jest referát ministerstva zemědělství.

Naturální pachty.

Řešení naturálních pachtů v Podkarpatské Rusi bylo zákonem ze dne 17./II. 1922 č. 68 Sb. z. a n. přeneseno rovněž na zmíněné pastevní výbory, resp. okresní soudy.

Zemědělsko-technický referát řeší rovněž zcela samostatně otázky týkající se meliorací, kolonisace, odvodnění zabraného i nezabraného majetku v Podkarpatské Rusi (příkladně Schönbornského Černého Močálu).

Pozemková reforma na státním majetku v Podkarpatské Rusi.

Zákony o pozemkové reformě nevztahují se na půdu státní vůbec. Při výměře velkého majetku pozemkového v Podkarpatské Rusi jež činí 1,080.000 kat. jiter, uchází tím na 60% velkého majetku pozemkového kompetenci Státního pozemkového úřadu, resp. pozemkové reformě a to právě v území obývaném rusínským živlem. Proto snaží se vláda čs. republiky zjednati t. zv. »komisemi pro urychlení pozemkové reformy« předpoklady pro to, aby se lidu Podkarpatské Rusi dostalo v nejnutnějších případech přídělu i ze státní a lesní půdy (vzhledem k specielnímu poměru Podkarpatské Rusi).

*

P. r.: Nutno podotknout, že pro velké klesnutí cen zemědělských produktů v roce 1922 zmírnil se v Podkarpatské Rusi značně hlad po půdě. Pozemková reforma zůstává ovšem na Podkarpatské Rusi i dále problémem nanejvýš nutným a vyžadujícím rychlého řešení — není však přece již tak palčivým jako těsně po převratu.

INŽ. JAROMÍR NEČAS:

PRŮMYSL PODKARPATSKÉ RUSI.

Podkarpatská Rus je dnes zemí agrární s primitivním extensivním způsobem hospodaření. Přes poměrně velká přírodní bohatství a přes příznivé okolnosti svědčící pro rozvoj průmyslu, je země v průmyslovém ohledu úplně zanedbána. Je proto vedle povznesení zemědělství nejdůležitějším problemem Podkarpatské Rusi v hospodářském ohledu zprůmyslnění země.

V zemědělství bude třeba k přeměně nynějšího hospodaření v hospodářství racionelní řady let, protože je nutna výchova lidu a zmodernisování výroby dnes docela primitivní. Lze tu postupovat jen vývojově, krok za krokem. Naproti tomu zprůmyslnění (industrialisace) Podkarpatské Rusi dá se provést rychleji a při energickém postupu lze vybudovat — ovšem při zachovávání nutné opatrnosti a přihlížení k specielním poměrům podkarpatským — v krátké době řadu odvětví průmyslových. Novinářské zprávy, které mluví dnes o Podkarpatské Rusi jako o nové Americe s nesmírným dosud nezužitkovaným bohatstvím a jako o zemi velkých možností po otevření všech pokladů uložených v zemi, jsou však přehnány. Hlavní bohatství Podkarpatské Rusi spočívá v jejích lesích a v jejím zemědělství. Podkarpatská Rus je a zůstane vždy zemí převážně agrární. Přes to však nutno oceňovat náležitě i geologické bohatství uložené v zemi a těžit z něho, neboť stejně jako přeměna extensivního způsobu hospodářství v moderní intensivní může učinit ze země zemědělsky dosud pasivní v budoucnosti zemi s ročním přebytkem 10.000 vagonů obilnin vedle nadprodukce dřeva, tabáku, vína, ovoce atd. — stejně tak dá se učinit z Podkarpatské Rusi v průmyslovém ohledu země velmi aktivní a přispívající republice. Jsou pro to všechny nutné předpoklady a podmínky.

Výhody a nevýhody průmyslu Podkarpatské Rusi proti ostatním krajům republiky.

Výhodami průmyslu Podkarpatské Rusi jsou:

1. Velké lesní a nerostné bohatství Podkarpatské Rusi. (Podrobný jeho popis najde čtenář v kapitolách o zemědělských a geologických poměrech Podkarpatské Rusi.)

2. Nadbytek pracovních sil na Podkarpatské Rusi, zvláště v karpatských horách mezi Verchovinci. Za nerozvinutého průmyslu na Podkarpatské Rusi

trpěl lid nedostatkem zaměstnání a stěhoval se hromadně do Ameriky, kde dnes existuje vlastně druhá Podkarpatská Rus, nebo odcházel za saisonní zemědělskou prací do maďarské nížiny.

3. Poměrně velké množství nezužitkované vodní síly, která může být Podkarpatské Rusi »bílým uhlím«.

4. Příznivé podmínky pro rozvoj domácího, zvláště uměleckého průmyslu (zpracování dřeva, keramiky, výšivky, košikářství atd.), a sice jak dostatek potřebného materiálu, tak i přirozené nadání lidu pro tato odvětví průmyslová.

5. Předpoklady pro vybudování zemědělského průmyslu (lihovary, cukrovarnictví, škrobárny, pálenice na slivovici, továrny na zpracování ovoce, hedbávnictví atd.).

Proti ostatním krajům čs. republiky má však Podkarpatská Rus řadu nevýhod a potíží, jež překážejí slibnému jinak rozvoji industrialisace a jejichž odstranění náleží k předním úkolům průmyslu Podkarpatské Rusi a z části i vlády čs. republiky.

Jsou to především:

1. Podkarpatská Rus má obchodně spád do Rumunska, Polska a Maďarska. Znehodnocená valuta těchto států a jejich špatné hospodářské poměry vůbec, dopravní potíže v Rumunsku a Polsku, neuzavření obchodní smlouvy naší republiky s Maďarskem, potíže při provádění obchodní smlouvy s Rumunskem a Polskem — zabraňují obchodování Podkarpatské Rusi s těmito jejími nejbližšími sousedy. Export průmyslových výrobků Podkarpatské Rusi — dřevařského a chemických produktů dřeva — děl se také do Německa, Rakouska a do Italie. Za nynějších poměrů znemožňuje velká vzdálenost rovněž export do těchto zemí. (Německo, jež bylo důležitým konsumentem surovin a polosurovin dřevoprůmyslu, bylo vyřazeno vedle toho z počátku pro svoji dumpingovou politiku, nyní pro znehodnocení své valuty.)

2. Vysoké železniční tarify v československé republice, jejichž sazbami trpí Podkarpatská Rus při své poloze přirozeně mnohem více než všechny ostatní kraje republiky.

3. Všeobecná zaostalost Podkarpatské Rusi. Tato jeví se především v nedostatečné železniční a silniční, jakož i poštovní, telegrafní a telefonní síti; dále v nízkém kulturním stavu obyvatelstva a hlavně dělnictva Podkarpatské Rusi, jež od staletí bylo zanedbáváno a udržováno dokonce i uměle v hmotné a morální bídě. Celkový hospodářský docela primitivní stav Podkarpatské Rusi činí vůbec rozvoj průmyslu velmi obtížným, protože se všude naráží na otázku rentability podniků. Těžko je začínat s průmyslem za nynějších poválečných krisí i tam, kde jindy bývalo hodně odbytu — tím obtížněji jde to pak v zemi hospodářsky tak zubožené a nízko stojící jako je Podkarpatská Rus v době jejího přechodu z maďarských rukou.

4. Politické poměry v Podkarpatské Rusi, jež způsobily, že v malé zemi je vše přepolitisováno a že tu panují prudké národnostní, jazykové i náboženské spory. Maďarské a židovské obyvatelstvo, jež na Podkarpatské Rusi vlastně jediné se dříve zabývalo obchodem a průmyslem, nechtělo se také po převratu dlouho smířit s tím, že Podkarpatská Rus je připojena k Československé republice a provozovalo passivní resistenci. Následkem toho bylo, že se na Podkarpatské Rusi plýtvalo dosud energií na řešení různých otázek politických, národnostních a jazykových místo toho, aby se jí využilo k plodné práci hospo-

dářské. Rozháranost a neskonsolidovanost Podkarpatské Rusi způsobila též, že na příklad naše banky nerady investovaly kapitál do podniků Podkarpatské Rusi.

5. Poválečné poměry, hospodářské krise, zvláště pak znehodnocení valuty v okolních státech dotkio se Podkarpatské Rusi daleko více než ostatních zemí Dřevařsko-chemické továrny, jejichž výrobky tvoří hlavní exportní předmět Podkarpatské Rusi, odbyly na příklad dříve v republice z chemických produktů jen 5%, ostatní musí jít do ciziny.

Jak hluboce zasáhly nynější hospodářské krise průmysl Podkarpatské Rusi a jak je vůbec průmysl Podkarpatské Rusi ještě slabý a nevyvinutý, dokazuje nejlépe malý počet dělnictva, zaměstnaného v podnicích Podkarpatské Rusi. Dne 1. července 1922, tedy ještě v době před náhlým vzestupem naší koruny, jenž vyvolal těžké hospodářské krise v celé republice, činil počet dělnictva ve větších pracujících průmyslových podnicích Podkarpatské Rusi dle udání sekretariátu Svazu čs. průmyslníků v Užhorodě:

1. Dřevařský průmysl:

Bantlinovy továrny v Perečíně	285	dělníků
»Szolyva« ve Svaljave	660	„
(Pila dne 1. VII. 1922 zastavena, dělnictvu poukázána práce v jiných oborech.)		
»Klotilda« ve V. Bočkově	338	„
Eisler a synové v Zábrodě	250	„
Státní pily v Perečíně a v Užhorodě	145	„
Parní pila v Ose	40	„
Parní pila v Pasece	40	„
Parní pila Grünberg ve Volovci	25	„
Parní pila Reisman — Zděnová	80	„
Parní pila Kraus — Buština	80	„
Richard Freyer a spol. v Činaděvě (sirkárna)	35—45	„
Parní pila Szanto v Tiché	54	„
Továrna na nábytek užhorodské elektrárny	180	„
Kümel a spol. v Berehově	30	„
Hustská továrna na nábytek	40	„
Továrna na nábytek Blum v Mukačevě	20	„

2. Železářský průmysl:

Železárna ve Frydešově	100	„
Železárna Bratman v Kobylecké Poljaně	80	„
Železárna v Dolhém (2 dny v týdnu)	60	„
Strojírna Kozák v Užhorodě	30	„

3. Cihelny, cihlářský průmysl:

Berehovská akc. spol. na výrobu cihel a tašek	224	„
Cont, cihelna v Berehově	300	„
Winkler, cihelna v Berehově	75	„
Sajovič, cihelna v Mukačevě	60	„
Užhorodská cihelna	100	„

4. Kamenný a stav. průmysl:

Fa. Granit v Užhorodě . . . . . 200 dělníků

5. Pivovarský průmysl:

Pivovar v Podhorjanech . . . . . 90 „

6. Lihovarství:

Lihovar v Užhorodě . . . . . 29 „

Hlavní odvětví průmyslová v Podkarpatské Rusi.

A. Dřevařský průmysl.

Z celkové výměry Podkarpatské Rusi připadá plných 48% na lesy, jež tvoří hlavní bohatství Podkarpatské Rusi. Dosud jich však — bohužel — nebylo racionelně využito. Z ročního etatu ředitelství užhorodského, jenž činí 261.000 m³ (t. j. z množství dřeva, které při racionelním hospodářství má být toho kterého roku vykáceno), zpracují se sotva ¾; lesní ředitelství v Buštině zpracuje z ročního etatu 104.000 m³ přibližně 50%, v rahovském ředitelství při ročním etatu 359.000 m³ percentuálně ještě méně. Tím, že správa státních lesů v Podkarpatské Rusi není s to zpracovati ani svůj roční etat, vznikají ovšem Podkarpatské Rusi i republice ohromné národohospodářské škody. Hospodaření v státních i soukromých lesích Podkarpatské Rusi bylo za dřívější maďarské éry naprosto neracionelní a následkem toho ovšem také passivní. Československá vláda nemůže napravit za 3 léta těžké chyby maďarského extensivního hospodářství. Dnes leží proto v lesích Podkarpatské Rusi statisíce pevných metrů dřeva nezužitkovány.

Za maďarské éry byly lesy na přístupných místech přímo pustošeny, káceny a ničeny, a o nové zalesnění se nikdo nestaral. Zejména ve vyšších nepřístupnějších polohách, kde právě najdeme lepší druhy dřeva, zůstalo lesní bohatství nejen naprosto nevyužito, ale celé lesní komplexy tu propadaly a propadají stále ještě zkáze a hnijí. Sněhové závěje a větrné smršťě ničí vedle živočišných škůdců lesy Podkarpatské Rusi ve velkých rozměrech. Maďaři ponechávali si nepřístupné karpatské pralesy hlavně jen jako honební revíry a jako reservy pro budoucnost. Pronajímali lesy na stojato jednotlivým firmám za nepatrný, přímo směšný pronájem. Toho nejlepším příkladem je Schönbornův revírní okres ve Svaljavě se 100letým dobrým bukovým lesem v rozloze 20.000 kat. jiter. Tento les pronajat byl na stojato maďarské společnosti »Szolyva« na 40 let (až do roku 1942) za pouhých 180 K z 1 katastrálního jitra. Přijde tedy společnosti 1 metr na 52 haléře, ač společnost sama prodává 1 m³ tvrdého dřeva za 100 Kč. Tak je tomu i všude jinde: Buď jsou lesy Podkarpatské Rusi pronajaty za směšný obnos jednotlivcům, kteří jich neracionelně využívají, anebo propadají zkáze a hnijí.

V poměru k lesnímu bohatství je dnes dřevoprůmysl na Podkarpatské Rusi nepatrný a nemůže stačit k zpracování dřeva. Dochází přímo k paradoxnímu zjevu, že na Podkarpatské Rusi, kde lesy zaujímají téměř 50% a lesní plochy téměř 70% vší půdy, nemohly pracovat některé podniky pro nedostatek topiva

a v městech Podkarpatské Rusi je nedostatek paliva. Při tom nuceni jsou obyvatelé severní poloviny Podkarpatské Rusi buď bídně vegetovat nebo odcházet do ciziny za výdělkem, ač se vyznají v dřevařských pracích.

Velké továrny na chemické zpracování dřeva jsou v Podkarpatské Rusi čtyři: Továrna akciové společnosti »Szolyva« (Svaljava) ve Svaljavě, továrny Bantlinovy akciové společnosti v Perečíně a Turja Bystré a továrna akc. spol. »Klotilda« ve Vel. Bočkově. Všechny tyto továrny vyrábějí vzácné produkty chemického průmyslu, zvláště aceton a součásti třaskavin a vyvážely za normálních poměrů své výrobky daleko do ciziny. Do Německa byly vyváženy polotovary. Je to jedinečný průmysl v republice a za krátko bude jím v celé střední Evropě, protože podniky toho druhu v Jugoslavii a v Německu jsou znenáhla likvidovány (pro nedostatek vhodného dřeva atd.).

Vlastní průmysl dřevařský zastoupen je především státními i soukromými pilami, jež za války svoji činnost značně omezily, a jejichž počet je k množství dřeva v Podkarpatské Rusi nepatrný. Na státních lesích Podkarpatské Rusi je 15 větších a menších pil, z nich největší jsou pily ředitelství státních lesů v Užhorodě a v Perečíně. Továrny na řezivo všeho druhu a pily jsou ve Zděnově (Kisvarda), pila Reismanna Herrmanna, pila a továrna na nábytek z ohýbaného dřeva fy. Eisler v Zabrodě, pila Szanto Herrmanna v Tiché, továrna Šaje Grünberga ve Volovém na stavební dříví, šindele atd. pily v Mukačevě, Ose, Drahově, Volovoje, Šalankách a Buštině, továrna fy. Glück, Eisdorfer a Stern v Pasece, sirkárna v Činaděvě, »Mundus«, akc. továrna na výrobu nábytku v Užhorodě, továrna nábytku v Hustu, továrna na nábytek firmy J. Blum v Mukačevě, akciová společnost firmy Kronberger ve Vyškově, továrna na sudy fy. S. Reissmann a J. Gottesmann v Mukačevě, sudárna Adolfa Frieda v Mukačevě, státní dřevařské podniky v Antalovcích atd. Chemickým zpracováním dřeva a vedle toho výrobou řeziva všeho druhu zabývá se velká firma »Dřevařsko- a chemicko-průmyslová akc. spol.« v Dolze.

Tím jsou uvedeny všechny větší podniky dřevařského průmyslu v Podkarpatské Rusi. Nestačí zdaleka zpracovat ani sečný etat státních lesů.

Na Podkarpatské Rusi uvažuje se o možnosti využití cizího kapitálu při industrialisaci. Někteří odborníci (Opletal, Kaisler) staví se ostře proti exploitaci státních lesů soukromými podnikateli, jiní odborníci doporučují naproti tomu typ smíšených společností, ve kterých by byl zastoupen i stát i soukromý kapitál. Soukromý — a zvláště cizí, ne domácí — kapitál mohl by býti ovšem připuštěn jen za určitých, předem stanovených a pevných podmínek. Vedle všeobecných podmínek platných pro investování cizího kapitálu v podnicích Československé republiky musila by se účast cizího kapitálu v Podkarpatské Rusi vázat za tamních specielních poměrů ještě na tyto podmínky:

1. Účast výhradně cizího kapitálu je vyloučena a musí být přibrán též kapitál domácí, a to československý, tak i místní rusínský, tak, aby zástupci domácího kapitálu a vlády měli ve správních radách podniků převahu třeba sebe menší.

2. Zamýšlená industrialisace neměla by nijak zdržeti, ani jakýmkoliv způsobem skřížit už provedenou, aneb i projektovanou pozemkovou reformu. Otázka industrialisace musela by býti naopak s otázkou pozemkové reformy spojena a řešena v souhlase s ní.

3. Kapitál by musil býti upozorněn na to, že se bude dozírati na nejpřísnější provádění racionelního hospodaření, že bude vykonávána kontrola a že v případě jakéhokoliv přestupku neracionelního využití lesního bohatství dojde k po-

trestání podnikatele. Právem jest se třeba obávati toho, že anonymní kapitál mohl by vykořistit veliké lesní bohatství a že by mohlo dojít v případě ne dost ostré kontroly ke zpustošení lesů, jak se to stalo na příklad na našem Pobečví na Moravě za hospodářství Popperova. Techničtí a národohospodářští znalci musili by napřed stanoviti v tomto ohledu program exploatace lesů i všecky garancie a dozírat přesně na jich dodržování. Záleželo by tu též na tom, aby se velký cizí kapitál pustil do pralesů a nepřístupných míst, kde jest třeba velkých investic na stavbu vlečných a lesních železnic, vodních smyků atd. Dnes je v Podkarpatské Rusi mnoho přezrálého dřeva a vzácnější dřevo, kterému se daří právě ve vyšších polohách (na př. fládrový javor), hnije často pro nepřístupnost. V nižších polohách a přístupných místech může se dnes uplatnit dobře bez velkých investicí i kapitál náš nebo rusínský, kterému vždy musíme dáti přednost.

4. V zájmu místního rusínského obyvatelstva jest stanoviti podmínky, že z Podkarpatské Rusi nesmí býti vyváženo nezpracované dřevo, ale jen hotový tovar, anebo aspoň polotovar (fošny, pražce atd.). Dobrá by byla nadhozená myšlenka o výrobě dřevěných koster pro vybudování zničených krajů za světové války. Huculové a Verchovinci jsou z velké části dřevorubci a zapracovali by se lehce i do prostých tesařských prací a mohli by tak najíti dobrou obživu.

5. Velký zřetel a zvláštní opatrnost třeba by bylo věnovati průmyslu na destilaci suchého dřeva, který je pro nás velmi důležitý proto, že jest svým druhem jedinečný.

6. Vymožení maximálních výhod pro dělnictvo a jeho přísnější ochrana než v druhých krajích republiky (vzhledem k jeho nynějšímu stavu) podle možnosti i zabezpečení účasti na zisku.

B. Průmysl kamenné soli.

Z prakticky významných nerostů a hornin v Podkarpatské Rusi je nejdůležitější sůl kamenná. Největší jsou solné doly v Solotvině (Akna-Slatina), jediné toho druhu v Československé republice. Jejich podrobné popsání, jakož i údaje o jiných solných ložiskách v Podkarpatské Rusi, je obsaženo podrobně v kapitole »Geologické poměry Podkarpatské Rusi« v části druhé pod titulem »Ložiska kamenné soli«. Dodati jen možno, že Československá republika potřebuje denně 80 vagonů soli, které možno lehce získat při stejně dnes už nutném zmodernisování výroby (z ruční ve strojní) v samotných dolech solotvinských. Podkarpatská Rus přispěla tedy k tomu, že Československá republika bude — co se týče soli — za nedlouho soběstačná. Z geologického bohatství Podkarpatské Rusi je tento zisk pro naši republiku nejcennější.

C. Petrolej v Podkarpatské Rusi.

Analogicky jako v sousední Haliči nacházejí se v Podkarpatské Rusi ložiska petrolejová. V kapitole »Geologické poměry Podkarpatské Rusi« jest probrána pod titulem »Petrolej« historie dosavadních vrtacích pokusů na petrolej v Podkarpatské Rusi a vyslovena se stanoviska geologického velmi slibná naděje do budoucnosti. Velmi optimistické zprávy o petroleji v Podkarpatské Rusi a o »Drohobyči a Boryslavi« v Podkarpatské Rusi dlužno však brát vždy s reservou. Třebaže geologické složení karpatských hor na naší straně Karpat

odpovídá složení hor haličských s druhé strany, naráží se při pokusných vrtech na velké potíže, protože uložení vrstev je v Podkarpatské Rusi jiné a daleko méně příznivé než v Haliči. Za velkých investicí může se ovšem podařit i v Podkarpatské Rusi objevení velkých a výnosných ložisk petrolejových. V tom ohledu je důležitá smlouva, která byla uzavřena se »Standard Oil Company«, v níž se dává této společnosti právo na těžení nafty a minerálních produktů živičných v naší republice. Z důvodů národohospodářských i z důvodů specielně podkarpatských bylo by žádoucno, aby geologická misse společnosti »Standard Oil Company« obrátila především pozornost k Podkarpatské Rusi. Mohlo by tak být po příznivých resultátech vrtání docíleno rychlého zprůmyslnění republiky právě v té části, kde je toho nejvíc třeba.

Z továren, které se dnes zabývají v Podkarpatské Rusi zpracováním naftových produktů, dlužno uvést Einweigovu továrnu v Mukačevě, raffinerii firmy »Karpathia« v Mukačevě a firmy Ringel & Halpera tamže, svíčkárny v Užhorodě a v Mukačevě.

D. Průmysl železárenský, sklářský; kamenné lomy a uhlí Podkarpatské Rusi.

Průmyslové využitkování ostatního geologického bohatství Podkarpatské Rusi je malé; prakticky padají dnes na váhu vlastně jen železárny a kamenné lomy. V kapitole o geologických poměrech v Podkarpatské Rusi probrána jsou s geologického i hospodářského stanoviska náleziště uhlí, železných rud, stavebních kamenů, alunitu, kaolinu, hlín a minerálních vod v Podkarpatské Rusi. Proti soli a petroleji má všechno ostatní nerostné bohatství v Podkarpatské Rusi a jeho využitkování význam jen druhořadý, třebaže nemožno podceňovat různé možnosti v budoucnosti.

Ze železáren pracuje dnes v Podkarpatské Rusi slévárna a továrna bratří Melchnerů na železné zboží v Dolhém, dále železárna a továrna na hospodářské stroje ve Fridešově, Bratmannova železárna a továrna na hospodářské stroje v Kobylecké Poljaně a strojírna Kozákova v Užhorodě. Jsou to vesměs podniky menších rozměrů.

Cihelny v Podkrpatské Rusi mají dobré podmínky k rozvoji, neboť je tu dosti výborné cihlářské hlíny. V průmyslu cihlářském (výroba cihel, tašek atd.) pracuje dnes v Podkarpatské Rusi ve větších rozměrech »Berehovská akc. společnost na výrobu cihel a tašek«, cihelna Kontova v Berehově, cihelna Winklerova tamže, cihelna Sajovičova v Mukačevě, cihelna užhorodská, sevljušská a hustská.

Kamenoprůmysl v Podkarpatské Rusi popsán je zevrubně v kapitole o geologických poměrech. V Podkarpatské Rusi je mnoho velmi dobrých lomů — největší podnik toho druhu má v Užhorodě firma »Granit«, jenž se řadí k nejlepším závodům v republice.

Sklárny v Podkarpatské Rusi jsou jen docela malé v Trebuši, Svaljavě (Nussbaumova) a v Hrabovnici.

S praktickým využitkováním uhlí v Podkarpatské Rusi nelze v dohledné době přes četné menší jeho výskyty počítat.

E. Domácí průmysl v Podkarpatské Rusi.

Projekt Križkův, mlýny a elektrárny.

Řeky Podkarpatské Rusi mají mnoho energie, jež není využita. Dosud působily řeky Podkarpatské Rusi jen škody při povodních a nebylo jich využito ani v průmyslu, ani v zemědělství.

Při industrialisaci Podkarpatské Rusi budou vodní síly a jejich vhodné využití hrát důležitou úlohu. V Národním shromáždění byl již přijat návrh zákona, kterým má být docíleno realisování t. zv. projektu Križkova v Podkarpatské Rusi. Tento projekt má v sobě něco amerického; spočívá ve spojení řek Tereblji a Velké Riky průplavem, při čemž by se získalo 208 metrů spádu. Vyrábělo by se tu podle původního plánu 80,000.000 KW hodin ročně. Uskutečnění tohoto projektu mělo by beze sporu pro Podkarpatskou Rus velký význam národohospodářský a přispělo by se jím především k povznesení dosavadní industrie v Podkarpatské Rusi i k vybudování nových odvětví průmyslových. Uskutečnění projektu naráží však na potíže finanční, otázka rentability padá tu zvláště na váhu. Jde tu o začarovaný kruh, který bude třeba jednou prorazit. Lesní a jiné bohatství Podkarpatské Rusi zůstává nevyužitkováno a lid Podkarpatské Rusi žije stále v primitivně agrárních bídných poměrech, protože tu není sil, jež by bohatství využitkovaly — a na druhé straně ukazuje se stále na to, že není možno postavit podniky velkých rozměrů, protože je země průmyslově nerozvita a protože by nebylo dostatečného odbytu a tím i zajištěné rentability. Návrh zákona, jejž podal v Národním shromáždění poslanec Igor Hrušovský, stanovil účast i garancii státu na projektu Križkově. Věc však dosud není definitivně vyřízena.

Vodních sil v Podkarpatské Rusi užívá se v malém rozsahu k pohonu řady mlýnů. V Berehově je parní válcový mlýn fy Weiss. —

V Podkarpatské Rusi jsou dosud 4 elektrárny: v Užhorodě, Mukačevě, Berehově a Sevljuši.

F. Zemědělský průmysl v Podkarpatské Rusi.

Zemědělský průmysl Podkarpatské Rusi je dosud v počátcích, protože jeho rozvoj souvisí s rozvojem zemědělství v Podkarpatské Rusi. Dosud zaujímá v zemědělském průmyslu první místo lihovarnictví, ač i to je skromné. Nařízením z roku 1921 byl hospodářským lihovarům Podkarpatské Rusi přiznán kontingent 5000 hl lihu.

Velmi nutné je vybudování podniků na zpracování ovoce, jehož se daří velké množství dobré kvality zvláště v župě marmarošské. Dosavadní pálenice na slivovici a menší závody na likéry nestačí; letos na př. hrozí nebezpečí, že v Podkarpatské Rusi zůstane nezužitkováno a shnije na 400 vagonů švestek.

V jižní polovině Podkarpatské Rusi je několik malých lisoven, které lisují olej ze semen konopných, lněných a slunečnicových.

Velká státní továrna na tabák v Mukačevě zpracuje tabák Podkarpatské Rusi, jenž se v Podkarpatské Rusi dobře daří.

Pivovarský průmysl zastoupen je pivovarem v Mukačevě a v Podhoranech (hraběte Schönborna).

V Užhorodě je rituelní továrna na výrobu kávové náhražky.

Město Užhorod schválilo již projekt na zřízení velkých moderních jatek v Užhorodě s chladírnami. Užhorod stane se po jejich zřízení centrem dobytkářského obchodu celé Podkarpatské Rusi i nejvýchodnější části Slovenska. Pro Podkarpatskou Rus bude mít vybudování užhorodských jatek velký význam, protože je tu chov dobytka silně vyvinut.

Zemědělskému průmyslu Podkarpatské Rusi scházejí však v Podkarpatské Rusi dvě důležitá odvětví, pro něž jsou tu všechny předpoklady: cukrovarnictví a hedvábnictví. Přes to, že cukrovka vykazuje v Podkarpatské Rusi vysokou cukernatost, nepěstuje se tu a proto také není v Podkarpatské Rusi ani jeden cukrovar. Hedvábnictví mohlo by se v Podkarpatské Rusi pěstovat ve větších rozměrech proto, že se tu v jižní části východní Podkarpatské Rusi daří dobře bourci morušovému. —

Zemědělský průmysl bude zaujímat v Podkarpatské Rusi po zvelebení zemědělství přední místo hned za průmyslem dřevařským a solným.

G. Využitkování vodních sil v Podkarpatské Rusi.

Pro okamžité zvýšení hmotné i duševní úrovně Podkarpatské Rusi mělo by velký význam pozdvižení domácího průmyslu. V referátu o osvětové činnosti v Podkarpatské Rusi vylíčeno je v kapitole p. ref. Peška, jaké úsilí vynakládá vláda Československé republiky na vybudování odborných škol, cvičných dílen a kursů pro řezbáře, truhláře, košikáře, pro práce keramické, textilní (z vlny, lnu i konopí), a vůbec pro všechna odvětví, jimiž se snaží nynější režim zvelebit lidovou výrobu Podkarpatské Rusi. Z domácího průmyslu Podkarpatské Rusi padá na váhu především řezbářství a dřevařské práce v karpatských horách, v němž vynikají Huculové. Textilnictví v primitivních formách, výroba originelních krojů, kožichů a výšivek je rozšířeno rovněž nejvíce v karpatských lesích a zvláště mezi Huculy. Košikářství pěstuje se kolem Užhorodu, Mukačeva, Kopinovců, Ivanovců a Silců; při velkém množství lesních a zemědělsky jinak neproduktivních ploch bude mít košikářství v Podkarpatské Rusi i větší význam národohospodářský a ne jen lokální, až budou zřízeny ve všech vhodných místech košikářské dílny a až se lid naučí i jemnějším pracem. Vrbové kultuře daří se v Podkarpatské Rusi velmi dobře. — Keramika v Podkarpatské Rusi pěstuje se v okolí Užhorodu, Mukačeva a Berehova a pak mezi Huculy u Jasině. Keramická škola v Užhorodě pečuje intensivně o povznesení keramiky.

Pěkné ukázky lidové výroby v Podkarpatské Rusi a domácího umění byly vystaveny v září 1922 na pražském vzorkovém veletrhu. Bylo v nich mnoho krásy a originality při vší skromnosti a prostotě; jsou světlou stránkou mužické duše v Podkarpatské Rusi.

UŽHOROD PODLE STARÉ RYTINY.

DR. E. PERFECKIJ:

PŘEHLED DĚJIN PODKARPATSKÉ RUSI.

„Historia etiamsi obscurae gentis,
tamen lumen addit clariori nationi . . ."
Michael Lucskay.

Jihoruský (neb ukrajinsko-ruský, maloruský) kmen, jehož částí jsou právě Podkarpatorusové, dle svého jazyka dělí se na dvě části, a sice severo- a jihomaloruský, neb ukrajinský. Podkarpatští Rusíni patří ke skupině severoukrajinské (severo-maloruské). Do této skupiny náleží také obyvatelstvo Polesja a Podlasja, obyvatelstvo severní části Cholmské, Volyňské, Kijevské, Černihovské gubernie a jižní části Hrodenské a Minské gubernie.

Pozoruhodno jest, že jedno a totéž nářečí severo-ukrajinské (severo-maloruské) roztrženo jest ve dvě části, ve dvou zcela různých krajích (Podlasje, Polesje a Karpaty, Podkarpaty). To nám dokazuje zřetelně kolonisační pohyb. Vpád Turků do střední části Jižní Rusi (X.—XII. stol.), který vedl k ústupu obyvatelstva na západ, měl veliký vliv na jiho-ruskou kolonisaci. Nejdůležitější příčinou tohoto roztržení severo-ukrajinského kmene byl vpád Tatarů v polovině XIII. stol., kteří táhli tudy do Uher a Polska. Tato tatarská invase byla příčinou, proč Rusové počali ustupovati zpět za Pripet, řeku Sulu a Děsnu, a také za karpatské hory i do jižního Podkarpatska.

Nyní je zřejmo, proč maďarské historické prameny praví, že Rusové přišli do Podkarpatska několikrát během dvou století.

Kladu tedy počátky ruské kolonisace v Podkarpatské Rusi na dobu pozdějšího rozvoje ruské kolonisace na západě a jihu. Myslím, že Podkarpatská Rus kolonisovala se Rusy znenáhla, hlavně během XI.—XIII. stol.*)

*) V IX. st. tento podkarpatský kraj patřil částečně k říši Velkomoravské, částečně Bulharské. K říši Velkomoravské příslušela nejspíše západní část Podkarpatí, kdežto východní a jižní část příslušela k říši Bulharské. To je viděti z toho, že solné doly v Marmaroši byly r. 892 v rukou Bulharů („Annales Fulden"). V nich se praví, že král, totiž německý, vypravil poselství ku knížeti bulharskému, chtěje ho odvrátiti od přátelství s Moravany a přemluviti, aby těmto soli neprodávali. V této době, totiž před rusínskou kolonisací, Podkarpatská Rus byla zalidněna slovenskými kmeny, nejspíše Bulhary. Příchod Maďarů do Pannonie znenáhla vytlačil tyto slovanské kmeny z Podkarpatí a jejich místo znenáhla počali zaujímati

Profesor Lubor Niederle na základě důkladných statistických a historických dokladů, také na základě statistického materiálu, jejž nalezl u Czambela (»Slovenská reč«, 1906) a Tomašivskeho („Етнографічна мапа Угорскоі Руси“ 1906) označuje ethnografickou hranici Podkarpatské Rusi ve své „Обозрѣніе современнаго славянства“ a ve své »Narodopisné mapě«: Na rozloze Spiše a Šariše tato hranice jde, počínaje vedle Lipníka, skrze Kamenku kolem staré Ľubovně do Jakubjan, odtud Rusíni v celku obsadili vrchní poříčí Torysy do Hodermarku a Stelbachu, pokračujíce dále od břehu Torysy ku Sabinovu do

UŽHORODSKÝ HRAD.

samých Zatkovců. Odtud jde zpět velikými oblouky k severu okolo Bardiova do slovenského Hoboltova a Zborova při řece Jaruba, přítoku Toply do Petkovců. Potom novým obloukem přechází řeku Ondavku, vedle Valkova řeku Latoricu, vedle Berestova Ciroku nad Sninou. Na území zemplínské a užhorodské župy běží přes Valaškovce, Porubu, Hlivišče, Konjuš, od Nevického po řece Už ku bráně Užhorodu. Za Užhorodem Podkarpatští Rusíni hraničí s Maďary; hranice ta jde přes vsi: Radvanku, Dravce, Korytňany, Heďfark,

Rusíni, přicházející z Haliče... Prvou ověřenou zprávu o tendenci uherských králů směřujících k opanování ruských zemí a tedy i Podkarpatí máme z r. 1031. Mluvě o smrti syna krále Štěpána uherského, Jindřicha, německý kronikář nazývá ho „knížetem ruským“, — „Heinriens Stephani regis filius, dux Ruizorum invenationi al apro discissus perit flebitur“ („Annales Hildesheimenses“ v Monumenta Germ. hist. ser. III. c. 98). Význam tohoto titulu není dosti jasný, ale interpretovat to místo možná jen jako tendenci uherských králů vládnouti na východě, a i tak, že nejspíše, nějaká část Rusů byla v jakési závislosti na Uhrách... Ale závislost ruského Podkarpatí na uherských králech dosvědčena je až od XII. stol.

Hluboké, Komárovce, Dubrovku, Lučky, Horond, Klučarky, Podhorod, Rozvikovo, pod Mukačevem. Podle Dubovinky, podle maďarské Ternavky, Velatina, Veliké Apši, podle maďarské Sihoti, Bočkova, Ruskova do Vyšova, na řece téhož jména; ale Rusíni zde jsou v menšině. Odsud hranice přechází podle pravého břehu říčky Vašira do Bukoviny.

Ruský živel Podkarpatské Rusi udržoval se velmi silně tam, kde sídlil v massách, a mohutněl, ačkoli ekonomické a kulturní poměry jeho byly velmi neutěšené a emigrace velmi značná. Ale v místech, kde Rusíni smíšeni jsou s jiným cizím elementem, maďarským, rumunským a slovenským, vzrůst rusínského obyvatelstva znenáhla klesá.

Tato kolonisace jako vůbec na periferii byla asi dosti řídká. Zde je to zvlášť patrno, protože kolonisace podkarpatská byla oddělena od zdroje ostatní kolonisace ruské mimo jiné též Karpatskými horami. Proto v nížinách tato kolonisace skoro zaniká, udržuje se jen v podhoří, jehož chudá půda málo lákala maďarské a jiné výsadní vrstvy. A když později výsadní vrstvy pronikají do podhoří (XIII.—XIV. stol.), ruské zalidnění bylo již tak silné a tak kompaktní, že udrželo svou etnografickou převahu dosud.

Vlastní hory byly méně vábné pro osadníky, proto hned od počátku byly velmi málo zalidněny, zvláště v severní a východní části marmarošské župy. Můžeme tedy s určitostí tvrditi, že rusínská kolonisace na jižní straně Karpat zaujala území mezi pořičím Tisy a hřebenem karpatským: na Horní Tise, její pramenech, Bílé a Černé Tise, a na jejích přítocích: Latorici a Laborci. V těch místech se v XI.—XIII. stol. podkarpatoruský lid udržel a organisoval nejlépe.

Tento kraj jest pro podkarpatské Rusy v XI.—XIII. stol. historicky doložen.

Podkarpatská Rus byla vždy politicky oddělena od ostatní Rusi. Jen některé části nynější Podkarpatské Rusi někdy patřily starému, Haličskému knížectví. Avšak hranice mezi říší Haličsko-Volyňskou a Uherskem v této staré době dlouho nejsou ustáleny. Ještě v době vpádu Batuova do Uher hranice probíhala jižněji, než nyní: totiž přes Verecky v bereżské župě. Najisto však Verecký průsmyk, zvaný »Ruská Brána« (»Porta Rusciae« — Rogerius »Carmen miserabile« č. XX.) byl v moci Haliče. Je též možno, že hranice tu zasahovala hluboko na jih, do Marmaroše, jak svědčí nejasná zmínka z konce XIII. stol., z doby panování haličského knížete Lva Daniloviče.

Proto, že Podkarpatská Rus byla politicky oddělena od ostatní Rusi, měla zvláštní ráz: její historické podmínky byly jiné, než ostatního Jižního Ruska, s nímž byla kulturně a národně spojena. Byla ve velmi blízkých kulturních a náboženských stycích s Jižní Rusí, ale sociální a ekonomické zřízení její záviselo na západní Evropě, hlavně na Uhersku, s nímž byla politicky spojena.

Uherské historické prameny pro XI.—XII. stol. jsou velmi chudé. Od poloviny XIII. stol. jsou již bohatší. Ve XIII. století poskytují velmi důležité zprávy pro historii kolonisace Podkarpatska — ale týkají se většinou výsadních vrstev stále četnějších a četnějších v Podkarpatské Rusi.

To vlastně souviselo s faktem, že v té době uherští králové štědře udělovali donace svým manům, t. j. docela cizímu pro Podkarpatskou Rus elementu, latinským klášterům a německým kolonistům v samé Podkarpatské Rusi.

Současně s ingerencí maďarských privilegovaných vrstev pro Podkarpatskou Rus a rozšířením práv šlechty (Zlatá bulla r. 1222, a rozšíření jejich práv r. 1267) postupuje rozptýlení rusínského obyvatelstva na Podkarpatské Rusi a omezování jeho práv. Mezi nejvyššími vrstvami magnátskými a nejnižšími ne-

volnickými vidíme v té době na Podkarpatské Rusi všechny přechodní sociální vrstvy (svobodných, polosvobodných a nesvobodných), které rozeznávalo uherské právo, t. j. jobagyones, udvornici, castrenses atd.

Rusíni Podkarpatské Rusi většinou patřili do těchto sociálních vrstev. Tyto vrstvy, skládající se z Rusínů, později splynuli s nevolníky, kteří se povznesli následkem zlepšení svého postavení, kdežto ony svobodné vrstvy upadly následkem znenáhlého omezení jejich práv.

Takovým způsobem obyvatelstvo Podkarpatské Rusi v této době uherské ingerence v podstatě rozdělilo se na dvě vrstvy. Daleko nejčetnější vrstvou byl živel rusínský, tvořící širokou masu národa, ale politicky bezvýznamný a hospodářsky znamenající pracovní základnu, na niž spočívala vrstva privilegovaná,

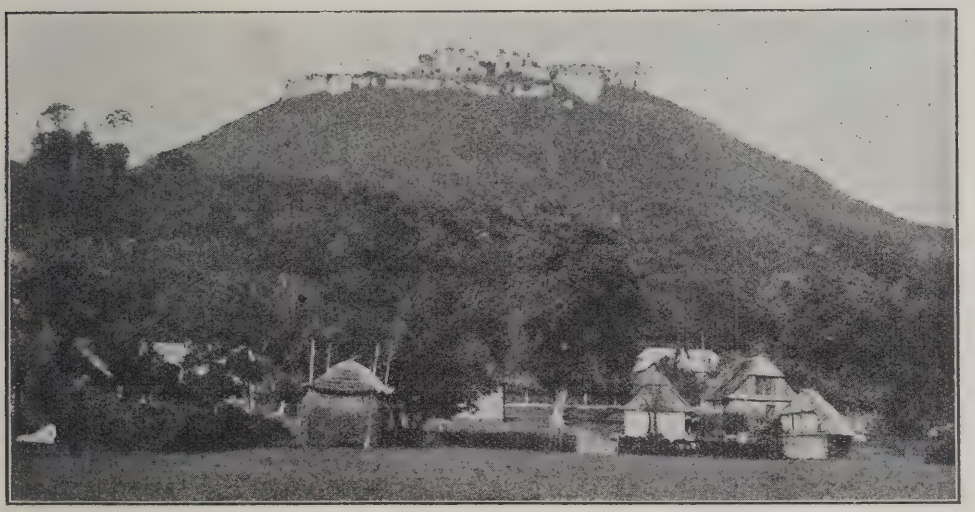

HRAD HUSTSKÝ.

počtem nečetná, ale politicky a sociálně rozhodující. Tuto privilegovanou vrstvu tvořili Maďaři a cizinci, šlechta a latinské duchovenstvo, řádové a světské. Jen tu a tam podařilo se jednotlivcům ruského původu vyšinouti se mezi ony privilegované stavy.

Vlivem uhersko-maďarské ingerence ztrácí tento, původně zcela svobodný ruský živel, svoji svobodu a následkem kolonisace maďarsko-německé — tvořící větší neb menší agrární velkokapitál — dochází konečně ve XV.—XVI. stol. k úplnému hospodářskému a sociálnímu rozkladu ruského elementu a z úpadku toho podkarpatští Rusíni se dosud zcela nevzpamatovali.

Duchovní život podkarpatských Rusínů projevuje se hlavně jejich životem církevním. Tu vidíme těsné vztahy s ostatní jižní Rusí (Ukrajinou), především s Haličí a Kijevem. Tam hledají a čerpají hlavní zdroj své kultury. Proto lze si duchovní život Podkarpatorusů správně představiti jen v souvislosti s Východem, s Jižní Rusí a na základě hlubokého studia východní církve. — Utlačen sociálně a osobně nesvoboden, věnuje se podkarpatoruský národ s celou duší svému pravoslavnému a později řecko-katolickému náboženství.

Do devadesátých let XV. st. v Podkarpatské Rusi samostatných biskupů nebylo. Z listiny cařihradského patriarchy z r. 1391 pro klášter sv. Michala v Hruševě, v marmarošské župě vidíme, že Podkarpatská Rus byla pravoslavnou odedávna. Podkarpatská Rus v této nejstarší době dělila se na samostatná opatství: Mukačevské, Hruševsko-Marmarošské a pravděpodobně opatství na západě. Tato opatství měla zvláštní práva, potestates jurisdictionis, nad svým duchovenstvem a věřícím.*)

Protestanti a římští katolíci, bojujíce mezi sebou (XVI.—XVII., st.) utiskovali pravoslavné Podkarpatorusy. Aby vyrovnal v právech s latinským, římskokatolickým duchovenstvem podkarpatoruské duchovenstvo východní církve a povznesl je na lepší stupeň blahobytu a vzdělání, biskup mukačevský Basilius Tarasovič v čtyřicátých letech XVII. st. sloučil podkarpatoruskou východní církev s Římem.

Přijetí unie biskupem Tarasovičem nemělo významnějších následků — neboť se omezovalo jen na biskupa a část kněží. Ostatně podmínky pro přijetí nebyly v té době valně příznivé. Kníže Jiří Rákóczy — v ten čas všemocný vládce Podkarpatské Rusi — a evangeličtí magnáti byli rozhodně proti unii podkarpatoruské církve s Římem, spatřujíce v ní falešné zrcadlo římského katolictví, s kterým oni bojovali. I byli nuceni katolíci na Podkarpatské Rusi převzíti všechny akcie unie. Později, na konci XVII. st. nový plán podkarpatoruské církve s Římem vypracován byl uherským primasem, arcibiskupem ostřihomským, hrabětem Leopoldem Koloničem, a provedením jeho byl pověřen Josef de Kamelis, rodem Řek z Chiosu, kterého arcibiskup Kolonič posvětil na biskupa mukačevské diecese a poslal na Podkarpatskou Rus r. 1690. V tomto díle, díle unie na Podkarpatské Rusi, pokračovali nástupci Josefa de Kamelisa a nejvíce ji upevnil mukačevský biskup Manuel Olšavskij († 1767), který má též velké zásluhy o povznesení školství a vzdělání duchovenstva na Podkarpatské Rusi. Ale mukačevská diecese od této doby (od konce XVII. st.) byla podřízena jurisdikci jágerských latinských biskupů, což mělo velmi špatný účinek pro Podkarpatskou Rus nejen v náboženském nýbrž i kulturním životě. Asi sto let podkarpatoruské duchovenstvo vede boj s uherskými jágerskými biskupy-latinisatory.

Roku 1771 podkarpatoruská církev, mukačevská diecése se osamostatnila. Od té doby počíná kulturní obrození Podkarpatské Rusi. Svornost a styky, hlavně ve Vídni, v »Barbareum« (theologický ústav), Podkarpatorusů s jinými Slovany podporovali hnutí obrozenské. Mnoho se staral a udělal pro toto obrození slavný mukačevský biskup Ondřej Bačinskij († r. 1809). Mukačevský biskup Ondřej Bačinskij věnoval mnoho práce pro vzdělání svého kléru a pro založení nových národních škol pro Podkarpatskou Rus. Velkým jeho dílem je také založení a organisace theologického ústavu (semináře) v Užhorodě a založení velké »eparchiální« knihovny v Užhorodě.

Tato doba Ondřeje Bačinského vychovala řadu nejlepších pracovníků podkarpatoruských, k nimž patří nejhorlivější spolupracovník Ondřejův Joannicius Bazilovič, protohigumen všech podkarpatoruských klášterů, velmi plodný spisovatel podkarpatoruský a autor díla o dějinách Podkarpatské Rusi, které obdrželo název »Brevis notitia fundations Theodori Koriatovits, olim dux de Munkach« (vyd. r. 1799—1805). Kromě toho v této době a škole Bačinského

*) V tuto souvislost mohla by býti vsunuta zmínka o F. Koriatovičovi. Ale celá episoda Koriatovičova i jeho osoba mají v dějinách Podk. Rusi málo významu, takže stačí odkázati na můj článek. („Kníže F. Koriatovič") ve „Sborníku filos. fak. univer. Komenského v Bratislavě", sv. I.

byli vychováni O r l a y, autor „Когда пришли русскіе за Карпаты“ (vyd. r. 1804), který se později vystěhoval do Ruska, kde mnoho vědecky pracoval a stal se členem petrohradské Akademie věd, — L o d i j, profesor university lvovské. Z mladší generace patří sem M i c h a l L u c s k a y, autor díla »Historia Carpatho-Ruthenorum« a »Grammatica Slavo-Ruthena« (vyd. roku 1830), — významný profesor J i ř í H u c z a-V e n e l i n, — B a l u ď a n s k i j, profesor a první rektor university petrohradské a jiní.

V těchto létech vyšlo z Podkarpatské Rusi též několik profesorů universitních, kteří svou činnost věnovali Jižní Rusi, především universitě charkovské a historicko-filologickému institutu v Něžině. (D. J. Bagalej „Исторія Харковск. университета“.)

Když vypukla roku 1848 revoluce, nebyla Podkarpatská Rus překvapena jejími moderními ideami. Starší i mladší generace byla myšlenkově dosti připravena, aby pochopila snahy doby. Jako jiní národové rakouští i Podkarpatorusové vytkli si za úkol obrození své vlasti. To projevovalo se snahou spojiti jednotlivé župy v jeden administrativně autonomní celek s právem svobodného vývoje v mateřském jazyku.

Mlavním tvůrcem tohoto plánu byl A d o l f D o b r j a n s k i j, muž hrající v oné době nejvýznačnější roli v národní politice slovanské a říšsko-rakousko-uherské. Zástupcové podkarpatoruských autonomistů byli i na všeslovanském sjezdu v Praze r. 1848 a seznámili se svými plány Františka Palackého a Riegra. Mezi jiným v plánech Podkarpatorusů bylo, aby Podkarpatská Rus snažila se spojiti v jeden celek s Haličí a Bukovinou.

Doba revoluce r. 1848 dala Podkarpatské Rusi nejen znamenitého palatina, jakým byl právě Adolf Dobrjanský, nýbrž i talentované básniky, jako byli A l e x a n d e r D u c h ň o v i č a A l e x a n d e r P a v l o v i č a místního učence, historika a ethnografa Podkarpatské Rusi A n a t o l i a K r a l i c k é h o, a o něco později historika I v a n a D u l i š k o v i č e, autora „Историческія черты угрорусскихъ“.

Politická unie ministra Beusta (r. 1867), která utvořila dualistické Rakousko-Uhersko, přivedla Podkarpatskou Rus ke kulturnímu úpadku, k úplné hegemonii cizích kulturních vlivů na Podkarpatské Rusi a k úpadku národního citu.

Jako v době svého obrození (na konci XVII. st. a v prvé polovině XIX. st.), tak i dříve a nyní žila a žije Podkarpatská Rus kulturním životem východu — Haliče a Bukoviny, které ji vždycky spojovaly i s Jižní Rusí — cítíc se vždy jejich kulturní částí, jak patrno na literatuře i politické orientaci posledního stopadesátiletí.

BOŽÍ MUKA U SALDOBÓŠE.

DR. E. PERFECKIJ:

VÝCHODNÍ CÍRKEV PODKARPATSKÉ RUSI V NEJSTARŠÍ DOBĚ.

Podkarpatští Rusové přišedše do Podkarpatské Rusi na konci pokřestění Slovanstva, přinesli s sebou i svůj řecko-východní obřad a svou pravoslavnou víru. (Rozšířivše se po své nynější vlasti, setkali se tu se Slovany jiné víry a obřadu.) Když po tatarském vpádu (v polovině XIII. st.) počala kolonisace Podkarpatské Rusi a sice po vzoru německém, to jest šoltysstvím a kenezstvím, bylo dovoleno obyvatelstvu na základě německého práva míti v obcích kněze svého obřadu. To bylo příčinou, že organisace pravoslavných obcí a pravoslavné církve vůbec pokračuje systematicky i v době uherské ingerence (XIII.—XIV. st.) a její administrační i státně-organisační převahy v tomto kraji ve XIII.—XIV. st.

Listina cařihradského patriarchy Antonia ze 14. srpna r. 1391 vydaná Hruševskému klášteru sv. Michala v Marmaroši (Kertvélyes) dokazuje, že Podkar-

patská Rus patřila církevně k Cařihradu nejen v té době (r. 1391), nýbrž ode dávna.*) Stejně dávného data je východní obřad ve Spiši, ležícím hluboko na západě. Již v XIII. stol. nalézáme tam pravoslavného představeného a máme zachovánu zprávu o konání bohoslužby, liturgie, šesti knězi slovanským jazykem.

HRAD PALANKY U MUKAČEVA.

O postavení východní církve v Podkarpatské Rusi máme ze staré doby málo zpráv, protože naše prameny málo zajímal náboženský život pravoslavný, spíše najdeme zprávy o římsko-katolických kostelích a klášterech, o zalcžení římsko-katolického klášterního majetku, tím spíše, že založení klášterů bylo provázeno různými dotacemi a darováním statků. Rozličné listiny a testamenty, jimiž soukromníci i králové činili odkazy latinským klášterům, zapisují kronikáři s velkým zájmem do svých annálů. Pravoslavné kláštery a kostely nebyly podporovány panovníky, neměly, nebo jen málo zámožných a významných donatorů, žily ze svých chudých prostředků osaměle a skromně a proto nepoutaly pozornosti uherských letopisců.

Až do třetí čtvrti XV. stol. nemáme zpráv o pravoslavných biskupech na Podkarpatské Rusi. Poprvé zmiňuje se o takovém samostatném biskupu listina z r. 1491, vydaná uherským králem Vladislavem na jméno Joanna, biskupa Muka-

*) Hodinka Antal, prof., „A Munkácsi görög katholikus, püspökség törtenete" lap. 147. — O staré době dějin Hruševského kláštera také u Cziple, „A maramorosi püspökség kérdése", l. 1—8.

čevského.*) Tato listina vypočítává rozličné důchody darované kadedře Mukačevské. Ale až do té doby nepatřila Podkarpatská Rus k žádné diecesi, a jen nepřímo podléhala Cařihradu. Přece však jakousi péči o duchovní život (potestas ordinis) Podkarpatské Rusi měli — ve východní části — pravoslavný biskup sučavský (moldavský), v západní části podle všeho pravoslavný biskup přemyšlský. Tito pravoslavní biskupové vykonávali podle všeho jisté ordinační funkce, jako bylo na příklad svěcení kněží pro Podkarpatskou Rus. Naproti tomu veškeru jurisdikci církevní (potestas jurisdictionis), církevní soud, dosazování kněží, výměnu kněží na farách vykonávala místní církevní vláda. Takováto samostatná církevní vláda s mocí jurisdikční byla na Podkarpatské Rusi již ode dávna. V praksi pravoslavné církve se často stávalo, že v nepřítomnosti biskupově vykonávali církevní jurisdikci higumeni místních klášterů. (V římsko-katolické církvi vyvinul se z této prakse zvláštní institut církevní a sice archidiakonát, když totiž probošt s duchovní vládou kněží vykonávali potestas jurisdictionis, nemajíce však potestatem ordinis.)

Jurisdikce těchto pravoslavných opatů (higumenů) hruševského kláštera v Marmaroši byla velmi veliká, jak patrno z listiny cařihradského patriarchy pro klášter hruševský, o níž výše jsme mluvili. Též z listin krále Vladislava II. ze 14. května r. 1494 a z 29. listopadu r. 1498 je zřejmo, že opatové byli samostatní a měli jurisdikci ve svém okresu.**) Kromě této jurisdikce cařihradský patriarcha propůčoval opatovi ještě zvláštní pravomoc, tak zvaná stavropigiálná práva ***)

Těmito stavropigiálnými právy nadaný opat byl úplně samostatný a na biskupu nezávislý. Podřízen byl nepřímo pouze patriarchovi cařihradskému. Z listiny krále Matyáše Korvína z r. 1458 a jiných, daných Lukášovi, higumenu kláštera sv. Mikuláše v Mukačevě vidíme, že i on měl zvláštní práva, potestatem jurisdictionis, nad duchovenstvem svého okresu.†) Těchto svých práv drží se tito představení (prepositi) klášterů velmi houževnatě, ač se jim to ne vždy dařilo, jak vidíme na příklad z listiny téhož krále Matyáše z r. 1488, vydané zmíněnému již mukačevskému higumenu Lukášovi, jemuž dostalo se namnoze i urážek od kněží.††) O tom, jak houževnatě snažili se zachovati svá práva oproti pokusům protivných, svědčí listina krále Vladislava II. z r. 1498. Tehdá totiž vznikl spor o poddanském poměru hruševského higumena k biskupovi sedmihradskému, a tu hruševský higumen Hilarius velmi důrazně se bránil a protestoval proti jakékoli podřízenosti svého kláštera. Stejně odporovali hruševští higumeni, když biskup ustanovený pro celou Podkarpatskou Rus, pokusil se sáhnouti na jejich práva.†††)

Spor mukačevského biskupa s higumenem hruševského kláštera o výsady hospodářské v Marmaroši příslušející dosud klášteru hruševskému, byl zdá se, tuhý a komplikovaný, zvláště když biskup učinil pokus zmocniti se důchodu a jmění kláštera z moci své biskupské jurisdikce. To vedlo ke vzniku interpolace listiny krále Vladislava II. z r. 1491, která dávala mukačevskému biskupovi práva na důchody, jichž se proti klášteru hruševskému domáhal.††††)

*) Bazilovits, „Brevis notitia fundationis Th. Koriathovits" t. I. pag. 21.

**) Duliškovič, „Istorič. čerty uhrorus.", II. 68., — Hodinka A., „A Munkácsi gör. szert. püsp. okmanán", 9—10.

***) Hodinka A., „A Munkácsi görög-katholikus püspökség története", lap. 26 etsqq.

†) Bazilovits, „Brevis notitia". I., pag. 16 etsqq.

††) Ibidem, I. p. 19—20. Hodinka, „A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára", 1. 2—5.

†††) Hodinka, „A Munkácsi gör. szert. püpökség okmánytára". I. 9—10.

††††) Lucskay, „Historia Carpatho-Ruthenorum", II. pag. 173.

Když byl ustanoven biskup pro celou Podkarpatskou Rus a jeho residencí stalo se Mukačevo, spojil se svým biskupským též úřad mukačevských higumenů. Toto spojení dvou hodností: biskupa mukačevského a higumena mukačevského lze míti za jisté, neboť od dob samostatného biskupství v Mukačevě není již zmínek o mukačevských higumenech a to až do stol. XVIII. Eo ipso přišla na mukačevské biskupy i všechna práva mukačevských higumenů.

HRAD PALANKY U MUKAČEVA.

Štefan Mišík podává zprávu v níž se praví, že ve XIII. stol. sloužila se ve Sv. Martině mše jazykem slovanským a obřadem východocírkevním.*) Tato zpráva nijak nepřekvapuje. Dle toho obřad východní církve zasahoval hluboko do Slovenska až k Sv. Martinu, ba možno, že i ještě dále na západ. Ingerence pravoslavné církve zasahovala hluboko nejen na západ, ale i na jih. Župy sabolčská a satmárská byly asi ode dávna pravoslavné, což potvrzuje fakt, že v těchto župách, nyní většinou maďarských, dodnes se udržel obřad východocírkevní (řecko-katolický).

V staré době měla pravoslavná církev na Podkarpatské Rusi možnost se vyvinovati Za dynastie Arpádovské nebyly jí činěny překážky, — naopak pravoslaví požívalo jisté přednosti a bylo protežováno uherskými panovníky. Ano některé velmi důležité prameny vypravují, že v Uhrách v staré době vesměs ovládl církevní obřad východní a že církev pravoslavná fakticky v Uhrách převládala. To arci nebylo vhod kurii římské, i počala proti tomu vystupovati. Papežové římští věnují poměrům uherským zvláštní pozornost již ve XIII. stol.

*) Štefan Mišík, „Akej viery sú Slováci", „Slovenské Pohlady", 1895.

Papež Innocenc III. píše r. 1204 biskupu varadínskému Simeonovi a opatu de Belovi, že je mu »známo, že v Uhrách mezi mnichy řeckého obřadu vloudilo se velmi mnoho bludů a neřestí«, pročež se táže Simeona a Bela, zda by neměli být pro vymýcení těchto bludů východní církve ustanoveni zvláštní biskupové — »Vicarii Apostolici« — závislí přímo na papeži. O takovýchto opatřeních římské kurie na vyhlazení »bludů« náboženských dovídáme se ve více případech.*) V jiné listině z téhož roku, adresované uherskému králi Emerichovi,**) vytýká papež, jak málo stará se o to, že jsou v Uhrách samé řecké kláštery a latinský jen jeden. Dále pozorujeme usilování kurie o unii pravoslavné církve s římskou a výslovnou snahu papežů v tomto směru. Papež Řehoř IX. píše v dopise z r. 1229, adresovaném Sgidiovi, svému legátu v Uhrách, že »čest apoštolské stolice vyžaduje obrácení Řeků a Slovanů na obřad latinský«.***)

Z toho všeho lze usuzovati na silné postavení a značný vliv pravoslavné církve v Uhrách za Arpádovců, jakož i na velmi tolerantní chování uherských králů. Teprve za dynastie Anjou od nastoupení Ludvíka I. změnily se poměry. V době Ludvíka z Anjou (1342—1382) vyhlásila kurie boj proti pravoslavným schismatikům v Uhrách. Celý tento boj obracel se především proti statkům a jmění pravoslavných klášterů.

Vidíme to i na Podkarpatské Rusi. Dle těch nemnohých listin, které se zachovaly, lze souditi o akci latiníků proti pravoslaví. Z listiny palatina Hederváryho z r. 1438 a listiny krále Ladislava z r. 1455 vidíme na příklad jak tuhý byl spor mezi latinskými mnichy kláštera leleského a pravoslavnými mnichy kláštera hruševského, kdy Leleští pokoušeli se odejmouti klášteru hruševskému část statků. Král Ladislav brání hruševské mnichy proti těmto nárokům latinských leleských mnichů. Listina jeho za tím účelem vydaná stanoví, že Leleští mnichové nemají práva něčeho hruševským mnichům odejmouti. Tyto poměry měly za následek velký materiální úpadek pravoslavných klášterů a duchovenstva a přivodili demoralisaci věřících, takže poddaní klášterů hruševského a mukačevského nechtěli vykonávati svých povinností kněžím.†)

Příčiny rozvratu vidíme však nejen v poměru latinského panujícího duchovenstva k pravoslavnému, nýbrž ve veškerém materiálním a hospodářském životě rusínského národa na Podkarpatské Rusi. Století XIV.—XV. bylo dobou největšího rozvoje výsadní ingerence uherské na Podkarpatské Rusi. Tato ingerence provázena byla uvedením rusínského obyvatelstva v poddanství. Tento fakt způsobil úpadek nejen místního národního elementu, nýbrž i jejího pravoslavného duchovenstva, které postrádajíc oněch výsad, jimiž nadáno bylo duchovenstvo latinské, dostává se do stejného hospodářského materielního i morálního úpadku jako jeho věřící — pravoslavní podkarpatoruští sedláci a měšťané. Tím pravoslavné duchovenstvo upadalo většinou v tutéž závislost poddanskou, jako i sedláci, t. j. bývaly případy, že synové kněží bývali prodáváni do otroctví.

Ani ustanovením samostatného podkarpatoruského biskupa v Mukačevě, který spojil všechna tato samostatná opatství (marmarošské, mukačevské a pravděpodobně i opatství na západě) v jeden celek, se postavení pravoslavného duchovenstva na Podkarpatské Rusi nezlepšilo.

*) Balugyánszky, „Hist. Ec-ca", II., 23.

**) Katona, „Histor. Critic". IV., p. 735.

***) Katona, „Histor. Critic", t. V., p. 545: — „Ad honorem sedis apostolicae pertinere, ut Graeci et Slavi ad ritum latinum traducantur.

†) O tomto svědčí řada listin u Baziloviče, „Brevis notitia . . .", I., pag. 16 etseqq.; — Lucskaya, ‚Historia Carpatho-Ruth", II.; — Hodinka, „A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára", XV. század.

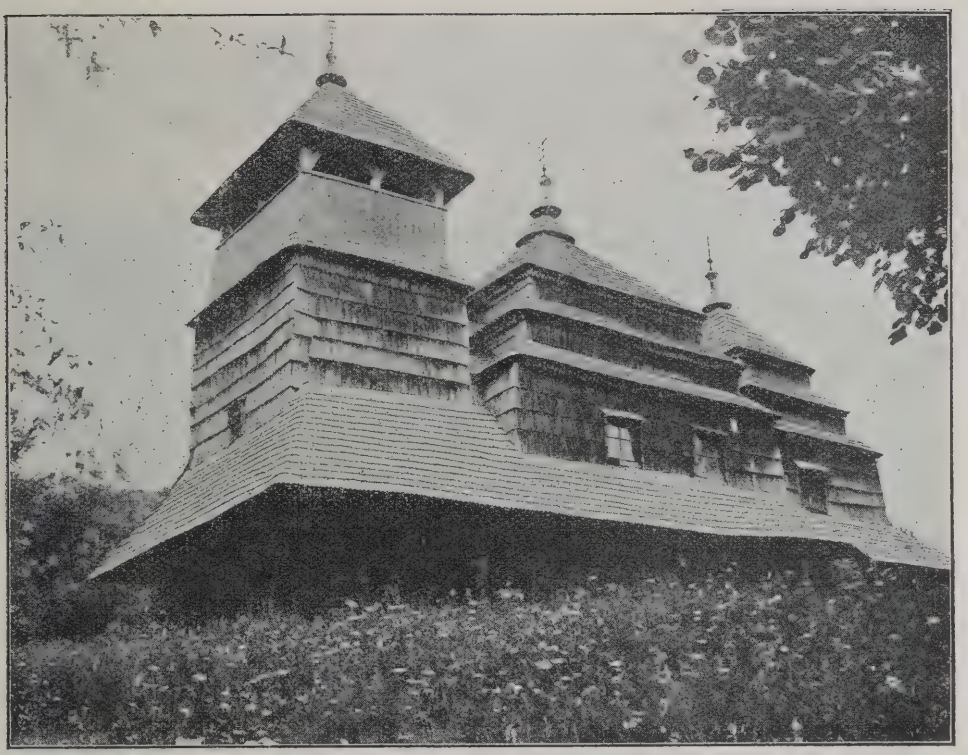

CERKOV V KOSTRINÁCH U UŽOKU.

AUG. VOLOŠIN:

ŘECKO-KATOLICKÁ CÍRKEV V PODKARPATSKÉ RUSI.

1. Rozvoj křesťanstva v Podkarpatské Rusi.

Na území Podkarpatské Rusi (nejen pod Karpatami, ale i dále za řekou Tisou až po Dunaj), ještě před příchodem Maďarů žil rusínský, slovanský národ, který posunul se od Černého moře a z Balkánu do Pannonie až pod Karpaty a přinesl sebou kulturu řeckou a víru křesťanskou. Etnografické zvláštnosti Čechů, blízkost fonetiky české a maloruské, množství staroslovanských slov v českém jazyce a jiné ukazují na společnou kulturní kolébku cyrilometodějských časů, do kterých sahá i počátek křesťanství v Podkarpatské Rusi.

Mezi Rusíny koluje podání, že pro Rusíny v Pannonii již sv. Metoděj ustanovil prvé biskupství. Počátek písemných zpráv spadá však teprve do XIV. stol. Tehdy všichni Rusíni uherští měli jedno biskupství, totiž v Mukačevě, z kterého potom vyrostla další biskupství.

První biskupové pocházeli ze řádu sv. Basila Velikého. Již král Ondřej I. (1046—1061) založil pro rusínské mnichy klášter v okolí Mukačeva. Ve XIV. st. kníže Fedor Korjatovič dal zbudovati klášter na hoře Černecké u Mukačeva a na jeho vydržování určil velký zemědělský majetek. Jeho nadání i pozdější uherští králové potvrdili.

V tomto klášteru žili první biskupové Podkarpatské Rusi.

Veliký rozkol řecké církve od Říma dlouho nezanesl ducha rozbroje do naší církve, takže u nás formálně rozkol ani proveden nebyl. Národ náš vždy držel se té v pravdě pravoslavné církve, jejíž světly byli slavní církevní otcové jako sv. Mikuláš, sv. Basil Velký, sv. Jan Zlatoústý, sv. Atanasius Velký, sv. Jan Damaskin, sv. Cyril, sv. Metoděj a j. Od západní církve rozděloval nás toliko obřad a náleželi jsme k té »jediné, svaté, obecné a apoštolské církvi« celého světa, kterou Kristus založil na skále sv. Petra. Biskupové, kněží i věřící východní církve vyznávali jednotu církve a prvenství římského biskupa právě tak, jako západní křesťané. Na důkaz toho bychom mohli uvésti mnoho výrazů z obřadních knih těch století.

Jak v řecké říši hlavní příčinou církevního rozbroje byl cesaro-papism, tak i mezi Rusíny formálně jenom císařské poručníkování přivedlo k rozervání svazků věřících slovanského obřadu s církví katolickou.

Tento rozbroj za Karpatami se stal roku 1450 Fotiem Kijevským a k nám přikradl se, možno říci bez překážky. Udržel se však u nás jen krátko, neboť již za času reformace Rusíni žádali pomoci u římské stolice.

Jak v řecké církvi duchovní i kulturní život kvetl jenom, dokud byla sjednocena s Římem, tak i ruská církev začala upadati od té doby, od které se odtrhla od živého stromu církve obecné.

Na Podkarpatské Rusi první byl biskup Basil Tarasovič, vyvolený roku 1633, který usiloval obnoviti církevní jednotu s Římem, začež sedmihradský kníže Jiří Rákóczy ho dal roku 1640 zatknouti (od oltáře ho odvedli v biskupském církevním rouchu) a v mukačevském zámku zavříti, kde proseděl 2 roky.

Formální prohlášení Unie stalo se 24. dubna 1649 v Užhorodě v zámku, kde bylo složeno vyznání víry a přijaty tři podmínky Unie:

1. Mohou zůstati při řecko-slovanském obřadu.
2. Duchovenstvo bude voliti biskupa, kterého potvrdí apoštolská stolice.
3. Rusínské duchovenstvo bude požívati týchž práv, jaké má duchovenstvo obřadu latinského.

Na tomtéž sněmu vyvolili za biskupa Petra P a r t e n i a, mnicha řádu sv. Basilia Velikého, kterouž volbu potvrdil papež Alexandr VII.

Tehdy mukačevské biskupství prostíralo se na území 13 žup a zaujímalo 823 čistě rusínských míst, 499 smíšených. Církví (farností) mělo 858 a farářů 690.

Následníkem Parteniovým byl Josef de Kamelis, původem Řek z Chiosu. Přišel z Říma na vyzvání Leonida Koloniče, ostřihomského arcibiskupa, kardinála. De Kamelis byl jedním z nejlepších biskupů a kulturních pracovníků Podkarpatské Rusi. Roku 1689 začal svoji biskupskou službu. Velmi mnoho staral se o šíření zbožnosti, mravnosti a vzdělanosti. Často navštěvoval své farnosti, svolával sněmy, organisoval školy, vydával slabikáře a jiné učebné a modlitební knihy.

V tom čase mukačevské biskupství podřízeno bylo jágerskému (Eger) římsko-katolickému arcibiskupovi. Za osamostatnění biskupství začal pracovati již v 18. století biskup Michael Olšavskij (1738—1742), ale úspěchu došla tato snaha

teprve za času biskupa Ivana Bradáče, kdy na intervenci císařovny Marie Terezie papež Kliment XIV. vydal k veliké radosti duchovenstva i věřících bullu ze dne 19. září 1771, ve které prohlásil kanonisaci biskupství mukačevského.

Zároveň s tím organisována byla kapitula se 7 tak zvanými konsistoriálními (kanovníky), pro něž vláda ustanovila 300 zlatých platu.

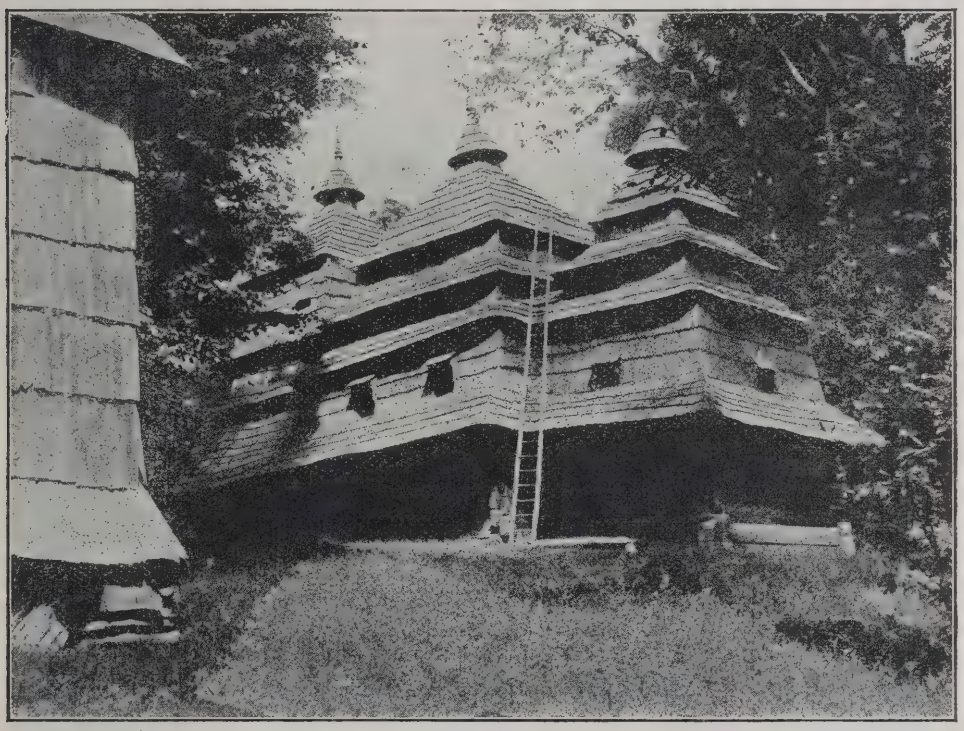

CERKOV V SUCHÉM U UŽOKU.

Roku 1772 stal se biskupem Ondřej Bačinskij, jeden z největších dobrodinců Podkarpatské Rusi. On přenesl sídlo biskupství mukačevského do Užhorodu, tam otevřel duchovní seminář a učitelský ústav.

Z původního biskupství mukačevského povstala potom novější. Tak r. 1777 oddělili velkovaradínský (rumunský) vikariát, ze kterého utvořeno bylo řeckokatolické biskupství rumunské ve Velkém Varadíně. Že se rumunští řeckokatolíci tak dlouho drželi pod rusínským duchovním poručenstvím byl následek vyšší rusínské kultury za časů Arpádovců.

Pro řeckokatolíky v Báčce, Chorvatsku a Srbsku zřízeno bylo roku 1777 biskupství v Križevci.

Roku 1818 bullou papeže Pia VII. zřízeno bylo biskupství prešovské, takže ze 742 far starému biskupství odňaty byly 192 fary na území župy Abauj, Turňa, Boršod, Gemer, Šariš, Spiš a z části i Zemplín.

Roku 1822 opět odděleno 72 far vikariátu satmarského a přiděleno biskupství velikovaradínskému a roku 1853 znovu 94 far přiděleno rumunským biskupstvím v Lugoši a Samošujváru. To byly většinou rumunské fary.

Tak zůstalo při mukačevském biskupství 384 far s 1261 filiálkami a 488.123 věřícími v 8 župách (Marmaroš, Ugoča, Bereg, Satmár, Užhorod, Zemplín, Hajdu a Sabolč).

Poslední rozdělení biskupství mukačevského nastalo roku 1912, kdy papež Pius X. zřídil maďarské, t. zv. Hajdudorogské biskupství pro zmaďarisované řeckokatolíky s liturgií starořeckou. Toto ustanovení udrželo se však jen v té míře, že dvě, tři věty liturgie se zpívají starořecky a ostatní vše jde po maďarsku. K tomuto maďarskému biskupství přiděleno je 70 far od mukačevské (rusínské), 8 od prešovské (rusínské), 4 od samošujvárské (rumunské), 33 od velikovaradínské (rumunské) a 35 od balažfalušské (rumunské) diecése.

Tak zůstalo v mukačevském biskupství 320 far v župách Marmaroš, Ugoča, Bereg, Užhorod a Zemplín. Věřících bylo asi 450.000, samých Rusínů.

Rusíni podkarpatoruští mají tedy dnes dvě biskupství: mukačevské a prešovské. Sama dnešní Podkarpatská Rus prostírá se na území biskupství mukačevského a z něho velká část (polovina užhorodské župy a zemplínská župa) podřízena je Slovensku.

Náš národ silně se přidržuje své církve. Každý uvědomělý Rusín ví, že jenom náš slovanský obřad zachránil národ náš od záhuby.

V dávných dobách žili Rusíni spokojeně s Maďary a netrpěli od nich žádné křivdy. Teprve v 16. století začíná se útisk Rusínů od živlu maďarského, útisk reformační, později latinisační a v 19. století maďarisační.

Dokud byla latina jazykem vědy, dotud šířila se pokojně západní kultura mezi Rusíny. Dali jsme mnoho učenců i zakarpatským Rusínům i samé Rusi. Tehdy podkarpatští Rusíni navazovali těsnější styky s ostatními slovanskými národy.

Avšak v 19. století začal brzy růsti maďarský národní živel, vytlačil latinu a v polovici 19. století stal se maďarský jazyk panujícím.

Maďarisace sahala i do církevních i do bohoslužebních věcí a zvláště od roku 1867 silně vzrůstalo hnutí pro maďarskou liturgii. Římská stolice důsledně se protivila tomuto násilí maďarských šovinistů a rusínských odrodilců.

Ještě silněji doléhal maďarisační tlak na rusínskou kulturu pomocí škol a úřadů. Hospodářsky byl rusínský lid vydán libovůli úředníků a vyssávání židovských krčmářů-lichvářů, kteří v masách přicházeli z Haliče.

Z politického a hospodářského jařma hledali Rusíni spásu v Americe už od osmdesátých let 19. století. Dnes je jich tam přes půl milionu a krásně se tam rozvíjí jejich duchovní i národní život. Rusíni z Podkarpatské Rusi mají v Americe přes 120 církví a škol, nad kterými je postaven apoštolský administrátor.

Američtí Rusíni povznesli poprvé svůj hlas ve světové válce za osvobození svých bratří ve starém kraji a s pomocí jiných národů, bojujících za svobodu, zvláště presidenta Československé republiky T. G. Masaryka, dosáhli uznání svých práv a na mírové konferenci v Paříži i autonomie Podkarpatské Rusi.

2. Kulturní práce řeckokatolické církve.

Po ustavení církevní unie nastal v národě rusínském živější duchovní život a intensivnější kulturní ruch. Prvou věcí bylo postarati se o řádnou výchovu duchovenstva. Do toho času, dokud biskupové pocházeli ze středu mnichů řádu

sv. Basilia Velikého, v klášteře s noviciátem vychovávali se i klerikové, budoucí kněží.

Po utvoření unie počalo biskupství vysílati bohoslovce i do západních seminářů, na př. do Trnavy a do Jágru. Biskup Olšavskij (1743—1767) byl prvý, který v Mukačevě dal ze svých prostředků zbudovati duchovní seminář, který roku 1747 otevřel. Stejně však i potom vysílali se kandidáti do Trnavy a do Jágru.

CERKOV V SALDOBOŠI.

Když biskup přestěhoval se z Mukačeva do Užhorodu (roku 1777), císařovna Marie Terezie prodala pro účely semináře užhorodský zámek, který v něm dne 3. prosince 1778 byl umístěn. Do tohoto semináře přijímali se klerikové nejen z biskupství mukačevského, ale i ze sousedních biskupství, jmenovitě rumunských. Téhož roku byl otevřen ústřední seminář rusínský ve Vídni, t. zv. »Barbareum«, do kterého mukačevské biskupství vysílalo každoročně 13 kleriků. Ve Vídni mohli rusínští klerikové poslouchati nejlepší profesory, bráti živou účast na kulturním životě sídelního města, seznamovati se s jinými slovanskými národy, studovati jejich historii a tak rozšiřovati svůj obzor. Studium na vídeňské universitě dalo Podkarpatské Rusi celou řadu učenců, takže ku konci 18. a na počátku 19. století měli jsme dosti učených sil nejen doma, ale dávali jsme

je i Haliči a Rusi. Tak prvým rektorem petrohradské university byl podkarpatský Rusín Michajlo Baluďanskij, Ivan Orlaj byl ředitelem Nižinského gymnasia, Jiří Huca Venelin napsal Bulharům první gramatiku, Ivan Zemančik a Petro Lodij byli profesory university ve Lvově atd.

Od roku 1805 i do budapešťského ústředního semináře vysílalo biskupství mukačevské po 2 a potom od roku 1873 po 4 klericích a do Ostřihomu po 2, neboť od toho času maďarská vláda přeložila stipendia Barbarea do budapešťského a ostřihomského semináře.

V užhorodském duchovním semináři vychovávali se i kněží biskupství prešovského až do roku 1881, kdy otevřen byl v Prešově zvláštní řeckokatolický duchovní seminář.

Veliké zásluhy má řeckokatolická církev i o světské školství rusínské.

Prvními rozsévači kultury byly kláštery. Podle historických záznamů prvé stopy o zakládání klášterů basilianských sahají až do X. století. Za času krále Štefana svatého vzpomíná se již mužský klášter čanadský řeckého obřadu a ženský klášter vesprimský. Král Ondřej I. na Vyšehradě založil klášter. Ve XII. a XIII. století řecké kláštery velmi trpěly od třenic obřadových (násilí německých katolíků) a zvláště od tatarského vpádu.

V Podkarpatské Rusi obnovil ve 14. století život klášterní kníže Fedor Korjatovič, který za Podolí dostal panství mukačevské a makovické. Korjatovič dal zbudovati klášter nedaleko Mukačeva na Černecké hoře a jeho žena Dominika založila ženský klášter na hoře u Podhorjan.

Potom číslo klášterů postupně se zvětšovalo. V těchto klášteřích nevychovávali jen budoucí členy řádu, ale i světskou inteligenci. To byly klášterní školy.

Kromě toho přepisovaly se v klášteřích i církevní knihy. První tiskárnu měli ze všech Rusínů nejdříve Podkarpatští Rusíni, a to v klášteře hruševském (Marmaroš), jehož majetek zabrali roku 1690 reformovaní v době povstání Tökölyho.

Mnoho škody utrpěly kláštery od Turků a později v rákoczovských povstáních. Tak na příklad je zaznamenáno v jedné knize evangelií černeckého (mukačevského) kláštera, že listy chybějící vytrhali vojáci Montekukoliho r. 1703.

Nyní má řád sv. Basilia Velkého v Podkarpatské Rusi kláštery: 1. v Mukačevě, kde je noviciát pod vedením reformovaných otců Basiliánů z Haliče, 2. v Užhorodě, zbudovaný roku 1912 s velikým středoškolským internátem pro 100 žáků, 3. v Malém Berezném (župa užhorodská), 4. v Imstičově (župa Bereg), 5. v Boroňavě (Marmaroš), 6. v Bukovci a 7. v Krásném Brodě (Zemplín), kteréžto dva poslední jsou v rozvalinách.

Prvými národními školami byly v Podkarpatské Rusi nedělní školy náboženské, k jichž zakládání vybízeli biskupové často své duchovní. Z nich vyrostly t. zv. »farské školy«, v kterých knězi pomáhal již učitel a ve kterých nebylo vyučováno pouze náboženství, ale i čtení církevních knih. Nejslavnější školou elementární byla škola v Mukačevě, která se vzpomíná roku 1681 a kterou biskup Emanuel Olšavskij roku 1744 přetvořil na prvý učitelský ústav v Podkarpatské Rusi. Na vyšším oddíle jeho učil sám biskup Olšavskij, který napsal a v Kluži roku 1746 vydal i latinskou gramatiku. Pro učení čtení vydal biskup Josef De Kamelis roku 1699 v Trnavě slabikář »Bukvar jazyka slovenska« a kromě toho roku 1698 katechismus »Katechizis dl'a nauky uhroruskym l'udem«. Rozvoj národních škol v Podkarpatské Rusi počíná koncem 18. století, kdy roku 1794 v Užhorodě založen byl učitelský ústav, kterého ředitel byl zpočátku i hlavním

inspektorem všech rusínských škol. Počet škol rostl rychle a dopisy učitelů dokazují, že úroveň rusínských škol nestála níže nežli školy druhých národů.

Střední školu (gymnasium) Rusíni podkarpatští nikdy neměli. Synové našeho národa navštěvovali zejména užhorodské gymnasium. Pro usnadnění této návštěvy synům rusínské inteligence zakládali biskupové internáty. Tak už v prvých letech 19. stol. vybudoval biskup Poči v Užhorodě Orphanotrophium,

CERKOV V REPENÉM.

konvikt, do kterého byli sirotci po duchovních bezplatně přijímáni a mohli navštěvovati gymnasium. Synové z rodin kněžských a učitelských přijímáni byli za mírný plat. A co je hlavní, internát udržoval v žácích příchylnost ke slovanskému obřadu a k rusínské národnosti.

Užhorodské gymnasium založil hrabě Druget před 300 léty a až do zrušení řádu vedli ho jesuité. Po zrušení řádu přešlo gymnasium do t. zv. studijního fondu a tím pod správu maďarského ministerstva školství. Biskupové mukačevští usilovali, aby užhorodské gymnasium bylo aspoň z části rusínské, to se jim však podařilo až po roce 1848, kdy v užhorodském gymnasiu několik předmětů přednášelo se po rusínsku (dějepis, zeměpis, ruština a náboženství). Avšak po vyrovnání Maďarů s Rakouskem roku 1867 rusínské profesory rozprášili (někteří utekli do Ruska) a užhorodské gymnasium přetvořili na čistě maďarské.

Biskupové jenom to docílili u vlády, že rusínský jazyk se stal nepovinným předmětem a že náboženství mohli Rusíni se učiti i po rusínsku. Později stal se rusínský jazyk nepovinným i na gymnasiích v Prešově, Marmarošské Sihoti a v Mukačevě.

V Prešově biskup Vali (1883—1912) založil internát pro žáky středních škol. Zbudoval řeckokatolický učitelský ústav prešovský a velkou budovu pro dívčí ústav, který už nemohl otevříti.

V Užhorodu byl otevřen r. 1884 ještě jeden internát, t. zv. »Alumneum« pro syny duchovních.

V Marmarošské Sihoti péčí tamního faráře-vikáře Michala Baloga v prvých letech 20. století otevřen byl internát sv. Michala, ve kterém byly vychovávány děti ruského lidu v Marmaroši, navštěvující střední školy sihoťské i tamní právnickou akademii.

Pro výchovu dívek péčí biskupa Basila Popoviče, Štěpána Pankoviče, kanovníků Antonína Čopeje, Julia Fircaka (později biskupa), duchovenstvo sebralo kapitál a za biskupa Ivana Pastelia (1875—1891) roku 1875 v Užhorodě ve vlastní budově otevřelo národní i měšťanskou školu s internátem a školou ženských ručních prací. Při tomto ústavě biskup Julius Fircak (1892—1912) zřídil ženský učitelský ústav.

Roku 1906 založil biskup Julius Fircak dívčí sirotčinec pro dcery kantorů učitelů biskupství mukačevského a založil fond pro budoucí chlapecký internát učitelský.

Pro lepší sebevzdělávání učitelstva biskup Fircak sorganisoval »Tovarystvo Pivco Učitelej« (jednotu kantorů učitelů), které pečovalo o výchovu sirotků po učitelích a zabývalo se podrobně věcmi školskými.

Na poli literatury Podkarpatské Rusi nastal rozvoj také jen pomocí řeckokatolické církve. Téměř všichni spisovatelé a buditelé pocházeli ze stavu kněžského. Celé písemnictví Podkarpatské Rusi má proto ráz náboženský. První literární výtvory pocházely z klášterů basiliánských. Nejdávnějšími kulturními středisky byly zejména kláštery mukačevský a hruševský. Koncem 18. stol. stal se kulturním střediskem rusínského života Užhorod a zůstal jím až dosud.

První literární díla, t. zv. »Učitelni« anebo »Tolkovi« evangelia, ve kterých národní jazyk dosáhl krásného rozvoje, prvé letopisy i prvé duchovní verše napsali kněží řeckokatolické církve. První vědecké historické dílo o Podkarpatské Rusi, jako části kulturně sloučené s celou Rusí, napsal v létech 1779—1805 mnich Joannikij Bazilovič latinsky (»Brevis notitio fundationis Theodori Koriatovits«). Tímto dílem přispěl Bazilovič velmi k rozvoji národního uvědomění.

Taktéž prvým učeným filologem byl a prvou gramatiku literárního jazyka pro Rusíny napsal řeckokatolický kněz Michajlo Lučkaj roku 1830 (Grammatica Slavo-Ruthenorum).

Kněží řeckokatolické církve byli i slavní spisovatelé: V. Dovhovič, Al. Duchnovič, Al. Pavlovič, Anatol Kralickij, Ivan Silvaj, Eugen Fencik, Jurij Žatkovič a j. Kněží řeckokatoličtí psali prvé slabikáře a učebné knihy, prvé časopisy a osvětová díla. Kněží řeckokatolické církve založili první lidovýchovnou jednotu »Obščestvo sv. Vasilia Velikoho« v Užhorodě roku 1865 a »Obščestvo sv. Joanna Krestitel'a« v Prešově a akciový knihtiskařský spolek »Unio« roku 1900 v Užhorodě.

Kněží řeckokatolické církve byli redaktory všech prvních časopisů rusínských, na př. »Cerk. Gazety« (J. Rakovskij), »Svita« (V. Geti), »Karpata« (Nik. Homičko), »Listka« (Eug. Fencik), »Nauky« (A. Vološin) a j.

V posledních 20 letech před vojnou, ačkoliv byla maďarisace silnější, přece spolek »Unio«, založený řeckokatolickými kněžími, vydával kromě rusínských modlitebních knih i ruské učebné knihy a časopisy. Po celou tuto dobu byla »Nauka«, redigovaná rusínským knězem, jediným nezávislým orgánem Rusínů.

Biskup Bačinskij založil první velkou knihovnu v Podkarpatské Rusi, knihovnu biskupskou v Užhorodě, která už za času Bačinského čítala 9000 svazků.

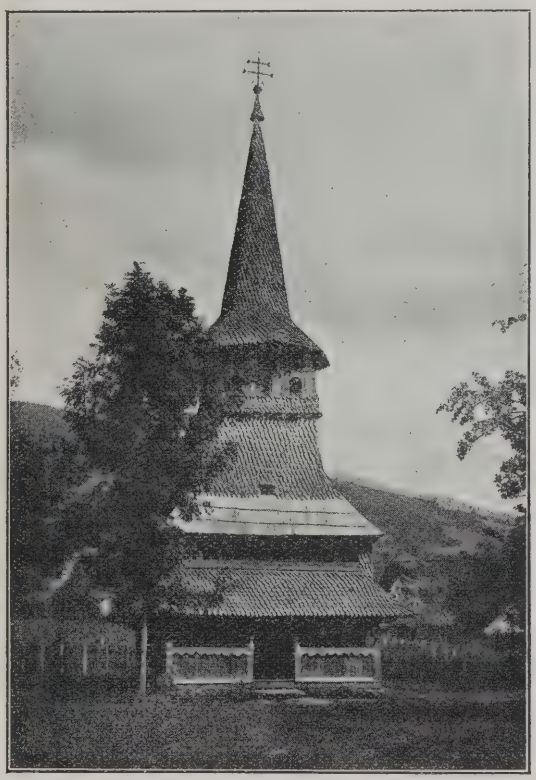

CERKOV V LAZANSKÉM U VOLOVÉHO.

Biskup Julius Fircak roku 1896 začal zakládati úvěrové pokladny a výrobní družstva, jmenovitě plétárny košů a tkalcovny, ve kterých lid si vydělával peníze. Pro tuto sociální akci podařilo se biskupu Fircakovi získati i vládu, která v čele této t. zv. ruténské (později jenom »verchovinské«) akce postavila filantropa Edmunda Egana. V této práci na národohospodářském povznesení lidu pomáhal nejúspěšněji sihoťský farář a vikář Michal Balog.

Slovem: rusínský lid v Podkarpatské Rusi všecek svůj kulturní rozvoj, svůj pokrok ve školství, literatuře i v hospodářském oboru děkuje své církvi, která v nejtěžších časech jako dobrá matka stála při svých věřících.

I tehdy, kdy maďarisace hrozila pohltiti celý náš život, jenom církev a církevní školy poskytly útočiště rusínskému slovu a národnímu cítění.

To dobře zná každý uvědomělý Rusín a proto nejen z náboženských důvodů, ale i z kulturně národních, rozhodně odmítá úsilí haličských moskvofilských agitátorů za odtrhnutí naší církve od jednoty s obecnou katolickou církví. Na toto úsilí dívá se náš uvědomělý národ jako na zpátečnické a protinárodní snahy, které by náš národ vrhly na století zpět.

3. Unie a »pravoslaví« v Podkarpatské Rusi.

Centralistická politika carismu Ruska nejdříve pokořila si církev, kterou odtrhla od nezávislé obecné církve a to nejen od katolické, ale i od cařihradského patriarchátu a t. zv. svatým synodem (oberprokuratorem jeho) už od času Petra Velikého nadobro podřídila carské vládě. Jméno »pravoslavné« (orthodoxní) církve užívala ruská církev i tehdy, když odříznuvši se od živého dřeva jediné církve Kristovy, přestala býti pravoslavnou. Jako úplně státní církev ruská stala se nástrojem carské politiky, střediskem imperialismu ruských carů. Proto ostře pronásledovala vždy církevní unii, která zachovavši neporušeně obřad staroslovanský, podávala nejpřirozenější způsob Slovanům západního obřadu připojiti se k apoštolské církvi Kristově celého světa. Neboť carští centralisté dobře znali, že svobodnější duch nezávislé církve přinese národu kulturu a demokracii.

A u Rusínů čili Malorusů, carští imperialisté pomocí víry chtěli udusiti i národní uvědomělost. Proto vrhla se ruská politika tak ostře proti uniatské církvi v Ukrajině. Rusové zničili uniatské biskupství jedno za druhým a dokázali, že okolo roku 1850 zaniklo poslední, totiž cholmské biskupství a že vesnický lid ukrajinský zapomněl na svoji národnost, neboť jestli jste se zeptali, jaké je národnosti, odpovídal: »Já pravoslavný!«

Stejně touha po živějším duchovním životě tam neuhasla a když car Mikuláš II. vydal svůj úkaz o svobodě víry, bývalí uniati na Cholmsku, poněvadž uniatská víra ani tehdy dovolena nebyla, v počtu více než sto tisíc zapsali se do katolické církve latinského obřadu.

Ani národní ruch Rusínů nedovedla udusiti carská politika, neboť ačkoliv roku 1876 tisk maloruských knih v Ukrajině byl zakázán, přece za hranicemi Ruska, jmenovitě v Haliči, začala se rozvíjeti maloruská literatura.

Ruští centralisté bděle pozorovali národní ruch zahraničních Rusínů a mnoho peněz vydávali na agitaci proti maloruské národní uvědomělosti a proti věrné sestře její — církevní unii.

Tomuto cíli sloužila všeho druhu »blagotvoritel'ni obščestva«, která vychovávala janičáry ze synů rusínského národa, kteří potom vystupovali proti národní literatuře a proti katolicismu Rusínů.

Ruská politika i v Podkarpatské Rusi jenom k tomu směřovala, aby zde nevzniklo národní uvědomění.

Když Rusko utišilo maďarské povstání roku 1849, bylo by mohlo žádati od Habsburků autonomii anebo aspoň kulturní svobodu pro Rusíny haličské a podkarpatskoruské, ale absolutistická politika centralistů to nedopustila a jenom v tom smyslu podporovala národní snahy Rusínů, aby na místě lidového jazyka spisovného i v Podkarpatské Rusi zavedli všeruský literární jazyk. Roku 1867 ohromná nenávist Maďarů proti všemu ruskému vrhla se vší silou na nevinné a nepřipravené Rusíny.

Nerozumné, nebratrské politice ruských centralistů možno připsati rychlé úspěchy maďarisace v Podkarpatské Rusi. Moskvofilští agitátoři netají se ani

nyní svým míněním o kulturních snahách Rusínů, prohlašujíce: »Raději ztratiti rusínský národ za hranicemi, nežli dopřáti samosprávu Rusínů v Ukrajině« Takových agitátorů měla i Podkarpatská Rus mnoho. Velkoruský směr literatury druhé polovice XIX. století byl hluboko proniknut nejen jazykovým, ale i náboženským moskvofilstvem, duchem rozkolu.

CERKOV V ČORNOHOLOVÉ

Před světovou válkou okolo roku 1912 zájem carské politiky opět potřeboval oběť od našeho národa. Objevili se agitátoři, posílali z Bukoviny časopisy (Vira a cerkov), plné výpadů proti řeckokatolické církvi. Tyto agitace sloužily ovšem i probuzení národního cítění a to mnohé rusínské národovce zavedlo, takže se z počátku nestavěli ostře proti této agitaci, avšak tento národní směr nebyl čistě národním, ale moskvofilským, směřujícím proti našemu národnímu jazyku v zájmu všeruského, ačkoliv už roku 1905 sama Petrohradská akademie vyslovila vědeckou pravdu o samostatnosti maloruského jazyka a nejlepší synové Ruska hlásali bratrské dorozumění Velkorusů a Malorusů pro společnou sílu a slávu.

Konec této předválečné moskvofilské agitace byl takový, že v marmarošsko-sihoťském procesu, před kterým stál jako svědek i hrabě Bobrinskij z Ruska, maďarský šovinismus mnoho předvedených Rusínů posadil do žaláře a na začátku války byl podezřelým každý z nás, který jenom poněkud směleji promluvil.

Roku 1918, kdy řešil se osud národností bývalé říše habsburské, opět náboženško-kulturní zájem našeho národa byl oním činitelem, který naši inteligenci i naše americké bratry přivedl na stranu Československa.

Ale již s prvními hlasateli naší dávno toužené slovanské svobody zjevili se u nás i moskvofilští agitátoři, haličtí a bukovinští janičáři, kteří tak mnoho škody natropili nám v prvých letech národního probuzení.

Podařilo se jim vykořistiti přirozené rusofilství Čechů a přemluviti mnohé z hlavních představitelů pražské vlády v Podkarpatské Rusi, že jenom oni mohou zde rozvinouti čistě slovanského ducha a s pomocí vlády dali se do národa, jehož duch i válkou byl uvolněn. Jejich agitace brzy ukázala zuby bolševické anarchie a jak vláda uviděla, že tato agitace jde už proti občanskému pokoji, přestala je podporovat a naši »slovanští« agitátoři spojili se s maďarskými komunisty a s protičeskými Maďarony.

Ve svých časopisech tito agitátoři tvrdí, že řeckokatolické duchovenstvo zavinilo rozkol, neboť nestálo s národem, přijalo latinskou abecedu a nový kalendář.

Kdo zná historii Podkarpatské Rusi, nepochybně obrání duchovenstvo od těchto výpadů. Pravda, že jak celý národ, tak i duchovenstvo žilo pod silným útiskem maďarské šovinistické politiky. Ve školách napájelo se duchovenstvo jenom maďarskou kulturou, stejně však už svým duchovním posláním byli kněží jedinými obránci ruského slova a kultury, jak to výše bylo podrobněji dokázáno.

Sjednocení kalendáře, ačkoliv tato otázka je čistě vědecká a praktická, přece vzhledem na konservatismus lidu, duchovenstvo bránilo se již od roku 1875, a jenom za světové války, ale i tehdy jen po dlouhém boji podařilo se vládě zatímně provésti tuto reformu.

Moskvofilští agitátoři obviňují naše duchovenstvo i tím, že roku 1916 přijalo latinskou abecedu pro rusínské učebnice národních škol. Avšak o tom mlčí, že naše duchovenstvo biskupství mukačevského obrátilo se až k římské stolici za obranou cyriliky v církevních knihách, což se i podařilo, avšak ve školách nemohlo se protiviti ministerskému rozkazu. Vydávali jsme ovšem modlitební knihy, časopisy a jiné knihy latinkou i před tím, než bylo zakázáno ve školách učiti cyriliku, ve státních školách cyriliku vůbec neučili a většina národa uměla čísti jenom latinské písmo, tedy zájem kultury a zájem národní věci vyžadoval, aby duchovenstvo vydávalo pro lid časopisy a knížky, tištěné latinkou, jak činí ostatně i naši američtí bratři.

Jenom zlá vůle může za to obviňovati právě ty, kterým šlo jen o kulturní povznesení lidu.

Nejvíce užívanou pomluvou moskvofilských agitátorů proti řeckokatolickému duchovenstvu je: maďaronství. Moskvofilové často tvrdí, že »pravým ruským člověkem« může býti jenom »pravoslavný«. Prázdnotu tohoto agitačního slova dostatečně osvětluje fakt, že Poláci, Češi, Chorvati anebo Slovinci — ačkoliv jsou katolíci — přece mají své národovce a jsou takovými dobrými Slovany, jakými byli zastánci carismu. Tak i v Podkarpatské Rusi není možno považovati za horšího Slovana někoho jenom proto, že je řeckokatolík.

Je pravda, že řeckokatolické duchovenstvo z počátku uvítalo nadšeněji sloučení Podkarpatské Rusi s Československou republikou než nyní, všeobecně je známo, že jednohlasné usnesení našich národních rad 8. května 1919 v Užhorodě pro připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice stalo se po přání duchovenstva a že 100členná deputace, která v květnu 1919 v Praze ohlásila připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice, sestávala

z celé třetiny z kněží. Je pravda, že toto nadšení brzy ochladlo, když vzrůstala rozkolnická agitace moskvofilů, podporovaná prvými exponenty vlády v Podkarpatské Rusi, směřující proti morální pověsti a proti materiální existenci duchovenstva.

CERKOV VE VYŠŠÍ BYSTRÉ U VOLOVÉHO.

Z pověděného jest jasno, že ochladnutí duchovenstva k nové slovanské situaci je zaviněno rozkolnickou agitací. Najdou-li se mezi kněžími jednotlivci v národním ohledu slabší, kritisují-li a odsuzují-li situaci řeckokatolické církve v nových poměrech, jestliže, jsouce vychováni maďarskou kulturou, nemohou hned přeplouti v moře slovanské kultury, kterou bez své viny nemohli si osvojiti, přece není pravda, že by naše duchovenstvo seriosně žádalo náš národ vydati opět útisku maďarského šovinismu. Většina duchovenstva jako v minulých časech, tak i nyní věrně se přidržuje národních zájmů národa. Je to už důsledek duchovního povolání.

Národovectví řeckokatolického duchovenstva dokazuje fakt, že ve světové vojně na 30 kněží a 10 církevních učitelů byli jako podezřelí panslávové uvězněni, po vojenských soudech a vězeních vláčeni a internováni.

Kdo pohlédne jen trochu blíže na rozkolnický ruch v Podkarpatské Rusi, přesvědčí se, že tento ruch nemá ani náboženských ani národních příčin. Ani hlavní hlasatelé rozkolnického ruchu neznají rozdílu mezi katolickou a rozkolnickou vírou.

Koblina a jiné nespravedlivé a sociálně dnes už nepřípustné způsoby placení kněží jsou hlavními příčinami nedorozumění mezi věřícími a kněžími a to znají agitátoři úspěšně vykořistiti. Duchovenstvo řeckokatolické už dávno cítí potřebu změny těchto nespravedlivých pozůstatků feudálního života, která zatěžuje právě tak boháče jako malozemědělského chudáka, ale do této doby zvláště z příčin státně právních tato změna nemohla býti provedena.

Agitace moskvofilská nemá ani národního charakteru (jako na př. autokefální pravoslavná církev v Ukrajině řídí se zvláště národními zájmy), neboť naši moskvofilové vždy ostře vystupují proti národnímu jazyku a všelijakými chytrostmi vnucují národu velkoruský jazyk. Rozbíjejí národně-kulturní práci »Prosvity«, divadla a j. Pronásledují každou národní, kulturní a hospodářskou práci, která nemá velkoruského a rozkolnického charakteru. A činí to chytře: Náš maloruský lid jmenuje se Rusínem a svůj jazyk ruským (měkké s) a moskvofilští agitátoři mluví i píší k lidu malorusky a na schůzích tážou se: »Jaké školy chcete?«, na což národ odpovídá, že »ruské« a proto píší agitátoři, že lid Podkarpatské Rusi protestuje proti ukrajinismu a chce ruský literární jazyk. A ubohý lid ani ponětí nemá, jak špatně zacházejí s jeho svatými zájmy nikým nevolaní lžiapoštolové.

Násilný způsob zabírání církevního majetku řeckokatolíků, útoky s kameny a holemi, teroristický postup proti věrným synům řeckokatolické církve (podpalování domů a úrody na poli atd.), vytlačení kněze z fary a vyprovázení jeho na hranici obce jako se stalo v Buštině a Nerešnici, přivítání kameny nového kněze, jako se stalo ve Velkých Lúčkách s O. Kabaciem — to vše jasně dokazuje nízký a nenáboženský charakter tohoto ruchu.

Ku chvále duchovenstva třeba připsati, že za nejtěžších poměrů, v boji za vezdejší chléb (neboť prvým krokem agitace bylo prohlásiti zrušení kobliny) i za náboženství, věrně i čestně stálo při pravdě. Jediný řeckokatolický kněz přestoupil ku pravosláví, a sice Michael Mejgeš.

Hnutí přežilo už svoji kritickou dobu a počalo upadati. Řeckokatolický lid začal se již organisovati na obranu své víry a svého církevního majetku.

Agitace měla dvě střediska: Izu v Marmaroši a Veliké Lúčky v Beregu. V okolí Izy zaujalo pravosláví vesnice: Horinčovo, Lipšu, Nižne Bystroje, Nankovo, Selišče, Buštyn, Tereblju, Uhlju, Danilovo, Šandrovo, Dulovo, Kolodnoje, Čomaljovo, Vonjovo, Saldoboš a Kričovo. V okolí Velikých Lúček vesnice: Horondy, v části Bilok, Zadnjoje, Ruskovce, Čapovce, část Rakošina. Kromě toho jsou přívrženci jeho ještě v Husti, Kopašném, v Strabičově, v Sokyrnici a j.

Mnohé z převrácených vesnic vrátily se za krátký čas zpět, jako na př. v Nerešnici, v Kušnici, v Kereckách a j. Pravoslavní mají nyní 12 kněží a asi 10% ruského obyvatelstva Podkarpatské Rusi. Přibližně poměr pravoslavných k řeckokatolíkům je takový jako v Čechách poměr československé církve k římským katolíkům. Církevní organisace jejich je podřízena zahraniční srbské církvi pravoslavné. Kulminaci dosáhlo hnutí roku 1921. V českém tisku, když mluví o boji řeckokatolické církve s moskvofilskou agitací, často se setkáváme s pomluvou klerikalismu řeckokatolického duchovenstva, které přece svojí ženitbou i slovanským obřadem stojí blíže k lidu a k demokratickým směrům politiky nežli neženaté duchovenstvo katolické. Je si přáti, aby v zájmu slovanském i státním Československá republika dívala se na tuto otázku objektivně a spravedlivě se znalostí minulosti a národního charakteru Rusína i se stanoviska západní civilisace, kterou jsme hledali a hledáme ve sloučení s Československem.

VNITŘEK „CERKVI“ VE VYŠŠÍ BYSTRÉ.

MICHAIL MEJGEŠ:

PRAVOSLAVNÉ HNUTÍ V PODKARPATSKÉ RUSI.

Abychom pochopili podstatu a význam pravoslavného hnutí v Podkarpatské Rusi, musíme si především ujasniti roli a význam »unie« v životě této země.

V podstatě unie podkarpatskoruské církve s Římem je jakýmsi druhem kompromisu, s kterým souhlasila v polovici 17. století část karpatoruského duchovenstva v čele s biskupem Parfeniem Petrovičem. Situace podkarpatoruského duchovenstva jak v poměru sociálním tak i hospodářském byla v té době krajně těžkou a téměř ničím se nelišila od situace rolnictva. Pravoslavní duchovní této doby zabývali se selským hospodařením za stejných práv i situace, jako ostatní rolníci, kteří byli podřízeni patrimoniální vládě majitelů půdy a ovšem neměli práva na daň (desátky) ze své farnosti, která již existovala v církvi katolické. Vzdělání duchovenstva spočívalo v domácí výchově, s jejíž pomocí pak otec — kněz přenášel na svého syna neb několik synů znalosti v oboru gramoty, základů bohoslovecké nauky a vyřizování církevních potřeb, které on sám ovládal. Název kněze přenášel se takto z otce na syna, následkem

čehož rychle rostl počet duchovenstva, zvětšovala se konkurence v něm a zároveň s tím i jeho bídné postavení.

Situace pravoslavné církve byla rovněž výjimečně trudná. Pravoslavnými byli téměř vesměs rolníci, t. j. lidé sociálně úplně závislí, nemající žádných práv politických. Politická moc ve státě nacházela se v rukou šlechty, žárlivě podporující expansi římské nebo reformované církve. Proti této síle, nebo správněji proti těmto silám, které často za pomoci »bracchium seculare« se vrývaly a ovlivňovaly církevní život pravoslavné církve, byla pravoslavná církev téměř úplně bezmocnou.

Takové výminečně smutné postavení podkarpatoruské církve a pravoslavného duchovenstva bylo pohádkou, která přiměla část duchovenstva hledati spojence a ochránce v mocné organisaci římské církve a sice uzavřením s ní církevní unie. Přívrženci unie mezi podkarpatoruským duchovenstvem čekali od ní posílení situace podkarpatoruské církve a s druhé strany vyrovnání svého hospodářského a sociálního postavení s postavením duchovenstva katolického.

Unie byla uzavřena ovšem bez jakékoliv účasti zástupců širokých vrstev obyvatelstva. Značná část obyvatelstva rozhodně ničeho nevěděla o unii a nevěděla, že z pravosloví přešla v lůno katolické církve. Je to úplně pochopitelno, považíme-li, že z vnější, liturgické stránky se nic nezměnilo po přijetí unie. Avšak to naprosto nebylo všude. Pravoslavná církevní organisace existovala dále a vedla ještě téměř 100 let boj s unií. Hlavní a nejsilnější oporu v tomto boji nacházela pravoslavná církev v rolnických vrstvách nynější berežské a marmarošské župy, které nehledíce na rozhodné kroky světské moci, přidržovaly se své »staré víry«.

Fakt, že v těchto župách boj za »starou víru« trval do polovice XVIII. století, do značné míry vysvětluje to, že začátkem XX. století právě v těchto župách s velkou silou obnovilo se pravoslavné hnutí. Zde byly tradice tohoto boje za víru nejsilnější a proto zde našlo pravoslavné hnutí nejlepší půdu pro své rozšíření.

V nynějším pravoslavném hnutí v Podkarpatské Rusi projevuje se však nejen pouhá tradice, žijící v lidu. Ohromný význam mají i jiní činitelé, které nemůžeme obejíti mlčením.

Unie rozhodně ulehčila a zlepšila postavení podkarpatoruské církve a podkarpatoruského duchovenstva. Podpora Říma a katolické dynastie Habsburků projevovala se ve spořádání otázky o vzdělání duchovenstva, ve zřízení bohosloveckých seminářů atd. Postupem času uniatské duchovenstvo Podkarpatské Rusi dosáhlo zlepšení svého sociálního postavení a přiznání práva na jisté daně od svých farníků. Tyto daně — »rokovina« a »koblina« — nehledíc na jejich odiosní charakter, připomínající starou »bárščinu« — udržely se až do poslední doby a byly odstraněny pod tlakem rolnických vrstev teprve po připojení Podkarpatské Rusi k republice.

Možná, že unie, nehledíc na všechna smutná fakta spojená s jejím vznikem, byla by se upevnila v Podkarpatské Rusi, kdyby její uniatské duchovenstvo bylo zůstalo věrno svému lidu a kdyby byl tento lid naučil se viděti v něm své vůdce a přátele, k nimž by byl mohl míti důvěru. Vždyť podkarpatoruskou inteligenci tvořilo téměř bez výjimky duchovenstvo a v něm byla celá naděje podkarpatoruského lidu.

Ale to se nestalo. Po několika záblescích, k nimž možno počítati epochu vynikajícího biskupa-patriota A. Bačinského na konci 18. a začátkem 19. stol. a pak epochu A. Dobrjanského, Duchnoviče a Pavloviče v 60. a 70. letech

minulého století — následovala, začínajíc zejména biskupem Pankovičem, desítiletí maďarisace a hospodářské exploatace podkarpatoruského obyvatelstva. Uniatské duchovenstvo bylo podrobeno téměř úplné maďarisaci a v kulturněnárodnostním ohledu úplně se oddělilo od lidových mass. Duchovní stal se (o nepatrných výjimkách ovšem zde mluviti nemůžeme) vládním úředníkem, tak cizím lidu jako ostatní úředníci, kteří vykonávali své povinnosti podle instrukcí a vůle vlády. Jeho obcovací řeč, kultura i sympatie spojovaly jej nikoliv s místním podkarpatoruským lidem, nýbrž s maďarskou a polomaďarskou městskou i vesnickou inteligencí. Vytvořila se taková situace, že jediným pojítkem duchovenstva s lidem byla nešťastná »rokovina« a »koblina«, k jichž plnění duchovenstvo mohlo nutiti obyvatelstvo pomocí »bracchium seculare« maďarské administrace.

Ovšem možno říci, že při úplném nedostatku sociální diferenciace v podkarpatoruském lidu, pouhé duchovenstvo nebylo s to uchrániti a přivésti k rozvoji nacionální život v Podkarpatské Rusi. Ale rozbírati tuto otázku v krátkém článku bylo by těžko, a ostatně to ani netvoří jeho thema. Je třeba konstatovati pouze fakt, že duchovenstvo Podkarpatské Rusi nesplnilo ani malou část velkého úkolu, neboť nemělo nacionálního cítění a demokratických snah i ideálů.

Lid ovšem hluboce pociťoval propast, která jej dělila od duchovenstva. On pociťoval svoji osamělost ve svém těžkém boji proti útokům na jeho nacionální duši podnikaných maďarskou vládou a »patricijským« maďarsko-židovským obyvatelstvem Podkarpatské Rusi. On pociťoval zde, ve své rodné zemi, strašné ponížení své nacionální i lidské důstojnosti a viděl, že s jeho nepřáteli spojuje se i jeho duchovenstvo. Je pochopitelno, že během těch dlouhých desítiletí rostly v něm pocity hluboké nedůvěry a nepřátelství k tomuto duchovenstvu. Zvykl si v něm viděti pouze svého exploatátora a nacionálně cizího, ba nepřátelského člověka.

Tento pocit se ospravedlnil v značné míře za války, když maďarská vláda a maďarská veřejnost začala zvláště pospíchati s vynalézáním plánů rychlejší maďarisace Podkarpatské Rusi. Jedním z podobných prostředků bylo roku 1916 zavedení latinské abecedy do podkarpatoruské řeči a zavedení gregoriánského kalendáře do života podkarpatoruské církve. Toto poslední zavedení provedeno bylo nařízením biskupů mukačevského, prešovského a hajdudorožského (maďarského) V duchovních kruzích tato nařízení nesetkala se téměř s žádným odporem. Ale mezi rolnictvem tyto okolnosti vyvolaly silné brojení, které pouze dík vojenskému režimu nevznítilo se ve velký plamen. Ale byly rovněž i takové osady, kde nehledíc na hrozící nebezpečí, obyvatelstvo začalo se protiviti provádění biskupských nařízení. Stalo se tak na př. v Ize, Neresnici i druhých místech marmarošské, berežské a šarišské župy, kde odpor byl potlačen velmi krutými prostředky maďarské vlády.

Je pochopitelno, že toto ještě více musilo zvýšiti nedůvěru obyvatelstva k duchovenstvu, tím spíše, že se vědělo o mnohých jeho representantech, že jsou vlastními tvůrci různých plánů, směřujících k maďarisaci podkarpatoruského obyvatelstva.

V těchto okolnostech, vylíčených krátce a stručně, je třeba hledati příčiny pravoslavného hnutí v Podkarpatské Rusi.

Jeho prameny jsou v staré tradici boje za pravoslavnou víru, která přece jen zůstává živou v lidu, zejména mezi obyvatelstvem berežské a marmarošské župy. Tuto tradici oživila a upevnila živelní reakce nejvíce uvědomělé části obyvatelstva proti nenacionálnímu duchovenstvu, které se oddělilo od lidu

stěnou maďarské kultury a maďarské řeči. V tomto smyslu pravoslavné hnutí v Podkarpatské Rusi jeví se jako hnutí nacionální, směřující k obnově nacionálního charakteru místní církve. Konečně není možno upírati v tomto hnutí přítomnost jistých prvků sociálních, které zejména projevovaly se v počáteční periodě jako ostrý boj proti »rokovině« a »koblině«, která v očích lidu představovala integrální součást uniatské církevní organisace. Nyní, když jsou tyto daně již odstraněny, nemůže tento prvek ovšem již hráti žádnou roli.

Pravoslavná církev v Podkarpatské Rusi nachází se nyní ve stadiu své organisace. Na základě dohody mezi vládou Jugoslavie a naší republiky a na žádost zástupců místních pravoslavných obcí, je podřízena srbské církvi. Návrh řádu církevního je vypracován, ale není ještě schválen ústřední vládou Záležitosti církve řídí »Ústřední pravoslavný výbor« (v Užhorodě), zvolený zástupci pravoslavných obščin. V jednotlivých obščinách organisují se místní »pravoslavné výbory«.

Nyní nachází se v Podkarpatské Rusi 76 pravoslavných obcí, v nichž počítá se víc než 70.000 duší. Duchovních je celkem pouze 12, z nich 6 mnichů, žijících v klášteře v Ize. Každý z těchto duchovních musí míti ovšem na starosti několik, často velmi vzdálených vesnic. Tento nedostatek duchovních jest nejvíce bolavým místem pravoslavné církevní organisace Podkarpatské Rusi.

Druhým neméně bolavým místem této organisace je otázka církevního majetku v obščinách, které přešly na pravoslaví. Obyvatelstvo obcí považuje ovšem církevní majetek a zejména církevní budovy za majetek obce a zabírá je pro sebe nebo žádá jejich odevzdání. Z toho vznikají boje s úřady a někdy i s obyvatelstvem, které zůstalo při unii. Soud stojí na stanovisku, že toto církevní jmění tvoří vesměs jmění uniatské církve (Proces Velké Lúčky). Tato otázka může býti definitivně rozřešena ovšem pouze zákonodárnou cestou.

V těchto několika řádcích pokusil jsem se skutečně »sine ira et studio« nakresliti obraz pravoslavného hnutí v Podkarpatské Rusi. Toto hnutí representuje sílu, kterou nelze ignorovati. I vláda i místní inteligence mají se starati zavésti toto hnutí v zákonné řečiště a poskytnouti možnost každému obyvateli Podkarpatské Rusi, aby vyznával víru, kterou vyznávati si přeje. Každé násilí, každé popuzování k nenávisti k »jinověrcům« vyvolá rozpory v lidu a věčnou náboženskou a kdož ví, snad i jakousi nacionální válku. Náboženská otázka hraje nyní v Podkarpatské Rusi výjimečnou roli. Je proto zapotřebí snažiti se, aby tato otázka ztratila co možno brzy podle intencí prostého lidu svoje ostří a zaujala normální místo v životě podkarpatoruského národa.

CERKOV V UŽOKU.

FLORIAN ZAPLETAL:

DŘEVĚNÉ CHRÁMY JIHOKARPATSKÝCH RUSÍNŮ.

Území jihokarpatských Rusínů, prostírající se podél hranic při neveliké hloubce 20—50 km na značnou vzdálenost přes 300 km — od Popradu ve Spiši až po řeku Vyšovou v Marmaroši — zachovalo si dosud velikou skupinu svérázných dřevěných chrámů (»cerkví«), počtem okolo půldruhého sta, které mohou býti pýchou, hrdostí a radostí každého národa. A přece svět o těchto pokladech neví (nezná jich ani Grabarova veliká »Istorija russkago iskusstva«), a nynější Rusíni si jich většinou buď neváží nebo váží málo, nahrazujíce je, pokud je to jen trochu možno, novými, kamennými stavbami banálních tvarů.

Území jihokarpatských Rusínů — od Spiše až po Marmaroš — leží na rozhraní dvou různých výtvarných kultur, západní, postupující od jihozápadu, z veliké roviny středodunajské, a východní, šířící se přes Karpaty od severovýchodu. Na tomto území se však obě kultury nesrážejí prudce, nýbrž se vzájemně prolínají, což je možno pozorovat nejlépe na architektuře dřevěných »cerkví«. Západní, kamenné stavitelství zastavilo se buď u podnoží Karpat

anebo se dostalo nejvýš do karpatského podhoří. Hory ovládla téměř výhradně dřevěná rusínská architektura. Možno-li však mluvit o silném vlivu kamenného stavitelství na dřevěné, není příčiny — až na malé výjimky — konstatovat vliv opačný.

Na území jihokarpatských Rusínů existuje celá skupina dřevěných »církví«, jejíž vznik a tvary se nevyloží bez intensivního vlivu gotického slohu. Je také skupina chrámů, na nichž jsou na prvý pohled patrny vlivy baroku. Ale jsou zase chrámy, které si zachovaly svéráznou východní podobu v čistotě, téměř neporušené vlivy západního umění. A v každé skupině je opět řada variantů, svědčících o veliké technické i stylistické pohotovosti lidových stavitelů. Není chrám, který by se podobal ve všem druhému. Zůstává povšechný typ, mění se však jako v kaleidoskopu detaily. Pro individuální sklony lidových mistrů bylo tu široké pole.

Není správné třídit, typisovat dřevěné rusínské chrámy (nejstarší exempláře jsou na Podkarpatské Rusi ze XVII. věku) podle počtu »hlav«. Směrodatný je půdorys: 1. stejnoramenný řecký kříž (tedy centrální disposice); 2. tři nestejně veliké kvádry nebo obdélníky, seřazené k sobě na jedné linii od východu k západu; 3. obdélná loď s oltářním prostorem na východní straně. To jsou základní tři typy jihokarpatského rusínského dřevěného chrámu. V půdorysu, v konstrukci i ve výzdobě »cerkvi« objevuje se ovšem řada variantů a přechodů z jednoho typu do druhého.

Nejlepší, nejčistší je typ prvý a druhý. Na Huculštině (na horní Tise od Jasiňa k Velikému Bočkovu) jsou centrální chrámy. Jejich střed tvoří kvadrát, k němuž se pojí organicky a symetricky na všech čtyřech stranách pravoúhlé přístavby (z konstruktivních důvodů). Základní čtverec vystupuje i na zevnějšku stavby. Na základní kvadrát (četverik) je nasazen nízký oktogen (vosmerik), přecházející ve střechu pyramidální formy (šafor) s miniaturní hlavičkou. Stejnou architektonickou myšlenku řešil v kamenném materiálu v prvé polovici XII. století stavitel románského kostelíka sv. Petra a Pavla v Řeznovicích na Moravě. Pravoúhlé přístavby jasiňského chrámu jsou dvouposchoďové, kryté sedlovými střechami se štíty (nad každým štítem malá »hlavka«). Kolem celého chrámu vine se mohutná pultová střecha na pěkně profilovaných dřevěných krakorcích z přečnívajících trámů, která chrání dolní část stavby před vlivy nepohody a poskytuje také věřícím přístřeší.

Svérázný, v konstrukci dětsky prostý, jen karpatským Rusínům vlastní je druhý typ — na Bojkovštině (severozápadní část Marmaroša, severní část Bereżské a Užanské stolice). Jsou to vlastně tři stavby čtvercového nebo obdélníkového půdorysu, seřazené jedna k druhé na linii od východu k západu. Tento typ odpovídá nejlépe pravoslavnému ritu Rusínů, který odděluje stěnou, zvanou »ikonostas«, oltářní prostor od chrámové lodi a zvláštní přehradou rozděluje při bohoslužbě věřící (muže od žen). Ve východní části, buď pravoúhlé nebo polygonní, je oltář (»pristol«), ve střední, centrální části chrámu stojí muži, v západní ženy (je to tak zvaný »babinec«). Trojdílný půdorys »cerkvi« je vyjádřen také v konstrukci chrámů, zúžujících se stupňovitě (terasovitě) do vrchu ve třech, zpravidla nestejně vysokých pyramidách. V této skupině je však možno pozorovat vývoj: od původní formy, v níž převládá horizontála nad vertikálou (cerkov na Užoku, v Suchém), ke tvarům, zdůrazňujícím pod vlivy barokového stavitelství vertikálu (cerkov v Ploském). Tyto »barokisující« chrámy jsou obepjaty kolem střední a západní dolní části malebnými ochozy

na vyřezávaných sloupcích. Jejich barokové hlavy imponují složitostí a propracovaností siluet.

Třetí typ převládá v poříčí Tisy v Marmaroši, v Ugoči a v jižní části Berežské stolice a dále v jižní části Užanské stolice a na Lemkovštině (severní část Zemplína, Šariše a severovýchodní Spiš). Půdorys tvoří obdélná loď, krytá sedlovou střechou, k níž se druží na východní straně presbytář, ukončená rovně nebo polygonně (podle toho je i tvar střechy, někdy samostatné, jindy

CERKOV V PLOSKÉM.

spojené se sedlovou střechou lodi). Vliv katolického kostela je zřejmý. V Marmaroši, Ugoči a Berežské stolici byl vliv gotické kamenné architektury na dřevěnou rusínskou tak silný, že tamější chrámy nepřejaly a nezpracovaly pouze jednotlivé konstruktivní a dekorativní detaily gotického slohu, nýbrž byly cele vytvořeny v duchu tohoto stylu (cerkov v Saldoboši). Je nesprávná domněnka, že »gotisující« typ dřevěné rusínské »cerkvi« byl zanesen už hotový do těchto končin německými kolonisty. Celá řada příznaků (zejména půdorys, přizpůsobený východnímu ritu) svědčí o vzniku tohoto typu na místě samém — ovšem pod vlivy gotické kamenné architektury, kterou tam skutečně zanesli němečtí emigranti. Štíhlé, elegantní věže těchto »gotisujících cerkví« jsou pouze dekorativního rázu. Jsou nasazeny na západní konec strmé sedlové střechy. Jsou čtvercového půdorysu. Jejich otevřené galerie a čtyři nárožní věžičky (jako na

některých pražských věžích), které zprostředkují přechod od základního čtverce věže k jejímu kuželovému zavrcholení, jsou řešeny až rafinovaně. Efektní jsou u těchto chrámů také otevřené nízké galerie nad západním vchodem do »cerkvi«.

V redukované, zjednodušené, dětsky milé formě dostal se tento »gotisující« typ rusínského dřevěného chrámu podél řek z Potisí na sever do severozápadního koutu Marmaroše (okres Volovský) a do Svaljavského okresu Bereżské stolice.

V jižní části Užanské stolice a na Lemkovštině je zas patrný silný vliv baroku (hlavně ve formě věže, na př. v Čornoholově).

Tyto tři základní typy rusínského dřevěného chrámu není však možno rozhraničit teritoriálně, přesně lokalisovat. Na Huculštině jsou »cerkvi« lemkovského typu, na Lemkovštině zase chrámy bojkovské skupiny, na Bojkovštinu zasahují z údolí Tisy »gotisující« chrámy. Třídíme-li však tyto dřevěné architektury jen podle výtvarných kvalit, shledáme, že ukázky dokonalého centrálního typu najdeme pouze na Huculštině (v Jasiňu), že s nejlepšími exempláři trojdílné »cerkvi« se shledáme na Bojkovštině, že s »gotisujícími« chrámy dokonalých forem a techniky se setkáváme jen v Potisí (od Marmarošského Sihotu po Hust), a že »barokisující« rusínské chrámy nás vítají hlavně na Lemkovštině.

Technicky nejlepší jsou ze všech dřevěných »cerkví« jihokarpatských Rusínů »gotisující« chrámy v okolí Hustu a Marmarošského Sihotu (z dubového dřeva), které jsou mimo to vyzdobeny uvnitř na stěnách i na dřevěných valených klenbách ornamentálními i figurálními malbami — buď přímo na stěnách nebo na nalepeném plátně.

Dekorativní detaily nejsou na rusínské chrámy »nalepeny«, nýbrž většinou poctivě vtesány do dřeva. Je obdivuhodné, jakých efektů docilují stavitelé těchto chrámů v rozvrhu stavební hmoty, v siluetě stavby, ve vytváření a umístění dveří a oken, ve výzdobě chrámů přízemními otevřenými ochozy na vyřezávaných sloupcích, ornamenty na dveřích a kolem oken, galeriemi na štíhlých věžích, malebným seskupováním šindelové krytiny na nesčetných stříškách a fantastických »hlavách« a filigránskými stříškami na pyramidách chrámů (na Bojkovštině).

Středem chrámového interieuru, jen slabě osvětleného malými okénky, je architektonicky členěná stěna, zvaná »ikonostas«, oddělující podle ritu východní církve oltářní prostor od lodi, prolomená třemi vchody (uprostřed jsou »carská vrata«) a posetá v několika řadách svatými, na dřevě malovanými obrazy (ikonami), které zdobí často všechny chrámové stěny (bývají mezi nimi vzácné staré exempláře). Na oltářích, na trojích dveřích ikonostasu (zejména středních, »carských«), na svícnech před ikonostasem, na pultech pro bohoslužebné knihy, pokrytých často nejkrásnějšími ukázkami lidového vyšívání, na dřevěných kalíších, na křížích, na dřevěných lustrech a na chrámových lavicích možno obdivovat jemnost řezbářské práce — jako nesčetné kované kříže nejrůznějších tvarů na »hlavách« chrámů svědčí zas o technické zdatnosti a uměleckém vkusu lidových kovářů.

Zvonice stojí obyčejně odděleně od »cerkvi« nebo se tyčí nad »babincem« chrámu. Samostatné zvonice dosahují někdy imposantní výše. Bývají to mnohdy stavby až monumentálních tvarů. Jasiňská zvonice (nedaleko hlavního nádraží) nemá sobě rovné na celé Podkarpatské Rusi. Dolní část tvoří krychle (četverik), na kterou nasazuje oktogon (vosmerik), uzavřený osmistěnnou pyramidální střechou. Horizontála a vertikála jsou v rytmické rovnováze. Poetické zvoničce

v Obavě (mezi Mukačevem a Svaljavou), jedné z nejkrásnějších, hrozí akutní nebezpečí zkázy (jako celé »cerkvi«). Pozoruhodné jsou také dřevěné, ornamenty pokryté branky v ohradách, obklopujících »cerkov« se hřbitovem (Dolní a Střední Apša).

Dřevěná »cerkov«, zbudovaná pravidelně na vyvýšeném místě nad celou osadou (blíž k Bohu a dál od všednosti života), uprostřed mohutných stromů, které ji chrání před ohněm a bouřemi, je pro jihokarpatského Rusína, držícího se pevně starých tradicí, nejen chrámem, v němž se modlí k svému Bohu, nýbrž je také cenným museem, v němž je uložen staletý umělecký odkaz jeho předků. Na principu krásy je založen starý dřevěný chrám jihokarpatského Rusína — jako jeho slovanský ritus, ale na principu krásy nikoli cizí, vypůjčené, nýbrž své vlastní, zvláštní krásy, intimní krásy.

Mystické šero dřevěného chrámu, jen spoře osvětleného malými okénky, stříbrné zvuky zvonků, jímavé bohoslužebné zpěvy, žluté, chvějící se plaménky svíček, pozlacené ikonostasy, přísné, jakoby zkamenělé obličeje svatých, dívajících se z ikon, naprostá odevzdanost věřících osudu a Bohu — to všechno tvoří v dřevěné rusínské »cerkvi« atmosféru, nutící elementární silou sklonit koleno a poklonit se hluboce tvůrčímu geniu prostého Rusína, který stvořil staletou usilovnou prací celých generací tak vzácný, bohužel dosud nepoznaný a neoceněný poklad světové kultury — dřevěný chrám, »cerkov«.

Dr. JINDŘICH BRODY:

ŽIDÉ V PODKARPATSKÉ RUSI.

Lze míti za to se značnou jistotou, že část Židů, kteří nastěhovali se s Maďary z Chazarska přes Karpaty do Uher, usadila se v dnešní Podkarpatské Rusi. Tito Židé hráli roli sprostředkovatele při doručení známého dopisu Chasdai-je ibu Sihapruta z Kordoby chazarskému králi (Khagan) a písemné odpovědi jeho Chasdai-jovi. Jich počet nebyl asi značný a nezvětšil se příliš v prvních stoletích po nastěhování. Jich hlavním zaměstnáním byl obchod a zvláště zprostředkovali výměnu zboží jednak s Čechami, jednak s Haličí. Jinak sdíleli asi osud Židů v ostatních oblastech starých Uher. V pozdějším středověku rostlo stěhování Židů do Podkarpatské Rusi s pokračujícím zhoršováním situace Židů v Polsku a následkem surového pronásledování a ukrutných masakrů židovských, jež hromadily se na druhé straně Karpat. Ale ještě byl jejich počet tak nepatrný, a ještě byli tak rozptýleni, že nemohli utvořiti vlastní obce. Proto zůstali v náboženském ohledu odvislými od Haliče, k jejíž Židovstvu měli tito nově přistěhovalí silné vztahy, a jimž se svými obchodními styky blížili. V ohledu kulturním zůstali za Židy v střední Evropě a přizpůsobili se více svému nežidovskému selskému okolí. Na počátku 18. století byla založena první židovská obec v Podkarpatské Rusi, a to v Užhorodě, kde již v roce 1575 lze konstatovati z aktů přítomnost Židů. Trochu později, ale rovněž v 18. století, povstaly obce v Sevljuši, Mukačevu a Mar. Sihotu, jenž rovněž patří k Podkarpatské Rusi, byť byl dnes přičleněn k Rumunsku. Mladší, většinou do 19. století patřící, jsou jiné obce a několik se jich osamostatnilo teprve v poslední době. S přibývajícím počtem vyvinuli se Židé v Podkarpatské Rusi v kulturního faktora rozhodujícího významu. Tak značně přispěli k rozvoji všeobecného vzdělání zřizováním škol, jmenovitě v městech; přispěli k blahobytu v zemi svojí velmi čilou obchodní činností, jinak ale věnovali se všem zaměstnáním v zemi obvyklým a zvedli úroveň zemědělství, řemesel i obchodu. Avšak válka působila i zde — a zde do jisté míry více než jinde — ničivě a rozkladně a přivodila poměry, jimiž Židovstvo v Podkarpatské Rusi tak těžce trpí.

Počet Židů v Podkarpatské Rusi činí podle údajů státního statistického úřadu z 15. února 1921 podle náboženství 93.008, podle národnosti 79.715. Jaké jsou pak hospodářské poměry těchto Židů? Čím se zaměstnávají a z čeho jsou živi? V tom směru máme statistiku, jež v detailu snad potřebuje opravy, ale

v celku jest případnou, a za niž děkujeme neúnavné práci amerického Joint Distrib-Committee. Dle této statistiky bylo v roce 1921 mezi podkarpatskými Židy:

Zaměstnání neb povolání:	Rodiny	Osoby
Zemědělští dělníci, pasáci atd.	2500	12500
Vesničtí dělníci a různí nádeníci	2000	10000
Vozkové	1200	6000
Řemeslníci (krejčí, obuvníci, klempíři, kováři, truhláři)	1280	6900
Hostinští	1180	5900
Kramáři	1500	7500
Kupci	900	1500
Svobodná povolání (lékaři, advokáti atd.)	200	800
Majitelé hospodářství a průmyslníci	100	400
Řezníci	100	400
Učitelé	800	4000
Dohromady	11760	55900

To jest tedy sotva 60% židovského obyvatelstva, zbytek pozůstává z lidí bez určitého zaměstnání, jež z malé části příležitostně vykonávají nějakou práci a tak bídně živoří, většinou však jsou odkázáni na dobročinnost svých spoluvěrců a spolurodáků a tak jsou odsouzeni k žebrotě.

Nahoře uvedená čísla přemístňují se však mimo to stále více v neprospěch Židů. Židé, kteří v lesnatých krajích (Marmaroš a jiné oblasti), hlavně živí se dřevařským průmyslem, utrpěli ohromné škody zničením hotových pražců, pro něž po válce nenalezli odběratelů a chudnou stále více, ježto dřevařský průmysl, hlavně následkem zmenšení odbytové možnosti, den ze dne ztrácí na rozsahu a významu. Vínorodé krajiny (v berežské a z části v užhorodské župě) chudnou, ježto tam upadá obchod vína pod tlakem maďarské konkurence. Kupecký stav trpí všeobecnou stagnací, a jen málo příslušníků tohoto stavu bude moci vyvinouti potřebnou sílu, aby přetrvali — bude-li ještě dlouho trvati — tuto kritickou dobu. Tak přibývá nezadržitelně chudoby a bídy, a ti, kteří mají ještě jakousi možnost výdělku, vydělávají nejen pro sebe a své rodiny, ale i pro ony mnohé nezaměstnané a jsoucí bez výdělku, se kterými se musí děliti o výnos své práce, ježto jich nechtějí vydati v šanc bídě. Každá existence, jež dnes následkem nepříznivých poměrů v Podkarpatské Rusi zajde, znamená také katastrofu pro mnohé, jež zdánlivě jsou nesúčastněni. Že za těchto okolností nouze nenabyla ještě hroznější tvářnosti, že nevedla dosud k hladové katastrofě, jest zásluhou — to třeba v této souvislosti s uznáním vytknouti — amerického Joint Distr. Com., který získal si neobyčejných zásluh zřízením veřejných jídelen a i nyní vyvíjí velkolepou činnost v oboru péče o sirotky a nemocné.

V náboženském ohledu náleží Židovstvo podkarpatoruské velkou většinou k směru konservativnímu (orthodoxnímu); tak zv. nový směr (neologos) vyznávají jen málokteří, hlavně ve větších městech. Židovská obec tohoto nového směru jest (vedle orthodoxní hlavní obce) jen v Užhorodě. — Kulturní výše Židů ve větších městech (Užhorod, Berehovo, z části i Mukačevo) jest dosti vysoká na podkarpatoruské poměry. V menších městech a obzvláště na vsích jsou — z různých důvodů — zaostalí, ale stojí přes to na vyšším niveau než jich selské okolí, od něhož se předně tím liší, že čítají mnohem méně analfabetů. Údaje statistické nejsou v tomto ohledu směrodatné, ježto, jsouce

šablonovitě sestaveny, pomíjí velmi závažný moment: nerozeznávají pohlaví. Jest pravdou, že mezi podkarpatoruskými Židy m u ž s k é h o pohlaví stěží existuje nějaký analfabet ve vlastním slova smyslu, neboť každý dovede čísti aspoň hebrejsky a text napsaný hebrejskými písmenami. Na dívčí vyučování, jmenovitě na vesnicích, klade se ovšem malá váha, a proto jest mezi Židy ž e n s k é h o pohlaví poměrně veliké číslo analfabetů; nesmí se tu přehlédnouti, že asi 70% Židů v Podkarpatské Rusi bydlí ve vesnicích.

K n á r o d n í otázce zaujímají Židé v Podkarpatské Rusi stanovisko jen omezenou měrou. Sionisté přiznávají se k židovské národnosti, městská inteligence smýšlí z části maďaronsky, což ovšem jest přirozeno vzhledem k jich vychování ve škole a dalšímu chodu jich vzdělání. Převážná většina Židů nedovede chápati smysl slova »národ«. Jest ž i d o v s k á, myslí ale při tom na náboženství a i naděje v národní budoucnost židovského národa jsou jí jen částí náboženství; jinak cítí se býti částí státních občanů, která všechny povinnosti vůči státu má loyálně plniti. Pro pojem »národa« sám o sobě chybí většině porozumění.

P o l i t i c k y uplatňují se Židé ve všech četných politických stranách, ale všude jen poměrně nepatrným počtem. Uvnitř Židovstva samého existují tři politické strany: sionisté, občanská strana a konservativní strana. Dlužno při tom rozlišovati pojem »konservativní« ve smyslu politickém a náboženském. Nábožensky konservativní jest velká většina Židovstva Podkarpatské Rusi a náleží proto k nábožensky konservativním Židům i ti, kteří se politicky hlásí k straně občanské a sionistické.

Všeobecně možno říci, že jen měšťáci jsou politicky orientováni, politicky se uplatňují a zaujímají vůdčí postavení v politice. Vesničané mají na politiku málo času a k politickému uplatňování nemají žádného popudu. Jsou to klidní, skromní lidé bez aspirací, spokojení málem a pamětliví toliko udržení své posice v hospodářském a občanském životě. A přes to jest jich politický vliv velmi značný. Ježto jsou inteligentnější než jich okolí a s politickými poměry — byť i jen z četby novin — v celku obeznámeni, uznává sedlák jich kompetenci a podrobuje se dobrovolně jich úsudku v politických otázkách. Nepřeháníme proto, tvrdíme-li, že kdo získá Židy, získal veškeré obyvatelstvo.

EVMENIJ SABOV:

LITERÁRNÍ JAZYK PODKARPATSKÉ RUSI.

Před 30 lety jsem zjistil ve své »Christomatii[1]), že literatura Podkarpatské Rusi se vzdělávala při rukověti svých vlastních gramatik, pod vlivem literárních jazyků: staroslovanského církevního a ruského a pod vlivem místních nářečí. — Od té doby počala se popularisace literárního jazyka díky přirozené evoluci na základech dříve stanovených, pod heslem »Zpět k lidu!«, což bylo také přirozeno.

Náš národ mezitím zabýval se také již i světskými knihami, které do té doby byly pro něho — všeobecně řečeno — marností, nezajímaly ho. Dokonce i nyní má proň větší zájem církev.

Již před Lučkajem jevil se výše zmíněný směr. On napsal roku 1830 srovnávací mluvnici našeho jazyka (»Gramatica slavo-ruthena«). Ale ani on ani jeho vrstevníci nepsali v našem jazyku (nářečí), nýbrž psali způsobem, vyloženým v předmluvě gram. Lučkajovy takto:[2]) »Nullam existere linguam eruditam cum plebe communem . . . Unde nec Gallica, Italica . . . eadem est lingua eruditorum et communis plebis; sed ideo nulli indicit, communes modulationes, flexiones et expressiones anteponere Litterariis. Et ideo eadem manet Litteraria Germanica Londini, Petropoli quae Viennae. »Neexistuje žádná řeč vzdělaná, společná s lidovou . . . Tudíž ani francouzština, ani italština . . . není zároveň jazykem vzdělanců i obecného lidu; ale proto nikomu nenapadá, aby lidovým obratům, sklonbě a výrazům dával přednost před literárními. A tak zůstává literární němčina v Londýně, v Petrohradě, jako ve Vídni.«

Všechno tištěné u nás bylo vedeno v tomto směru. Dokonce i Duchnovič se poddával tomuto vlivu. On pracoval taktéž v prostonárodním rázu domácího nářečí, avšak dle mínění Rakovského, p ř i b l í ž i l s e k l i t e r á r n í m u. Dokonce sestavil mluvnici »Sokraščenaja grammatika piśmennago russkago jazyka«. Podezřívají, že Rakovskij jí dal ráz všeruský. Bylo-li tomu tak skutečně, proč Duchnovič uveřejnil »ohlášku« v »Cerkovnoj Gazetě« roku 1856,[3]) že mezi mnohými knihami jeho skladu je možno dostati i »Grammatiku« za 15 krejcarů. Či lze objasniti tuto publikaci jeho zištností?

Můj strýc Kyril Sabov a část jeho vrstevníků, členů i spisovatelů epochy »Společnosti sv. Vasila Velikého«, obdrželi ruské vzdělání na vídeňské universitě.

Ale jeho Grammatika z roku 1865 s grammatikou Duchnovičovou zavedla v pravém slova smyslu ruský ráz naší literatury. Vynikající naši spisovatelé napodobovali pravidla těchto mluvnic, ale oni byli v pravdě »ruští« spisovatelé, jako: Urijil Meteor, Vladimír, Popradov. Při tom byl přehlédán novější směr Lučkajův.

Jazyk Mitrakův[4]) doporučil jsem k následování i v »Christomatii«. Evhenij Fencik (psal od roku 1867) zaujal takové stanovisko v populárních spisech i ve svých kázáních vůbec a od r. 1891 v »Dodatku k Listku« přednesl svůj program. Moje mluvnice neurčila nových pravidel, jí bylo vzděláváno mladší pokolení, ale její fonetika, vysvětlená i maďarským textem, odhalila dávno známou pravdu — že my nemluvíme »moskevsky«, ač každý inteligent věděl, že naše literatura napodobuje velikoruskou v tisku. To věděl i lid, protože všeobecný ráz nelišil se od církevního písma přijatého naším lidem. Vyznamenána premií uherského ministerstva, grammatika A. Vološina liší se od mé tím, že jemu se nezamlouvají všechny přípony skloňování, on vypouští některé, odvolávaje se na národní výslovnost, a je důsledný; vypustil většinu z přípon v nových jejích vydáních; ale stal se nedůsledným, dav svůj souhlas k rozhodnutí »areopagu«, za předsednictví J. Peška[5]): 1. přidržovati se lidového jazyka; 2. udržeti v pravopisu etymologii podle nejnovějších výsledků filologie; 3. přiblížiti se k tak nazvanému verchovinskému nářečí, k němuž směřuje přirozený vývin dialektů.

Nedůslednost Vološinova záleží v tom, že jemu, rodilému Verchovincovi, byla nesporně nejdražší jeho rodná, verchovinská výslovnost, avšak jeho další úspěšná práce musila ho přivésti k Mitrakovi a populárnímu od roku 1891 Fencikovi, k nimž on důsledně tíhnul, těžko určiti, zda vědomě čili nic.

Kromě přípon, přehlédneme-li jeho spisy a jejich řeč, Vološin jeví se nám tím, čím byl dříve.

Verchovinské nářečí u nás napodobí dopisovatelé »Svobody«. Není to však náš jazyk, jak byl zpestřen pod vlivem církevního i ruského, literárního do Duchnoviče. Ani řeč »Ruskoj Nivy« není jazykem Doliňanů (Hajnalů) při Hustu, který má nejtvrdší výslovnost a není způsobilý ani nechce se změkčiti na způsob verchovinského, protože Hajnalové jsou lidé hrdí, a Verchovinci u nás ve styku s Nižňany pozdravují co nejponíženěji; »Ruska Niva« osvojila si cizí obraty řeči a slova nepřirozená v jazyce Hajnalů.

I bez rozhodnutí Petrohradské akademie věd jsme věděli, že jazyk maloruský (nářečí) má právo, chce-li se vzdělávati. Totéž potvrdil znamenitý Olaf Broch,[5]) pokud se týče dávno u nás utvořeného podřečí Sotáků (u Korumly v Užhorodě) pravě: »V podřečí Sotáků byl by základ pro řeč, chcete-li dostatečný základ pro řeč spisovnou.« Podle mínění »Svobody« není však sebrán ještě dostatečný materiál k vzdělání jazyka. Je-li tomu tak, musel by Vološin sebrati dříve látku pro novou školu anebo jíti i dále po ušlapané cestě našich předků k původnímu »svému« směru, vytvořiti literární jazyk »svůj« na základě místních podřečí.

Na to měla vliv řeč našich původních Rusů »Cotáků«. Olaf Broch potvrdil, podle vědy jazykové, co z historie, dokonce i my nekulturní, podle našich legend i pověstí i ze styků s bratry »Cotáky« už dávno jsme věděli[6]): »Východoslovenské nářečí je rusínskému velmi blízké a je Rusínům po celé jazykové hranici snadno srozumitelno.« »Velmi pravděpodobně mluvila značná část dnešních východních Slováků původně rusínsky.«[7])

To by byla překrásná perspektiva. Oni se vzdělávali ruskými pověstmi jim nejpřístupnějšími. Ale možno vrátiti je po vědeckém prozkoumání do původní

půdy, pomocí cyriliky, ku které oni tak vřele, jako k původní, lnou. Nechtějí se státi Slováky, ale jsou citem i duší Rusíny a nehlásí se za »Rusnáky« z té příčiny, ze které Nižnanin nikdy se nepovažuje za Verchovince, uvědomiv si své přednosti nad Verchovincem.

Totéž dokazuje i fonetika jazyků i můj materiál — mých žáků — v Christomatii.[8]) Později i Broch potvrdil, že původní »o« v horách přechází v o dokonce v *w* (nový zvláštní zvuk podle Brocha)[9]) i v ы, ale neoznačil ani on v Uble (Zemplín, okres Snina) přeměnu tuto v i, a v tom je vlastně podstata věci. Zvuková harmonie[10]) nejméně je vyvinuta u Hajnalů. Vývin převládajícího: ы dokonce místo starého u je původní ráz v y š o v s k é h o (Marmaroš) podřečí. Kdo může popírati, že převládající zvuk ы charakterisuje výslovnost od Popradu až po Tisu našeho podřečí, dokonce i Verchovinců, vyjímaje naše Huculy a užhorodský areopag povznesl tuto řeč za náš úřední jazyk. Nač? Aby z nás udělali Ukrajince! Dostali od Petrohradské akademie věd tohoto druhu rozhodnutí? Když ne — od koho jsou zplnomocněni opakovati u nás jazykový pokus, který končil úplným fiaskem za Skoropadského na kijevské universitě. Tam profesorovi, přednášejícímu ukrajinsky, sami Malorusové nerozuměli.

Oni se přiznali již dříve než přestoupili hranice Podkarpatské Rusi, že i Huculové se hlásí k Rusínům. U nás není půda pro moskvofilstvo, tím méně pro ukrajinism. Ten výraz je pro nás nový a my, chudáci, neuvědomělí. Nyní dokonce i »Svoboda« uznává jen maloruský jazyk a »Ruska Niva« jen v závorkách: ruský (ukrajinský). U nás přiznává celý národ příslušnost k jednomu kmenu s Rusy, ale n a š e ř e č j e n á m n e j m i l e j š í a jenom ze vrozené tvrdošijnosti můžeme prohlásiti: my nepotřebujeme ani ruský ani ukrajinský jazyk. Naopak my potřebujeme svůj jazyk i v tisku. On se jím stane ve směru Mitrakově a Fencikově, protože v tom zrcadlí se zvláštnosti našeho živého jazyka. Oni oba byli vychováni v ruské škole a u nich n e n a j d e š maďarismů našich n o v ý c h s p i s o v a t e l ů ani polonismů a germanismů ukrajinské řeči.

L. Čopej v předmluvě svého »Rusko-maďarského slovníka«[11]) neochotně přiznává: »slovní poklad rusínského jazyka silně se rozchází se slovním pokladem ruským«. Vysvětluje rozdíl fonetiky r u s k ý c h jazyků (dle rozhodnutí Petrohradské akademie věd), ale neporušuje ani shodu slovního materiálu a gramaticko-syntaktické totožnosti našeho místního nářečí s velikoruským. On na politickou výzvu »divide« pod strašným »veto« Prešovanů ustoupil pro ně k ruskému a u nás od roku 1880 zavedl maďarisaci na základě p r i b e r e ž s k é h o r u s í n s k é h o j a z y k a. Tento pokus vedl i ku moskvisaci učebnic v Prešově a u nás k úplné neznalosti své i domácí, selské řeči, a k i n t e l i g e n t n í m dopisovatelům »Nauky«, kteří cyrilikou píší maďarsky a jmenují se pravými Rusíny. Oni jsou původem Rusíny, oni i myslí, že píší rusky a nemají viny na tom, že před válkou se nehlásili ke svým. Neměli by se ale obraceti k ukrajinské straně, jejíž řeč ještě méně znají nežli jazyk své vesnice a jdouce touto cestou, uznávají rozhodnutí Petrohradské akademie věd, která rozhodla, že naše řeč je ukrajinská a že m a l o r u s k é n á ř e č í j e j a z y k.

A. Bonkalo[12]) ustanovil, co se týká nás: »Oni vyvinuli se časem v samostatný národní kmen, který od ostatních Rusínů (Ukrajinců) i jazykem podstatně se liší.«

Jak se má připojiti uvědomělá obec Nižňanů k ukrajinskému, po jejich názoru ne panskému jazyku, když i naši Huculové představují jen 5% a Verchovinci 10%, dohromady 15% všeho našeho obyvatelstva. Rozumím, že pro číselnost

ruského národa, bývalo někdy dychtění po velkoruském jazyku z vlasteneckých důvodů, ale nenalézám příčin, pro které bychom měli přijmouti jazyk menšiny, i vzhledem ke kultuře našich Verchovinců, za základ místního literárního jazyka. »Rozmanitost našich dialektů — podle Brocha — nepomáhala k povýšení některého z nich na stupeň literárního jazyka.«[13]) Naši vojenští zajatci nejen že neklonili se za hranicemi k ukrajinskému jazyku, ale přisvojili si moskevský jazyk a pyšní se jím. Totéž činili vzdělaní lidé a Nižňané do války. Chtějíce se mi zavděčiti, praví: »H o s p o d i n archidiakon.« Ano i hosté se mne ptají: »V Ugoči mluví všichni jako Vy, pane arcidiakone?« »Ano s tím rozdílem, že já neužívám maďarských slov.« Mně rozuměli i v Zemplíně. Nikdy jsem nemluvil moskevsky a ukrajinsky neumím. Naše snaha byla, aby nám rozuměli naši od Popradu až po Tisu. Proto jsme se vrátili ku svému sedláku a nejnovější areopag nás povede: k polskému. Toto si on přál? Maloruský slovník, ale novější než »Svobody«, obsahuje 150.000 slov, proč už maloruských a ne ukrajinských, jak dříve psala »Nauka«? Nám dostačí 1500 slov, a l e n a š i c h.

»Ve své bohoslužebné řeči používají (Užhorodští) duchovní nejčastěji rusínské výslovnosti hlásek, jsouť většinou rodilými Rusíny (Ugrorussen) a malá větev této církve obsahuje hlavně Rusíny (Russnaken), jejichž řeč následkem historického vývoje tamních obyvatelů, tamější církevní slovanštině stojí nejblíže« praví Broch.[14]) Totéž potvrzuji i já, co se týká eparchie prešovské. Tito kněží kázali dle Lučkaje, Artima i Fencika. Rusíni zpívají a modlí se z Popovičových Sborníků, z Duchnovičovy knihy »Chlib duši«, zpívají svorně v církvi: děť i starci, nestojí pouze a křižují se při zpěvu »zpěváků«, jak se u nás vyslovovali zahraniční »moskali«. Myslíte, že všechno, co u nás dostalo občanské právo v průběhu celých století, setře se okamžitě, při n e n a š í, ale přiznám se, měkčí ukrajinské řeči?

»Vremja, pod koim orel tot
vsju skalu tu razdrobit,
s věčnosti: odin liš mih.[15])

zpíval Vladimír.

Fencik vzal v úvahu všeobecné přání a začal u nás od roku 1891 popularisovati na přirozených základech, a to jsme přiznali s v ý m.

Užhorodský i prešovský sjezd kněží přiznává totéž a učitelské sjezdy žádali dříve gramatiku Vološinovu (z roku 1919) a sborník Mitrakův, ale nyní žádají gramatiku Evm. Sabova.

Je to jako vědomá nebo neuvědomělá potřeba s v é h o, to co se z Prahy nepřipouští do autonomní Podkarpatské Rusi, za devisy d e m o k r a c i e.

A lid? Lid jde také cestou ruskou ne ukrajinskou. Dejte mu knížku ruského obsahu a on najde v ní i nesvá slova. Dejte mu ukrajinskou a on ani nezačne čísti, ale řekne: »To je polské.« A má pravdu, neboť polské, jak on to vyciťuje, odráží se v té řeči, tu nenajde jen slova nesvá ale i obraty řeči n e s v é.

Rusín, možno i neuvědomělý, ví, co i L. Čopej neupíral: příbuznost našeho literárního jazyka s ruským.

Doposud nikdo nedokázal, že literární jazyk ukrajinský je vyšší než náš, a důvody k tomu nejsou ještě sebrány, jak přiznává »Svoboda«.

Nebourají vetchý, sešlý dům, když nemají materiál na stavbu nového, ale najímají dělníky na jeho opravu. Hle, vejdi do hotového domu naší literatury a opravuj ho, aby v něm i na něm odrážely se všechny jeho vlastnosti a zvláštnosti

našich řečí i společné vlastnosti s ruským jazykem a naše společné zvláštnosti, a on na ruském podkladě nebude polským ale bude svým jazykem, v šlépějích Mitrakových, Fencikových a bude jasný. Čistotu naší rusínské řeči nenalézám v ukrajinském tisku. Mne učil učitel Štěpán v prešovském gymnasiu následujícímu: »Obvyklý jest výraz, když s podstatnými zvláštnostmi řeči souhlasí a nic cizího neobsahuje.«

LITERATURA.

Olaf Broch. Weitere Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgränze in Östlichen Ungarn. Kristiania. 1899.
[5]) pag. 103., [6]) pag. 87., [7]) pag. 103., [9]) pag. 80., [10]) pag. 70., [14]) pag. 87.

A. Bonkáló. Die Ungarländischen Ruthenen. Sonderabdruck aus Ungarische Jahrbücher. Band I. Berlin. 1921.
[12]) pag. 217.

M. Lutskay. Grammatica Slavoruthena Budae. 1830.
[2]) pag. VII.

А. Волошинъ. О письменномъ языцѣ Подк. русиновъ. Ужгородъ. 1921.
[5]) pag. 36.

Евм. Сабовъ· Христоматия. Унгваръ. 1892.
[1]) pag. 185—195., [4]) pag. 205., [8]) pag. 229. 214., [13]) pag. 205., [15]) pag. 166.

Церковная Газета. Будинъ. 1856.
[3]) pag. 15.

Dr. PANKEVIČ:

JAZYKOVÁ OTÁZKA V PODKARPATSKÉ RUSI.

I.

1 **Zeměpisná poloha podkarpatských Rusínů a její vliv na jejich jazyk.**
2. **Jazykozpytné výzkumy a vyznačení místa, jež zaujímá jazyk podkarpatských Rusínů v rodině slovanských jazyků.**
3. **Jazyk podkarpatských Rusínů jest jedním z dialektů ukrajinského jazyka.**
4. **Poměr jazyka podkarpatských Rusínů k velikoruskému jazyku.**
5 **Ukázky dialektů podkarpatských a ukrajinských.**

Na jazykovou otázku v Podkarpatské Rusi lze se dívati se dvou hledisek: jednak s historického stanoviska, jednak se stanoviska doby přítomné. Majíce na zřeteli vývoj literatury podkarpatských Rusínů a také jejich živý jazyk, divíme se, že tato otázka dostala se na přetřes v době nynější a k tomu ještě v takové formě, která nenalézá snad obdoby u jiných národů, prožívších analogickou historii, zejména u Srbů, po vystoupení Vuka Karadžiče a také u haličských Ukrajinců po r. 1848.

Všimneme-li si blíže těchto jazykových sporů a jejich odůvodňování, vidíme zřejmě, že tento spor přesahuje meze zápasu o kulturu na základě místního lidového a velikoruského jazyka.

Podkarpatská Rus národopisně a jazykově tvoří součástku ukrajinské jazykové skupiny nejdále vyšinutou ve směru jihozápadním. Kromě toho historický vývoj vymezil jazyk podkarpatských Rusínů ve zvláštní skupinu ve slovanské rodině. Zvláštní zeměpisné postavení jejich zanechalo znatelnou stopu v jejich jazyku. Podkarpatští Rusíni žijí převážně v horách. Horská krajina vždy působila v tom směru, že zadržovala tempo jazykových procesů, které se uplatňovaly vůbec v celém území. Z toho důvodu zachovalo se zde mnoho takových starobylých zvláštností, jež v nížině dožívají svá poslední stadia. Kromě toho tato oblast hraničí se čtyřmi etnografickými celky, mezi nimiž dva jsou plemenně různé, totiž na jihovýchodě Rumuni a Maďaři, na severozápadě Slováci a Poláci, což na tomto úzkém podkarpatském pásu nemohlo zůstati bez vlivu na řeč Rusínů.

Nelze však pouštěti se zřetele tu okolnost, že i po druhé straně Karpat se nalézá stejná hornatá krajina a že i tato tvoří jistý celek se zemí po této straně Karpat. Celek tento jeví se především v plemenno-národopisném složení. Neboť stejně po té, jak po oné straně Karpat jsou: Huculové (na východě), Bojkové (uprostřed) a Lemkové (na západě).

HUCULOVÉ V JASINĚ.

Není tudíž divu, že všichni vědečtí badatelé bez výjimky jsou zajedno v tom, že jest to součástka národa ukrajinského a že tudíž i jazyk podkarpatských Rusínů tvoří jeden z dialektů ukrajinštiny.

Již roku 1826 zdejší rodák, žák Kopitarův, Bereżanin ve svém pojednání o jazykové otázce byl si vědom toho, jaké místo zaujímá jeho rodná řeč, a vyznačil všechny důležitější odlišnosti mezi velikoruským a maloruským jazykem.*) Záhy potom, a to roku 1830, objevila se mluvnice tohoto jazyka, sepsaná Michalem Lučkajem, žákem Dobrovského, jež byla prvním pokusem v tom směru.

Lučkaj stejně jako Dobrovský pokládal církevně slovanský jazyk za mateř všech slovanských jazyků. Slovanské jazyky mají se k sobě jako sestry. Z toho

*) Dr. A. Свенцѣцкій: Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси I. Львовъ-1906 (c. 46-56).

důvodu jeho mluvnice jest ve skutečnosti církevně slovanská, a vedle toho jeho rodná řeč jeví se čímsi vedlejším. Tato mluvnice má nadpis: »Grammatica slavo-rutena: seu vetero-slavicae, et actu in montibus Carpathicis parvo-russicae, seu dialecti vigentis linguae«.

Již na počátku hned v úvodu vidíme, že Lučkaj byl si vědom toho, jaké místo zaujímá jeho jazyk v rodině slovanských jazyků. Je patrno, že řídil se národnostním citem, chtěje nahraditi to, čeho dosud nebylo, totiž aspoň v malém rámci podati zprávy o jazyku svého národa. Na stránce VIII. svého spisu praví: »Jediný dialekt zůstává v této gramatice, velice porušený, a sice: rusínský čili podkarpatoruský, který od Malé Rusi a Polska vešel v užívání v Haliči, Vladiměři a Bukovině a odtud přes jižní svah hor karpatských přenešen jest do horních Uher až do Spiše, kteroužto řečí mluví na půl milionu duší v diecési mukačevské a prešovské a částečně i varadské.«

Gramatika Lučkajova nebyla bez významu nejen pro podkarpatské Rusíny, ale i pro haličské. V Haliči do té doby nebylo tištěné mluvnice rusínského jazyka, třebaže byly psané. Pronikala do knihoven a přispívala rovněž k probuzení národnostního cítění. V prvé polovině XIX. stol. zájem o národnost, o její minulost, řeč a ethnografii velmi se prohloubil. V té době v důsledcích těsnějších styků mezi inteligencí haličskou a podkarpatskou mladým badatelům na poli ethnografie a jazykozpytu Jakobu H o l o v a c k é m u a Ivanu V a h y l e v y č o v i byla dána možnost pobytu na tomto území, kde sebrali četný ethnografický materiál, kterého potom bylo využito v universitních přednáškách a ve sborníku písní. Holovackij byl první, kdož nářečí podkarpatská umístil v ukrajinské dialektologii. Zařadil je jako h o r s k é anebo karpatoruské nářečí, které podle jeho mínění jest hrubší a méně vyvinuto, jako by ztrnulo, ale za to zachovalo mnoho slov, výrazů a vidů starodávných, staroslovenských.*)

Tento úsudek Holovackého obsahuje mnoho pravdy, přes to však tato klasifikace nestála ještě na výši dialektologických studií. V úsudku tom jest nejdůležitější, že jazyk Rusínů po obou stranách Karpat tvoří jeden dialektický celek. Názory Holovackého dlouho vládly ve vědě, skoro beze změny. Přijal je Mychal'čuk a Ohonovskij, který vydal dvě monografie kromě jiných odborných dialektologických prací, věnovaných nářečím vesnice nebo okolí: na př. práce Olafa Brocha a Bonkala Sándora.

Přesné postavení řeči podkarpatských Rusínů v ukrajinském jazyku vymezil Dr. J. Ziliňskij, jenž poukázal na zvláštnosti, které spojují tato nářečí s jinými nářečími ukrajinského jazyka.

Zde sluší poznamenati, že dosud nikdo nepronesl pochybností stran příslušenství těchto dialektů k ukrajinskému jazyku, nikdo ve vědě nedokazoval nic tomu odporujícího, že by totiž měly náležeti k velkoruskému jazyku. Spory se vedly o řeč na jazykově smíšeném území, zejména na pohraničí rusínsko-slovenském, kde přechod jednoho dialektu k druhému jest kolísavý.

Pro jasnost uvedu zde nejhlavnější rozdíly mezi jazykem velkoruským a nářečími podkarpatskými a tak i ukrajinským jazykem vůbec.

1. Především zde není palatalisace, jaká jest ve velkoruštině. Ve slovech несу, беру, дерy, slabika е-, бе-, де- vyslovuje se tvrdě: nesu, beru, deru a ne: něsu, b'eru, děru.

*) Я. Головацкий: Розправа о язиці южноруском і его нарічіах. Руська письменність м. III., 246.

2. Hláska e pod přízvukem a před tvrdou slabikou nepřechází, v protivě s velkoruštinou, v jo, na př. береза, тетка, несеш, несем, nevyslovuje se ber'oza, ťotka, neśoš, neśom, nýbrž bereza, tetka, neseš, nesem.

3. Hláska ѣ (ě) vyslovuje se jako i, ji a ne jako měkké e nebo je jako ve velkoruštině, na př. лѣс, дѣд, сѣмя, вѣра vyslovuje se: l'is, ďid, śimja, vira a ne l'es, ďed, śemja, vjera.

HUCULSKÉ ŽENY V JASINĚ.

4. Hláska o vždycky zní čistě a nepřechází v nepřízvučných slabikách v a jako ve velkoruském jazyku. Na př. вода, нога, ношу, vyslovuje se vodá, nohá, nošu a ne vadá, nagá, našu.

5. Jest tu neznáma velkoruská redukce samohlásek v souvislosti s jejich polohou. Naopak, všechny slabiky slova třebas i mnohoslabičného zní plně. Na př. молокó, голова vyslovuje se čistě: molokó, holová a ne мълакó, гълавá

6. Hláska и (=i) úplně ztvrdla a stala se podobnou západoevropskému úzkému e a ne i jako ve velkoruštině; na př. ходиш, возиш, зима, бити zní chodéš, vozéš, zéma, béte a ne chodíš, vozíš, žima, bit(i). S touto hláskou splynula také hláska ы, takže nyní na ukrajinském území hlásky ы a и zní stejně

Nářečí Podkarpatské Rusi spolu s dialekty Bojků a Lemků v Haliči tvoří v tom ohledu výjimku. Tady kromě huculských dialektů podrželo svoji dávnou výslovnost, ale artikulace jeho jest daleko hrubší než ve velkoruštině zejména po k, h, ch, p, b, v, m. V tom ohledu jest tu kontinuace starého znění.

Co se týče souhlásek, nutno poznamenati tyto nejdůležitější zjevy, jež odlišují jazyk podkarpatský od velkoruského a spojují jej s ukrajinským.

1. Hláska г (h) zní tu jako h a ne jako g, ve velkoruštině, na př. гора, нога гнѣздо, vyslovuje se hora, noha, hnízdo a ne gará, nagá, gnězdo.

2. Hláska л (l) na konci slabiky přechází v hlásku в (v), což ve velkoruštině neuvidíme; na př. staré tvary ходил, долгий, толстий, přešly v ходив, довгий товстий = chodév, dovhéj, tovstéj.

3. Hláska в zamění se často hláskou y a naopak. Děje se to v nepřízvučných slabikách po samohláskách a na počátku slov. Obě tyto hlásky slévají se v tom případě v jednu hlásku bilabialní y = й a tvoří spolu s předcházející samohláskou nebo s následující souhláskou dvojhlásku. Na př. учити a вчити, уже a вже. Znějí jako ůčéte, ůže. Zrovna tak znějí i na konci slabiky: завтра, вже, дав = záůtra, ůže, dáů.

4. Hlásky к, г, х před ѣ(ě = i) mění se v ц, з, с, na př. чоловик — о чоловіці нога — в нозі, гріх — о гріci.

5. Jazyk podkarpatských Rusínů jako jazyk ukrajinský vůbec nezná měkkostí retných: p, b, v, m, jež jest obyčejným zjevem ve velkoruském jazyce.

Pomíjeje další zjevy v oblasti assimilace souhlásek připomenu jen několik zvláštností v oboru tvarosloví. Podotýkám, že zde v rámci tohoto pojednání nemohu podati srovnání, jež by vyčerpávalo všechen materiál, neboť právě v podkarpatoruských dialektech zachovalo se v oblasti tvarosloví mnoho starých tvarů, jež těmto nářečím dodávají starobylého zabarvení.

V oboru d e k l i n a c e sluší poznamenati tyto zvláštnosti, jež p o u t a j í jazyk podkarpatských Rusínů s ukrajinským jazykem:

1. Dat. sg. v mužské deklinaci zní obyčejně – ови na př. дідови, папови, синови, столови.

2. Nom. pl. má často při mužských jménech osobních anebo i personifikovaných koncovku — ове: панове, вітрове.

3. Nom. sg. adj. vždy se končí na — ый vůbec není případu zakončení na — ой jako v jazyku velkoruském: слипый, олодый, сырый.

4. Infin. končí se vždycky na — ти: ходити, робити.

5. Tvoření budoucího času prostřednictvím — му v marmarošských nářečích: робити му, ходити му.

Tyto zvláštnosti jsou všeobecně ukrajinské. Ale vyskytují se tu takové zvláštnosti, které odlišují podkarpatská nářečí spolu s dialekty zakarpatskými ve zvláštní dialektickou skupinu.

Všeobecným rysem těchto dialektů vyjímaje huculský jest snížení artikulační základny, v důsledcích čehož všechny hlásky dostávají nenormální a velice hrubý ráz Tato hrubost padne každému do očí. Největší jest při hlásce ы, jež následkem blízkosti s artikulací о a у často přechází v tyto hlásky. Slyšíme často zejména v užhorodské župě a zároveň i na druhé straně v turčanském okrese: моло místo мыло, нонѣ místo нынѣ, уписати, místo выписати, удати místo выдати. Mimo to koncovka první osoby sg. sloves — аю přechází v — ay nebo — аву: маву, may místo маю a v inst. subst., adj. a pronom. jest -ов -ев, místo -ою, -ею: ногов, руков, добров, мнов, нев místo ногою, рукою, доброю, мною, нею.

Druhou takovou zvláštností jest zúžení е před následující měkkou slabikou; na př.: мині, отиць, купиць, ищи, тепирь, четвирь = méňi, otéc, kupéc, išči, tepér, četvér.

Třetí zvláštností jest zachování přechodných hlásek v procesu přecházení starého **o** a **e** v **i**. Všeobecně ukrajinské **i** z **o** a **e** jest zde známo jenom v nářečí verchovinském a huculském. V župě berežské a ugočské zachovala se přechodní hláska **ü** a v jižní části marmarošské a ugočské župy — **y** místo **o** a **ю** místo **e**. Proto slova jako: конь, поп, воз, мост, вез, нес znějí na území Podkarpatské Rusi — кінь, піп, віз, міст, віз, ніс, nebo кӱнь, пӱп, вӱз, мӱст, вӱз, нӱс nebo кунь, пуп, биз, мист, бюз, нюс. Nezmiňuji se již o přechodných hláskách **ы** a **и** s kterými setkáváme se tu a tam na rumunském pomezí a v Zemplíně, Šariši a Spiši.

HUCULSKÉ ŽENY Z RAHOVA.

Tento poslední zjev jest nejcharakterističtějším pro podkarpatské dialekty, neboť dělí je ostře ve dvě dialektické skupiny, které geograficky vždy nesouvisejí.

Hláska **y**, o místo **o**, **e** je v Užhorodě a Marmaroši. Jest to zjev ryze ukrajinský, v minulých stoletích známý na celém území a dosud zachovaný ještě ve volyňském Polesí.

Z podřadnějších zjevů zasluhují zmínky z oblasti souhlásek tyto: 1. zachování měkkého p (= r) ve většině dialektů: косарь, теперь, дарьмо, = kosař, tepěř, daŕmo. 2. zachování rozdílu mezi měkkým, středním a tvrdým л (= l). 3. staroslovenská skupina ъr, ъl, přešla zde v ры, лы = ry, ly: крыныця, яблыко = krynyća, jablyko.

Pokud se týče tvarosloví, jsou patrny staré tvary ve skloňování podstatných jmen rodu mužského v plurále proti novějším tvarům vzatým ze skloňování podst. jmen rodu ženského na a [dat. панум (panom), instr. паны, lok. панох] a také přechod staré koncovky rodu středního ие = ije v я = ja, jak tomu jest v ukrajinských dialektech (писанie = писаня) třebaže je to zjev více fonetický než morfologický.

Co se týče časování, dlužno uvésti koncovku 1. plur. na — ме místo мо, což zajisté stalo se pod vlivem slovenským. Vztahuje se to na území lemkovské a bojkovské po obou stranách Karpat.

Všechny tyto zjevy kromě posledního jsou známy také i v jiných ukrajinských dialektech.

Zde dotknu se také otázky poměru podkarpatského jazyka k církevně slovanskému. Byly vyslovovány názory, že jazyk podkarpatských Rusínů jest velmi blízký církevně slovanskému. Tento názor jest naprosto mylný a zakládá se pouze na zachování hlásky ы a na shora uvedených tvaroslovných zjevech. K tomu přistupují také stará slova, jež jinde už zanikla. Než všechno to ještě neoprávňuje k tvrzení o blízkém vztahu tohoto jazyka k církevně slovanskému. Zde možno mluviti pouze o konservatismu jazyka, v němž se zachovaly ještě některé zbytky starého slovníku, několik tvarů a jedna hláska.

Jak vidno, hlásková soustava šetří všech zvláštností jazyka ukrajinského spolu s jeho historickým rozvojem. Zpozděné hláskové procesy ještě se dovršují a přibližují se k všeobecné hláskové soustavě ukrajinského jazyka. Odchylky od této soustavy zakládají se nejvíce na zachování starobylejších hlásek (ы a y, ю, й místo o, e) anebo v novotvarech na způsob маву, мау místo маю — konečně na přejímání cizích tvarů jako будеме, робиме místo starého мо — známého i na druhé straně Karpat, u Lemků a Bojků.

Tak jazyk podkarpatských Rusínů jest jedním z dialektů ukrajinského jazyka, a to dialektem horským anebo archaickým, který se vyskytuje netoliko v Podkarpatské Rusi, nýbrž zahrnuje v sobě i nářečí Bojků a Lemků na druhé straně Karpat a pojí se k nářečím bývalé gubernie lublinské, sedlecké a volyňské. Nářečí huculská nepatří ke skupině archaických dialektů ale souvisejí s dialekty jihoukrajinskými.

Uvádím tu ku porovnání ukázky dialektů Podkarpatské Rusi a z ostatních částí ukrajinského jazykového území. Ukázky podávám obyčejným pravopisem.

1. Holatyn, okres volovský, marmarošská župa (Verchovina). (Staré o, e = i, ы udržuje se všude.)

Staroho zakonu koly cari vojuvaly, ne tak vojuvaly jak teper novoho švita. Jak izobraly trupu, tohdy u druhoho carja opjať taka stojala. Ivysylaly borčiv, — kotryj kotroho peremože, tot carj musyt piddatyśa, ustupaty. I buv oden carj Makedoňskyj. I tot carj buv takoji viry jak i my. Vin rosčav s pohanym carjom vojnu. Koly mav vyladyty odnoho legiňa do borby, skazav: »No legiňi, teperj vystupajte! Ajbo koždyj legiň bojavša ity na perid. I tohdaž jšov Davyd, ščo buv vivčarj u carja, u toho makedoňskoho i kaže: »Preśvitlyj čisarju! Jakomuš treba peršomu buty ta jty t tomu na vojnu.«

A u toho carja, u pohanoho, buv takyj slon, na trysta šiśdešať šukiv vysokyj.

I tohdyž kaže Davyd: »Ta preśvitlyj čisarju, pro božu volu ja jdu d ňomu.«

»Ty nemaješ, Davyde, ňijakoji zbroji, jak ty budeš jty?« A Davyd sobi užav u svoju tašku try kameňi i prychodyt it tomu. A tot isklav ruky otak pit pleči ta stoit, ta dyvyt. I kaže tot Davydovy: »De ty jdeš?«

»A ja t tobi na vojnu. Ajbo«, kaže, »chočeš izo mnoju hovoryty, ta schytyśa do mńi, bo ja ne čuv, ščo ty z hory hovoryš iz pid nebesa.«

I vin sobi položyv ruku u tašku, na svij kamiń. I schylyvśa slon id Davydovu na zeml'u, het dol'i taj naložyv id ńomu ucho svoje, aby hovoryly. A Davyd cep. Kameńom v holosnyću, a tot tchdy zadupiv i upav id zemli. A Davyd vychopyv sablu joho zńižńiv i vitťav jemu šyju i zatovk joho holovu na sabťu i »jiju« zahojkav. I uša trupa makedońskoho carja »jiju« zahojkala perebyrovav (maď. vyderžav) Makedon.

ŽENY Z VOLOVÉHO.

I vitak kaže Makedońskyj carj: »Davyde, Boh ťa blahoslovyv i ja tebe blahoslovl'u na carja.« I nastav Davyd misto makedońskojo carja a carjovav za 60 hoďiv.

(Etnograf. zbirnyk t. III. Lvov 1896 st. 29.)

2. V e r e c k i N y ž n i (Verchovina).
(Staré o, e = i, „ы“ udržuje se.)

U jednim seli bulo sobranije na byrova (starostu), i ne mohly byrova vybraty. I tak jeden čolovik zobravša i pišov u pole i nachodyt tam vovka. I vovk zakraduješa koňa imyty. I čolovik zakryčyt na vovka i kaže: »Ty durňu, čoho tobi koňa toho suchoho. Ode ja pryjšov iz somarom (maď. = oslem), šidaj na ňoho i uvin bude znaty uže de iz toboju ity.« I šiv vovk na somara. I nese somar

vovka. Hovoryt somar do vovka: »Dobre bude tobi žyty, netreba tobi po lisu chodyty. Tu u tim seli za burova choťat položyty.« Nese somar vovka doli selom. A ľude vyďat taj bižat, taj kryčat akurat jak na vovka. Iz sokyramy taj z čipamy taj baby z kočerhamy, jak začnut vovka byty. Jak vovk uvydyt, ščo choťat byty, ta musyt byristvo lyšyty. Taj skočyt z somara taj uťikat ščo byruje (maď. = může). Taj vyjde na pole, taj začne ša lyzaty. Keď neňi treba byrovaty tam mau na chrebet dostaty. (Z vlastních zápisků.)

3. Rachovo (Marmaroš, huculština).
(Staré o, e = i, „ы" neudržuje se, ja = je.)

Odnomu čolovikovy zachoťilośe jisty plody. Vin kupyv sobi odno jablyko ta pojiv — jemu šče še choťilo jisty. Vin kupyv sobi druhe jablyko taj pojiv; jemu šče še choťilo jisty. Vitak vin kupyv sobi i trete jablyko taj pojiv; y vse šče še mu choťilo jisty. Vitak vin kupyv sobi odnu hrušku a koly totu yźiv, stav sytym. No ta čolovik udaryvše po holovi ta kazav: »Jakyj ja durnyj, kiľko ja jablyk pusto pojiv. Ne znav ja zaraz yzisty odnu hrušku.«
(Bonkáló Sándor: A Rahoi kisoroz nyelvjárás, Gyöngyös, 1910, str. 49.)

4. Pozňaküvci (okres Mukačevo).
(Staré o, e = ü, »ы« udržuje se ne všude.)

Za bohača što pomiňav pasky, jak püp sjatyv na Velykdeň pyľa cerkvy.

Buv chudobnyj čolovik, ta ne müh sobi muky kupyty na pasku ta dumav sobi: »Što robyty tuj bez pasky?« Prydumav sobi, ož vozme jedno derevo i urubať by jednu pasku i tak včynyv. Potom jajćom zamastyv i poňüs na Velykdeň sjatyty. Stav pyľa cerkvy kolo jednoho bohača, a bohač mav iz püdloho žyta čornu pasku i uvyďiv u sušidy chudobnoho büľšu y krassu pasku. Tohdy, jak śa chudobnyj obernuv iz haňby, pomiňav pasky. Jak püp pośatyv pasky, püšly domüv, tohdy chudobnyj uvyďiv, ož u neho dobra paska i każe: »Boh mylostyvyj posmotriv na mene i z derevľanoji pasky učynyv žytnu!« A bohač, ož ukrav pasku ta kazav: »Boh ňa pokarav, ož jem ukrav pasku, i pšenyčnu pereminyv na derevľanu.
(Verchratskyj: Znadoby I. str. 134.)

5. Strabyčiv u Mukačeva (jako Pozňaküvci).

Za toje, jak Chrystos rjannüj ďivči prysudyv püdloho čolovika.

Ležav pud hrušov čolovik, ta linovavša urvaty hrušky, ta tak lem totu zjiv, što jemu v rot upala. Tuda potom išla jedna ďivka plaťa praty. Isus is Petrom išly ta, każe Chrystos tomu čolovikovy: »Kudy seś puť ide?« A vün püdňav nohu y każe: »Ot tuda!« Nohov ukazav puť. Išov Chrystos s Petrom dale, ta pryšly id ďivočči, što prala plaťa, ta każe: »Divočko, kude seś puť ide?« A ďivočka verla prajnyk ta ukazala Chrystovy, kuda tot puť ide. Ta każe Petro Chrystovy: »Što my tüj ďivci dame za se, što nam puť ukazala?« »A toho čolovika jüj dame, što ležyť pud hrušov.« »A Hospody, ta toho čolovika jüj škoda daty, bo püdlyj.« A każe Chrystos: »Keď by oboje püdli, to by zhybly, a tak buduť žyty, bo ona rjadna, a vün püdlyj.«
(Verchratskyj: Znadoby I. str. 130.)

6. Vyšnij Šard, okres V. Sevljuš (Ugoča).
(Staré o, e = ü, »ы« udrželo se.)

Dyňa i dub.

Rosla jedna dyňa hori dubom. Žvidala duba: »Külko tobi roküv bude?« »Sto roküv ja mau,« kaže dub. »O«, kaže dyňa, »jak ty slabo rosteš. Ja tebe perejdu, pererošču ťa šoho ľita. Cy vydyš ty takoje na meňi velykoje lysťa, jakyj krasnyj, velykyj cvit mau? A külko žoludy treba jednomu veprevy, aby

ŽENY Z POROŠKOVA.

sytyj? A z mene bude jedna dyňa, taj bude veper sytyj.« I pererosla dyňa duba. Zavijav viter studenyj ud šivera. Kaže dub, žvidať dyňu: »A jak sa ty maješ caryce, kehyne, dyne?« A dyňa kaže: »Ja lyše obstala ša dyňa, bo moroz jeji izmorozyv ta vže upala.«

(Verchratskyj: Znadoby I. str. 154.)

7. V o r o č o v o, okres Perečín, Užhorodská župa.

(Staré o = y, e = ju, „ы“ neudrželo se všude.)

Čomu hromy bjut?

De buv de ne buv jeden jagyr i zabravša do ľisa s puškov, ta sydyt pud jednov skalov ta pyskat na orjapku. Raz zachmarylośa skoro, i počalo hrymity i duže počalo chrjaskaty, hromy byly do toji skaly, de vun sydyť. Raz vun tak hlypne u skalu i vydyť, uttam uchopyťša taka ďityna maćićka čorna, a to propasnyk hlumyvša hromu. Za dovhyj čas toto tak čynylo. Vse okaže ša uttan, a hrum zapalyť a toto ša skryje u skalu, doky hrum doletyť, ta ne hoden zabyty.

A uno vse zad ustavyť, jak pučne hrymity. A tot jagyr sjačenu kuľu kolo sebe (mav), ta drubnyj nabuj s pušky uňav taj pustyv kuľu totu sjaščenu i prytysśa t skaľi.Ta jak uno ukazalośa s skaly ta un tohdy pušku na lyce, tris do toho. S toho lem čornulo steklo. Zabyv propasnyka. Doraz chmary śa rozojšly i začalo sonce hrity.

(Etnograf. Zbirnyk t. IV. st. 147.)

8. K y b r j a l, okres Seredné, (Užhorod).
(Staré o = u, e = ju, »ы« udrželo se ne všude.)

Ta propav kotel. Raz ukrav Yvan miďanyj kotel ut žyda i poňus ho uľis ta izprjatav, no ne znav iz ňoho chosen uzaty. Pak pušov un samoho toho žyda. »Daj Bože«, hovoryť, jak zajšov do chyži. »Daj Bože«, kaže žyd jomu. »A što novoho žyde?« zviduje Ivan. »Ej, brate, koš ut mene ukrav tot velykyj kotel miďanyj,« ponosujeśa žyd. »Aj našto by to ukrav datko, taď neznav by što iz nym čynyty,« otpoviduje Yvan. »A brate Yvane, de by ňit,« skaržyvśa žyd, »poručbav by na darabčyky (maď. kousky), i poňus by do varoša (maď. = města) i prodav by ho tomu, ko iz midy robyť.« »Oj! ta tak propav kotel,« otvityv naradženyj Yvan.

(Christomatia E. Sabova, Užhorod 1893 str. 224.)

9. H o r i n č o v o, okres Hust, Marmarošská župa.
(Staré o = u, e = ju, »ы« udržuje se všude.)

Svitlyj vyťaź.

V jednuj pustyny žyla odna moloda žona. U seji žony urodyvśa oden chlopeč. Koly chlopča choťila zahnaty do popa, javyvśa Chrystos i sv. Petro i pokrestyly chlopča. Po šči̇ňu (= kreščeňu) sv. Petro u podarunok dav jomu dva pruty pravi a Chrystos oden kryvyj prut. Iz pravych prutuv učynylaša puška, kotra sama ut sebe striľala i sabľa, kotrov choť jak daleko mož bylo došahnuty choť koho zarizaty. Iz kryvoho pruta učynyvša kuň, iz kotrym choť de načas mož bylo pobihnuty. Na poslidok chuchnuv jomu Chrystos u rot i ut šoho takyj sylnyj učynyvša naš vyťaź pušov u svit iz podarunkamy.

(Christomatia E. Sabova str. 214.)

Ukrajinské dialekty.

1. M š a n e č, okres St. Sambora, Halič.
(„ы“ udržuje se, o, e = i.)

Tak byla lyška i chodyla v selo to za kurmy, to za čym, bo una i kota by žila. Ale nadybala kota, kit bizyt, vona movyt: »Ščo ty je?« »O abož ty ne znaješ« Ta ja poľckyj pan.« »E, to my śa budemo dvoje ženyty.« I poženylyśa. A lyška vojšla i nadybala medviďa i vin ščoś tam jij počav movyty: »E, e! Taď ja ťa śa duže neboju, bo ja maju svoho pana poľckoho.« I tak medviď povidat: »Hm. Može ja by toto sklykav, vovka i dykoho pačuka i zajča i my by dľa ňoho spravyly hostynu.« Poviv: na tot i na tot deň! Pišov medviď upčiľnyk i pryňis medu. Pišov pačuk, navyv burakiv do borščcu, bulo ščo potribne vže. Pišov zajač, prynis kapusty. Vovk pišov, pošukav mňasa vitkyš. Navaryly fajno, zatahly jakyš ta msťiv, ity by prosyty poľckoho pana, žeby išov na hostynu.

(Etnograf. Zbirnyk XXXVIII. str. 102—3.)

2. V o l o š a n k a, okres Skole, Halič.
(Staré o, e = i.)

Pochoronne hološina za dorosloju dočkoju. Jojoj, donečko moja ľuba, zolota! Poľišejko moja rozradojko moja! Joj doňču ty moja robitnyčko moja! Chto meňi vodyći vynese, chto my chatku zamete, chto d stajenći pide, korovyći podojit? Jojoj, zozuľka ty moja sribnaja, doroha! Čohoš tak borzejko vid ňa poleťila? Chtož mene na stari ľita obyjde, poratuje? Ne budemy komu povi-

KROJE Z POROŠKOVA.

semce sprjasty, polotence vytkaty! Jojjoj, doňču ty moja myla , doroha, ne budu vže ty vešiľa spravľaty, any viddavaty. Viddalam ťa vže syryj zemlycy. Vernyša, doňču ma sonejko bez ťa zajšlo, bervinok u horodojku yzsoch. Ustaň, ustaň, podyvyša na mňa.

(Etnograf. Zbirnik XXXI.-II., str. 41.)

3. H r j a da , okres Kremjanec, Volyň.

Kolyš davno šče za paňščyny žylo dva braty, iden z nych bidnyj a druhyj bohatyj. Oš nastaly žnyva. Bohatyj bohato nažav i navozyv a bidnyj malo nažav i toho ne maje čym pryvesty. Ot raz vin pišov do svoho brata i prosyt, šb toj pomih povozyty snopy. A vin kaže: Soho dňa ne maju času a zavtra bude prysvjatok. Ja tobi pošľu pidvodu i chlopća i povozyte sobi snopy.«

(Fonografický zápis fonogr. institutu akademie věd ve Vídni č. 2708, udělán mnou v táboře zajatců roku 1916.)

Písemnictví podkarpatskoruské a literární jazyk.

II.

1. Vývoj literárního jazyka podkarpatských Rusínů, počínaje XVI. stol.
2. Štefan Teslovskyj a jeho kázání.
3. »Alexandrie« — ukázka světské literatury.
4. Úřední jazyk. Velikoruské snahy v padesátých a šedesátých letech.
5. Vítězství lidového směru v posledních desetiletích.
6. Příčinou jazykových sporů jsou: konservatismus, neznalost lidového jazyka a politika.

O literatuře zde lze mluviti teprve koncem XVI. stol. Sloužila ovšem takřka výhradně náboženským účelům, neboť v této době zdejší vzdělané vrstvy jevily největší zájem o náboženské otázky.

Podkarpatská Rus příslušela tehdy k východní církvi, jež na tomto území stejně jako v Haliči prodělávala velikou krisi. Na jedné straně vzdělané třídy často vychované na západních universitách přijímaly nové náboženské myšlenky, které vytvořovaly protestantismus; na straně druhé se vedla živá diskuse o sloučení církve východní s Římem, což opět vyvolávalo reakci u starověrců.

Každá strana se snažila získati pro sebe co nejvíce stoupenců a tyto nutno bylo vyhledávati mezi měšťanstvem a v lidových vrstvách. Proto byly psány náboženské spisy, l i d o v ý m j a z y k e m. Nejoblíbenější formou této doby byly t. zv. postilly, jež vykládaly lidu v jeho řeči písmo svaté, předčítané v neděli a o svátcích. Tyto postilly povzbudily nejednoho kněze k sepsání církevních spisů, jež často se vyznačovaly velmi živým výkladem s četnými příklady ze života svatých, předvedenými ovšem legendárním způsobem s prvky zázračnosti a fantastičnosti.

Jak to dokázal Ivan Franko, v »Karpatoruském písemnictví XVII.—XVIII. st.« (Lvov 1900), centrem tohoto nového hnutí byla karpatská oblast v Haliči, a zejména město Sianok. Odtud hnutí toto se rozšířilo po obou stranách Karpat a vznikající náboženská literatura se zřetelem k hornaté povaze krajiny po delší dobu se udržovala v rukopisných sbornících, a lze říci, že až do nynějška se zachovala v kněžských rodinách.

Jazyk této nové náboženské literatury, jak bylo podotčeno, jest takřka čistě lidový, ryzejší než jak píše obyčejně nynější inteligence. Pravda, jsou na něm patrny některé církevně-slovanské formy, čemuž však nelze se diviti, ježto autoři byli kněží a »diakové«. Nejlepší ukázkou této literatury může býti sborník — Teslovceva — z první poloviny XVII. stol.

Pro ilustraci uvedu zde část jednoho kázání:

Kazanja na bohojavlenie hospoda Boha našoho Isusa Christa.

Najmylšije a pobožnyje chrystijane, pravoslavnyje synove*) cerkve Syonskoj vostočnoj! Naklonite ucha vaši i prysluchajte ša prvšu o tom dnešnem velykom praznyči, ščo to jesť za svjato i dľa čoho toša nazyvajet Bohojavlenijem. Za pravdy jesť Bohojavlenije, javyl bo ša Boh na Jordany vody osvjatyty. Bo byly vody spohaneny zmyjevymy holovamy čerez prostupok Adama i Evy predkov našych. A znovy ša nazyvajet tvoje svjato kreščenijem, bo ša Chrystos Syn

*) Církevněslov. ы i и podáno jedním znakem y.

Božij u toj deň krestyv i zmyjevy holovy vodoju spalyv. Pretož, bratije, potreba nam znaty, ščo to za zmyjevy holovy byly u vodi. O tom teper nam, bratije, bešida duchovnaja nadchodyt.

Zmyjem ša nazyvajet šarkaň, zmyjem ša nazyvajet i dijavol . . . Zmij, to jest, bratije, dijavol, šarkaň strašnyj, kotryj načynyv ynšych zmyjev, menšych šata-

ŽENY Z UŽOKU.

nov, sluh svoich. Zmyjem ša nazyvajet už jadovytyj, ale ne tot užyk, kotoryj u vodi z ryboju byvajet, bo toj ne kusajet i žadnoho v sobi smertelnoho jidu nemajet. Ależ syt yži jadovytyje, zlyje, kotoryje u zemly, u hatech i u hnojach byvajut i u bolotach i u lišoch. Toty uži jajča nesut i s tych ša jajec uži lutyje ploďat. U toho to uža jid lutyj, zlyj, smrtelnyj horšyj ňiž u hadyn . . .

I ješče nazyvajetša zmyjem poloz i hadyna ijaščav tolstyj i aspyd dolhij, serdytyj, kotoryj vitru i šumliňa lisnoho nenavydyt, zatykajet ucha svoi chvostom: koly viter vijet i dereva šumlat, to šo on tohdy lutut i serdyt, nenavydyt nakazu dobroho; koly jeho chto na dobroje naučajet, to on zatykajet ucha, nechočet sluchaty dobroho, ale ša lutyt, serdyt, jak zmij . . .

Sut všeľakije na sviti hadove. Jesť ješče jedyna hadyna žovtobruch, dovha jak užiň. Koly ša zozvet, to velykaja jeho kopyća i strašen jest. Ale toho žovtobrucha leda chto zabjet, bo je barzo sonlyvyj i spyt barzo tverdo.

(Pamjatnyky ukrajinsko-ruskoji movy i literatury, vydaje archeografična komisia naukovoho tovarystva imeny Ševčenka. T. II., st. 174—177.)

Uvedený zde výňatek z velikého sborníku kázání kněze Teslovceva jest typickou ukázkou náboženské literatury XVII. a XVIII. stol. Lidový jazyk plně proniká jak v slovníkové části tak i pokud se týče tvaroslovné a skladbové stránky. Jenom tu a tam jsou patrny stopy církevně-slovanské řeči ve tvarech a v slovech, také vliv onoho jazyka, jenž v té době byl vytvořen v Haliči přimísením polských slov. Avšak u kněze Teslovceva (anebo Teslovického) mluví se jazykem Marmaroše, tedy řečí nejryzejší krajiny z celé Podkarpatské Rusi.

Kázání Teslovceva souvisejí s jinými dosud známými nám náboženskými spisy té doby, jako na př. s postillami, kázáními, jejichž sborníky jsou četně zastoupeny v knihovně »Vědecké Společnosti Ševčenkovy« ve Lvově, v musejní knihovně spolku »Prosvita« v Užhorodě, v biskupské knihovně v Prešově, v národním museu v Budapešti, a celé množství ještě se přechovává po vesnicích u »diaků« a v kostelích. Jedna z nich, totiž Niagovská postilla byla vydána A. Petrovem v Petrohradě (Matěriály k istorii Ugor. Rusi T. VII); o některých z nich se zmiňuje Dr. Hiador Stripský (Bileňkyj) ve svém »Starším rusínském písemnictví v Uhrách« (Užhorod 1907) a také Dr. Ivan Franko v »Karpatoruském písemnictví XVII. a XVIII. stol.« (Lvov 1900).

Omezený rozsah tohoto pojednání nedovoluje mně uváděti zde více tekstů, které však lze najíti ve vydáních výše uvedených autorů.

Tato duchovní literatura nezůstala bez vlivu také na světskou literaturu. Ukázkou této jsou četné opisy starorusínského románu »Alexandrie«, jež uschovány jsouce v horách, dochovaly se téměř do našich dnů v rukou gramotných venkovanů. Takové rukopisné sborníky »Alexandrie«, objevené na území Podkarpatské Rusi, byly nalezeny celkem 3 (1. v musejní knihovně spolku »Prosvita« v Užhorodě, 2. u prof. Kolesy a 3. v rukopisech Ivana Franka). Jsou vesměs v těsné souvislosti s obdobnými opisy »Alexandrie« v Haliči, jak toho dokladem jest Chymarský sborník »Alexandrie« a jiných vypravování. Živost líčení, ryzí lidový jazyk, udatné činy Alexandrovy, někdy až zázračné, zajistily tomuto dílu několikastaletý život na Podkarpatské Rusi a lze říci, že ještě nyní jest těžko vyrvati jej z rukou gramotného venkovana, jakožto jedinou četbu svého druhu.

Nás zajímá však zejména jazyková stránka tohoto spisu. Podáváme tu proto z něho krátkou ukázku:

Povisť slavnoi knyhy Aleksandryi, jak car Aleksander sam chodyv poslom do carja Darya perskoho.

Učynyvšaśa Aleksander car poslom, uźavšy lyst i pereložyv sobi imja Antyochom vybravśa do carja Darya sam jedyn u poselstvi. I beruči iz soboju ňikoho inšoho, Antyocha zostavyv na svojem miscu vo misto sebe. A sam pomolyvšyša nebesnomu Bohu Saraofu pošol do Persydy. I pryšovšy tam uvošol u polatu Daryjevu i poklonyvšyśa prystojne carevy i všim jeho velmožam stanet hovoryty smilo i bezpečne jako posel carskyj tymy slovy rekučy: Velykyj carju Daryju, carju i Bože perskyj, žyvy vo viky i radujśa. A to moj hospodar velykyj car Aleksander klaňajeťsa tvojej velykosty čerez mene posla, sluhu svojeho Antyocha, kotoryj to jem pryšov do Tvojeho Velyčestva u poselstvi. I to vyhovoryvšy znovu ša jemu prystojne poklonyt i podal jemu lyst i reče: Oto lyst tvojej mylosty ot samoho carja Aleksandra.

Rek jemu Daryj: Budy zdorov i ty brate Antyoše, posle carskyj. Ďakuju ty za uvahu krasnuju, vir my, brate, hosťu mylyj, kolko u mene poslov byvalo z roznych zemel i storon, a nichto mja ješče tak ne pryvytal, jako ty. — Rek jemu Aleksander poklonyvšyśa: Perebač Tvoja velykosť, velcemožnyj carju

jako to volnomu poslu i služi svojemu. Daryj jemu poďakoval rekučy: Ďakuju ty moj mylyj Antyoše za tvoj dobryj i krasnyj i prystojnyj rozum. Hodno byty ne vojevodoju, ale carem byty, bo vyžu ťa čolovika barzo vo vse prystojnoho, mudroho i rozumnoho. Stanet lyst Aleksandrov čytaty a pročytavšy lyst rek Daryj do svich panov. — Sluchajte moi najmylšyi druzy i vojevody i vyťazi. Jakyj to ufišnyj posel tot Antyoch, kotoroho to sluhy takoho ňigdy ne hoden byl maty Aleksander.

SLOVENKY Z OKOLÍ UŽHORODU.

Doplňkem k literatuře tohoto druhu byly různé legendy, které ponejvíce v ústním podání se dochovaly do nynějška. Tak na př. jedna legenda »Pověsť o edinom koroli, kotoryj chodiv so zloděem v noči krasti.« Nalézá se na konci »Alexandreis« z Tymova. (Musejní knihovna »Prosvity« v Užhorodě). Bylo jich však patrně více, neboť v rukopisu schází počátek a konec. Jest jinak úplně taková jako ve sborníku haličském z vesnice Chymary, v němž jest první mezi devíti jinými.

Také úřední jazyk nelišil se v té době od tehdejší spisovné řeči. Měl však nepatrné stopy církevně-slovanských forem a tu a tam vypůjčené slovo z této řeči. Úřední jazyk především se uplatňoval v četných listinách a zápisech právnického významu, sepisovaných gramotnými kněži a »diaky«, někdy polo-gramotnými písaři. Ukázkou tohoto jazyka může býti »Darovná listina Ulaši-

nova pro Imstičevský klášter«, uveřejněná v časopise »S v ě t« roku 1868 (č. 2.) a v Christomatii Evmenia Sabova (Užhorod 1893, str. 51.):

Roku Božija 1654, ijonija 16. Ja na imja Ulašyn, kotoryj žyvučy v sel'i Mstyčovi (s) svoimy synamy Ilko i Toma, toho rady ja znajučy, až moi syny po moju smerty ne mnoho pamjatku včyňat za mnov, tedy ja pamjatajučy konec žyvota svojeho prydaju pod monastyrem horu svoju, kotra moja vlasna. I tak vičnymy časy daju za svoju dušu vladyći Ivanykiju, aby kotori budut kaluhory zostavaty v tom monastyry Mstyčevskom za svoje otpuščenije hrichov i rodyčov svoich ďidov i praďidov. I ktoby važylša toje otbyraty nazat ot monastyra, takovij povynen budet sud maty pered Bohom moim zo mnov, da budet prokľat, aby ne otdalyl tuju zemľu ot monastyrja, any hymen, any kaluher, tilko aby zavše služyla monastyrevy, a po smerty mojuj, aby Hospoda Boha prosyly . . . . Vpysan v monastyri Mstyčevskom . . . .

Tento úřední jazyk udržel se ve všech listinách XVII. a XVIII. stol. a v něm jest také sepsán, resp. do něho jest přeložen »Urbář Marie Terezie« z r. 1772, jenž obsahoval veškerá práva pánů vůči kmetům (mužíkům) a ustanovoval jejich povinnosti. Tento Urbář byl přetištěn A. Petrovem ve sborníku císařské Akademie Věd (čís. 84.).

Tradice lidové řeči psané byly již tak upevněny ke konci XVIII. stol., že Mikuláš Teodorovič, kněz z Michalovic, sepsal v ní 2 spisky pro širší lidové vrstvy: »Vrač domašnij« (domácí lékař), překlad z maďarštiny a »Pomoščnik u domuvstvě i meždu ljudami« (Rádce v domácím hospodářství a mezi lidmi). Tento spis byl sepsán roku 1791, zůstal však v rukopise. K poznání jeho jazyka s vlivem slovenským uvádím tu ukázku z vytištěného prvého archu, který vyšel v Budapešti roku 1919 redakcí Dra. Hiadora Stripského.*)

7. **Pčjulnyk hde postavyty:** Velykyj pčolař sam mňi kazav takovu nauku ot svoich predkov majučy, že u zahoroďi, hde kto pčoly postavyty myslyt, na čotyry uhly postavyty treba brytky i za dajakyj čas tamo ostavyty; pod kotry hde čorny murjagl'i zyjduťša, tam pčjul'nyk prav. Ne choď jakoho čolovika pčoly ot natury vystaty možyť, za to i ne každomu ša veduť. Okolo konyj ne chody, koly id pčolam choščeš i ty abo ich izbyraty.
(Opus cit. str. 7.)

Tím naprosto není vyčerpáno písemnictví tehdejší doby, v němž značné místo zaujímají náboženské písně, skládané kostelními pěvci, ve kterých se uplatňovaly také prvky lidové poesie, a to pokud se týče básnických obrazů i metrických figur. V XVIII. stol. objevuje se zde i lyrická poesie, jež z části přechází v lidovou píseň. Není tudíž divu, že básníci v XIX. stol. jako Dovhovič a Duchnovič, majíce tyto národní tradice, ji následovali.

Počátek XIX. stol. přinesl však některé prvky nepříznivé pro národní živel. Byla to latinská vzdělanost a při tom povznesení významu církevně slovanského jazyka v bohosloveckých naukách. Proto v přednáškách profesorů bohoslovectví církevně-slovanský jazyk měl docela převahu nad lidovým. Tento vliv jest patrný také v kázáních první poloviny XIX. stol. Vezmeme-li literární tvorbu v užším významu tohoto pojmu a jakožto představitele té doby Alexandra Duchnoviče, shledáme u něho vliv těchto dvou snah. Psal jednak ryze lidovou řečí a jsou to básně literárně cennější, jednak užíval jazyka smíšeného, což potlačovalo živost jeho básní.

*) Памятники руcько-краінскоі мовы і літературы I.

Teprve v 50. létech objevují se nové snahy, a to ve směru zavésti velkoruský jazyk v písemnictví. Tyto vlivy přicházely jednak z vídeňského kroužku, v jehož čele stál protojerej ruského vyslanectví ve Vídni, Rajevskij, a k němuž náleželi: Ivan Rakovskij, Mikuláš Noď a Viktor Dobrjanskij; jednak z Haliče, kde po průchodu ruských vojsk do Uher a v důsledku pochybností o vlastních silách, některé kruhy tamějších inteligentů počaly dělati pokusy o uvedení velikoruského jazyka, aniž by jej jak se patří znaly. Tam také vypukla jazyková a pravopisná válka, jež vytvořila 4 jazykové tábory v souvislosti s tím, jaká řeč měla býti uplatněna v literatuře (lidová, církevně-slovanská, starorusínská, velikoruská).

Tento boj potrval téměř po celé desetiletí se zbytečnou ztrátou lidové energie a na škodu samotného lidu. Tohoto boje zúčastnili se také zdejší Rusíni, jako na př. Mik. Noď, A. Duchnovič, V. Dobrjanskyj, uveřejňujíce v haličských časopisech své polemické stati. V rozporu se svými původními pracemi zaujali protinárodní stanovisko, pokládajíce svoji řeč za sprostou a nezpůsobilou k vyjadřování vyšších pojmů. Nejpodivnější jest to u Duchnoviče, jenž ve své prosté řeči, totiž lidové, sepsal nejkrásnější své básně a také 2 činohry a ku konci života podlehl vlivu velkoruskému. Roku 1852 sepsal také malou mluvnici, kterou bez jeho vědomí přepracoval velikorusky a vydal Ivan Rakovskij.

Jiný básník více místního významu Alexandr Pavlovič sepisoval ponejvíce v šarišském dialektě pro t. zv. Makovicu. Také on se pokoušel občas psáti velikorusky, avšak nejlépe se mu dařily verše, z nichž vanul dech lidové poesie.

Velikoruské snahy trvaly dále. Roku 1865 vyšla mluvnice velikoruského jazyka od Cyrila Sabova a podle ní tiskly se knihy vydávané t. zv. »Literárním spolkem Vasila Velikého v Prešově«.

Pomocí tohoto spolku roku 1881 vydal Mytrak slovník rusko-maďarský, do něhož bylo pojato velmi málo lidových výrazů, a v němž převahu měla veliko-ruská slova ze slovníku Pavlovského.

R. 1868 začal vycházeti velikorusky časopis »Svět«, jenž brzy vyvolal reakci ve veřejnosti. Čtenáři »Světa« protestovali proti zavedení jazyka srozumitelného pouze nemnohým jednotlivcům, a tak »Svět« pro nedostatek čtenářů po 2 létech zanikl. Potom počal vycházeti »Karpat«, který původně byl psán velikorusky a později vycházel maďarsky. Posledním pokusem v tom směru bylo vydávání »Listka« pod redakcí Evžena Fencika. Všem těmto časopisům nedostávalo se životnosti. Nepřinášely nic hodnotnějšího z velikoruské literatury, kromě románů nejhoršího druhu, hlavním však jejich obsahem byly stati a poznámky ze života církevního a kázání. O duchovní potřeby širších vrstev obyvatelstva se nikdo nestaral, ba ani »Literární spolek Sv. Vasila Velikého« nekonal své povinnosti a zapomněl na své úkoly.*)

Pohříchu iniciativu z rukou tehdejší veřejnosti převzala maďarská vláda a vyslovila se pro lidovou řeč, což tehdejším vůdcům příliš se nelíbilo. Pod redakcí filologicky vzdělaného profesora Ladislava Čopeje vydány byly školské učebnice a příručky pro učitele sepsané v lidovém jazyku a r. 1880 vydán byl slovník »rusínsko-maďarský« s malou mluvnicí pro orientaci v pravopisu. Tento stav potrval až do 90. let, kdy došlo k menším změnám fonetického pravopisu dle soustavy Čopejovy ve prospěch etymologie. R. 1892 vyšla opět mluvnice resp. příručka rusínského jazyka, maďarsky sepsaná od Evmenia Sabova, jež

*) Podrobněji o tom viz Dr. B. Birčak: Literaturni stremlinja Podkarp. Rusi, Užhorod 1921, [str. 72—74].

v lecčems opustila velikoruské stanovisko a zaváděla církevně-slovanské prvky a takto byla vzorem jazykové směsiny zvané »jazyčiem«. Používaly jí delší dobu kněží a učitelé a takto spoutali lidový jazyk okovy pravidel neexistujícího ve skutečnosti jazyka.

Teprve roku 1907 v časopise »Nauka«, jenž vycházel od roku 1901, ve vědeckých pojednáních Dra H. Stripského (pod pseudonymem J. Bileňkyj), byla historicky dokázána přirozenost rozvoje podkarpatské literatury na lidovém základě.*) Zároveň vyšla mluvnice rusínštiny s praktickými cvičeními, sepsaná maďarským knězem a buditelem Augustinem Vološinem (Kisorosz [Rutén] Nyelvtan — Ungvár 1907).

Tato mluvnice znamenala největší pokrok ve směru uplatnění lidového jazyka, neboť takřka docela sbližovala se s ním a získala odměnu v budapešťské akademii věd.

Avšak život se bral svou cestou. Po roce 1908 maďarisace začala se uplatňovati ve velmi ostrých formách a do jejího řečiště se dostala veškerá inteligence, docela i ty její prvky, jež vyšly z lidu. Rusínskému jazyku se vyučovalo pouze formálně a toliko v učitelském ústavě a v gymnasiu v Užhorodě, avšak praktické znalosti jeho mladá generace takřka již neměla. Vyučování rusínskému jazyku na obecných školách se obmezovalo toliko na seznání cyrilské abecedy a čtení církevních knih. Učitelstvo duševně docela isolované od celého slovanského světa, a především od myšlenkového života haličských Rusínů, se kterým pojila je dlouhá století, mělo velmi málo pochopení pro rusínský jazyk a hledalo jej v církevních knihách.

Tuto okolnost třeba zvláště zdůrazniti, abychom pochopili nynější psychologii lidového učitelstva, jež často vystupuje na svých kongresech se zvláštními prohlášeními, pokud se týče jazykové otázky. Zde přesně nutno vytknouti, že učitelstvo nezná lidové řeči, velmi málo ji ovládá, neboť nemělo kde se jí naučiti. Jiná složka inteligence, totiž kněžstvo, dosud neprojevilo veřejně svých názorů v té věci, zachovává jistou reservu vůči všemu, co jest veřejně manifestováno o tomto problému.

Jak tato palčivá otázka nyní vynikla a jaký jest její původ od počátku nové éry v životě Podkarpatské Rusi? Jest přírodním zjevem, bojem za vyšší cíle a vůbec jde tu o velikoruský jazyk?

Připomeňme si jenom situaci, ve které se nalézalo zdejší školství, když území Podkarpatské Rusi dostalo se do správy Československé republiky.

Předně učitelstvo bránilo se před přísahou a ve velmi zdlouhavém tempu se hlásilo do služeb. Nemělo národnostního uvědomění, jež bylo hlavním podnětem k poznávání všeho rusínského a takto i poznávání rodné řeči svého národa. Již samotný název »Rusín« znamenal pro inteligenci cosi sprostého asi jako chlap. Možnost vyučování v této mužické řeči byla velmi těžko pochopitelná pro každého inteligenta. V tom tkví první psychologická příčina toho jazykového boje, jehož se podjala část učitelstva, slavnostně prohlašující na svých kongresech, že jest pro karpatoruský jazyk, avšak na základě slovníku Mytrakova, tedy velikoruského a mluvnice E. Šabova, tedy církevně slovanské a velikoruské. Pro tuto kuriositu opravdu mohou se prohlašovati pouze ti, kdož nemají ponětí o jazyku lidu, obývajícího Podkarpatskou Rus, a hájí tento slovník a mluvnici pouze pro svůj konservatismus.

*) J. Bileňkyj: Starša ruška pismennisť na Uhorščině. Ungvár 1907.

Důvod, proč učitelstvo jest tak připoutáno k církevně-slovanské a lidové smíšenině jazykové, tkví v jejich konservatismu a malé sečtělosti.

Vyskytují se hlasy, že neradi čtou ukrajinsky pro fonetický pravopis a zejména pro ukrajinské »i« místo etymologického **o a e**, přirozeného pro zdejší inteligenci, zvyklou čísti dle církevního způsobu, tedy: Vol, stol, pop, hrom, nikoliv: vil, stil, pip, hrim, jak tomu jest ve verchovinském a huculském nářečí, anebo poněkud hruběji: vül, stül, püp, hrüm, jak se mluví v berežské a ugočské župě, konečně: vul, stul, pup, hrum, jak se mluví v některých částech Marmaroše a Zemplína. Velikorusky čísti jest snadné, ježto písmo upomíná na církevní knihy a lze je tudíž pochopiti, vezme-li se zřetel k tomu, že vyskytuje se tam mnoho církevně-slovanských slov. Avšak mluvené (velikoruské) řeči již nikdo nerozumí.

Proto někteří vyslovili se pro přijetí velikoruštiny se zdejší výslovností. Jiní pak navrhují: za základ vzíti lidový místní jazyk, ale nutno jej obohacovati slovy vypůjčenými z velikoruštiny. Dále navrhuje se spisovný jazyk Cyrila a Metoděje na osnově Mytrakova slovníku, nebo konečně vzíti spisovnou velkoruštinu, ale odstraňovati z ní ryze moskevská slova. Vše to jest zřejmým dokladem neseriosního projednávání této otázky.

Z polemických pojednání o tomto problému zasluhují povšimnutí 2 brožury: Husnajova: — Jazykový vopros (Jazyková otázka), hájící velikoruštinu a uvádějící argumenty proti místnímu lidovému a ukrajinskému jazyku pouze na základě naprosté neznalosti obou, a pak publikace A. Vološinova: »O pysmennom jazyci Podkarp. Rusínů«, ve které — na základě vědeckých argumentů převzatých z brožury: »O zrušení zákazů maloruského tištěného slova«, vydané jazykovou komisí Petrohradské akademie věd — jsou předvedeny snahy podkarpatských Rusínů od nejstarších dob psáti lidově.

Tento zmatek v jazykové otázce jest pak zvyšován problémem pravopisu, jenž od r. 1907 byl připravován k řešení Dr. H. Stripským, který v celku se přidržoval fonetické zásady, podržel však podkarpatsko-rusínské zvláštnosti a především písmeny **ы a ô** pro vyjádření různých hlásek (**i, ü a u**) ze starého **o**. Obnovoval pak staré zapomenuté písmeny: **є** = je a **ґ** = g, jež doposud byly označovány pouze znaky **е** a **г**, pročež tato znaménka sloužila k vyjadřování jak **е** = **е a є** = je, tak **и** = **h a ґ** = **g**.

Tyto usnadňující opravy pravopisu hleděl také uplatniti školský odbor, což bylo by vyučování jenom na prospěch, narazilo však na protest politisujícího učitelstva. Mluvnice mnou dle tohoto pravopisu sepsaná nemohla vyjíti, naopak bylo nutno vrátiti se k historicko-etymologickému pravopisu, jenž ve svém základě jest velmi těžký, neboť v něm někdy jedno písmenko vyjadřuje tři hlásky. Věcně v této diskusi dosud nebylo promluveno, pojednání v »Učiteli« věnované tomuto novému pravopisu, zůstalo bez ozvěny; namítalo se pouze: nepotřebujeme mluvnice sepsané cizincem, máme-li vlastní. Učiteli zvolená pravopisná komise, do níž nevešel ani jediný filolog, dosud neprojevila žádné činnosti. —

Toť stručný nástin otázky, jež očekává svého řešení od sněmu. Kdo bude ji tam řešiti, dosud není známo. Zatím školy potřebují učebnic, které by pomáhaly šíření vědy, a k tomu učebnic sepsaných jazykem podkarpatoruského lidu, jemuž inteligence má splatiti starý dluh, vyvésti ho z temna. A to jest možno pouze na základě lidového jazyka. Není věcná námitka, že je mnoho dialektů, a že není snadno rozhodnouti, jakým se má psáti. Neboť tyto dialekty

se neliší přímo mezi sebou a nejryzejším jest dialekt verchovinský a marmarošský, oba prosté maďarských a slovenských vlivů. Tyto dialekty však jsou v podstatě ryzí ukrajinštinou, jazykem prvních buditelů haličských Ukrajinců: Ustianoviče, Mohylnického, bukovinského buditele Feďkoviče a průkopníků mladé literatury: Franka, Kovaliva, Martoviče, Stefanyka.

Správné byly tedy důvody České akademie věd, když roku 1919, jsouc dotázána v této věci, vyslovila se pro ukrajinštinu, avšak se zřetelem ke konservatismu zdejší inteligence, doporučila pravopis historicko-etymologický, dříve užívaný v Haliči.

Tento názor Akademie věd v Praze má ještě tu dobrou stránku, že v ukrajinské literatuře nalezne myšlenkový základ pro další práci ve směru povznesení místního lidu.

Tím ovšem neuzavírá se nikterak cesta k poznávání literatur jiných slovanských národů, zejména velikoruské, bude-li to přáním místního obyvatelstva.

Ph. Dr. FRANTIŠEK TICHÝ:

PÍSEMNICTVÍ NA PODKARPATSKÉ RUSI.

(Pohled s ptačí perspektivy.)

Podkarpatská Rus patří zeměpisně, národopisně, jazykově i kulturně k oblasti jihoruské, podle dnešní terminologie ukrajinské. V důsledku toho také literatura tohoto území, ať již tradiční či umělá, byla zpracována až na několik málo pokusů o monografie samostatné v rámci literatury ukrajinské. (Srv. Jak. Holovackého »Narodnyja pěsni Galickoj i Ugorskoj Rusi«, literární dějiny Ohonovského, Franka, Jefremova, Barvinského a j.). V nejstarší době jest kulturní, a tudíž i literární vývoj Podkarpatské Rusi společný s vývojem ukrajinské Haliče, s níž tvořila Podkarpatská Rus jednotku; pro tuto jednotku si věda utvořila jméno »Karpatská Rus«.

Ve staré době byly i na Podkarpatské Rusi středisky osvěty kláštery, tehdáž ovšem pravoslavné. Nejstarší z nich jest klášter na hoře Černecké u Mukačeva, založený knížetem Mukačevským Theodorem Korjatovičem na konci stol. XIV. Velmi se proslavil také dnes již zaniklý klášter hruševský (v Marmaroši),o němž tvrdí domácí tradice, že byl útulkem slavné tiskárny Švajpolta Fiola, který uprchl r. 1492 před krakovským arcibiskupem římským do Uher. Z tiskárny kláštera hruševského vyšla později též první tištěná kniha rumunská, překlad evangelia z r. 1696.

Nejstarší památky literární, jimiž se domácí dějiny písemnictví chlubí, nejsou původu domácího. Tak o krásném pergamenovém rukopise **Mukačevského žaltáře** z počátku XV. stol. dokazuje Iv. Sokolov, že jest původu valašského. T. zv. **Skotarské evangelium** z r. 1588 a »**Dogmatika**« z r. 1598 jsou podle mínění A. Petrova původu západoruského. A »nejstarší samostatná památka podkarpatoruského písemnictví«, jak se svorně vyjadřují domácí dějepisy literární o t. zv. **Letopise mukačevském** z r. domněle 1458, jest památka podvržená, zplozená z ducha romantismu, který na Podkarpatské Rusi vládl v l. 1850—1870. Domácího původu jest pouze **glossa** v rukopise minei, datovaná rokem 1500, kterou objevil A. Petrov.

Vlastní činnost literární na Podkarpatské Rusi počíná se teprve v stol. XVII. R. 1595 uzavřena byla ve Lvově unie ukrajinské Haliče s Římem, a v důsledku toho utlumuje se tu mocné proudění národní literatury, kterou zatlačuje latina. A tak přelévá se nyní hlavní proud literárního tvoření karpatoruského

na Rus Podkarpatskou, kde jsou příznivější podmínky pro svobodnou práci kulturní. Vládne tu Bethlen Gábor, muž pokrokových zásad, smýšlení protiřímského, zapřisáhlý nepřítel jesuitů, který popřává kulturním snahám Podkarpatských Rusínů plné volnosti. Tak rozvíjí se na Podkarpatské Rusi v stol. XVII. literatura tolik utěšená a bohatá, že možno plným právem tuto dobu zváti »zlatou dobou« písemnictví podkarpatoruského.

Kromě četných **listin,** psaných jadrnou rusínštinou, a kromě jazykově i historicky cenného **Letopisu huklivského** setkáváme se v této době na Podkarpatské Rusi nejen se všemi druhy písemnickými, ale také již s prvým jménem literárním. Je to kněz **Stefan Teslovič,** jehož objemná rukopisná postilla z r. 1640 jest již opravdovým literárním dílem. Teslovič vplétá do svých »výkladů«, psaných jazykem podivuhodně tvárným, vše, co zajímá literárně jeho dobu. Čteme tu nejen oblíbená tehdá vypravování apokryfická a legendární, ale i světskou povídku a pohádku, ano i lyriku. Takové postilly, jimž vzorem bylo dílo slavného protestanta polského Nikolaje Reje, byly v té době oblíbeny v celé Karpatské Rusi, podkarpatoruská postilla Teslovičova je však nejkrásnější. Na Podkarpatské Rusi setkáváme se ve »zlaté době« ještě s postillami **Jana Kapišovského, Teodora Duliškoviče** a s t. zv. postillou **danilevskou.** Těžko uvěřiti, že utěšená vypravování těchto postill rodila se v době velmi pohnuté, v době zápasů o unii s Římem, jež se po boji téměř stoletém r. 1691 uskutečnila. Jak rozhořčený byl boj o unii, přesvědčuje polemický traktát kněze **Michaila Andrelly Rosvihovského** z r. 1672, nazvaný »O b r o n a v i r n o m u č o l o v i k u«. Spis vyniká silným a vášnivým výrazem a jest oživován právě jako současné postilly episodickými povídkami.

Na Podkarpatské Rusi vznikla ve »zlaté době« také prvá historická píseň karpatoruská, t. zv. »**Píseň o obraze klokočevském**«. Píseň byla složena neznámým skladatelem záhy po osvobození Vídně od Turků r. 1683. Turci tehdáž zle zpustošili Podkarpatskou Rus, také ve vsi Klokočevě (v župě užhorodské) spálili kostel. Píseň uvádí, jak dobře bylo by prý zemi uherské, ale »zlé její děti« (rozuměj Maďaři!) nedají pokoje, obracejí se proti císaři a táhnou s Turky na Vídeň. Císař však spolu s Poláky nepřátele odrazil a žene je až k Bělehradu. Buď mu za to sláva! — Jak patrné, byl Podkarpatský Rusín, který píseň skládal, politickým odpůrcem Maďarů.

Zlatá doba literatury podkarpatské neměla však dlouhého trvání. Jakmile byla upevněna také na Podkarpatské Rusi církevní unie s Římem, tratí se proud literatury národní před přívalem západnictví. Jazyk lidový jest stále víc a více vytiskován mezinárodní latinou.

Vítězným dovršitelem unie a prvním uniatským biskupem mukačevským jest římský mnich **Josef de Camellis,** který Podkarpatským Rusínům vydal první tištěnou knihu; jest jí K a t e c h i z i s d l j a n a u k i u h r o r u s k i m l j u d e m z l o ž e n y j«, vytištěný r. 1698 v Trnavě. Již příštího roku přidružil de Camellis k tomuto katechismu slabikář, »B u k v a r j a z y k a s l a v e ň s k a«. Třetí tištěnou knihu podkarpatoruskou vydal třetí nástupce de Camellisův **Vizantij** r. 1727 pod názvem »K r a t k o j e p r i p a d k o v m o r a l n y c h i l i n r a v n y c h s o b r a n i j e, d u c h o v n y m o s o b a m p o t r e b n o j e«.

Prvním latinským spisovatelem Podkarpatské Rusi byl biskup domácí krve, **Michail Manuil Olšavskij,** vynikající osobnost lidská i literární. R. 1746 vydal Rusínům v tiskárně v Kluži učebnici latiny (E l e m e n t a p u e r i l i s i n s t i-

tutionis in lingua latina). Nejrozšířenější spis jeho jest traktát »Sermo de sacra, occidentalem intre et orientalem ecclesiam unione«, který vyšel r. 1765 ve Vídni, r. 1769 ve Lvově v překladě církevně slovanském a r. 1777 v Pětikostelí maďarsky. Olšavskij založil na Podkarpatské Rusi školu spisovatelů latinských; patří k ní **Georgius Deško** († 1758), **Daniel Havrilović a Joann Pastelli**; z latinských veršotepců proslavil se **Alex. Ilkovič** (1773).

Avšak tato latinská literatura, jakož i uvedené tištěné knihy rusínské byly určeny pro hořejších deset tisíc. Vlastní jádro národa podkarpatského, lid, nečetlo této literatury. Mezi lidem šířila se dále literatura rukopisná. Dále čtou se s oblibou vypravování apokryfická, jimiž oplývá **rukopis užhorodský** i **postilla njahovská** z r. 1758. Nyní však šíří se již také četba beletristická (podkarpatoruská **Alexandreis**) i naučná (»**Bohosloví popa Mitra**«, přírodovědné knihy **Nikol. Tedoroviče**). Národním jazykem napsán a vytištěn byl též »**Marmarošský urbář**« (1770—1772).

Skladby veršované rozšířily se v XVIII. stol. také na Podkarpatské Rusi přímo epidemicky. Zachovala se nám řada zpěvníků a sborníků písní duchovních i světských (z nich jest hodna pozoru satira kanovníka **J. Pastelliho,** nám již známého spisovatele latinského, na lakomé faráře), jakož i básní příležitostných a pod. Z této doby pochází též velká skladba epická »**Život Bohorodičky Marie**«, nejrozsáhlejší to podnes veršovaná skladba podkarpatoruská.

Osvícenství vracelo také na Podkarpatské Rusi inteligenci, propadlou zhoubnému vlivu latiny, poznenáhlu opět národnímu jazyku a lidu. Vzdělanci však pro latinu zapomněli rodnou řeč a museli se mateřštině teprve učiti. Jelikož byl naprostý nedostatek tištěných knih v řeči jihoruské, sáhali tito kajícní marnotratní synové ke knize velkoruské. Poměrně bohatá domácí literatura rukopisná zůstala jim skryta jako lidu literatura jejich. Odtud možno datovati jazykový zmatek, jenž zásluhou národní školy byl v haličské části Karpatské Rusi překonán teprve nedávno, v Rusi Podkarpatské vládne z příčin na snadě ležících podnes. Jazyk těchto nových spisovatelů, pověstné »jazyčije«, jest směsí prvků církevně slovanských (jež poznali v kostele), velkoruských (jež poznali z knih) a posléze prvků z řeči mateřské, pokud ji nezapomněli. Takovým jazykem jest napsána první knížka rusínská XIX. stol., »Katichizis« **Joanna Kutky,** jedna z nejrozšířenějších knih podkarpatoruských.

Také v době osvícenské vynikali Podkarpatští Rusíni duševně nad své soukmenovce v Haliči, dokazuje to velký počet Podkarpatských Rusínů, kteří se proslavili za hranicemi své vlasti. Ze spisovatelů jsou to **Mich. Šćavnickij,** rektor gener. semináře ve Lvově, autor theol. dissertace, **Joann Zemančik,** profesor matematiky a fysiky, a **Petr Lodij,** profesor filosofie na universitě lvovské, později v Petrohradě. V Rusku se proslavili **Iv. Orlaj, Mich. Baludjanskij, Andrej Deško** a **Jur. Venelin,** buditel bulharský.

Osvícenství připravilo také na Podkarpatské Rusi půdu pro pěstování vědy v službě národního probuzení. I tu v prvé řadě domácí historie probouzí zaostalou inteligenci. Podkarpatská Rus našla historiografa v ihumenu mukačevského kláštera **Ivannikiji Bazilovičovi** (1742—1821), autoru 6dílného spisu »Brevis notitia fundationis Theod. Koriathovits« (Košice 1799—1804), který obsahuje zevrubné vylíčení politických i církevních dějin rodné země. Bazilovič napsal také tři spisy »jazyčijem«.

Novou dobu písemnictví Podkarpatské Rusi zahajuje **Vasilij Dovhovič** (1783—1849), první spisovatel své vlasti v moderním smyslu: Tvoří uvědoměle, přijímá a zpracovává nové myšlenky filosofické i umělecké. Dovhovič dospívá také první nejen na Podkarpatské Rusi, ale vůbec na území Karpatské Rusi k tvorbě subjektivní, tak příznačné pro novodobé snažení literární. Psal rusínsky ohlasy písní lidových, latinsky a maďarsky básně příležitostné i refleksivní a maďarsky spisy filosofické, jež prostému faráři mukačevskému přinesly členství maďarské Akademie.

Bohužel zůstal Dovhovič ve své době osamocen. Nemohl býti pochopen dobou, kterou o tolik předešel. Současníci jeho musili nejprve se přičiňovati o národní uvědomění svých vrstevníků. Nyní dostává se v této příčině k slovu jazykozpyt. Kopitarův žák, řecko-katol. farář vídeňský **Iv. Fogorošij** píše pod pseudonymem **Berežanin** r. 1827 »z lásky a příchylnosti k svému rodu« výklad o své mateřštině. Praví, že řeč Rusínů podkarpatských je »maloruská«, vypočítává odchylky její od církevní slovanštiny i ruštiny, a podává ukázky její, mezi jinými rozkošný obřad svatební. Soustavně a zevrubně probral mluvnici své mateřštiny proslulý Michail Lučkaj (1789—1843) v díle »Grammatica slavo-ruthena« z r. 1830. Jak autor sám praví, píše mluvnici jazyka, jímž se mluví »mimo Ukrajinu zvláště v Haliči, Bukovině a Podkarpatské Rusi,« vzorem je mu Dobrovský. Lučkaj napsal také veliké — dosud největší a nejcennější — dějiny své vlasti pod názvem »Historia Carpatho-Ruthenorum, sacra et civilis«, jež pro svůj rozsah zůstaly v rukopise. Vydal též první podkarpatoruskou sbírku kázání, »Cerkovnyja besidy« (1881).

Z vrstevníků Lučkajových proslavili se **J. Čurhovič** a **Ant. Čopej** hlavně svými latinskými disertacemi, dále pak **Aleks. Mihalič** sbírkou rusínských kázání.

R. 1848 zplodil Podkarpatské Rusi velikou postavu politického buditele v osobě geniálního **Adolfa Ivanoviče Dobrjanského** (1817—1901), který dovedl způsobiti, že Podkarpatští Rusíni po nezdařené revoluci maďarské byli politicky sloučeni v autonomní diskrit rusínský, jehož se stal představeným. Rusíni snili o návratu slavné doby knížete Korjatoviče, ale, žel, ne dlouho . . .

Padesátá léta, léta bachovského absolutismu, jsou pro Podkarpatskou Rus na rozdíl od ostatních národů slovanských v bývalé říši, dobou rozkvětu: Absolutism zkrušil totiž Maďary, a tím se uvolnilo Rusínům. Rozvíjí se nyní přebohatá úroda literární, jež nese ráz romantický. Typickým představitelem této opožděné romantiky podkarpatoruské jest **Aleksander Duchnovič** (1803 až 1865), prešovský kanovník, který plným právem požívá nejslavnější pověsti u svých krajanů jako jejich buditel. Vyznačuje se všestranností a všudypřítomností Básnické nadání jeho bylo poněkud úzké: Jeho verše jsou vesměs lyrické, převahou refleksivní. V nejlepších částech jsou to ohlasy lidových písní, jež Duchnovič jako pravý romantik pilně sbíral. Píseň »Ja Rusyn byl, jesm i budu« znárodněla a získala si posvěcení národní hymny. Duchnovič založil první podkarpatoruskou školu básnickou. Vystupuje jako její vůdce v literárním spolku prešovském, a vlastně ovšem v almanaších, tímto spolkem vydaných a nazvaných »Pozdravlenije Rusinov« na r. 1851 a 1852. Podařilo se mu zde soustřediti všecky význačné literáty současné. Ze starších již a známých jmen je tu zastoupen řecko-katol. kněz vídeňský **Nikolaj Noď** a nadaný básník **Iv. Vislockij** (pseudonym **Orol Tatranskij**), děkan z Vyšní Spiše. Z dlouhé řady žáků Duchnovičových získal si později zvučné jméno věrný jeho následovník **Aleksander Pavlovič** (1819—1900), věrný syn Šariše.

Duchnovič napsal též první novodobou povídku podkarpatoruského písemnictví, anakreontickou idyllu »Milen i Ljubica«. Na tomto poli našel šťastného pokračovatele v zemplínském mnichu **Anatoliji Kralickém** (1835 až 1894), z jehož četných povídek, otiskovaných většinou v časopisech haličských, vyniká dějepisná povídka »Kňaz Laborec«. Kralickij vynikl jako jeden z nejlepších spisovatelů Podkarpatské Rusi; vydával staré památky domácí, psal do časopisů i kalendářů články z literatury a dějin domácích i slovanských, překládal básníky slovanské, sbíral tradiční literaturu atd.

ALEXANDER VASILIJEVIČ DUCHNOVIČ.

Duchnovič jest také autorem dvou pokusů dramatických, z nichž prvý, moralisující hra »Dobroditel' perevyšajet bohatstvo«, vyšel r. 1850 v Přemyšlu tiskem. I tu našel Duchnovič následovníka šťastného. Jest jím kněz **Joann Danilovič** (1834—1895), který r. 1867 vydal v Kolomyji tříaktovou komedii »Semejnoje prazdnestvo« pod pseudonymem **J. J. Korytňanskij.** Danilovič jest prvý umělec v literatuře podkarpatoruské, který dovede svým postavám vdechnouti opravdový život, umělec realista, téměř až do dneška na Podkarpatské Rusi osamocený. Dílo jeho jest nejzdařilejším plodem novějšího písemnictví podkarpatoruského.

Duchnovič rozvinul též vynikající činnost na poli prósy naučné. Kromě řady učebnic a dodnes nejoblíbenější knihy modlitební »Chlib duši« napsal a ve

Lvově vydal cenný spis vychovatelský »Narodna pedagogija«, dále pak latinské dějiny biskupství prešovského, jež byly později vydány v ruském překladě. Vedle Duchnoviče vynikl na tomto poli zvláště **Andrej Baludjanskij** (1807—1853) znamenitým dílem »Istorija cerkovnaja« a **Stefan Mustjanovič** (1807—1865) sbírkou velmi oblíbených kázání.

V tomto období rozvíjel též **Ad. Dobrjanskij** vynikající činnost literární, když mu Maďaři znemožňovali práci politickou. R. 1860 vydal v Paříži anonymně spis »Les Slaves d'Autriche et les Magyars«, v němž prvý postavil myšlenku národního sebeurčení, tedy práva přirozeného, proti panujícímu tehdáž právu historickému. Zvláštní náhodou máme tento nejdůležitější spis Dobrjanského přeložen do češtiny — omylem jako spis Riegrův. Řeč Dobrjanského, která nesměla býti v pešťské sněmovně r. 1861 pronesena, proslavila jej i národ jeho dvojnásob, když vyšla tiskem (»Rede in der Adressangelegenheit«) ve Vídni. Když byl Dobrjanskij přinucen jíti předčasně na odpočinek, věnoval se organisaci kulturní práce ve svém národě. Tato práce nebyla však bohužel tak šťastná, jako dosavadní jeho práce politická. Když totiž nezvítězila jeho obhajoba práva přirozeného, viděl Dobrjanskij jedinou záchranu hynoucího národa svého v úzkém přimknutí se k velkému Rusku. On, dříve politik tak reálný, chápe se nyní romantické myšlenky panslavistické, a snaží se přiblížiti svůj národ k velkému Rusku kulturně. V prvé řadě jest ovšem potřebí rozšířiti co nejvíce znalost velkoruštiny mezi krajany. Dobrjanskij usiluje o to zcela metodicky. Získal věrného pomocníka a důvěrníka v knězi **Joannu Rakovském** (1815—1885), redaktoru rusínského překladu zemského zákoníka v Budíně. Dobrjanskij seznámil tu Rakovského s pravoslavným knězem, Rusem Vojtkovským, od něhož se Rakovskij učil ruštině; Dobrjanskij sám uměl znamenitě — stýkal se r. 1849 s důstojníky ruské armády okupační jako vládní komisař rakouský. S pomocí Vojtkovského upravoval Rakovskij tekst zákoníka podle pravidel ruštiny, a čistou velkoruštinou vydával v letech 1856—1858 časopis »Cerkovnaja gazeta«; v půli léta 1858 byl však přinucen časopis zastaviti a místo něho vydávati »Cerkovnyj vistnyk« jazykem rusínským. Avšak již r. 1859 byl redaktorství zákoníka zbaven a stal se farářem v Ize.

Rakovskij byl idealista, upřímný vlastenec, ale také tvrdý, neústupný, vášnivý člověk. Upřímně, avšak bezohledně bil se za nereální myšlenku Dobrjanského, směřující za sjednocením všech kmenů ruských. Byl rozený žurnalista; jeho »Gazeta« i »Vistnyk« byly po stránce žurnalistické znamenité. Měl i velký talent organisátorský. Ten mohl plně rozvíti ve »Společnosti sv. Vasila Velikého«, kterou s Dobrjanským založil v Užhorodě r. 1866. Tento literární spolek ujal se ihned vydávání kalendářů s literárním obsahem, které předtím pěkně zavedli Duchnovič a Al. Homičkov. Od té doby jsou tyto »Mišáčoslovy« jedinou pravidelnou publikací literární v Podkarpatské Rusi. Vlastní účel spolku byl vydávati školní knihy rusínské (v maď. stanovách výslovně: »orosz, azaz ruthen«). Rakovskij způsobil však, věren své tendenci kulturně-politické, že knihy, spolkem vydávané, byly psány spisovným jazykem ruským. Také časopis »Svit«, prvý to literární časopis Podkarpatské Rusi, který Společnost vydávala od r. 1867, byl vydáván v jazyce ruském a veden duchem rusofilským. Za redaktora získal mu Dobrjanskij znamenitého **Jurije Ihnatka**, gymnasijního profesora v Pešti, který se k vůli časopisu dal přeložiti do Užhorodu. Již po roce vrací se však Ihnatko zpět do Pešti a píše od té doby pouze maďarsky. Je to první a nejbolestnější oběť, již vyžádalo si nešťastné rusofilstvo podkarpatoruské. Druhým redaktorem »Svita« byl **Kiril**

Sabov, autor prvé podkarpatoruské »Grammatiky piśmennago russkago jazyka« (1865), pilný spisovatel a publicista, třetím pak a posledním redaktorem byl **Viktor Kimak,** autor učebnice »Vsemirnaja istorija«.

Hlavním spolupracovníkem »Svita« byl Rakovskij, ze starších spisovatelů psal sem Dobrjanskij, Aleks. Homičkova Anat. Kralickij. Z ostatních přispívatelů dlužno uvésti nadaného básníka a pilného spisovatele **Aleks. Mitraka** (pseud. **Materin**), autora pověstného velkého slovníku rusko-maďarského (1881), kněze **Joanna Duliškoviče,** autora trojdílného spisu, Istoričeskija čerty Uhro-russov« (1874—1879) a záhy zemřelého **Petra Azarije,** který ve »Svitě« otiskoval verše (pod pseud. **Boržavskij** a **Javorov** i prósu (pod pseud. **Askold**); jeho povídka »Pijavica« vyšla též samostatně.

Rusofilský směr »Svita« nebyl v duchu a v tradicích podkarpatoruského národa, a tak od samého počátku ozývaly se hlasy, že jazyku jeho podkarpatský Rusín nerozumí. Odpor se rok od roku stupňoval, až konečně r. 1870 byli při valné hromadě Dobrjanskij i Rakovskij s vedoucích míst odstraněni. Nové vedení zastavilo vydávání »Svita« a ustanovilo vydávati »Novyj svit«, jehož redakce svěřena **Viktoru Hebejovi,** literárně bezvýznamné osobnosti. Literární i společenské ovzduší bylo otráveno (nové vedení spolku bylo obviňováno z maďaronství, spolupracovníci »Nového svita« napadáni soustavně ve lvovském »Slově«, kam se rusofilové uchýlili), a tak nový časopis udržel se pouze dva roky přes to, že měl dostatek velmi dobrých pracovníků. Práce účastní se tu nám již dobře známí J. Danilovič (pod pseud. **Lopuch Maksimović**) a básník Aleks. Pavlovič, kteří ve »Svitu« nepublikovali, dále pak Aleks. Homičkov, Anat. Kralickij a Petr Azarij, bývalí spolupracovníci »Svita«. Nově tu vystupuje nadaný **Popradov** (vlastně Jul. Stavrovskij) a **Theodosij Zlockij,** prvý sběratel tradiční literatury prosaické v Podkarpatské Rusi. —

Po zastavení »Svita« vydával poslední jeho redaktor V. Kimak krátký čas (r. 1871) výborný list satirický »Svon«, v němž vtipně, ale příkře slovem i obrazem napadal hlavně biskupa St. Pankoviče, jehož strana Dobrjanského měla za vlastního původce své porážky, a literáty z kruhu »Nového svita«, v prvé řadě J. Daniloviče.

Zhoubný účinek bratrovražedných sporů jest patrný v celém tomto období, jež jest obdobím všestranného úpadku. Časopis »Karpat«, který od r. 1873 do 1886 vydával **Nikolaj Homičkov,** jest ukazovatelem tohoto poklesu. Mezi přispívateli jeho, pravda, setkáváme se s dobrými jmény; zvláště bratr redaktorův Aleksander podal tu dlouhou řadu statí velmi cenných, vedle něho Danilovič i Rakovskij se tu sešli v spolupráci. Ale celek jest rozpolcený, jazyk nejednotný, nedbalý a nesprávný (také Rakovskij v rusínském prostředí až trapně ruštinu zapomínal); bez charakteru a bez páteře propadá časopis čím dále tím více duševní maďarisaci.

Když N. Homičkov zemřel, vystřídává »Karpata« nový literární časopis »Listok«, založený velmi nadaným literátem **Evhenijem Fencikem,** který literárně vystoupil již ve »Svitě«, kde otiskoval pod pseud. **Vladimir** pozoruhodné básně. Vladimir byl básník značného nadání formálního. Ale jako jest chladná jeho forma — je to přirozené, neboť nebásní ve své mateřštině, snaží se psáti jazykem velkoruským — tak také chladná jest i vnitřní náplň jeho

veršů. Fencik byl velmi plodný a mnohostranný. Kromě spousty veršů napsal též několik rozměrných próz, mezi nimi román »Narod bez otečestva«, který vyšel v devadesátých letech v Rusku. Napsal též několik dobrých učebnic. Úžasná práce uložena jest v jeho »Listku«, který vyplňoval z valné části sám. Nejvěrnějším a nejpilnějším spolupracovníkem byl mu jeho druh, rovněž farář, **Joann Silvaj** (pseud. **Urijil Meteor**), spisovatel rovněž velmi plodný, ale nadáním nedosahující úrovně Fencikovy ani v naivních verších, ani v neumělé próse. Od r. 1891 vydával Fencik při »Listku« zvláštní »Dodatok«, určený pro lid a psaný jazykem lidovým. Je to významná předzvěst nové doby, která se opět navrací k domácí tradici.

R. 1897 počíná v Užhorodě vycházeti čtrnáctideník »Nauka«, první časopis v Podkarpatské Rusi, mající ráz neliterárního žurnálu; politický časopis byl ovšem v Podkarpatské Rusi nemyslitelný. Redaktorem byl **Julij Čučka**, ale vlastním původcem a duší nového časopisu byl kněz **Evmenij Sabov** (* 1859), od něhož pocházejí nejlepší články »Nauky«. Sabov, tehdáž profesor rusínštiny na užhorodském gymnasiu, proslavil se krátce předtím výbornou anthologií, nazvanou »Christomatija cerkovno-slavjanskich i uhrorusskich literaturnych pamjatnikov«, z r. 1893, jež zůstává podnes jednou z nejpěknějších knih podkarpatoruské literatury. Sabov podal tu nejen — po prvé vůbec — ukázky ze všech tehdy známých památek domácího písemnictví, nejen velmi vkusně a znalecky volené ukázky ze všech spisovatelů novějších, ale připojil též — opět první náčrt literárního vývoje Podkarpatských Rusínů, psaný s velikou znalostí a láskou. Kniha Sabovova byla uvítána svorně se všech stran, a právem. Jest nová a radostná také po té stránce, že jsouc nesena pravou láskou k národu, staví se přátelsky nejen ke směru velkoruskému, k němuž se svým jazykem sama hlásí, ale i ke směru maloruskému, jak svědčí vřelá slova, která má pro osobnost Lad. Čopeje. Sabov jediný ze své generace dožil se osvobození svého národa a pracuje nyní na díle vzpomínkovém.

Kouzlo řeči mateřské jest nepřemožitelné. Poklad, pobloudilými bratřími zakopaný a zavržený stále více a více lákal opravdové syny národa k sladkým výbojům. Prvý, kdo se pokouší o návrat k drahému jazyku předků, jest profesor **Ladislav Čopej**, jehož »Ruško Madjarskyj slovař« z r. 1883 obsahuje slovní poklad mateřštiny Podkarpatských Rusínů. Také učitel **Michajlo Vrabeľ**, pilný sběratel písní lidových (»Russkij solovej« z r. 1890, »Uhrorusski narodny spivanki« z r. 1901), usiloval o lidový jazyk v časopise »Nediľa«, který od r. 1898 v Pešti řídil.

Velkou posilou v obrodných snahách národních byly Podkarpatské Rusi oživené styky s bratrskou Haličí. Byl to hlavně známý ethnograf ukrajinský Volodymyr Hnatjuk, který od r. 1895 pilně zajížděl ze Lvova na Podkarpatskou Rus za vědeckou prací. V prvé řadě jeho zásluhou objeveny koncem století drahocenné rukopisy »zlaté doby« podkarpatoruské. Hnatjuk získal pro národní literaturu jedno z nejlepších jmen nové literatury podkarpatoruské, **Jurije Žatkoviče** (1855—1920), který do té doby psal maďarsky. Zásluhou Hnatjukovou počal psáti Žatkovič svou mateřštinou, a napsal řadu statí po výtce z dějin své vlasti do četných publikací podkarpatoruských; některé práce otiskl ve Lvově ukrajinsky, tak i největší a nejcennější své dílo »Etnografični zamitky z uhorškoji Rusi« (1896). Na sklonku života vytvořil Žatkovič také několik půvabných povídek z lidového prostředí, plných pohody

a tklivého humoru, jež staví svého původce mezi nejlepší beletristy Podkarpatské Rusi. Psány jsou lahodným, čistě národním jazykem.

Mladší generace kráčela již uvědoměle ve stopách Žatkovičových. Phil. dr. **Hiador Stripskij,** nejdražší jméno tohoto pokolení, počal otiskovati ve Vrabeľově »N e d i l i« zajímavé verše (pod pseud. **Jador**), ale záhy obrátil se k práci vědecké na poli národopisu a kulturních dějin, zvláště také starší literatury podkarpatoruské. V jistém smyslu epochální jest jeho brožura »S t a r š a r u š k a p i s m e n n o s ť n a U h o r š č i n i«, otištěná pod pseud. **Bileňkij** původně v užhorodské »Nauce« r. 1907. Stripskij ukazuje tu na starou literaturu domácí, psanou jadrným a živým jazykem národním, a určuje ve smyslu krásné tradice nové cesty literárnímu úsilí své generace. Nejlepší své práce otiskoval Stripskij ukrajinsky, hlavně v publikacích vědecké společnosti jménem Ševčenkovy ve Lvově, jejímž jest členem. Také jur. dr. **Michajlo Braščajko** jde tímtéž směrem. R. 1908 otiskl v almanachu »Sič« ve Lvově »D e s k i l ' k o s l i v z a u h o r š k o r u š k e p r o s t o n a r o d n e ž i t j e i p o e z i j u«; studiu lidové poesie zůstal podnes věren — loni přednášel v literárně vědeckém oddělení společnosti »Prosvita« v Užhorodě o rusínských kolomyjkách. Třetí ve spolku jest kněz **Augustin Vološin,** z trojice nejagilnější a nejplodnější. Psal v mládí verše, později věnoval se činnosti žurnalistické a je dnes vedle Mich. Braščajka nejlepším novinářem Podkarpatské Rusi. Rusínské učebnice posledního dvacetiletí jsou vesměs z jeho pera. Také po maďarsku napsal svou velmi dobrou mluvnici rusínskou.

Po osvobození rozvinul se na Podkarpatské Rusi netušený ruch publicistický. Horlivou činnost vydavatelskou rozvinula zvláště lidovýchovná společnost »Prosvita« v Užhorodě, která za necelá dvě léta svého trvání vydala již dvě desítky cenných publikací. Spisovatelé domácí vedle sporého přírůstku nových sil, z nichž značnou naději budí nadaný beletrik **Lukač Demjan,** získali vítanou a vydatnou pomoc v ukrajinských emigrantech z Haliče. Mezi nimi jsou totiž některé osobnosti, známé již z literatury ukrajinské. Tak prof. **Vasil Paćovskij,** který si ve své vlasti získal pěkné jméno jako lyrik, tvoří na Podkarpatské Rusi dále, pokusil se o drama z podkarpatoruských dějin a píše »I s t o r i j u P o d k a r p a t s k o j i R u s i«; učitelka **Marijka Podhorjanka** napsala půvabným veršem dvě hry podkarpatoruským dětem; phil. dr. **Volodimir Birćak** vydal právě náčrt literárních dějin podkarpatoruských, »L i t e r a t u r n i s t r e m l i n j a P o d k a r p a t s k o j i R u s i«.

Vedle emigrantů Ukrajinců pracují na Podkarpatské Rusi též emigranti Rusové. Z jejich řad pokusil se o vážnější práci literární pouze počeštěný Rus úctyhodného již věku, **Lev Iv. Tyblevič,** který vydal v Užhorodě loni tenoučký sešit veršů s názvem »S t i c h o t v o r e n i j a. (P ě s n i i b a s n i)«. Nehledě k tomu, že jsou to pokusy naprosto diletantské, je Tyblevičova knížka určena již předem zapomenutí, ježto zapadá do vývoje podkarpatoruské literatury zcela neorganicky, a už dokonce nečasově.

Dnešní chvíle ve vývoji písemnictví na Podkarpatské Rusi jest ovšem dobou kvasu a hledání, ale hledání radostného a nadějného. Budoucnost patří Podkarpatským Rusínům právě tak jako všem osvobozeným národům. Ovšem pouze tehdy, splní-li podmínku, kterou jedinečně formuloval náš Jan Neruda, když ve svém odkaze volá: »Dál, národe náš drahý, věčně dál!«

*

Poznámka: Tento náčrt zakládá se na studiích pramenných a na výsledcích vlastního bádání literárně dějepisného. Literatura, předmětu se dotýkající, jest zevrubně citována v autorově pojednání »Literární snahy podkarpatských Rusínů do sedmdesátých let XIX. stol.«, předloženém (jako práce konkursní) České Akademii. — Čtenářům doporučuji brožuru prof. dr. K. Kadlece »Podkarpatská Rus« (1920, nákl. Státověd. společnosti), kde na str. 9—15 jest nastíněn též vývoj literární (hlavně podle Em. Sabova), dále oddíl »Rusíni uherští« v »Historii literatur slovanských« od Pypina-Spasoviče (českého překladu díl I., str. 361—363), a posléze článek Hnaťukův »Rusíni v Uhrách« (Slovanský přehled I., 1899, str. 216 a 418).

JOSEF PEŠEK:

ŠKOLSTVÍ V PODKARPATSKÉ RUSI.

I.

Z minulosti v budoucnost.

V oboru školství přejali jsme po bývalém režimu v Podkarpatské Rusi smutné dědictví. Byla tu sice 3 gymnasia, byly tu i školy měšťanské v obcích městských, ale školství elementární bylo velmi zanedbané. Maďaři starali se totiž pouze o vzdělání maďarského obyvatelstva, které sídlilo hlavně v městech, ale žádnou pozornost nevěnovali obyvatelstvu venkovskému, zvláště jinonárodnímu, nechávajíce je úplně nevzdělaným, takže lidí, kteří neznají čísti a psáti, bylo na území Podkarpatské Rusi přes 70%.

Počet dětí školou povinných je v Podkarpatské Rusi kolem 130.000, pro něž v roce 1913/14 bylo podle maďarské statistiky 634 škol, takže na 1 školu připadalo 200 dětí. Poněvadž však mimo města byly všechny školy téměř jednotřídní, neboť na těchto 634 školách působilo pouze 980 učitelů, nebylo možno, aby všecky děti do školy chodily, poněvadž na 1 učitele připadalo skoro 150 dětí a také nebylo budov, do kterých by se děti tyto vešly. Mimo to jest třeba uvážiti, že z těchto vykázaných 634 škol bylo 553 s vyučovacím jazykem maďarským a pouze 81 škola s vyučovacím jazykem také jiným, takže o vyučování dětí nemaďarských vůbec nebylo postaráno a maďarské školy v ruském území měly jen jeden úkol, t. j. maďarisovati slovanskou mládež.

Nutno ještě podotknouti, že i ve vnitřní práci školní jevila se snaha co nejvíce mechanisovati a mechanickým způsobem přivésti slovanské děti k tomu, aby osvojily si nejzákladnější vědomosti maďarského jazyka. Naprosto nebylo hleděno na výcvik rozumu a na pěstování citů, také výchova k práci byla zanedbávána, takže charakter rusínského lidu nebyl harmonicky rozvíjen, naopak, bylo všemi prostředky školou pracováno k tomu, aby kmenové vlastnosti zdejšího lidu, jeho malá energie, jeho netečnost k vzdělávání, jeho nechuť k vytrvalé práci byly podporovány a tak aby přiveden byl k opravdové zkáze.

Naše školská organisace musela si vésti ovšem docela jinak. Poněvadž republika naše je demokratická a záleží jí na vzdělání širokých vrstev lidových, položila veškerý důraz na organisaci národních škol. Při práci té jest jí zápasiti s četnými potížemi, poněvadž nedostatek budov a nedostatek učitelstva nelze

ihned překonati a bude několik roků trvat a značných nákladů bude vyžadovati, než ve směru tom nastoupí takové poměry, jakých počet žactva v jednotlivých obcích vyžaduje. Můžeme-li však dnes vykázati na elementárních školách 1006 učitelů, svědčí o tom, že poměry se značně zlepšily. Při tom třeba uvážiti, že všechny národnosti mají své školy elementární, že máme v Podkarpatské Rusi nejen školy rusínské, ale i maďarské, školy německé, školy slovenské, české, rumunské, ba i hebrejské. Všem národnostem dostalo se tedy možnosti, aby se kulturně rozvíjely a nejen to, i o to se snažíme, aby se změnil vnitřní duch práce, t. j. aby elementární školy nemechanisovaly, ale aby rozvíjely harmonicky celou povahu dítěte, t. j. aby dbaly i rozvoje citů jeho, i rozvoje jeho pracovní zdatnosti. Proto snažíme se učitelstvo vychovati v této nové cílevědomé školní práci, kde místo bývalého mechanického učení nastupuje vzdělávací vyučování, jako podstatná složka vzdělávání vůbec.

Vedle této snahy o vzdělání nového pokolení snažíme se napraviti co nejdříve i hříchy minulosti, zakládajíce kursy pro negramotné (198) a i jiné kursy vzdělávací, podporujíce organisace čítáren, užívajíce i skioptikonu a přenosného biografu a tak doufáme, že činnost naše, nesoucí se k vzdělávání nejširších vrstev lidových, ponese ovoce.

Měšťanské školy rozšířili jsme na 10, střední školy máme 4, 3 učitelské ústavy (2 církevní), vedle toho jsou 2 obchodní akademie a 2 dvojtřídní obchodní školy a 3 učebné dílny. Snahou po výchově řemeslné pěstěním vyučování ručních prací, podporou domácího průmyslu chceme vzbuditi u zdejšího obyvatelstva pracovní energii a tak přispěti k výchově silné vůle, jíž se mu právě nedostává.

Aby i střední a odborné školy byly přístupny širokým vrstvám lidovým, zřizují se všude při nich internáty, které umožňují, aby i chudší, ale snaživí rodiče poskytli dětem svým přiměřeného vzdělání.

Vedle této demokratičnosti, která jest jednou zásadní myšlenkou naší organisoce školské, dbáme úzkostlivě potřeb a poměrů kraje, čili budujeme školství na poměrech, jež jsme tu našli, pracujíce tak konkrétně a bezpečně. To je druhá zásada zdejší práce.

A třetí idea, kterou se řídíme, jest ta, by děti naše s největším prospěchem mohly užíti vzdělání na všech školách Československé republiky, aby měly přístup do všech ústavů, snažíme se tudíž, aniž bychom zdejším potřebám ubližovali, co nejvíce sjednotiti zdejší školství se školstvím v ostatních částech republiky, pokud odlišnost zdejších poměrů a zdejší potřeby dovolí. Doufám, že řídíce se těmito zásadami, t. j. zásadou demokratičnosti vzdělávání, dále zásadou všestranného a harmonického a samočinného vyučování, dále konkretností práce, která dbá místních poměrů a potřeb a konečně sjednocování veškeré vzdělávací práce a veškeré školské organisace v jednu velikou soustavu, že dospějeme k cíli, který jest, aby i na Podkarpatské Rusi vyrůstal nám harmonicky všestranně vzdělaný člověk, který by byl dobrým občanem Čsl. republiky.

Na těchto zásadách sestavili jsme osnovy pro obecné i měšťanské školy, dále osnovy z jazyka rusínského a na těch zásadách pečujeme i o pořízení rusínských učebnic, z nichž při nejdůležitějších, to jest při čítánkách, práce dosti pokročila.

Školský odbor vydává též jediný časopis pro děti na Podkarpatské Rusi »Vinočok«; jím hleděl u dětí vzbuditi zájem o vzdělání a probuditi slovanské vědomí.

Školy opatřují se postupně knihami (jak ovšem vycházejí) a učebnými pomůckami Velká výstava učebný pomůcek téměř všech českých firem v tomto oboru pracujících byla v září 1922 v Užhorodě.

Učitelstvo se nabádá, by i vlastní prací opatřilo školám pomůcky, i aby z okolí školy sneslo vše, co může povznésti individuelní a tvořivou práci školní.

I v opatrovnách snažili jsme se povzbuditi nový, čilý, v pravdě dětský život. Rusíni však nechtějí svých dětí do opatroven posílati a tak postupně jsou opatrovny tam, kde se neosvědčují, zavírány, ale všude jsou zřizovány útulky mládeže, které v době letní po celý den, v době zimní část dne mají chudé děti míti pod dozorem, chrániti je před úrazem tělesným i mravním, před špínou a kde poměry dovolí i před hladem.

V nich jsou zaměstnány učitelky domácích nauk, které tak svou činnost prohloubí, rozšíří na prospěch výchovy nového pokolení a sobě zajistí existenci a ty, které s láskou a tedy i s úspěchem pracují, i požehnanou paměť.

II.

Organisace školství.

Veškerou práci pedagogickou i administrativní, týkající se školství Podkarpadské Rusi řídí: »Školský odbor civilní správy Podkarpatské Rusi« v Užhorodě.

Školský odbor je jednak nejvyšším zemským školním úřadem autonomního školství Podkarpatské Rusi, jednak expositurou ministerstva školství a národní osvěty v Praze.

Všech úředníků, přidělených profesorů a učitelů i zřízenců je celkem 33.

Školskému odboru přímo podřízeny jsou školy: Střední, odborné, obchodní, učebné dílny, školy národní (obecné a občanské), ústav hluchoněmých v Užhorodě, pomocná škola při ústavě slabomyslných v Sevljuši. Spravuje však též záležitosti osvětové i věci církevní.

A) Střední školství:

I. Reálná gymnasia:

Užhorod, vyučovací jazyk rusínský, od IV. tř. maďarské pobočky postupně likvidují. Počet žáků 628, počet profesorů 35.

Mukačevo: vyučovací jazyk rusínský, jedna pobočka maďarská. Počet žáků 271, počet profesorů 18.

Berehovo: vyučovací jazyk rusínský, u všech tříd pobočky maďarské. Počet žáků 504, počet profesorů 25.

II. Reformní reálné gymnasium:

Hust: Vyučovací jazyk rusínský. Dosud 2 třídy. Počet žáků 55, počet profesorů 3.

III. Učitelské ústavy:

1. Státní učitelský ústav v Mukačevě. Vyučovací jazyk rusínský. Počet žáků 89, počet profesorů 9.

2. Církv. řec.-kat. mužský učit. ústav v Užhorodě. Vyučovací jazyk rusínský. Počet žáků 72, počet profesorů 11.
3. Církv. řec.-kat. ženský učit. ústav v Užhorodě. Vyučovací jazyk rusínský. Počet žáků 88, počet profesorů 11.

Státní internáty: v Užhorodě, Mukačevě, Berehově, externát v Mukačevě (též dívčí oddělení). Mimo to internáty církevní a spolku »Školnaja pomošč« v Užhorodě.

B) Obchodní a odborné školství:

1. Rusínská státní obchodní akademie v Užhorodě (dosud byl ústav městský, který je nyní postátněn).
2. Městská obchodní akademie (s právem veřejnosti) v Mukačevě (maďarská), se státním ředitelem.
3. Dvojtřídní obchodní škola v Mukačevě, jazyk rusínský. Otevřena přípravka a 1. třída.
4. Dvojtřídní a obchodní škola v Sevljuši. Jazyk rusínský. Otevřena přípravka a 1. třída.
5. Státní učebná dílna řezbářská v Jasině. Vyučovací jazyk rusínský.
6. Státní učebná dílna truhlářská v Užhorodě, vyučovací jazyk rusínský.
7. Státní učebná dílna zámečnická v Jasině. Vyučovací jazyk rusínský.
8. Živnostenské školy pokračovací v Užhorodě, Mukačevě, Berehově, Vel. Sevljuši, Hustě, Vel. Berezném, Tiačevě, Svaljavě a v Palance u Mukačeva. Inspektorát živnost. škol. pokrač. má sídlo v Užhorodě. (Pivovarská ulice). Počet všech žáků pokrač. živnost. škol 999. Počet tříd 36.
9. Pokračovací školy kupecké: Užhorod, Mukačevo a Berehovo.

C) Občanské školy:

A) Státní:

a) rusínské:

1. Užhorod,	počet žáků	297,	počet učitelů	8	(s maďar.	pobočkami)		
2. Mukačevo,	„	„	606	„	„	10	„	„
3. V. Berezné,	„	„	67	„	„	4		
4. V. Sevljuš,	„	„	203	„	„	9		
5. Hust,	„	„	91	„	„	6		
6. Jasiňa,	„	„	96	„	„	4		

b) slovenské:

7. Užhorod slov., počet žáků 92, počet učitelů 6;

c) maďarské:

8) Berehovo, počet žáků 297, počet učitelů 10.

B) Církevní řec.-kat. dívčí:

Užhorod: počet žáků 207, počet učitelů 5.

Celkem na státních školách občanských 1749 (720 chlapců a 1029 dívek) a 207 na církevních (dívky).

Ze žáků těch je 122 čsl., 462 rus., 10 něm., 622 maď., 740 židov. národnosti. Nábož. 470 řím. kat., 497 řec. kat. 1 ev. čsb., 12 evang. augsb., 182 ev. ref., 2 pravosl., 1 čsl. církv. 787 židé, 2 jiného a 1 bez vyznání. Na tomto příkladě možno viděti, jakou tu máme směsici národnosti i náboženství.

Ze	122	českosl.	dětí	chodí	82	do	slov. tř.,	21	do	rusín. a	9	do maď. tř.
„	462	rusín.	„	„	1	„	„ „	452	„	„	9	„ „ „
„	10	něm.	„	„	1	„	„ „	9	„	„	—	
„	622	maďar.	„	„	—			104*	„	„	518	„ „ „
„	740	židov.	„	„	8	„	„ „	311	„	„	421**	„ „ „

* jsou roztroušeny v různých osadách v malém počtu.

** většina Židů dosud se hlásí k Maďarům.

E) Obecné školství:

Obecné školství rozděleno jest na 14 okresních školních inspektorátů.

1. Ruský inspektorát v Užhorodě. Sídlo Užhorod. Počet škol 43 rus. Počet míst učitelských 57. Počet školou povinných dětí 5471.
2. Slovenský inspektorát v Užhorodě. Sídlo Užhorod. Počet škol 54. 27 slov. 27 maď. Počet učitelských míst 85. Počet školou povinných dětí 5427.
3. Školský inspektorát ve Vel. Berezném. Sídlo Velké Berezné. Počet škol 38. 37 ruských, 1 slovenská. Počet učitelských míst 54. Počet školou povinných dětí 5261.
4. Školský inspektorát v Perečíně. Sídlo Perečín. Počet škol 34. 33 rusínské a 1 slovenská. Učitelských míst 36. Počet dětí 4543.
5. Školský inspektorát mukačevského okresu v Mukačevě. Sídlo Mukačevo. Počet škol 49. 31 rusín., 7 maďar., 10 něm. a 1 hebrejská. Učitelských míst 108. Počet dětí 11.321.
6. Školský inspektorát latorického okruhu v Mukačevě. Sídl oMukačevo. Počet škol 53. 51 rusínská, 1 čsl., 1 maď. Učitelských míst 49. Počet dětí 6791.
7. Školský inspektorát v Berehově. Sídlo Berehovo. Počet škol 61. 3 ruské a 58 maďarských. Počet učitelských míst 135. Počet dětí 12.158.
8. Školský inspektorát ve Svaljavě. Sídlo Nelipino. Počet škol 59. 57 rusín., 2 něm. Učitelských míst 79. Počet dětí 8474.
9. Školský inspektorát pro okres iršavsko-dolžanský. Sídlo Iršava. Počet škol 52 rusínských. Počet učitelských míst 77. Počet dětí 11.052.
10. Školský inspektorát ve Volovém. Sídlo Volové. Počet škol 44 rusín. Učitelských míst 25. Počet dětí 8280.
11. Školský inspektorát v Sevljuši. Sídlo Sevljuš. Počet škol 82. 1 čsl., 54 rusín., 27 maďar. Učitelských míst 108. Počet dětí 14.375.
12. Školský inspektorát v Hustě. Sídlo Hust. Počet škol 48. 43 rusín., 5 maďar. Učitelských míst 77. Počet dětí 11.549.
13. Školní inspektorát v Tiačevě. Sídlo Tiačevo. Počet škol 57. 53 rusín., 2 maďar. a 2 něm. Učitelských míst 51. Počet dětí 14.389.
14. Školský inspektorát v Akna-Solotvině. Sídlo Akna-Solotvina. Počet škol 50. Ruských 40, maď. 3, rumun. 7. Učitelských míst 65. Počet dětí 12.802.

F) Mateřské školky:

Počet škol: 115. Počet učitelských míst 119.

92 rusínské,
2 slovenské,
1 německá,
1 rumunská,
19 maďarských, z nichž mnohé se změní na útulky mládeže (prijudy).

Kursy pro negramotné. Ve škol. roce 1920/22 pořádány v zimních měsících při 80 školách kursy pro negramotné při celkovém počtu účastníků 2935, v roce 1921/22 bylo 191 kursů v 173 obcích. Účastníků 6608, z nich 5520 mužů a 1088 žen.

Školský odbor vede též jazykové kursy zřízené hlavně pro státní úřednictvo. V roce 1921/22 bylo 30 oddělení o 515 posluchačích, kteří kursy řádně dokončili.

Úhrnný přehled obecných škol.

724 školy, z nichž 540 rusínských, 130 maďarských, 32 československé, 7 rumunských, 14 německých a 1 hebrejská.

Dle vydržovatele 282 státní, 21 erární, 414 církevních, 5 klášterních, 1 obecná (selská) a 1 tovární.

Celkový počet školou povinných dětí 133.893.

Přibližný průměr školní docházky na školách Podkarpatské Rusi ve školním roce 1921/22 jest 60%. Z vypsaného jest viděti, že ještě se nám nedostává mnoho učitelů. Někde je méně učitelů než škol, místa jsou neobsazena buď pro nedostatek učitelstva neb proto, že budovy školní jsou rozbité.

Zvláštní kapitolka o školách církevních.

V přítomné době působí na těchto školách 265 učitelů, čítaje v to i řeholnice v Seredném, Užhorodě, Mukačevě a Berehově počtem 15. Z uvedeného počtu 265 jest 151 učitelů řecko-katolických, 41 římsko-katolických, 64 reformovaní a 9 židů, podle národnosti 154 rusínské, 10 slovenské, 9 židovské a 101 maďarské.

Církevní školy Podkarpatské Rusi mají býti pokud se týče věcného nákladu, vydržovány příslušnými církevními obcemi; z osobního nákladu nesou tak nepatrnou část (200—500 Kč ročně), že není možno ani to bráti v úvahu. Učitel při těchto školách je všude zároveň i církevním zpěvákem, závislým na místním faráři. Církevní obce ve veliké většině obcí zříkají se církevních škol, žádají o převzetí státem a nechtějí povinnostem svým stran opatřování věcného nákladu dostáti. Vzhledem k tomu jsou církevní školy nedostatečně vypraveny nejen školními potřebami a pomůckami, ale často nemají ani nejnutnějšího otopu, ba nejsou řídké případy, že nutno školu v zimě zavříti a dožadovati se pomoci politických úřadů, aby obec přinucena byla plniti své povinnosti.

Malinký odstavec věnujeme maďarskému školství Podkarpatské Rusi. V maďarských novinách se tvrdívá, že maďarské školství je tu hrozně utlačováno. Čísla mluví takto: Maďarů je ze všeho obyvatelstva (604.221) 17.04% (102.998). Dětí mají z úhrnného počtu (133.893) pouze 15.74% (31.085), což vysvětluje se větším počtem dětí v rusínských rodinách. Z obecného školství mají

však Maďaři 25.82% úhrnného počtu tříd, na občanských školách mají 33.33% počtu tříd, na středních školách 44.68% úhrného počtu tříd, na obchodních školách 33.33% úhrnného počtu tříd.

Z uvedených fakt viděti, že mají větší počet tříd, než jim přísluší a že nářky jejich jsou plané.

Budovy školní, u všech škol státních i církevních jsou ve velmi chatrném stavu, v mnohých se dosud na Podkarpatské Rusi nemůže vyčovati, jiné ohrožují život dětí i učitelů.

Na opravy budov vydalo se již asi 3,500.000 Kč. Nová budova se dosud nevystavěla žádná.

Dalšímu vzdělávání učitelstva věnovány hlavně prázdninové kursy, jichž v roce 1922 bylo celkem 12, na nichž téměř 500 učitelů bralo účast.

5 učitelů škol elementárních (z nichž 3 inspektoři) a 2 ředitelé středních škol posláni na studijní cesty do Čech.

Studijní cesty vykonali též učitelé obchodních škol a učebných dílen.

Školský odbor vydává časopis »Učitel« a i »Úradovyj vistnyk« vedle úředních zpráv přináší i informační stati, směřující k dalšímu vzdělávání učitelstva.

Organisace učitelská, ač ji všemožně podporujeme, nedostala se ještě z plenek prvních spolkových potíží a nemůže se dosud věnovati jak by bylo třeba, práci vzdělávací. Mnoho času a peněz věnuje se schůzím, na nichž se sice mnoho mluví, ale jichž výsledky jsou slabé. Předmětem debat a sporů jsou hlavně otázky jazykové. Všechno učitelstvo Podkarpatské Rusi jest sdruženo ve spolku »Učitelské tovaryšstvo«, které jest členem Čsl. obce učitelské. Vydává časopis »Narodna škola«.

III.

Lidové umění v Podkarpatské Rusi, jeho podpora školským referátem a praktické zužitkování ve školní práci.

Školský odbor prostřednictvím okresních inspektorů a učitelek sbírá zprávy, kde a pokud je zachován kroj národní, kterak je ozdoben, jak lid zdobí své příbytky, nářadí, kraslice a j., sbírá též staré výšivky, vzorky jich, součástky krojů i kroje, tkaniny, výrobky hrnčířské a košíkářské i j., a upravuje z nich stálou sbírku učebných pomůcek.

K témuž cíli vypravil na studijní cestu prázdninovou jednu z učitelek ručních prací ženských, aby mohla se naučiti na místě též vzácnějším starým technikám lidovým, kterým dlužno bude naučiti i ostatní učitelky domácích nauk.

Kursy doplňovací pro tyto učitelky uspořádány byly čtyři o prázdninách 1922 ve Vel. Berezném. V nich zvláštní zřetel je věnován umění a uměleckému průmyslu lidu v Podkarpatské Rusi.

Pomocí učitelek ručních prací z Čech sem povolaných, jímž dostalo se prostřednictvím školského referátu poučení po stránce národopisu Podkarpatské Rusi, jakož i pomocí absolventek ½ ročního kursu, který pro zdejší dívky byl pořádán v r. 1920 týmž referátem, uveden byl lidový ornament Podkarpatské Rusi

do škol, kde se mu věnuje pozornost zvláště v ručních pracích ženských a v kreslení.

Aby ukázal, jak pěkný je lidový ornament zdejší a jak vhodný k prostým předmětům praktického života i k ozdobě nádherných výrobků moderního průmyslu, přičinil se o to, aby uspořádána byla výstavka prací učebných dílen státních v Užhorodě (košíkářská, krejčovská, řezbářská i truhlářská), připojena k výstavce lidového bezplatného kursu šití, zřízeného školským referátem v Užhorodě a zúčastnil se pracemi týchž dílen i pracemi žactva občanských škol ruských i slovenských — výstavy Podkarpatské Rusi při zájezdu Sokolstva do Užhorodu, dále v r. 1921 na výstavě při veletrzích orientálních v Bratislavě a i při výstavě lidového umění a průmyslu Podkarpatské Rusi v Košicích.

V září roku 1922 obeslal i výstavku při veletrhu v Praze.

Školský odbor pořádá kursy lidového zpěvu a vypsal ceny na sbírání lidových pořekadel, přísloví, pohádek, dětských hraček, her a zábav lidu, a vše to zužitkovati chce v práci školní.

Doufá, že tímto způsobem stane se veškeré vzdělávání dětí živým a krásným projevem kultury národní a že otevřenými okny světnice vnikne karpatoruský duch i krev lidu do mrtvých dosud školních síní.

Jen aby naše učitelstvo snahy ty pochopilo a podporovalo.

IV.

Lidovýchova na Podkarpatské Rusi.

Když v roce 1919 v září počali jsme s osvětovou prací na Podkarpatské Rusi, přirozeně hledali jsme tu i výsledky dosavadní práce maďarské ve směru lidovýchovném. Můžeme říci, že k svému velikému podivu nenalezli jsme v tom směru pranic, ale opravdu pranic. Charakteristické jest, že tato naprostá zanedbanost po stránce lidovýchovné jevila se nejen v obcích rusínských, kdež byla nám jasna, ale že bylo totéž pozorovati i v obcích čistě maďarských. Jak pravím, nikde nic, nikde nejmenší stopy po nějaké lidovýchovné činnosti. Čítárna lidová nebyla na Podkarpatské Rusi ani jedna, Maďaři znali jen čítárny v kasinech, které zabývaly se politikou. Knihovny maďarské našli jsme opět jen v městech a to u několika spolků křesťanských socialistů, kteří jimi lákali své přívržence. Divadlo pěstovala v městech maďarská židovská společnost, která postupně 4 zdejší města objížděla. Jediné snad plus mohu z té doby zaznamenati a to spadá na vrub zaníceného jednotlivce, měšťana mukačevského Lehockého, který sbíraje po celý svůj život historické památky, založil na konci svého života spolek »Museum Lehockého« jemuž své sbírky věnoval. To byl stav lidovýchovy na Podkarpatské Rusi, když jsme v ní práci počali. Také nikde jsem nenašel známek o tom, že by zdejší střední školy působily lidovýchovně, nenašli jsme zde působících zpěváckých spolků; nejvíce pozornosti tu bylo věnováno kopané, které jak mládež tak i staří se věnovali s nadšením u nás nezvyklým. Stálé budovy divadelní byly jen dvě a to městské v Užhorodě a v Mukačevě, obě naprosto nevhodně stavěné a nedostatečně vypravené.

Za těchto okolností nelze se diviti, že se počátky naší vzdělávací práce zde potkávaly s naprostým nezdarem a nepochopením u místního obyvatelstva ru-

sínského a s úsměšky u Maďarů, kteří sami neznali, co vlastně osvětová práce jest, které jsou její cíle a jaké mohou býti její výsledky.

Rusíni nejsouce ani ve školách ani mimo školu vzděláváni, zůstali 60% negramotnými a ta inteligence, která se ve školách vzdělala, byla pro národ ztracena, neboť nabyvši v maďarských školách knižního vzdělání, pozbyla citu pro svůj národ. Vzdělání její bylo jednostranné, charakter její byl porušen a až na nepatrné výjimky byla pro národ ztracena. Prostý národ utkvíval v naprosté nevědomosti a pověrčivosti. Poněvadž všichni páni byli jeho nepřátelé, kteří ho vyssávali i hmotně a při tom jím pohrdali, neměl k nim důvěry a také ku vzdělání. Dětí svých do školy neposílal, poněvadž ani to neuznával za potřebné, by znali čísti a psáti; říkal: »děd neznal čísti a psáti a také byl živ«, nebo: »Notariušem nebude, fiškališem nebude, nač mu třeba znáti čísti a psáti«. Což divu, že za těchto poměrů díval se na první naše pokusy lidovýchovné nedůvěřivě, neznaje, co zas ti páni na něho vymyslili.

Vedle tohoto všeobecného názoru na vzdělání překážela osvětové práci celková zaostalost zdejších dědin a zdejšího lidu. Bylo a je smutné jeho položení, zvlášť na Vrchovině, kde těžko volati k vzdělávání, není-li co jísti. Tomu, že zvýšené vzdělání přinese i hmotný blahobyt dlouho nebude chtít zdejší Rusín uvěřiti, ač má okolo živé příklady na svých spoluobyvatelích, Židech, na nichž z velké části je právě pro duševní zaostalost i hmotně odvislý.

Nemálo zdejší práci vzdělávací brání vzdálenost a rozloha zdejších obcí, jež jsouce rozloženy v horách na mnoha kilometrech, brání soustředěnější a intensivnější vzdělávací činnosti.

Jinými závadami lidovýchovné činnosti byly četné zdejší spory. V prvé řadě jest to spor jazykový, který způsobil, že lidé odkládají časopis i knihu, jež nejsou psány jejich pravopisem a který jest příčinou, že v mnoha obcích založeny byly dvě čítárny (ruská a »Prosvity«), z nichž potom žádná neprospívá a který jistě zavinil, že nebylo napsáno a vydáno tolik knih, kolik by bylo, kdyby tu byla jazyková jednota a určitost. Nepříznivě na práci lidovýchovnou působil zde též spor církevní mezi pravoslavnými i řecko-katolíky, neboť jedni nechtěli se zúčastniti práce s druhými a často vzájemně činnost vzdělávací mařili. I spory politické nebyly práci vzdělávací k prospěchu. Stran politických je tu poměrně veliké množství a jedna potírá práci druhé a vzniká jen vzájemná nedůvěra, která je živena orgány stran. Zvlášť některé směry použily počínající práce osvětové k tomu, aby podezřívaly, že Češi přinášejíce vzdělání, chtějí lidu vzíti víru. Než toto podezření bylo po několika našich pokusech osvětových nadobro rozptýleno, neboť lid poznal, že si vážíme pravého, skutky projevovaného náboženství.

Dnes můžeme říci, že původní nedůvěra v lidu zmizela a že lid přichází osvětové práci ochotně vstříc. Tím vykonáno bylo vlastně to nejdůležitější pro další práci a základ je tím nejlépe položen.

Ještě o jedné velké překážce naší práce musím se zmíniti. Jest to naprostý nedostatek pomůcek, se kterým nám bylo na počátku zápasiti. Nemůžeme říci, že pomůcek bylo málo, ale třeba uvážiti, že tu nebylo vůbec nic. Také nebylo pomocníků z místního obyvatelstva, které práci vzdělávací naprosto nezvyklé nemohlo se do práce pustiti. Velkou úlohou bylo třeba opatřiti pomůcky a tu můžeme říci, že dnes máme aspoň to nejpotřebnější, takže mohli jsme již přibrati zdejší inteligenci k této práci, hlavně učitelstvo, o němž musím s pochvalou říci, že se ve většině ochotně a se zdarem do vzdělávací práce pouští.

Ještě se musím zmíniti o metodě naší práce. Přirozeně tato tu musela býti docela docela jiná než v Čechách. Počínali jsem s časopisem pro děti (Vinoček) a dlouho jsme se dále nepouštěli, pokud jsme neviděli, že je půda připravena. Potom následoval obraz (skioptikon), přenosný biograf, byl dalším stupněm naší práce. Potom byly kursy pro negramotné a potom přišly čítárny. Dnes připravujeme již knihovny a pouštíme se i do přednášek bez obrazů. Trpělivě čekáme na lid, až vyjde z kostela a rádi necháme ho po přednášce vymluviti se v různých pro nás zdánlivě malicherných, avšak pro lid vážných věcech. Bývají to obyčejně dotazy po životní otázce zdejší, totiž po reformě půdy, ale také často zajímavé dotazy po různých poměrech republiky. Objeví se tu i tam i dotaz povahy politické a poměrně dosti časté jsou dotazy náboženské, které svědčí, že i zdejší člověk rád mudruje a hloubá. Je-li řečník trpělivý a dovede-li se k lidu snížiti, je mu za to lid povděčen a spokojen odchází z přednášky. Důležité bylo, že jsme v otázce divadla mohli navázati na zdejší národní tradici, což je vůbec vážný příkaz pro metodu počáteční vzdělávací práce. Zde totiž bylo v oblibě malé přenosné divadélko, na němž hrávaly se hry náboženského obsahu, zvlášť narození Kristova se týkající. Jest to obdoba našemu Betlemu s nímž u nás dratiři chodili zpívajíce své vánoční koledy. Tyto zbytky vánočních her jsme znovu sebrali a znovu v život uvedli, ale nejen to, použili jsme přenosného tohoto divadélka a vzbudili zájem o divadelnictví vůbec. Provedli jsme tedy na přenosném divadélku i jiné hry a od něho přešli jsme k dětským hrám lidovým, až konečně se nám podařilo vylákati i dospělé na jeviště. Také loutkové divadlo tu vykonalo a vykonává dosud svůj úkol. Rovněž při snaze po opětném pěstování písně vycházíme od písní a tanců národních a doufáme ve zdar. Toť obrys naší metody. Přirozeně a nenuceně. Všechno ať vyrůstá z půdy lidu.

Rusíni za pomoci dosti zde četně usedlých uprchlíků z Haliče založili tu spolek »Prosvitu«, který účinně vedle jiných otázek (museum, vydavatelstvo knih) pracuje úsilně též v lidové osvětě, zvláště v divadle.

Počet kursů pro negramotné a počet jich účastníků uveden v oddíle II. organisace školství.

Čítáren je na Podkarpatské Rusi 70, z nich »Prosvitou« založeno 43. Při čítárnách jsou i malé knihovny.

V roce 1922 působilo 24 přednášečů, kteří vykonali 250 přednášek, které navštívilo 19.170 lidí.

Na Podkarpatské Rusi je v činnosti 20 skioptikonů a jeden přenosný biograf. Se světelnými obrazy bylo 110 přednášek, jichž se zúčastnilo 14.590 lidí.

Divadlo »Prosvita« má stálé divadlo v Užhorodě. Mimo to hráno bylo v 80 jiných místech na Podkarpatské Rusi. Loutková divadla jsou tři.

Práci osvětovou v okrese řídí osvětový sbor, který je ustaven pro každý politický okres.

Časopis »Zorja«, který vydává školský odbor, přináší nejen ukázky literatury, ale i populárně psané články naučné a snaží se býti prostředníkem mezi čítárnami a mezi okresními osvětovými sbory. Má býti jich centrálním úřadem.

Podporujeme, by po našich obcích vznikly lidové zpěvácké kroužky, které by bývalou zálibu zdejšího lidu dále pěstily. Podobné kroužky jsou v mnohých obcích a vyniká v tom směru zvláště chor bočkovský.

*

Je krásná Podkarpatská Rus; od sněžných vrcholů Karpat k vlnám Tisy, od výstavného biskupského paláce užhorodského až k chudým chýším huculským nad Jasinou, co tu krásných obrazů krajinných, co tu nádherných panoramat.

A dobrý je národ, který tu žije, dobrý, ale ubohý.

Nuž pracujme všichni, kdož máme k tomu příležitost, ze všech sil, by krásný zdejší kraj nebyl jen rámcem bídy a ubohého života nešťastného lidu, jak bylo za Maďarska, ale aby z krásného obrazu krajinného Podkarpatské Rusi zíraly na nás veselé oči zdejších dětí a bilo nám přátelsky a spokojeně vstříc srdce dobrých, šťastných zdejších lidí.

DĚTI RUSÍNSKÉ.

ANNA PINKAVOVÁ-MAKARIUSOVÁ:

DÍTĚ V PODKARPATSKÉ RUSI.

Psáti o dítěti z Podkarpatské Rusi!

Maně vynoří se mi v mysli obrázek »dětváka« v umolousané hrubé »soročce« (košili), bosého, ubohého se špinavou, šedivou, nevzhlednou plackou ovesnou v usmolených ručkách! Široce rozevřenýma očima patří na cizince, který snaží se propitvati jeho dušičku. Málo kdy dá se vylákati ze své reservy. Mluvíte-li naň, otočí se, a aby zbavil se dotěrného zvědavce, zmizí v tmavém otvoru nevlídné chýše. To jest pravé dítě hor, vychované v staré domácí tradici někde cennější, někde méně cenné než domácí zvířátko, žijící s ním pod jednou střechou. »Dětvák« sám sobě ponechaný tráví život tak, jak nejlíp umí. Hry jeho jsou tak primitivní, tak jednoduché jako strava, jeho postel, jeho celý život. »Dětvák« nezná písní, povídánek, mazlení — život jeho jest tvrdý jak ty buky kolem chýše Rodiče nemají na jeho výchovu času, nezpívají, nerozpráví s ním. Žije sám v sobě, v úzkém kruhu rodiny, celým světem mu je začazená jizba a úzký pruh oblohy, pronikající klínem vysokých hor. Usíná kolébán vichrem a v zimě omámen dusivým čoudem ohniště a zpěvánkou-kolíbánkou jsou mu nářky chudoby, která cení lačné své zuby ze všech koutů chudičké chaty. Nemá téměř žádných potřeb, v zimě v létě stačí mu ovesná placka, v zimě v létě jedna jediná »soročka« z domácího hrubého plátna. Zima oddělí ho teprve od celého světa. Sněhu napadne nad chatu vysoko — a od chalupy k chalupě nutno se prokopávati. Jak smutné to dětství! Není v něm barev, není v něm zvuků, světla, hluku a vzruchu, zpěvu a povídánek, není v něm kromě šedivých stínů hladu a mrákotného podvědomí — ničeho. To je život dětí na Užocku.

O něco lepší a pestřejší jest život »dytyny« v kraji. Zde má již okolí i škola poměrný vliv na jeho mysl, duši i tělesný rozvoj. Hry jeho jsou rozmanitější, zná písně. Nyní působením školy zpívá již i písně rusínské. Ve hrách jejich, jako ve hrách našich dětí, objevují se společníci dítěte: krávy, voli, kuročky, holubky, svini i vovk (vlk) z Vrchoviny. Na ukázku podávám některé:

Chodiť naša kvočka (slípka)
dovkola koločka
a za něju dyty (děti)
hej vy krasny cvity (květy)
kvo — kvo — kvok!

Lubiv bych oraty
šist volov honyty,
keď by dachto prišou
za plužok deržaty.

Oj dzvony dzvoňat
chorty vovka hoňat,
bolotami dolinami
de luďi nechoďať.

Mnohé mají i humor, jako na př.:

Požeň kačky do mlačky
naj zberajut chrobačky
kač, kač, kač, maty ťa volať.

Zakla kačky pohnala
paru čo bot porvala
kač, kač, kač, maty ťa volať.

Bohužel tento poklad prostonárodní poesie jest velmi skrovný jako i poklad písní národních. Doplňuje se zpravidla maloruskými krásnými dumkami, které pronikají stykem s Ukrajinci a Velkorusy, dále písněmi českými, které tu zanechalo české vojsko. Umělé písně i písně školní čerpány jsou rovněž po většině z cizích pramenů.

Nejvíce po této stránce jest patrný staletý útisk zdejšího lidu. Oněměl národ, zmlkly písně, ztrnuly pohyby, neboť to vše je život — a Rusín žít nesměl, směl jen živořit. Národ zapomněl své písně, ponechány mu jen zpěvy církevní, protože církev a stát jedno bylo. Ostatní nahraženo bylo písněmi maďarskými, dětem již od opatrovny přímo vtloukanými. A tak v tomto kraji, tak bohatém na krásy přírodní, tak svěžím, kde staleté stromy zpívají věčné své chorály — umlkl zpěv. Všecku nepošlapanou jarost a touhu po barvách, jasu a teple přenesl národ do svých výrobků. Jedině v starých mistrných vzorech lidového umění můžeme hledati bývalý temperament tohoto lidu, ve výšivkách a keramice vyzpívaly a vyjádřily se přirozené umělecké vlohy tohoto lidu. V těchto mlčelivých projevech lidu bráněno nebylo, neboť výrobky ty byly Maďary kupovány a s nimi dále obchodováno.

Ušlapaný Rusín ztratil i všecek půvab pohybů. Tance lidu jsou velmi primitivní; pouhé vrtění dvou osob buď různého neb stejného pohlaví na jednom místě, v kotoučích prachu při vřeštivé hudbě.

Tančí-li se někde něco jiného, pak jsou to maloruské tance jako »kozáček« a »kolomyjka«, v kterých je života a pohybů až radost pohledět.

Život dítěte městského neliší se valně od života městského dítěte u nás. Má tytéž pouliční hry, jako naše.

V zimě koulování, bruslení, sáňkování s ohrožováním chodců spojené, zrovna jako u nás. Ale při tom jedno musím konstatovati. Uliční dítě zdejší není tak výbojné, jako bývají naše předměstské děti, uklidí se beze slova, jsou-li napomenuty. Neslyšela jsem ještě, že by hoch, třeba se choval uličnicky, dospělé osobě, která jej napomenula, odmlouval, neb hrubě se choval. Jinak i zde musí automobilisté obávati se mládeže. Z jara koulí kuličky, hraje »v drápky«, kreslí na všech chodnících »školu« (iškola), v níž po jedné nožce poskakuje, až docílí nejvyšší třídy. Na ulici, dvorečku, všude, kde najde místečka, »kope«. Leze na ploty, na stromy, chytá se vozů a pod. Jest tedy zrovna taková jako naše děti, nedospívá však té rafinovanosti jako naši předměstští gamini, neboť i v těchto divočejších projevech bujného mládí jeví se jakási zakřiknutost.

Mezi dětmi rusínskými a slovenskými zvláštní kategorii tvoří děti židovské, jichž je tu největší procento. Pejzaté hlavičky hochů vyhlížejí jako směšné miniatury dospělých jejich otců a chundelaté hlavy děvčátek upomínají na paruky orthodoxních maminek.

Schopnosti těchto dětí jsou veliké. Každé z nich mluví jedním neb dvěma jazyky slovanskými, německy zná každé, i maďarsky i hebrejsky. Tvoří největší procento dětí do opatroven a škol docházejících.

Duševní schopnosti dítěte možno sledovati teprve nyní, kdy vstoupila v život činná škola a děti naučily se rusínsky. S velikou radostí chápou se příležitosti, aby dokázaly svou manuelní zručnost při výrobě hraček a pomůcek. Velice rády a s nadšením hrají divadla, přednášejí, zpívají. Jsou nedůvěřivé, ale když poznají, přilnou.

Nejzajímavější jest volné dítě přírody — polonahé cigáně. Téměř každá větší obec má »před branami« cigánskou vesnici, několik to slepených chatrčí plných polonahých snědých dětí. Objevíte se a proti vám vyběhne čtyř- či pětiletý nahý cigán, ač jest leden a mráz štípe, ale cigán nedbá. Přikládá drobné housličky pod bradu a z rozdrnčených strun line se světoznámý »bílý kvíteček«. Celý roj cigáněat vás obklopí, utvoří kolem vás nerozborný kruh mihajících se špinavých těl, vztahujících černých ruček a blýskavých očí. Máte co dělat, abyste se udrželi na nohou, neboť kruh se menší a úží a vám z pekelného vřesku, který kolem vás cháska tato tropí, zamotá se hlava. Jest potřebí skutečně velké energie, rázným způsobem zbaviti se tohoto bezděčného zajetí.

Díváte-li se na cigánskou ves nepozorováni, z dálky, uvidíte, jak bezstarostně a volně bavit dovede se dítě cigánské. Od nejmladšího, které sotva běhat umí, do nejstaršího, točí se v slunci, broukajíce a hulákajíce do taktu jako roj veselých mušek. Barevné jejich cáry mění se v zářivém světle slunečním v průsvitná křídla, plná barevných odstínů, z pod nichž blýskají se v slunci snědá nahá jejich těla, líbaná paprsky slunečními.

Tak žijí animálním životem, ve špíně, hladu, mrazu, podnikajíce denní výpravy do ulic města, aby něco vyžebraly, nebo na věčnou oplátku si vypůjčily. Mrštně proplétají se mezi směsí venkovanů a venkovanek v kožiších, mezi

prasátky a povozy. Seberou kde jaký odpadek a se závidění hodnou chutí se do něho pustí, ovšem že dříve se oň důkladně poperou. Největší rozruch způsobí nalezení oharku cigarety. Jsou s to pronásledovati vás celým městem, vidí-li, že dokuřujete cigaretu, loudí, abyste mu ji hned dali. Bohužel, že tento nešvar není zakořeněn jen v dětech cigánských. I děti venkovské, ba i městské kouří. Často vznikl požár jen proto, že děti zapalovaly cigarety. Nyní působením školy potlačuje se zděděná tato nemravnost.

To vše o dětech pozorovaných v přírodě, na ulici a doma. Školy vážiti dovedou si jen skuteční Rusíni, církevní rusínskou školou odchovaní. Ovšem tu by chtěli míti docela jen dle svých předpisů, což nejde. V takových čistě rusínských krajích na Verchovině dá se studovati duše dítěte, ale úplně nemožno je to v městech a krajích, kde děti nejprve musí učiti se jazyku a třebaže ve škole mluví a učí se rusínsky, to, co v duši jeho se děje, vyjadřuje doposud jazykem maďarským, a tu těžko do tajemné dílny lidské duše se vniká, když to nejvlastnější pro neznalost jazyka nám uniká. Bohužel, že dobrodiní škol i opatroven nejvíce využijí Židé a Maďaři. Rusíni stále ještě zůstávají netečnými ke škole, a jen přísné tresty přinutí je, aby dítě do školy posílali. Dítě od 5 let jest Rusínovi cennou pracovní jednotkou, a bolestně nese a raději pokutu zaplatí, než by této pracovní síly se vzdal. On »dětváka« potřebuje k polní i domácí práci a škola je jen pro »pány«. Bude ještě dlouho trvati, než podaří se tvrdohlavého Rusňáka přesvědčit o jiném, a než škola bude jeho štěstím a dobrodiním získané v ní vědomosti.

Dr. JOSEF DOŠKÁŘ:

VEŘEJNÉ ZDRAVOTNICTVÍ V PODKARPATSKÉ RUSI.

Stav veřejného zdravotnictví odráží se vždy a všude ve zdravotním stavu lidu.

Popatřme, jaký jest zdravotní stav rusínského obyvatele. Jsou to lidé nápadně bledí, chudokrevní, špatně živení a předčasně sestárlí. Pátráme-li hlouběji, vidíme, že degeneraci tělesnou překonává ještě více degenerace duševní. Negramotností, jež dosahuje 80 a v odlehlých horských obcích až 90%, jsou nejzřejměji vyjádřeny tyto neblahé poměry.

Jest nesporno, že mnoho na stavu tom zaviněno jest nedostatkem škol, mnoho také duševní méněcenností rusínského lidu, podmíněnou nezdravými poměry sociálními, předčasnými sňatky v příbuzenstvu, alkoholismem, příjicí, tuberkulosou, jež jsou tu nad míru rozšířeny a zdraví lidu podlamují. Nemálo jej hubily též nakažlivé nemoci, z nichž tyf skvrnitý, právem zvaný též tyf z hladu, stal se tu endemickým.

Tímto stavem vyjádřena jest zřetelně macešská péče bývalé vlády maďarské o Rusínsko a jeho zdravotnictví.

Jest příznačno, že vláda, jež řešila sociální otázky na nejhumannějších zásadách a vydávala zákony dokonale prohloubené, neměla tolik morální síly, aby uskutečnila projektovaná humanitní zařízení a nepečovala o to, aby vydané zákony byly prováděny.

Lékaři ve veřejné službě zdravotní ustanovení nenalézajíce ve služebních platech existenčního minima, věnovali se skoro výhradně soukromé praxi. Okresní lékař zařazen byl do X. hodn. třídy a jen několik málo starších dostávalo platy dle IX. hodn. tř. Veřejná služba zdravotní byla úřednímu lékaři zaměstnáním vedlejším a nevěnovala se ani službě epidemijní ta péče, jak toho závažnost věci vyžadovala.

Okresní lékař konstatoval prostě charakter nemoci, a zjistiv, že se jedná o nemoc přenosnou, označil dům nálepkem s názvem nakažlivé nemoci a zákazem volného přístupu cizím osobám. Byla-li v místě škola, uzavřela se. O isolaci nemocných nebylo pečováno; obydlí Rusína ji neumožňuje a zvláštních zařízení isolačních tu nebylo. Obydlí buduje si Rusín nanejvýš primitivně s jednou místností, jež mu slouží za kuchyň, místnost denní i ložnici a v době zimní přechovává tu i drobný dobytek, nemaje pro něj dostatečně proti krutým mrazům zabezpečené stáje.

Přeplněné a nečisté obydlí Rusína tvoří, byvši infikováno, pravé pařeniště pro vývoj nakažlivých nemocí a nákaza přechází následkem těsného styku rychle s jednoho člena rodiny na druhého a návštěvami nemocných, jež se dle starých zvyků hojně konají, přenáší se snadno do rodin jiných. Poučení o původu nakažlivých chorob se postiženým rodinám vyšetřujícím lékařem nikdy nedostalo, ba nebyl rodině dán ani návod, jak má nemocného ošetřovati.

Nemá proto Rusín ani základních vědomostí o podstatě nakažlivých nemocí a pokládaje je dle hlasu duchovního správce za trest boží, hledá pomoci spíše v modlitbě než u lékaře.

Isolační zařízení, jež dle zákona byly obce povinny míti pohotově, byly, kde obec uposlechla litery zákona a je opatřila, takového druhu, že nebylo možno nemocného ani s pomocí četnictva do nich dopraviti. Trefně se o nich svého času vyjádřil bývalý předseda ministerstva Tisza, řka, že nejsou k isolování nemocných, nýbrž spíše proto, aby vzbuzovaly postrach, že v nich bude zavřen, kdo se nakazí.

Ani při veřejných nemocnicích, vyjímaje užhorodskou, nebylo tak zařízených isolačních oddělení, aby v nich mohli býti nemocní ošetřováni bez nebezpečí, že získají tam jinou nákazu. Nad to se nemocným tu umístěným nevěnovala patřičná péče ani se strany lékaře, ani ošetřujícího personálu a zmíral tu těžce nemocný zpravidla bez pomoci. Zatajoval proto Rusín nakažlivou nemoc a skrýval nemocného před pochopy maďarskými, jen aby nebyl dopraven do nemocnice.

Šířily se proto nakažlivé nemoci v Podkarpatské Rusi velmi rychle a nalezli jsme při převzetí zemi tu prostoupenou skvrnitým tyfem, neštovicemi, tyfem střevním a jinými nebezpečnými nákazami. Zvláště byly to politické okresy Volovoje, Verecky, Hust, Tiačevo, Teresva a celá Marmaroš, jež velmi trpěly neštovicemi a skvrnitým tyfem. Tak v samotném městě Rahově zemřelo v roce 1920 51 osob skvrnitým tyfem, ačkoliv úmrtnost touto nemocí jest v Podkarpatské Rusi vlivem získané imunity poměrně velmi malá.

Nevěnovala-li se valná pozornost těmto nejnaléhavějším věcem, nevěnovala se ovšem ani ostatním potřebám hygienickým. Opatřování vody pitné, odstraňování odpadových hmot děje se, ani města nevyjímaje, způsobem nejprimitivnějším. Vodovod s dobrou vodou pitnou má v celé Podkarpatské Rusi pouze obec Velké Berezné. V Užhorodě započato těsně před válkou se zřizováním vývrtných studní pro budoucí vodovod, studny ty založeny však v místech nezajišťujících bezvadnou vodu spodní a musí se pátrati po lepších zdrojích vody.

Voda pitná opatřuje se v Užhorodě, jakož i v ostatních městech z obyčejných kopaných studní zařízených na okov, anebo vrtanými studnami nortouskými. Při zřizování jich nebývá zhusta brán zřetel na okolí a nacházíme často studnu poblíž záchodu, hnojiště, odpadové stoky. Že takové studny bývají často zdrojem nákazy tyfové, jest na bíledni.

V horách, jež zaujímají čtyři pětiny země, pije se vesměs voda z řek a potoků a jen výjimečně najdeme tu studnu kopanou nebo nortouskou. Ani při škole tu často není vlastní studny. Přes to nepozorujeme v horských obcích častější vyskytování se tyfu střevního snad proto, že jest obyvatelstvo od dětství proti nemoci imunisováno požíváním infikované vody v době, kdy se tyfová nákaza u něho ještě neujímá. Za to však jsou téměř všeobecným zjevem červy, zvláště škrkavky u horského lidu, jichž vajíčka se získávají požíváním povrchové vody.

Jako opatřování vody pitné jest stejně primitivní odstraňování odpadových hmot. Z domů při veřejných vodách svádějí se přímo do řeky nebo potoka, v místech odlehlejších jímají se do záchodových jam veskrze propustných. V horách nenajdeme však ani záchodů a rovněž tak ani upraveného hnojiště.

Patřičná čistota veřejných míst, ulic, se neudržuje v hlavním městě, tím méně ve městech ostatních a ještě méně na venkově.

Výroba a obchod potravinami ponechávány zcela bez kontroly a i mnohá veřejná lékárna nacházela se ve stavu, v jakém u nás ani lepší obchod smíšeným zbožím nenajdeme. Velmi málo lékáren má vhodnou pharmaceutickou laboratoř a ostatní předepsané místnosti, v některých lékárnách nebylo ani destilačního přístroje a používáno k výrobě léčiv vody studniční. Výroba léčiv svěřována na mnoze silám nekvalifikovaným a v lékárenství nevyučeným.

Povolení ku provozování různých živností udělováno, třeba že podnikatel zaměstnával i více dělníků, pod vlivem soukromých vztahů a jest málo živnostenských podniků v Podkarpatské Rusi, jež by vyhovovaly zákonitým předpisům. Pouze veliké závody průmyslové byly příslušným ministerstvem přidrženy upraviti, čeho jest třeba k ochraně zdraví a bezpečnosti dělníků.

Ve stavu nanejvýš desolátním nalézaly se i veřejné ústavy humanitní. Jsou tu 4 veřejné nemocnice — v Užhorodě, Mukačevě, Berehovu a Vel. Sevljuši — státní babská škola v Užhorodě, dva dětské útulky — v Mukačevě a Vel. Sevljuši, ústav hluchoněmých v Užhorodě. Chorobinců, chudobinců a útulků pro mrzáčky v Podkarpatské Rusi vůbec není.

Dětské útulky a ústav hluchoněmých spadají do kompetence ministerstva sociální péče a nebude na tomto místě o nich jednáno.

Z veřejných nemocnic jest stavebně dokonale vybudována pouze veřejná městská nemocnice v Užhorodě s 550 lůžky. Po stránce hospodářské i lékařské byla však stejně špatně vedena, jako ostatní nemocnice. Komise vyslaná v roce 1920 ku provedení revise v nemocnici, se vyslovila, že hospodaření v nemocnici nesnese kritiky. Inventářů nebylo, o spotřebě potravin, dříví, uhlí a různých potřeb nemocničních se záznamy nevedly, nákupy, ač ve velkém, konaly se za ceny vyšší, než kupuje soukromník v drobném, služebního personálu vydržován nadpočetný stav, služba lékařská zanedbávána, ambulantní léčbu vykonávaly po většině řádové sestry, pravidelné prohlídky na odděleních zredukovali si lékaři na 1, nejvýše 2 hodiny denně.

V úplném hospodářském a lékařském úpadku nalezena veřejná městská nemocnice v Mukačevě. Ač nemocnice tato byla zřízena pro 120 nemocných, bylo v ní ošetřováno sotva 50 nemocných. Nemocní vyhýbali se této nemocnici, v níž léčba přenechána skoro výhradně řádovým sestrám. Rozsah lékařské činnosti naznačuje zřetelně ta okolnost, že operační pokoj sloužil řádovým sestrám za květinovou místnost, léčba ambulantní chudých nebyla prováděna vůbec, v infekčním oddělení, jež upraveno bylo z bývalé deputátní chalupy panství schönbornského, nalezeni pomíšeně uložení nemocní spálou, záškrtem, tyfem střevním a jinými nákazami — patrně tam lékař nikdy nepřišel — ošetřovatelská činnost řádových sester zračí se pak nejpádněji v tom, že se malým dětem nedávalo večer na suché pokrmy ničeho píti a děti mořeny žízní, aby ošetřovatelky nebyly jimi v noci ze spánku rušeny.

Veřejná župní nemocnice v Berehovu byla spíše soukromou ordinací bývalého ředitele nemocnice, než veřejným ústavem léčebným. I za přijmutí nemocného do léčby nemocniční vybírány poplatky a nemocný nemajetný ponechán tu

zcela sám sobě. Byly zjištěny případy, že chudý nemocný nebyl tu po 5 měsíců lékařem vůbec prohlédnut a z venerického oddělení byla propuštěna žena po 3měsíční detenci, aniž byla u ní léčba její přenosné nemoci vůbec zavedena.

Po stránce stavební jest nemocnice tak defektní, že bude nutno celou znovu ji vybudovati. Ač postavena byla před 30 léty, jest v ní upotřebitelných jen několik málo budov. Celá nemocnice dělá dojem provisoria, jednotlivé budovy jsou nad míru stěsnány, ač k účelu tomu věnovaný pozemek dovoloval největší rozpětí nemocnice. Nemocnice není ani zkanalisována, ba nemá ani řádných záchodů a pitná voda opatřovala se z obyčejných kopaných studní, nedokonale proti nečistým přítokům s povrchu zabezpečených.

Též budovy nemocnice ve Vel. Sevljuši nejsou dobře upotřebitelné, ano pavilon pro vnitřní choroby, postavený v r. 1917, dle zevního vzhledu jako zděný, musí býti letos sbořen, ježto postaven byl z prken, olíčených na oklamání fasadou vkusnější než u druhých, skutečně zděných pavilonů. Prkenné stěny prostoupeny jsou houbou již tak, že celá budova hrozí sesutím. Oddělení venerické upraveno tu bylo ze stájí a kuchyně z obyčejného selského stavení z nepálených cihel. Kanalisace není a pitná voda brána ze studny tak nehygienicky upravené, že byla po léta příčinou domácích infekcí tyfem střevním v nemocnici.

Nelékařské konání bývalého ředitele Dra. Nagyho illustruje případ, že i mezi operací tloukl nedokonale narkotisovanou ženu přes obličej, když bolestí křičela, a nemocné se zhnisalými bubony honil do práce ve své zahradě. Jak hospodařil se státními penězi, vysvítá jasně z toho, že kupoval různé drahé potřeby, jichž nemocnice naprosto nepotřebovala, ačkoliv se v nemocnici nedostávalo nejpotřebnějšího prádla, pokrývek, ba ani jídelních příborů tu nebylo a v kuchyni používáno z nedostatku míchaček kusu dřeva. Byl si vědom, že bude s ním jednou definitivně súčtováno a bude nucen z nemocnice odejíti. Koupil si též rozsáhlou vilu ve Vel. Sevljuši a zařizoval z ní sanatorium.

Státní babská škola v Užhorodě nevyhovuje též naprosto moderním požadavkům a bude nutno znovu ji vybudovati ve všech směrech, stavebně, administrativně i lékařsky, aby vycházely odtud porodní báby vycvičené nejen theoreticky, nýbrž hlavně prakticky, a neopakovaly se příhody, že diplomovaná porodní bába vybavovala plod při příčné poloze za vyhřezlou ručičku a jiná zase že zavinila smrt více rodiček otravou krve tím, že vyplachovala dělohu nečistým irrigatorem, ačkoliv porod byl normální a jakýkoliv zákrok se strany porodní báby byl nemístný.

Nemá proto Rusín důvěry k porodní bábě a svěřuje svou ženu spíše bábě fušerce, která, omezujíc se pouze na zevní zákroky, méně škody rodičce způsobí, než nedostatečně školená porodní bába, provádějící bez nutné indikace vnitřní vyšetřování nedokonale desinfikovanýma rukama a irrigace nečistými nástroji.

Rusín nemá však důvěry ani v lékaře, jenž se mu věnuje jen dle platební jeho schopnosti. Chudý Rusín nevyhledává pomoci lékařské vůbec, nemaje z ní valného prospěchu. Ještě dnes přijdou do nemocnice lidé, žádající prostě prášek nebo mazání na chorobu, již kuse líčí, aniž se dají přesvědčiti o potřebě tělesného vyšetření. Většinou jde Rusín přímo do lékárny, kde se mu dostane žádaného léku, třeba protichůdně působícího, stejně jako konsultuje-li lékaře, jenž ho tělesně nevyšetří.

Bují proto v Podkarpatské Rusi nad míru fušerství a to stejně jak v lékařství, tak v porodnictví a přiházejí se věci v těchto oborech, jež nám nejsou dobře pochopitelné.

Jak bylo pečováno o léčbu chudých nemocných mimo ústavy, mluví jasně fakt, že v roce 1921 bylo ze státní pokladny vydáno za léky, předepsané chudým, 7.842 K 57 h, ač v tomto roce bylo Podkarpatské Rusi dáno vzhledem k veliké chudobě na účely ty 300.000 K a léčení chudých náleží k hlavním povinnostem obvodních a obecních lékařů.

Jak viděti, převzali jsme veřejné zdravotnictví v Podkarpatské Rusi ve stavu velmi špatném a bylo nutno budovati je od základů. Práce nesnadná a tím obtížnější, že se nedostávalo dobrých a svědomitých sil pomocných. Lékaři, převzatí od maďarské vlády, neměli pro naše demokratické zásady pochopení a také jich průprava odborně hygienická nebyla v souladu s našimi požadavky.

Neuklidněné politické poměry v zahraničí nelákaly naše lékaře usaditi se v těchto odlehlých končinách s poměry nanejvýš neurovnanými a nezdravými. S příznivým postupem úpravy poměrů v zemi získávány pomocné síly z Čech a v poslední době z Ruska, tak že budou všecka uprázdněná místa okresních a obvodních lékařů již obsazena a nahraženi budou lékaři úřední i nemocniční, již zřejmě nepřátelsky s naším státem a Rusínem smýšleli.

Přes nedostatek pomocných sil vykonána s několika obětavými českými lékaři ozdravovací práce velikých rozměrů.

Nejprve přikročeno k reorganisaci veřejných nemocnic po stránce lékařské i správní.

Veřejná městská nemocnice v Mukačevě, jež se, jak bylo již zmíněno, nalézala v úplném medicinském a hospodářském úpadku, byla převzata v říjnu 1919 do správy státní a přivedena za odborného vedení ředitele dr. Alberta a české správy k takovému rozvoji, že se co do výkonů lékařských a vnitřního hospodaření řadí k prvním ústavům toho druhu v republice. Budovy nemocniční, pokud to dovolovaly prostředky po ruce jsoucí, byly opraveny a vhodně adaptovány, zřízeny řádné ambulanční místnosti se stanicí čisticí a desinfekční a zahájena rozsáhlá léčba ambulantní, jíž tu nebývalo. Veliký počet denně tu ošetřovaných ambulantů svědčí nejlépe o tom, jak důležitým pro chudý lid rusínský jest zařízení toto a jaké se těší důvěře. Nemocnice tato skýtá všecky podmínky státi se ústavem ústředním pro výchovu dorostu lékařského a rozvoj odborně lékařský.

Pracuje se proto na jejím řádném vybudování; ještě letos započne se se stavbou moderně zařízeného pavilonu pro chirurgii s oddělením pro orthopaedii a gynaekologii, zřídila se tu rozsáhlá centrální nemocnice epidemijní a upravila prosektura s diagnosticko-bakteriologickou stanicí pro potřebu nemocniční i celé země.

Nemocnice má vlastní vodovod s bezvadnou vodou pitnou a jest též řádně nově kanalisována.

V dalším postupu vybaveny ze správy maďarské župní nemocnice v Berehovu a ve Vel. Sevljuši, z kteréž poslední přes všecky překážky a největší odpor se strany maďarské odstraněn byl pověstný ředitel dr. Nagy, jehož nehumánní konání svého času velmi rozvířilo veřejnost. S ním odstraněna z nemocnice i celá správa a pořádku nezvyklý personál služební. Zároveň započato se stavebními úpravami jednotlivých pavilonů v obou nemocnicích a zřízena již v nemocnici v Berehovu z původní obytné budovy řádná ambulance se stanicí čisticí a desinfekční, upraven pavilon gynaekologický, venerický a pro duševně choré, jež nejvíce nedostatků a závad vykazovaly. Projektuje se tu pak stavba nového pavilonu chirurgického, kuchyně s prádelnou a řádná kanalisace a vlastní vodovod.

V nemocnici ve Vel. Sevljuši zařízena obdobná stanice čistící s ambulancí a opravena budova pro veneriky určená, pokud nebude lze pro ně opatřiti přístavbou budovu vhodnější.

Veliké energie vyžádalo si utlumení nebezpečných nakažlivých nemocí, jež byly v Podkarpatské Rusi velmi rozšířeny. Řádily tu neštovice, tyf skvrnitý vedle tyfu zvratného, tyfu střevního, úplavice střevní a jiných nákaz.

Účinnému zasáhnutí proti těmto nákazám stavěl se v cestu úplný nedostatek potřebných pomůcek: isolačních nemocnic, desinfekčních přístrojů, nedostatek školeného personálu v epidemijní službě a veliká zaostalost a náboženské předsudky lidu. I bylo třeba budovati nejprve isolační nemocnice, neboť na isolaci nemocných v domácnosti Rusína, obývajícího skoro bez výjimky jen jednu místnost, nebylo možno pomýšleti.

V té věci přispěl republice velmi účinně ku pomoci Červený kříž postavením epidemijní nemocnice v Hustu, středisku to největších epidemií. Nemocnice tato, opatřená dokonalou stanicí čistící a desinfekční, záhy vykonala svůj úkol. Z obcí, kde skvrnitý tyf nebyl ještě epidemicky rozšířen, svezeni byli jednotliví nemocní do nemocnice sanitními automobily; kde nemoc nabyla již rozšíření epidemického, ustanoveni byli epidemičtí lékaři, již bděli nad zákazem návštěv a poskytovali nemocným lékařské pomoci; neštovice potlačeny intensivním očkováním, jež od státního převratu nebylo v postižených jimi krajích vůbec prováděno; tyfu zvratnému čelí se rovněž svážením nemocných do nemocnice, proti tyfu střevnímu pak bude jediným prostředkem řádná úprava opatřování vody pitné v obcích a jednotlivých domácnostech.

Dnes není život Rusína již ohrožován skvrnitým tyfem ani neštovicemi, neboť učiněna jsou všecka opatření, aby se nemocem těmto, jakmile se někde vyskytnou, jak náleží čelilo.

Podkarpatská Rus byla rozdělena na 2 epidemijní kraje, západní a východní, v jichž centrech zřízeny dostatečně veliké epidemijní nemocnice, aby pojaly první případy zhoubných těchto nákaz, jež se v jednotlivých obcích objeví. Odstraněním prvních nemocných z obce odstraní se vlastní zdroj epidemie a nemoc se v krátkosti potlačí.

Včasný zákrok jest ovšem odvislý od dokonalého vykonávání služby epidemijní, zejména pokud se týče neprodleného oznamování vzniku nemoci lékaři k tomu povolanými.

Na veliké obtíže naráží účinné zasahování proti nakažlivým nemocem v nejvýchodnější části marmarošské župy, oddělené od ostatního území Podkarpatské Rusi, pokud se komunikací týká, územím rumunským. Nad to jsou končiny tyto příliš odlehlé, než aby se mohly ponechati bez řádné nemocnice. Pracuje se k tomu, aby tam zřízena byla okresní nemocnice v Rahově, při níž by se upravilo přiměřeně veliké oddělení infekční.

Aby se i horským severním končinám dostalo snazší pomoci nemocniční, zřídil čsl. Červený kříž svým nákladem nemocnici s 18 lůžky ve Svaljavě, jež bude vhodným východiskem pro nemocnici okresní. V nemocnici této zřízena bude dokonalá čistírna s desinfekcí a přispěje velmi ku pronikání vědomí o důležitosti čistoty tělesné. Nemocnice tato bude též střediskem dispensářů tuberkulosního, proti pohlavním nemocem a spolku ochrany matek a kojenců.

Okresní nemocnice bude též třeba i ve Volovém, středisku to odlehlé horské krajiny, přístupné jen obyčejným vozem.

Stále hrozící nebezpečí zavlečení cholery asijské a i moru indického z Ruska vyžaduje mimořádných opatření, jež bude nutno provésti. Projektuje se přiměřeně veliká karantenní stanice při epidemijní nemocnici v Mukačevě, kam se dopraví jednak osoby nemocné, jednak z nemoci nebo nákazy podezřelé, jež lékař v revisní pohraniční stanici zjistí.

Se zřetele nepouštějí se též zdroje domácí nákazy vázané na vodu a půdu, jak tomu jest u tyfu střevního a úplavice střevní, kteráž poslední v době letní tu vždy velmi řádí a mnoho životů maří.

Tyf. střevní vyskytuje se ponejvíce ve městech, kde, jak bylo již řečeno, opatřuje se voda pitná obyčejnými kopanými studnami nebo nortonkami, ačkoliv podmínky pro zřizování jich tu jsou svrchovaně nepříznivé jednak z příčiny vysokého stavu spodní vody, jednak proto, že půda jest následkem nedokonalého jímání a odstraňování odpadových hmot ústrojnými látkami hojně prosáklá.

Působí se k tomu, aby si města opatřila zdravou vodu pitnou zřízením vodovodů. Aby se práce urychlila, vypracoval městu Užhorodu státní stavební úřad předběžný projekt na vodovod a zřídil celou řadu pokusných studní na místě, jež připouští možnost získání zdravé spodní vody. Jakmile skončeny budou chemicko-bakteriologické zkoušky, přikročí se ku vlastní stavbě vodovodu.

Není pochybnosti o tom, že i v ostatních městech musí vzíti vše do ruky stát, bude-li chtíti, aby s pracemi vodovodními vůbec se započalo.

Obtížno bude též přesvědčovati Rusína o potřebě zřizování hygienických studní v obcích venkovských, kde, jak bylo uvedeno, se pije převážně voda povrchová. Studny, jež při vzniku cholery asijské v letech 1912—1913 byly vládou maďarskou zřízeny, Rusín zrušil, poněvadž po požívání jich vody onemocněl, nikoliv snad proto, že nebyly řádně stavěny, nýbrž proto, že vody jich málo používal a stagnující v nich voda se kazila rozkladem ústrojních látek, jichž něco se do každé studny s povrchu dostane.

V této věci nastane obrat k lepším poměrům, až kultura rusínského lidu pokročí tak daleko, že se bude každý den umývati, občas koupati, že bude čistiti své obydlí a spotřebuje k účelům těmto více vody. Prozatím se omezuje úřad na zřizování studní v místech, kde jest nedostatek vody povrchové i spodní a musí se voda dovážeti z dálky.

Podobně bude se lze nadíti hygieničtější úpravy odklizování odpadových hmot z obcí, až Rusín pozná nebezpečí, jaké pro jeho zdraví vzchází z libovolného ukládání nakažlivých dejektů kolem chalupy, jednak pronikáním jich do vody a půdy, jednak roznášením jich hmyzem na potraviny. Pak bude tu lze účinně zakročiti proti dysenterii, tyfu břišnímu a jiným nákazám.

Nanejvýš žádoucna je tu též úprava očistných lázní ve všech větších obcích, aby se význam čistoty u Rusína rychleji vžil.

Se vším úsilím se pracuje na hygienické úpravě obchodů potravinami, pekáren, porážek, místností hostinských, živnostenských dílen atd. vydáváním vhodných nařízení a prováděním revisí jich. Aby se docílilo co nejdříve jednotné úpravy lékáren, vypracován byl podrobný návod, jak má býti lékárna zařízena a provozována. Návod doručen každému jednotlivému lékárníku a příležitostnými přehlídkami se výkon obsažených v něm opatření kontroluje.

Není oboru ve veřejném i soukromém zdravotnictví, v němž by se nepracovalo, aby nanejvýš zanedbaná země tato byla přivedena na úroveň zemí kulturních.

V péči sociálně lékařské se pracuje hlavně na vybudování institucí protituberkulosních, jakožto nejnaléhavějších. Tuberkulosa jest v Podkarpatské Rusi vlivem nepříznivých poměrů podnebí, výživy a nezdravých poměrů sociálních nejvíce rozšířena. K jejímu omezení zřizují se protituberkulosní dispensáře při nemocnicích, v nichž se podstata plicní choroby zjišťuje a dle jejího stavu zařizuje se léčba nemocného buď ambulantní v dispensáři, nebo v sanatoriu, po případě v nemocnici, je-li proces již příliš pokročilý.

Takový dispensář byl již zařízen ve státní nemocnici v Mukačevě, jenž s velkým úspěchem pracuje již od r. 1920, dále v nemocnici v Berehovu a Velké Sevljuši. Čsl. Červený kříž zřizuje pak tuberkulosní dispensář při své nemocnici ve Svaljavě.

Tyto dispensáře tvoří též výchovná centra pro lékaře a sestry, jimž po náležité průpravě ve službě dispensární se svěří vedení dispensárních expositur, jež se budou postupně zřizovati v městech a obcích, kde nemocnic není a potřeba takového zařízení toho vyžaduje.

Plného úspěchu v boji proti tuberkulose bude ovšem možno docíliti až provedením reformy pozemkové se Rusínu dostane vhodnější půdy, aby mohl sebe a svou rodinu lépe vyživovati, až vydáním jednotného stavebního řádu se docílí hygienické úpravy obydlí a zamezí stavba rozptýlených chalup po stráních v odlehlých horách, neposkytujících dostatečné obživy, ani zdravého obývání v době zimní, až zákon znemožní předčasné sňatky a sňatky v příbuzenstvu, odstraní se alkoholismus a Rusínu se dostane ve škole patřičné výchovy pro život.

S dispensáři tuberkulosními se spojí dispensáře proti pohlavním nemocem, jichž jest v Podkarpatské Rusi zvlášť potřeba a bude též účelno, jestliže spolky pro ochranu matek a kojenců a lidovýchovná centra budou pracovati v přímé souvislosti s nemocnicemi a svrchu uvedenými sociálně lékařskými institucemi.

Stále však bude třeba míti na zřeteli, že plný rozvoj veřejného zdravotnictví i sociálně lékařské péče jest odvislý v první řadě od pokroků kultury národa, jenž tu jest nanejvýš zanedbán. Lidu musí se dostati patřičné výchovy v hygieně, načež bude lze se nadíti náležitého uplatnění zásad zdravotních.

JOSEF CHMELAŘ:

POLITICKÉ POMĚRY V PODKARPATSKÉ RUSI.

V předválečném uherském státě řízeném maďarskou státní ideou byli ujařmeni a bezprávni všichni nemaďarští národové. Ale nepodařilo-li se bezohledným maďarisačním systémem udupat úplně politický a kulturní život Slováků a zvedli-li tito nejednou hlavu způsobem, který vyvolal světovou pozornost a vzbudil k protestům lidi rázu Björnsona a Scota Viatora, Podkarpatští Rusové, ačkoli sama maďarská statistika čítala jich v Uhersku 430.282 a ačkoliv žili až do polovice 19. století velmi intensivním politickým a kulturním životem, byli pochováni v hrobě maďarské despocie úplně. Kdo věděl o existenci svérázného slovanského kmene pod Karpaty a kdo se pohnul, aby zachránil jej před nepochybnou smrtí? Vykořisťováni na půdě, která patřila maďarské šlechtě a Schönbornům, sevřeni bídou hmotnou i mravní a vydáni na pospas odnárodňovacímu systému ve školách, úřadech ba i v kostele, — kde měli vzíti sílu k životu a růstu, kde odvahu k obraně a zápasu?

Živé prameny krve, z kterých vyrůstati měla duchovní a politická síla slovanského podkarpatského kmene, unikaly několika proudy. Největší pohlcován byl panským národem maďarským, který byl ochoten poskytnouti vzdělání synům Karpat jedině za cenu vzdání se mateřského jazyka. Kolik inteligentů vzešlých z rusínského lidu neutopilo se v moři maďarském a neprodalo slovanskou duši za přízeň a chleba maďarských pánů? Nemenší proud unikal vystěhovalectvím: přirozeným důsledkem bídy sociální a hospodářské. V průmyslových městech severní Ameriky žilo v posledních předválečných létech na 300.000, dle některých statistik dokonce 500.000 Rusínů vystěhovavších se z Uher. A byli mezi těmito vystěhovalci, kteří našli odvahu pustiti se na dalekou pouť a dáti se zde do boje s životem, jistě nejschopnější a nejenergičtější synové hynoucího kmene! V Americe propadají však tito vystěhovalci neúprosně »amerikanisaci« již ve druhém koleně, takže jen v části z vystěhovalců, jimž se dá dokázat původ z Podkarpatské Rusi, udržuje se cit pospolitosti s rodnou zemí v Evropě (asi 100.000).

Ti, kdo zůstávali na tvrdé půdě, umírali mravně i sociálně. »Zoufalství zmocňuje se člověka při pohledu na tento vymírající lid. Již dnes lze předem určiti den, kdy poslední Rusín uteče z této země. Dosud se však nenašli dva tři lidé, kteří by se ujali těchto proletářů.« Tak charakterisoval před válkou situaci v Podkarpatské Rusi maďarský ekonom Edmund Egan.

»Mrtvé pole, duševní tma, politická poušť.« To byla Podkarpatská Rus před válkou. Slabý plamen národního života, který hořel, nepozorován světem, vyjadřoval se primitivními náboženskými a uměleckými projevy národní duše, živen byl podvědomými, plemenými mízami kmene a v krajích přilehlých Haliči do jisté míry také nesmělým stykem se slovenskými bratry na východě. Vyšlehl zde poněkud prudčeji bezprostředně před válkou, — velezrádný proces s marmarošskými sedláky značí jeho stopu — ale shasl zas, udupán bezohlednými snahami maďarského absolutismu.

Líčiti politický obraz Podkarpatské Rusi znamená za takových okolností obraceti se především k přítomnosti a zabývati se mladým politickým životem, který nenalézá spojení s minulostí, nemá tradic, ale hledá teprve své vlastní formy a cesty. Znamená to líčiti především vzkříšení národa, který prolamuje si cestu překážkami nakupenými dlouhým otroctvím a který neobejde se při tom bez pomoci bratrských národů slovanských.

Nesmí překvapovati, že snaha osvoboditi Podkarpatskou Rus z maďarského jařma a vytvořiti nové podmínky pro rozvoj jejích obyvatel, zrodila se v Americe uprostřed rusínských vystěhovalců. Doma nebylo ani v poslední fási světové války podmínek pro odboj proti maďarské nadvládě. Obyvatelstvo, které vidělo hrůzy války a jehož chudé vsi byly střídavě v rukou několika armád, nemělo odvahy vykřiknouti své žaloby a tužby přes to, že neskrývalo sympatií, když dospěla na jeho území ruská vojska a když později vidělo posádky dohodové. Hlasitější sympatie tohoto druhu byly pramenem nejbezohlednější persekuce, jakmile maďarská vláda v důsledku střídavého vojenského štěstí stala se zde opět pánem. V Americe naproti tomu osvobozenské idee, jejichž hlasatelem byl profesor Masaryk, na počátku října 1918 zahájivší zde buditelskou propagandu, strhly všechny části slovanských utlačených kmenů a spojily je v jediné hnutí. Rusíni, kteří nosili v duších zvlášť hořké vzpomínky na bratry pod Karpaty, přihlásili se nadšeně do řad tohoto hnutí. Po úradách svých vůdců, v jichž čele byl dr. Žatkovič, s profesorem Masarykem přihlásili se do středoevropské Unie ve Washingtoně 21. října 1918 a osvobozenskou ideu této Unie propagovali pomocí svých bratrstev a spolků mezi americkými krajany. Nebylo mezi nimi ihned jednoty o řešení problému osvobození rodné země. Náboženské, literárně-jazykové a politické zřetele dělily i americké Rusíny na několik táborů. Byla tu malá skupina lidí orientovaných velkorusky, byli tu jednotlivci klonící se k Maďarsku a byly tu silné dva proudy; ukrajinský, spatřující nejlepší rozřešení otázky své vlasti ve spojení s haličskými a ruskými Rusíny a slovenský proud, zdůrazňující nutnost hledati osvobození ruku v ruce se Slováky a řešiti státoprávní otázku Podkarpatské Rusi jejím přičleněním k československému státu, nabývajícímu stále konkrétnějších forem. Není pochyby, že zřetel na reálné poměry a přímá jednání s profesorem Masarykem získala tomuto poslednímu řešení nejvíce přívrženců. Při hlasování rusínských vystěhovalců v Americe uspořádaném v první polovici listopadu 1918 vyslovilo se celých 67% pro Československo, 28% pro spojení s Ukrajinou, 2% pro úplnou neodvislost země, 1 procento pro spojení s Ruskem a rovněž 1 procento pro setrvání ve svazku s Maďarskem. 12 listopadu bylo rozhodnutí plebiscitu, znamenající vítězství československé orientace, přijato manifestační schůzí americké rady Rusínů ve Washingtoně. Zatím shroutila se v důsledku vojenských porážek celá Rakousko-uherská monarchie, a národové její dokončovali na její půdě revoluci vedenou za hranicemi. Také Podkarpatská Rus probouzela se reflexy

této revoluce. Po obou stranách Karpat vzrostlo hnutí, které propagovalo myšlenku připojení uherských Rusínů a haličských Lemků k československé republice. Prešovská národní rada s drem Ant. Beskidem stala se hlavním nositelem těchto snah. Ale současně hlásili se k životu také stoupenci jiných orientací.

Už 2. listopadu utvořila se pod vedením bratří Braščajků Rusínská národní rada v Hustu, která vyslovila se na schůzi pro ukrajinské řešení problému Podkarpatské Rusi. Analogické usnesení stalo se pak v Marmarošské Sihoti. 21. ledna 1919 došlo k prvnímu velikému národnímu shromáždění v Hustu, kde zvolena byla delegace, která měla zajet do Kijeva a otázku připojení Podkarpatské Rusi k Ukrajině konkretně projednati. Toto usnešení bylo však způsobeno především tím, že východní část Podkarpatských Rusů byla odříznuta od ostatního světa a Hustská centrální rada nevěděla vůbec o plebiscitu v Americe, a o úmyslu amerických Rusínů připojit se k československé republice. Jakmile se o tom dověděla, projevila ihned pod vedením dra Braščajky souhlas s připojením k čs. republice na jarní schůzi v Užhorodě r. 1919. Ale Maďaři a Maďaroni nelenili. Již 10. prosince svoláno bylo do Pešti tak zvané uhersko-ruské Národní schromáždění, které za účasti asi 150 osob vyslovilo se pro zachování Podkarpatské Rusi maďarskému státu. Hlavním argumentem byl tu slib maďarské vlády, že poskytnuta bude Podkarpatské Rusi autonomie; — formální ohlášení o zřízení Ruské Krajiny a jmenování Oresta Szabó v Pešti ministrem pro tuto Krajinu mělo pro Maďary zachrániti území, o které se nikdy valně nestarali a jehož rusínské obyvatelstvo naopak systematicky utiskovali. Ale už na samotném sjezdě postavila se menšina vedena drem Braščajkem a knězem Dolinajem proti připojení k Maďarsku prohlášením, že sjezd nemá práva rozhodovati. Tím více pak vzrostlo hnutí pro rozbití svazků poutajících zemi s Maďarskem uvnitř Podkarpatské Rusi. Pod patronací maďarského dra Szabó byla sice utvořena v Užhorodě Národní rada, ve které maďarská orientace měla převahu, ale řada shromáždění po celé zemi propagovala orientaci československou, která v důsledku amerického rozhodnutí a naznačené změny situace na východní hranici získala všeobecně převahy. Koncem ledna odejel s československou delegací do Paříže na mírovou konferenci dr. Beskid, v únoru přijela tam deputace amerických Rusínů (dr. Žatkovič a Gardoš), která navázala ihned styky s drem Benešem a Kramářem a o připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice počalo se konkrétně jednati. Americká delegace odejela pak v polovici března přes Prahu do Prešova a po krátké informační a propagační práci dosáhla toho, že Ústřední ruská národní rada, která utvořila se 8. května spojením tří krajských rad: prešovské, užhorodské a hustské, schválila americké usnesení, a připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice, které bylo žádáno v Paříži, stalo se politickým programem všeho obyvatelstva, ovšem že až na Maďary, kteří ještě v polovici března na sjezdě v Mukačevě znovu se usnášeli, aby Podkarpatská Rus stala se autonomní částí Maďarska. Komunistický převrat v Maďarsku oslabil tyto slabé proudy, ačkoliv také komunistická vláda pokoušela se území Podkarpatské Rusi udržeti ve svazku maďarském a jmenovala pro ně lidového komisaře Ant. Štefana. Když už maďarská orientace ztratila úplně téměř půdu mezi obyvatelstvem Podkarpatské Rusi, začali tím více pracovati její exponenti, žijící v Maďarsku, zvláště po pádu Bély Kuna. Byl to zejména Kutkafalvy, který založil s řadou jiných v maďarských službách jsoucích lidí, t. zv. politickou stranu uherských Rusínů a jejím jménem prováděl akce pro zachování Podkarpatské Rusi Maďarsku. Na počátku srpna předložil dohodě memoire v tomto smyslu a až do rozhodnutí pařížské konfe-

rence organisoval protestní manifestace, jednaje po dohodě s Josefem Habsburským, který po ztroskotání komunistického režimu stál Maďarsku v čele. Tyto snahy, které odpovídaly více zájmům a přáním maďarské vlády nežli obyvatelstva Podkarpatské Rusi, nemohly býti přirozeně brány v Paříži v úvahu. 10. září 1919 dospělo zde jednání ke konci podepsáním smlouvy ve Versaillích, která se stala základem dalšího státoprávního poměru Podkarpatské Rusi a která znamená v politickém vývoji této země počátek nového období. Sluší ovšem poznamenati, že území na východ od Berežavy, znamenající téměř dvě třetiny celé země, zůstalo okupováno rumunským vojskem až do 30. června 1920.

Do nových poměrů vešla Podkarpatská Rus bez hotového aparátu politických stran a organisací, jimiž by mohla se vyjadřovati organisovaná vůle obyvatelstva, a jimiž uplatňovaly by se různé národnostní, kulturní a sociální zájmy občanů. Ale co ještě podstatnějšího: Vešla do těchto poměrů bez politické vyspělosti vůbec. Negramotný, do nedávna tvrdě utlačovaný lid cítil jen instinktivně své nahé potřeby, ale daleko nebyl s to vzíti svůj osud do vlastních rukou. Jediným orgánem, kterým kromě případných veřejných shromáždění mohlo se relativně aspoň uplatňovati mínění obyvatelstva, byla Centrální ruská národní rada se sídlem v Užhorodě, která, jak už uvedeno, vznikla složením tří národních rad, a která vyhranila se postupně jako představitelka inteligence rusínského směru. Pod vedením dr. Beskida a Gagatky, zřízena byla už 9. října 1919 Ústřední ruská národní rada, shromažďující opět inteligenci velkoruské orientace. Oba tyto orgány hájily právo mluviti a jednati jménem slovanského obyvatelstva Podkarpatské Rusi, při čemž nebylo ovšem vždy snadno určiti v jaké míře stojí za nimi opravdu mínění lidu. Považíme-li, že do převratu vládnoucí v zemi Maďaři tvořili šestinu všeho obyvatelstva, že měli a podrželi společně se Židy i za nových poměrů v rukou průmysl, obchod i půdu a že jejich vliv nemohl býti rázem setřen v kruzích nevědomého lidu, čili že představovali dále významnou hospodářskou ale i utajenou politickou sílu, pochopíme, že uvedené dva sbory, v nichž soustředěna byla nečetná inteligence slovenská, rozdělená náboženskými a literárními spory, byly při všeobecně nízké vyspělosti selského lidu příliš slabými a nedostatečnými pilíři správné a pevné politiky a že vložiti na ně anebo na jeden z nich celé břímě autonomie, bylo by činem nejvýš riskantním. Otázka nového režimu v Podkarpatské Rusi jevila se ihned především jako otázka administrace. Starý správní aparát opatřovaný maďarským úřednictvem shroutil se úplně ihned po převratu. Přirozeně. Řady úředníků a zřízenců, exponovaných v Podkarpatské Rusi jako nositelé budapeštské a maďarisační politiky, opustily své působiště, v poznání že je konec této politice a i značná část těch, kdo zůstali na svých místech, neskrývala svého protistátního smýšlení a nemohla býti použita. Slovanská inteligence domácí vykazovala jistě řady nadšených a pracovitých jednotlivců, ale nestačila ani početně ani zkušenostmi a znalostmi k obsáhnutí celého administračního úkolu, jehož provedení bylo základní podmínkou každého dalšího vývoje a další práce.

Československá vláda, která převzala smlouvou závazek »zříditi« rusínské území jižně od Karpat jako autonomní jednotku v Československé republice a obdařiti ji nejvyšší měrou samosprávy slučitelnou s jednotností státu« — nemohla přehlížeti tyto poměry a politika její vycházela od začátku z toho hlediska, že je především nutno v dlouho zanedbávané Podkarpatské Rusi vytvořiti předpoklady pro zavedení samosprávy, t. j. postarati se

o hospodářské, kulturní a tudíž i politické povznesení rusínského lidu, aby získanou svobodu dovedl udržeti a využíti. V této politice snažila se především opírati se o nečetnou uvědomnělou inteligenci, ačkoliv bylo velmi nesnadno ba nemožno při vnitřních sporech a různostech v náboženských a literárně jazykových otázkách nalézti linii, která by mohla uspokojiti všechny tábory.

Politika Podkarpatské Rusi v první fási po převratu byla politikou skrovné hrstky jednotlivců a neměla jednotné a jasné linie. Ovlivňovaly ji úplně naznačené vnitřní náboženské a jazykové spory.

Československá vláda vydala 18. listopadu 1919 t. zv. generální statut Podkarpatské Rusi, který znamená zavedení provisorního režimu v zemi. »Aby zavládl v zemi pořádek a aby základy nové státní a autonomní administrace byly položeny, vláda podle článku 1. smlouvy z 10 září ustanovuje zatímně administrátora, jemuž nutný počet úředníků bude přikázán. Vláda jmenuje zatímně autonomní radu, která ve věcech autonomní správy pařížskou konferencí určené bude pro administrátora poradním sborem.« Tak řeší tento statut zatímně problém Podkarpatské Rusi v rámci republiky, když byl ovšem napřed zopakoval hranice stanovené mírovou konferencí, odkázal rozhraničení mezi slovenským a rusínským územím dohodě představitelů obou národů a naznačil rozřešení jazykové otázky tím, že ve školách má býti zavedeno vyučování lidovým jazykem, který bude oficielním jazykem vůbec a že doporučil pěstování velkoruštiny ve vyšších třídách středních škol. Jinak statut výslovně konstatoval, že do vědeckých sporů o rase, národnosti a jazyku pouštěti se nechce a ponechává i definitivní rozhodnutí o názvu právoplatně zvolenému sněmu (zatím doporučuje historický název Přikarpatská Rus nebo Podkarpatská Rus, event. Rusínsko). Ve smyslu tohoto statutu jmenován byl administrátorem dr. Brejcha, členy autonomní rady nazvané direktorium: dr. Žatkovič, Aug. Vološin, dr. Julius Braščajko, dr. Toronský a dr. Hadžega.

Toto řešení neuspokojilo v plné míře ani představitele rusínského směru, k němuž patřili všichni původní členové direktoria, mající převahu v užhorodské Centrální ruské národní radě, ani ti, kdo soustředili se v Ústřední ruské národní radě (Beskidově). První počali záhy uplatňovati názory, že je třeba podstatně rozšířiti pravomoc direktoria a soustřediti v jeho rukou správu Podkarpatské Rusi. Užhorodská Centrální rada ovlivňována těmito názory usnesla se 18. ledna 1920 na deklaraci, určené presidentu Masarykovi, ve které formulovala řadu požadavků. Uznávala sice nutnost určitého provisoria v otázce autonomie Podkarpatské Rusi, vyslovovala se pro »oddálení voleb, pokud toho autonomní zájmy rusínského lidu vyžadují«, ale žádala především, aby zajištěna byla práva Podkarpatské Rusi na zákonodárnou a administrativní autonomii ještě před definitivním zákonodárným upravením ústavy parlamentem a autonomním sněmem.

Požadavky těmito charakterisované politické poměry komplikovány ovšem tím, že Národní rada velkoruské orientace zahájila proti direktoriu ostrou kampaň. Už v projevu z 11. prosince 1919 vyslovila se i proti ustanovení rusínského direktoria i proti vyhlášení generálního statutu a vznesla řadu vlastních požadavků, týkajících se ustanovení hranic slovensko-rusínských, zrušení rumunské okupace atd. Tato akce podepřena byla později akcí selské deputace, která 14. února 1920 předložila v Praze memorandum, precizující uvedené i jiné požadavky. Deputace vyslovila spokojenost s jmenováním zatímního správce Podkarpatské Rusi a dávala tomuto k disposici Ústřední ruskou národní radu,

požívající prý všeobecné důvěry. Memorandum bylo jinak velmi ostře zahroceno proti rusínské inteligenci, jíž vytýkalo národní nespolehlivost.

Československá vláda, která v zásadě v plné míře uznávala a plniti chtěla své závazky, týkající se autonomie Podkarpatské Rusi a pouze v taktice a tempu hájila jiný postup, stavíc v přechodné době nad otázky státoprávní praktickou činnost na poli administrativy, školství, sociální péče, zemědělství a zásobování, neměla snadné postavení mezi těmito dvěma proudy a nic pochopitelnějšího, nežli že nemohla vždy oba tábory současně a stejně uspokojiti. Nicméně požadavky, které byly memorandy, projevy, a deputacemi přednášeny odpovědným orgánům, byly — pokud právě nešly za rámec administrativní — vždy předmětem jednání a staly se pravidelně východiskem nových akcí, reforem a opatření. 29. února 1920 byla schválena ústava Československé republiky, do níž vloženy příslušné smluvní závazky týkající se Podkarpatské Rusi, čímž splněn v podstatě požadavek, který je pojat v citovaném memorandu a který opakoval dr Žatkovič i ve svém politickém programu z 10. ledna 1920.

Ke změně generálního statutu ve smyslu požadavků užhorodské Národní rady, došlo 26. dubna 1920. V čelo místní výkonné moci postaven guvernér, jmenovaný presidentem republiky k návrhu vlády na dobu, nežli se ustaví sněm Podkarpatské Rusi. Dr. Žatkovič jmenován prvním guvernérem 5. května 1920. K zastupování guvernéra určen viceguvernér jmenovaný rovněž presidentem. Viceguvernerem byl jmenován dr. Ehrenfeld, který po demisi dra Žatkoviče v lednu 1921 řídí prozatímně správu Podkarpatské Rusi. Požadavek sjednocení území nalézajících se dosud pod rumunskou okupací došel splnění 30. června 1920, kdy došlo k úplné evakuaci Rumunů.

Byly-li téměř až do druhé polovice r. 1920 obě národní rady rusínská a velkoruská jedinými orgány, jimiž vyjadřována politická vůle Podkarpatské Rusi a uplatňovalo-li se mínění lidu kromě nich jedině náhodnými stavovskými deputacemi, podle náboženských či národnostních zřetelů sestavenými, v druhé polovici roku 1920 lze už stopovati vznik i růst politických lidových stran. Nelze obecně říci , že by vznikaly všechny normálním zdravým vývojem, nicmeně lze tuto éru politického života Podkarpatské Rusi považovati za éru probuzení a přirozené diferenciace národní i stavovské, která — jakmile projde dobou svého kvasu — vytvoří jistě předpoklady k normálnímu politickému životu. V únoru 1920 založena byla sociálně demokratická strana, v červnu republikánská strana seljanská, v srpnu Beskidova karpatoruská strana, v témže měsíci Braščajkova chleborobská strana atd. Samozřejmě, že okamžikem, kdy vznikají stále nové a nové strany, ať už vyzvedající stavovské, národní či literárně-jazykové části svých zpočátku dosti chaotických programů — klesá úplně význam dosavadních dvou národních rad.

V celkovém přehledu jeví se situace politických stran Podkarpatské Rusi asi takto:

Slovanské strany rozdělují se jednak dle orientace náboženské a literárně-jazykové, jednak dle zájmů stavovských.

1. Strana Centrální ruské národní rady, v jejíž čele stojí řecko-katolický kněz a ředitel učitelského ústavu v Užhorodě Aug. Vološin, soustřeďuje kruhy orientace národnostně rusínské a nábožensky uniatské (řecko-katolické) a hájí zavedení mateřského maloruského jazyka jako spisovného jazyka Podkarpatské Rusi. V hospodářských otázkách je konservativní, v politických střízlivě loyální. Orgánem jejím je dvakrát týdně vycházející »Svoboda«, nahradivší dřívější týdenník »Nauku«, nejstarší a dříve jediný slovanský list Podkarpatské Rusi.

2. Ruská chleborobská partia (rusínská, zemědělská strana) má tytéž směrnice náboženské a jazykové, ale těžiště její je v stavovském zemědělském programu, jímž hájí zájmy drobných zemědělců rusínských, kteří jsou hlavním jádrem její příslušníků. Předsedou strany je rolník z Dravců Andrej Tóth, hlavním vůdcem dr. Michajlo Braščajko, který zúčastní se živě také kulturní a hospodářské práce pro rusínský lid. Jeho bratr dr. Julius Braščajko je předsedou kulturního centra rusínského »Prosvity«. Ke straně náleží také selský spisovatel Demjan Lukač. Politická linie strany je umírněná, v jazykovém ohledu hájí mateřský rusínský jazyk lidu. Orgánem jejím je týdeník »Ruská Niva«.

3. Strana Ruské ústřední Rady, za jejíhož vůdce považovati lze dra Ant. Beskida, sleduje velkoruskou orientaci, to jest, propaguje velkoruský jazyk jako spisovný a vyučovací ve školách. Politická linie strany je umírněná a vůdce strany dr. Beskid chová se celkem loyálně.

4. Ruskaja trudovaja partia (karpatoruská strana práce) je levým křídlem orientace ruské ústřední rady a vedena je drem A. Gagatkou jako předsedou. Od skupiny Beskidovy dělí ji radikálnější nazírání na otázky hospodářské a kulturní. Orgánem jejím je »Ruskaja zemlja«.

5. »Karpatoruský zemědělský sojuz« patří ke stranám, které jsou v otázce jazykové pro jazyk místní, karpatoruský; v politickém ohledu vytýká vládě oddalování autonomie a žádá odstranění užhorodské vlády. Vůdcem strany je dr. Kaminský, který byl před převratem županem za maďarské éry, a v době komunistického režimu maďarským politickým pověřencem Ruské Krajiny. Orgánem strany je rusínský »Karpatoruský Věstník«, neoficielním orgánem je maďarský deník »Karpáti Futár«. Ke straně hlásí se vedle části rolníků zejména kněží, městští učitelé, notáři a převzatí státní zaměstnanci.

6. Republikánská strana seljanská byla založena za účasti československé strany republikánské a vytkla si cíl zorganisovati rolnictvo Podkarpatské Rusi a zatlačit podle možnosti náboženské a jazykové rozpory. V čele jejím je rolník Jurko Balogh z Velkých Lúček, orgánem týdeník »Selo«. V sporných otázkách jazykových a náboženských je neutrální, v otázkách politických staví se na linii československé vlády.

7. Zemědělská strana autonomní, již založil rolník Mockoš, je malou frakcí a nemá vlastního orgánu.

8. Rusínská strana sociálně demokratická po několikonásobné krisi způsobené komunistickými vlivy, znovu se kondolisovala a slibuje si značnou budoucnost. Na kongrese na počátku září 1922 přijala obsáhlý program, v němž přijímá vtělení Podkarpatské Rusi do hranic Československé republiky jako záruku pro zdárný politický, hospodářský, sociální i kulturní vývoj země i lidu a odmítá všechny snahy k uvolnění tohoto svazku. Staví se na půdu autonomie Podkarpatské Rusi, jejíž postupné vybudování považuje za zdravou decentralisaci, ale chce bránit tomu, aby autonomie nestala se nástrojem reakce. Rozřešení jazykové otázky představuje si v duchu mateřské rusínské řeči. V čele této strany, jejíhož sjezdu zúčastnili se delegáti z 48 míst, stojí jako předseda býv. poslanec Ostapčuk. Orgánem strany je rusínský »V pered« a maďarská »Ruszinszkói Népszava«.

9. Československá strana socialistická, rozšířivší své působení na Podkarpatskou Rus, získala zejména státní zřízence, v zemi exponované. Předsedou strany je dr. Benda. Samostatného orgánu nemá.

Maďarské obyvatelstvo, složené hlavně z městských vyspělejších tříd roztříděno je zhruba ve čtyři strany:

1. Maďarská strana práva (Jogpárt) má vyslovenou maďarskou nacionalistickou orientaci. Předsedou její je dr. Endre Korláth, orgánem užhorodský deník »Uj Közlony«.

2. Maďarská strana malorolnická organisuje maďarský bohatý zemědělský živel. V čele jejím je statkář Egry Ferencz z Velkých Gejovců, předsedou dr. Bako Gábor. Oficielním orgánem je týdeník »Karpátaljai magyargazda« v Užhorodě.

3. Maďarsko křesťansko sociální strana je extremní nacionální stranou. Vedou ji advokáti dr. Josef Eperjessy a dr. Kerekes István. Orgánem jejím je týdeník »Hazárszéli Ujság«.

4. Komunistická strana v Podkarpatské Rusi má jméno Internacionální, ale celková její orientace je maďarská. Vůdce její dr. Josef Gati, sekretář Mondek, Horvath a Ernö Seidler jsou vesměs Maďaři. Strana tato, která v roce 1921 nadělala mnoho hluku v zemi, velmi rychle upadla a z úpadku se už nevzpamatovala.

Menší význam mají autonomní strana maďarských Rusínů vedená Arki Arkosem a Simonova strana maďarských sociálních demokratů.

Židé dělí se hlavně na tři tábory: židovskou konservativní stranu, židovskou stranu občanskou a sionisty.

Pro velikou početnost bude padati židovstvo Podkarpatské Rusi na váhu nejen hospodářsky, nýbrž i politicky.

Není pochyby, že vývoj politických stran v Podkarpatské Rusi nelze považovati za ukončený, že dojde ještě k mnohým změnám, nicméně jsou už narýsovány hlavní linie politicko-stranické differenciace, v kterých tento vývoj se bude pohybovati. Tento vývoj postupující současně s výsledky intensivní činností školské, osvětové, hospodářské a administrativní konané pražskou vládou bude jistě s to v krátké době už stvořiti p o d m í n k y pro provedení voleb do autonomního sněmu a pro nahražení dosavadního provisoria provedením autonomie v rozsahu smlouvou zaručeném.

STANISLAV KLÍMA:

SEZNAM OBCÍ V PODKARPATSKÉ RUSI.

ŽUPA UŽHOROD. — ЖУПА УЖГОРОД.

I. Město Užhorod. — Город Ужгород.

Okres Velike Bereznoje. — Округ Велике Березноє.

1.	Bereznoje Male	Kisberezna	Березноє мале
2.	Bereznoje Velike	Nagyberezna	Березноє велике
3.	Bystra (Verchovina Bystra)	Verhovinabisztra	Быстроє (ый)
4.	Bukovce	Ungbükkös	Буковцѣ
5.	Čornoholova	Sóhát	Чорноголова
6.	Domašina	Domafalva	Домашина
7.	Husna	Erdöludas	Гусьный, Гусна
8.	Kňahynyn	Csillágfalva	Княгинин, Княгиня
9.	Kostryny	Csontos	Кострины
10.	Lubňa	Kiesvölgy	Лубня
11.	Luh	Ligetes	Луг
12.	Ljuta	Havasköz	Люта
13.	Mirča	Mircse	Мирча
14.	Močar Ruska	Oroszmocsár	Руська Мочар
15.	Pastil Nižna	Begendjátpásztély	Нижна Пастіль
16.	„ Kosťova	Kosztyovapásztély	Костьова Пастіль
17.	„ Roztoka	Rosztokapásztély	Ростока Пастіль
18.	Smerekovo	Szemerekö	Смереково
19.	Sol'	Szolya	Суль, Сіль
20.	Stavnoje	Fenyvesvölgy	Ставный, Ставноє
21.	Strıčava	Eszterág	Стричава
22.	Stužica Nova	Patakófalu	Стужиця нова
23.	„ Stara	Patakujfalu	Стужиця стара
24.	Suchyj	Szuhapatak	Сухий, Суха
25.	Tychyje	Tiha	Тихій
26.	Užok	Uzsok	Ужок
27.	Viška	Viharos	Вышка, Віска
28.	Volosjanka	Hajasd	Волосянка
29.	Zabroď	Révhely	Забродь
30.	Zahorb	Határhegy	Загорб
31.	Zausina	Szénástelek	Заусина

Okres Perečín. — Округ Перечин.

32. Bystra Turjaňska	Turjasebes	Быстра Туряньска
33. Dubrinič	Bercsényfalva	Дубринич
34. Huta Poljanska	Mezöhuta	Поляньска Гута
35. Lipovec	Hárs	Липовець
36. Novoselica	Ujkemencze	Новоселиця
37. Mokra	Mokra	Мокра
38. Pasika Turjaňska	Turjavágás	Пасѣка Туряньска
39. Pastilky	Kispásztély	Пастільки
40. Perečín	Perecsény	Перечин
41. Poljana Turjaňska	Turjamezö	Поляна Туряньска
42. Poroškovo	Poroskö	Порошково
43. Rakovo	Rákó	Раково
44. Remety Turjaňski	Turjaremete	Туряньскі Реметы
45. Simirky	Ujszemere	Симирки
46. Simiry	Ószemere	Симиры, Симирь
47. Turica Mala (Turička)	Kisturjaszög	Туриця Мала (Туричка)
48. „ Velika (Turica)	Nagyturjaszög	Туриця Велика (Туриця)
49. Volšinky	Vorocsó	Вôльшиньки
50. Voročovo	Egreshát	Ворочово
51. Zaričovo	Drugetháza	Зарічево

Okres Serednoje. — Округ Середное.

52. Andrašovce	Andrásháza	Андрашôвцѣ
53. Antalovce	Antalócz	Анталôвцѣ
54. Bačava	Bacsava	Бачава
55. Čertež	Csertész	Чертиж, Чертеж, Чертѣж
56. Dubrovka	Dubróka	Дубрôвка
57. Gajdoš	Gajdos	Гойдош
58. Hlubokoje	Melyút	Глубокоє, Глубоке
59. Cholmec	Putkahelmecz	Холмець, Хольмцѣ
60. Chudlovo	Horlyó	Худльово
61. Komarovce (Ruski)	Oroszkomorócz	Комарôвцѣ (руськi)
62. Kybrjal	Köblér	Кибряль
63. Lachovce	Lehócz	Ляхôвцѣ
64. Lazy (Veliki)	Nagyláz	Лазы Великi
65. Lince (Ihlince)	Ungesztenyés	Лѣнцѣ
66. Orljava	Ungsasfalva	Ирлява, Ірлява
67. Serednoje	Szerednye	Середноє, е
68. Solotvina	Nagyszlatina	Солотвина Нижня, Солотвина
69. Solotvinka	Kisszlatina	Солотвинка, Солотвина
70. Volkovoje	Ungordas	Волковоє, Волковой

Okres Užhorod. — Округ Ужгород.

71. Agtelek	Tiszaagtelek	Аґтелєк
72. Baraninсe	Baranya	Баранинцѣ, Баранівцѣ
73. Botfalva	Botfalva	Ботфальва
74. Cigaňovce	Czigányócz	Циґанôвцѣ
75. Časlovce	Császlócz	Часловцѣ
76. Domaniнce	Alsódomonya	Доманинцѣ
77. Dovhoje (Dlhe Pole)	Hosszúmezö	Довгоє
78. Dravce	Darócz	Дравцѣ
79. Eseň	Eszeny	Есень
80. Gejovce Mali	Kisgöcz	Ґейовцѣ Малі
81. Gejovce Veliki	Nagygöcz	Ґейовцѣ Великі
82. Hedfark	Hegyfark	Гедьфарк
83. Homok	Homok	Гомок
84. Horjany	Gerény	Горяны
85. Huta	Hutta	Гута
86. Jarok	Árok	Ярок
87. Jovraderma	Ördarma	Йовро-дерма
88. Kamenica	Ókemencze	Камяниця
89. Ketergiň	Ketergény	Кетерґень, Текердин
90. Konchaza	Konczháza	Конхаза
91. Korytňany	Kereknye	Коритняны
92. Lekart	Lakárt	Лекарт
93. Minaj	Minaj	Минай
94. Nevickoje	Neviczke	Невицкоє
95. Onokovce	Felsödomonya	Онокôвцѣ
96. Orechovica	Rahoncza	Оріховиця,
97. Radvanka	Radváncz	Радванка
98. Salovka	Szalóka	Саловка
99. Stripa	Sztrippa	Стрипа
100. Šišlovce	Sislócz	Шышлôвцѣ
101. Tarnovce	Tarnócz	Тернівцѣ

ŽUPA BEREG. — ЖУПА БЕРЕГОВО.

II. Město Berehovo. — Beregszász. — Город Берегово.

III. Město Mukačevo. — Munkács. — Город Мукачево, Мукачів.

Okres Berehovo. — Округ Берегово.

102. Ardov	Beregvégardó	Ардôв
103. Astej	Asztély	Астей
104. Badalovo	Badaló	Бадальово
105. Balažir	Balazsér	Балажир
106. Begaň Mala	Kisbégány	Мала Беґань
107. „ Velika	Magybégány	Велика „
108. Bene	Bene	Бене

109. Berehy	Nagybereg	Береги
110. Boržova	Nagyborzsova	Боржова
111. Bulču	Búcsú	Бульчу
112. Četfalva	Csetfalva	Четфальва
113. Čoma	Tiszacsoma	Чома
114. Diďovo	Beregdéda	Дѣдьово
115. Geča	Mezögecse	Геча
116. Gut Malyj	Kisgút	Малый Гут
117. Gut Velikyj	Nagygút	Великий Гут
118. Halabor	Halabor	Галябор
119. Hať	Gát	Гать
120. Homok	Mezöhomok	Гомок
121. Janosiovo	Makkosjánosi	Яношіово
122. Kiďouš	Kigyós	Кідьовш
123. Kvasovo	Kovászó	Квасово
124. Močola	Macsola	Мачоля
125. Mužijovo	Nagymuzsaly	Мужіово
126. Novojeselo	Beregujfalu	Новоє село
127. Ruskovo	Sárosoroszi	Русково
128. Remeta Nižna	Alsóremete	Нижня Ремета
129. „ Vyšna	Felsöremete	Вышня „
130. Vary	Mezövári	Вары

Okres Iršava. — Округ Иршава

131. Babič Pokutja	Bábakút	Бабич Покутя
132. Bilky	Bilke	Білки
133. Bogarovica	Falucska	Богаровиця, Богеревиця
134. Brod (Brüd)	Boród	Брôд
135. Deškovce	Deskófalva	Дешковиця
136. Dilok	Papfalva	Дѣлок
137. Dubrovka	Cserhalom	Дубрôвка, Дубравка
138. Duby	Dubi	Дубы
139. Ilnica	Iloncza	Ильниця
140. Ivaškovica	Ivaskófalva	Ивашковиця
141. Imstičevo	Miszticze	Имстичово
142. Iršava	Ilosva	Иршава
143. Kivjažd	Kövesd	Кивяждь
144. Komluš	Komlós	Комлуш
145. Krajna Martinka	Végmartonka	Крайня Мартинка
146. Kobalovica	Gálfalva	Кобальовиця, Кобалевиця
147. Kolodnoje	Tökesdeskófalva	Колодноє
148. Lokoť	Nagyábránka	Локоть
149. Loza	Füzesmezö	Лоза
150. Lukovo	Lukova	Луково
151. Miďanica	Medencze	Мідяниця
152. Osoj	Szajkófalva	Осій, Осуй

153. Potok Čornyj	Kenézpatak	Чорный Потік
154. Roztoka	Gázló	Ростока
155. Silce	Kisfalud	Сільце, Сілець
156. Sulomigovica	Kisábránka	Суломиговиця
157. Sobatyn	Szobatin	Собатын, Соботин
158. Šarkaď	Sarkad	Шаркадь
159. Voloskoje	Oláhcsertész	Волоскоє
160. Volovica	Pálfalva	Воловиця
161. Zahaťa	Hátmeg	Загатя

Okres Kosino. — Округ Косино.

162. Barkasovo	Barkaszó	Баркасово
163. Baťovo	Bátyu	Батіово
164. Boutraď	Bótrágy	Бовтрадь
165. Čahory (Čomoňa)	Csongor	Чагоры
166. Dobroň Malyj	Kisdobrony	Добронь Малый
167. Dobroň Velikyj	Nagydobrony	Добронь Великий
168. Haranglab	Harangláb	Гаранґляб
169. Hetěn	Hetyen	Гетєн
170. Kosino	Mezökaszony	Косино
171. Papjevo	Csonkapapi	Папєво
172. Rafajna Novoje Selo	Rafajnaujfalu	Рафайно Новоє Село
173. Serně	Szernye	Сернє
174. Šom	Beregsom	Шом
175. Zapsoň	Zápszony	Запсонь

Okres Mukačevo. — Округ Мукачево.

176. Almáš Velikyj	Nagyalmás	Великий Алмаш
177. Ardanovo	Ardánháza	Арданово
178. Barbovo	Bárdháza	Барбово
179. Berezinka	Nyirhalom	Березинка
180. Brestovo	Ormód	Брестово
181. Bukovinka	Beregbükkös	Буковинка
182. Davidkovo Nove	Ujdávidháza	Давидково Нове
183. Dercen	Derczen	Дерцен
184. Dorobratovo	Drágabáctfalva	Доробратово
185. Dunkovica	Nyiresfalva	Дунковиця
186. Fogaraš	Fogaras	Фоґараш
187. Fornoš	Fornos	Форнош
188. Goronda	Gorond	Ґоронда
189. Kenderešovo	Kendereske	Кендерешôв Кендерешовцѣ
190. Klučarky	Klucsárka	Ключарки
191. Koropec	Felsökerepecz	Коропець

192. Kučova Nimecka	Németkucsova	Нѣмецка Кучова, Кучава
193. Lalovo	Leányfalva	Лалово
194. Lecovica	Léczfalva	Лецьовиця
195. Lučky Veliki	Nagylucska	Лучки великі
196. Makarjevo	Makaria	Макаріово
197. Negrovo	Maszárfalva	Негрово
198. Novoje Selo	Alsóschönborn	Нове село
199. Novoselica	Kisrétfalu	Новоселиця
200. Paušin	Pósaháza	Павшин, Павшина
201. Pistrjalovo	Pisztraháza	Пистрялово
202. Podhorod	Váralja	Пôдгородь, Пудгородь
203. Palanky	Várpalánka	Паланки
204. Rjapeď	Repede	Ряпедь
205. Romočevica	Romocsaháza	Ромочевиця
206. Stanovo	Sztánfalva	Станово
207. Strabičovo	Mezöterebes	Страбичово
208. Zaluža	Kisalmás	Залужа
209. Zavidovo	Dávidfalva	Завидово
210. Žniatyno	Isznyéte	Жнятино
211. Žofia	Zsófiafalva	Жофія

Okres Rozvihovo. — Округ Росвигово.

212. Balašovce	Ballósfalva	Балажôвцѣ
213. Belebovo	Kiscerjes	Белебово
214. Benedikovce	Benedike	Бенедикôвцѣ
215. Bobovišče	Borhalom	Бобовище
216. Čapovce	Csapóczka	Чапôвцѣ, Чоповцѣ
217. Čerejovce	Cserház	Череѣвцѣ
218. Čerlenovo	Cserlenö	Черленôв, Черленово
219. Davidkovo Staroje	Ódavidháza	Давидково Староє
220. Fedelešovce	Fedelesfalva	Феделешôвцѣ
221. Fridešovo	Frigyesfalva	Фрідєшово
222. Hercovce	Hegyréd	Герцôвцѣ
223. Hrabovo	Szidorfalva	Грабово
224. Hribovce	Gombás	Грибôвцѣ
225. Ivanovce	Iványi	Иванôвцѣ
226. Ilkovce (Jivkovce)	Ilykócz	Илькôвцѣ
227. Kajdanovo	Kajdanó	Кайданово
228. Kalnik	Beregsárrét	Калник (Калниково)
229. Klačanovo	Klacsanó	Клачаново
230. Klenovce Novi	Nyárásdomb	Кленôвцѣ Нови
231. Kločkovce	Lakatosfalva	Клочки, Клочкôвцѣ
232. Kolčino	Kölcsény	Колчино
233. Kopinovce	Nagymogyorós	Копинôвцѣ
234. Kučova Ruska	Oroszkucsova	Кучава (Кучавар)
235. Kuštanovica	Kustánfalva	Куштановиця
236. Kuzmino	Beregszilvas	Кузьмина

237. Lauka	Lauka (Lóka)	Лавка
238. Lisarňa	Erdöpatak	Лѣсарня
239. Lochovo	Beregszöllös	Лохово, Логово
240. Medveďovce	Fagyalos	Медведивцѣ (Медвѣдйовцѣ)
241. Mikulovce	Kismogyorós	Микуливцѣ
242. Patkaňovo	Patakos	Патканôвцѣ (Пацканьова)
243. Podhorjany	Örhegyalja	Пôдгôряны
244. Podmanaster	Klastromalja	Пôдмонастырь
245. Puzňakovce	Szarvasrét	Пôзнякôвцѣ
246. Rakošin	Rákos	Ракошин
247. Rozvihovo	Oroszvég	Розвигово
248. Ruskoje	Orosztelek	Рускоэ
249. Serenčovce	Szerencsfalva	Серенчôвцѣ
250. Šelestovo	Selesztó	Шелестово (Шелестôв)
251. Škuratovce	Bereghalmos	Шкуратôвцѣ
252. Trosťanica	Nádáspatak	Тростяница
253. Vižnica Nižna	Alsóviznicze	Вызница Нижня
254. Vižnica Vyšna	Felsöviznicze	Вызница Вышня
255. Zborovce	Rónafalu	Зборôвцѣ
256. Zniacjovo	Ignécz	Зняцьово
257. Žukovo	Zsukó	Жуково

Okres Svaljava. — Округ Сваляава.

258. Brusturovo	Lombos	Брустурово
259. Činadievo	Beregszentmiklós	Чинадѣєво
260. Dickovica	Kisvadás	Дицьковиця
261. Dračiny	Ujtövisfalva	Драчины
262. Dusina	Zajgó	Дусина
263. Haňkovica	Kisanna	Ганьковиця
264. Hliňance	Pásztorlak	Глинянець
265. Holubinnoje	Galambos	Голубинноє
266. Hrabovnica Nižna	Alsógereben	Грабівниця
267. Huta Izvorska	Forráshutta	Гута Изворска
268. Izvor	Beregforrás	Извор, Звір, Узвір
269. Kosinovo	Koczkaszállás	Косиново
270. Nelipino	Hársfalva	Нелѣпино
271. Obava	Dunkófalva	Обава
272. Oleňovo	Szarvaskút	Оленьово
273. Pasika	Kishidvég	Пасѣка
274. Pavlovo	Kispálos	Павлово
275. Plavja	Zsilip	Плавє
276. Ploskoje	Dombostelek	Плоский(оє) Плосково
277. Poljana	Polena	Поляна
278. Rosoš	Kopár	Росош
279. Sasovka	Szászóka	Сасівка

280. Siňak	Kékesfüred	Синяк
281. Soločina	Királyfiszállás	Солочин
282. Strojno	Malmos	Стройно, Стройна
283. Suskovo	Bánvafalva	Сусково
284. Suskovo Novojeselo	Szuskóujfala (Erwinsdorf)	Сусково Новоє Село
285. Svaljava	Szolyva	Свалява
286. Tibava Mala	Mártonka	Тибава мала
287. Tibava Velika	Havasalja	„ велика
288. Uklin	Aklos	Уклин

Okres Verecky Nižne. — Округ Верецкі Нижні.

289. Abranka (Kuznica)	Abránka	Абранка
290. Bilasovica	Bágolyháza	Біласовиця
291. Borsučina	Borzfalva	Борсучина
292. Bystroje Male	Sebesfalva	Быстроє Малоє
293. Bukovec	Beregbárdos	Буковець
294. Hrabovnica Vyšna	Felsögereben	Грабівниця Вышня
295. Huklivyj(oje)	Zúgó	Гукливый (оє)
296. Jalovyj(o)	Jávor	Яловый (оє, а)
297. Kanora	Kanora	Канора
298. Kičorna	Nagycserjés	Кичірный, Кичорна
299. Kotylnica	Katlanfalu	Котильниця, Котильничный
300. Laturka	Latorczafő	Латірка, Латурка
301. Lazy	Timsor	Лазы
302. Miškarovica	Miskafalva	Мишкаровица
303 Medveža	Medvefalva	Медвежа, Медведжый
304. Paškovce	Paskócz	Пашківцѣ, Пашковець
305. Perekresna	Pereháza	Перекресна (ый)
306. Petrušovica (Verbjaš)	Verebes	Петрушовиця (Вербяш)
307. Podpolozje	Vezérszállás	Підполозє (я)
308. Roztoka Mala	Felsöhatárszeg	Ростока Мала
309. Roztoka Velika	Alsóhatárszeg	Ростока Велика
310. Roztoka Nova	Ujrosztoka	Ростока Нова
311. Skotarsko	Kisszolyva	Скотарский (оє)
312. Šerbovce	Beregsziklás	Шербівці, Шербовець
313. Tišova	Csendes	Тишова, Тишів
314. Verecky Nižni	Alsóvereczke	Верецкі Нижні
315. Verecky Vyšni	Felsővereczke	Верецкі Выжні
316. Volovec	Volócz	Воловець
317. Zadilska	Rekesz	Заділський, (а)
318. Zavadka	Rákóciszállás	Завадка
319. Zbun	Izbonya	Збун, Збуна, Збин
320. Ždeňovo	Szavásháza	Жденьова, Жденьово

ŽUPA UGOČA. — ЖУПА УҐОЧА.

Okres Sevljuš. — Округ Севлюш.

321. Akly	Akli	Аклы
322. Ardov Čornyj	Feketeardó	Ардôв Чорный
323. Ardovec	Szöllösvégardó	Ардовець
324. Batar	Batár	Батар
325. Bykeňa	Bőkény	Быкеня
326. Bočkovo	Bocskó	Бочково
327. Čepa	Csepe	Чепа
328. Čoma	Csoma	Чома
329. Čorna	Csarnatö	Чорна
330. Čingovo	Nagycsongova	Чингава
331. Ďula	Szöllösgyula	Дюла
332. Egreš	Egres	Эґреш
333. Fančikovo	Fancsika	Фанчика, Фанчиково
334. Farkašfalva	Tiszafarkasfalva	Фаркашфальва
335. Fertešalmaš	Fertesalmás	Фертешальмаш
336. Huďa	Gödényháza	Гудя
337. Homlovce	Hömlöcz	Гомлôвцѣ
338. Hetyň	Hetény	Гетеня
339. Horbky	Rákospatak	Горбки
340. Hreblja	Felsőkaraszkó	Гребля
341. Chyži	Kistarna	Хижі
342. Karačfalva	Karaczfalva	Карачфальва
343. Kerestur	Tiszakeresztúr	Керестур
344. Kiralhaza-Dubovinka	Király.-Tölgyesfalva	Кіральгаза-Дубовинка
345. Kopanica	Alsóveresmart	Копаниця
346. Kopanja	Felsöveresmart	Копаня
347. Kriva	Tiszakirva	Крива
348. Kumňata	Magyarkomját	Кумнята
349. Maťfalva	Mátyfalva	Матьфальва
350. Nevetlenfalva	Nevetlenfalva	Неветлѣнфальва
351. Novoselica	Sósujfalva	Новоселиця
352. Olejahovo (Vlahovo)	Olyves	Олѣягово
353. Onuk	Ilonokujfalu	Онôк
354. Palata Velika	Nagypalád	Велика Палата
355. Petrovo	Péterfalva	Петрово
356. Potok Čornyj	Feketerpatak	Чорный потôк
357. Rakovec Malyj	Kisrákócz	Раковець малый
358. „ Velikyj	Nagyrákócz	Раковець великій
359. Rokosov	Rakasz	Рокосôв
360. Roztoka Ugočska	Szöllösrosztoka	Ростока Угочска
361. Sasfalva	Szászfalu	Сасфалово
362. Sevljuš	Nagyszöllös	Севлюш
363. Sirma	Sirma	Сирма
364. Šard Nižnyj	Aldósárad	Шард нижный
365. „ Vyšnyj	Felsösárad	„ вышный
366. Šašvar	Sasvár	Шашвар
367. Šalanky	Salánk	Шаланки

368. Tekehaza	Tekeháza	Текегаза
369. Tivadar	Tivadarfalva	Тівадар
370. Ujhely	Tiszaujhely	Уйгель
371. Veljatyn	Veléte	Велятин
372. Verjacja	Verécze	Веряця
373. Verbovce	Verböcz	Верв
374. Vilok	Tiszaujlak	Вілок, Уйлак
375. Zariča	Alsókaraszkó	Заріче, Заріча
376. Zavadka	Kiscsongova	Завадка

ŽUPA MARMAROŠ. — ЖУПА МАРАМОРОШ.

Okres Dovhoje. — Округ Довгоє.

377. Berezniky	Bereznek	Березники
378. Dovhe	Dolha	Довге, Довгоє
379. Kerecky	Kereczke	Керецкі
380. Kušnica	Kovácsrét	Кушниця
381. Lipša	Lipcse	Липша
382. Lisičevo	Rókamezö	Лисичово
383. Polana Lipecka	Lipcsemezö	Липецка Поляна
384. Suchobroňka	Szuhabaranka	Сухобронька
385. Zadne	Zárnya	Задньоє, Заднє

Okres Hust (Chust). — Округ Густ (Хуст).

386. Berezovo	Berezna	Березово
387. Bystryj Nižnyj	Alsóbisztra	Быстрый нижный
388. Danilovo	Husztsófalva	Данилово
389. Drahovo	Kövesliget	Драгово
390. Horinčevo	Herincse	Горинчово
391. Hust	Huszt	Густ, Хуст
392. Iza	Iza	Иза, Іза
393. Kopašňovo	Gernyés	Копашньово
394. Košeljovo	Keselymezö	Кошельово
395. Krajnikovo	Mihálka	Крайниково
396. Nankovo	Husztköz	Нанково
397. Saldoboš	Száldobos	Салдобош, Солнище
398. Selišče	Alsószelistye	Селище
399. Sokyrnica	Szeklencze	Сокирниця
400. Šandrovo	Ósándorfalva	Шандрово
401. Vyškovo	Visk	Вышково
402. Zolotarjovo	Ötvösfalva	Золотарьово

Okres Rahovo. — Округ Рахів, Рахово.

403. Bilin	Bilin	Білин
404. Bočkov Velikyj	Nagybocskó	Бычків
405. Bohdan (Tisa Bila)	Tiszabogdány	Богдан
406. Jasiňa	Körösmezö	Єсінє, Ясіня
407. Kvasy	Tiszarborkút	Квасы
408. Luh	Lonka	Луг, Луги
409. Poljana Kosivska	Kaszómezö	Косівка Поляна
410. Poljana Kobylecka	Gyertyánliget	Кобилецка Поляна
411. Rahovo	Rahó	Рахів, Рахово
412. Rozsuška	Rászócska	Росішка
413. Trebuša (Potok Bilyj)	Terebesfejérpatak	Требушаны (Бíлый Потік)

Okres Teresva. — Округ Тересва.

414. Apša Nižna	Alsóapsa	Апша Нижня
415. „ Seredna	Középapsa	„ Середня
416. „ Vyšna	Felsöapsa	„ Вышня
417. Bedevlja	Bedöháza	Бедевля
418. Bilovarce	Bedömonostor	Біловарець, Біловарцѣ
419. Bohuc, Kruhlyj Verch	Kerekhegy	Богуц, Круглый Верх
420. Brustury	Brusztura	Брустуры
421. Cerkov Bila	Tiszafejeregyháza	Біла церков
422. Dubovoje	Dombó	Дубове, Дубовоє,
423. Ganiči	Gánya	Ганичі, Ганич
424. Hrušovo	Körtvélyes	Грушово
425. Kaliny	Alsókálinfalva	Калины
426. Krive	Nagykirva	Криве (ый)
427. Krasnišory	Taraczkraszna	Краснішоры, Красношора
428. Luh Širokyj	Széleslonka	Луг широкий
429. Mokra Nimecka	Németmokra	Мокра німецка
430. „ Ruska	Oroszmokra	„ руська
431. Njagovo	Nyágova	Няґово
432. Neresnica	Nyéresháza	Нересниця
433. Novoselica	Taraczujfalu	Новоселиця
434. Podplešy	Pelesalja	Пôдплеша
435. Solotv.na Akna	Aknaszlatina	Солотвина Акна
436. „ Selo	Faluszlatina	„ Село
437. Terešul	Tercselpatak	Терешуль
438. Teresva	Taraczköz	Тересва
439. Ternovo	Kökényes	Терново
440. Ustčorne	Királymezö	Устчорне
441. Vulchovce	Irhócz	Вôльховцѣ

Okres Tiačevo. — Округ Тячево.

442.	Buštyn	Bustyaháza	Буштин
443.	Čomaljovo	Csománfalva	Чумальово
444.	Dulovo	Dulfalva	Дулово
445.	Handal-Buštyn	Handalbustyaháza	Гандаль Буштин
446.	Kolodne	Darva	Колодне, Колодноє
447.	Kričovo	Kricsfalva	Кричово
448.	Tereblja	Talaborfalu	Теребля
449.	Tiačevo	Técső	Тячево
450.	Uglja	Uglya	Уґля
451.	Ujbarjovo	Ujbárd	Уйбаріово
452.	Urmezovo	Urmezö	Урмезово
453.	Vonijovo	Vajnág	Вунігово, Вонійово, Унігово

Okres Volovoje. — Округ Воловый.

454.	Bukovec	Bükköspatak	Буковець, Буківцѣ
455.	Holjatyn Novyj, Novoje Selo	Tarujfalu	Голятин Новый
456.	Holjatyn Staryj, Staroje Selo	Tarfalu	„ Старый
457.	Izky	Iszka	Изки, Ізки
458.	Kelečin	Kelecsény	Келечин
459.	Koločava Nižna	Alsókalocsa	Колочава нижня
460.	„ Vyšna	Felsökalocsa	„ вышня
461.	Lozanskoje	Cserjés	Лозаньскоє (ый)
462.	Ljachovec	Lengyelszállás	Ляховець
463.	Majdan	Majdánka	Майдан
464.	Podobovec	Padócz	Подобовець
465.	Pilipec	Fülöppatak	Пилипець
466.	Prislop	Pereszlö	Присліп
467.	Poljana Sinivirska	Felsöszinevér	Поляна Синивирска
468.	Repenoje	Repenye	Рипиноє(ый)
469.	Rekyta	Rekettye	Рекита
470.	Rička	Kispatak	Річка
471.	Roztoka	Roztoka	Ростока
472.	Sinivir	Absöszinevér	Синивир
473.	Sojmy	Vizköz	Соймы
474.	Studenoje Nižnoje	Alsóhidegpatak	Студеный нижній Студеноє нижноє
475.	„ Vyšnoje	Felsöhidegpatak	„ вышноє
476.	Tjuška	Csuszka	Тюшка
477.	Toruň	Toronya	Торонь, Торунь
478.	Vučkovoje	Vucskómezö	Вучково, Вучковоє
479.	Volovoje, Volovyj,	Ökörmezö	Воловый, оє

POZNÁMKA K RUSÍNSKÝM NÁZVŮM OBCÍ.

Rusínské názvy ustálila komise, kterou tvořili tito pánové: Josef Pešek, Dr. Birčak, Aug. Vološin, C. Kločurak, Dr. M. Braščajko a Dr. Paňkevič.

1. Názvy napsány jsou tak, jak je vyslovuje lid. Při čtení třeba pamatovati, že **i** čte se jako **e**, **ѣ** čtou na Podkarpatské Rusi jak **i** nebo **ji**, v názvech užito **ѣ** jako měkkého **ji** (na př. ляховцѣ = Ljachovcji), ô = přehláska **o** v **i**, který vyslovuje se v jednom kraji jako **i** (Verchovina), v jiném jako **ü**, v jiném jako **u** (Потôк = Potik, Potük, Potuk) — viz stať dr. J. Paňkeviče v tomto sborníku o jazykové otázce Podkarpatské Rusi. є = je, ґ = g, и = y, ы = tvrdé y.

2. Místní názvy Podkarpatské Rusi obsaženy jsou v knize S. Tomašivskij: „Etnografična karta ugorskoj Rusi", vydané v Petrohradě 1910. Na ty byl vzat zřetel, pokud to bylo možno. Některá obec má několik názvů: 1. starý rusínský, 2. maďarský úřední, 3. rusínský dialektický.

Těžko je ustáliti koncovky názvů. Jsou zakončeny na yj, oje, e nebo a. Obec nazývá se Huklivyj, ale i Huklivoje, Huklive. Podkarpatská Rus je většinou horský kraj. Vesnice jsou nazvány často podle potoků, nad kterými leží. A proto správný název je Huklivyj, totiž potok. Tak povstaly názvy: Studenyj, Volovyj, Stavnyj, Suchyj atd. Vedle toho užívá se však i novějších názvů, zakončených na oje nebo e. Uvedené obce budeme podle toho nazývati: Huklivoje, Huklive, Volovoje, Volove, Stavnoje, Stavne atd. totiž „selo". Pod vlivem maďarských názvů, zakončených na a, dostaly rusínské obce názvy zakončené na a. Tak máme nyní vedle sebe názvy Stavnyj (mužský rod), Stavnoje, Stavne (střední rod) a Stavna (ženský rod). Podobně Tichyj, Tichoje, Tiche, Ticha. Nejlepší ustálení těchto názvů bylo by na **e**, názvy na **a** jako maďarské vyhynou.

Podobně často střídají se koncovky názvů ovo, evo a iv. Mukačevo, Mukačiv, Poroškovo, Poroškiv, Davidkovo, Davidkiv, Rachovo, Rachiv, Voročovo, Voročiv atd. Názvy na **ovo, evo** jsou starší. Při některých názvech užívá se pouze tvarů na iv, na př. Kenderešiv, Rokosiv atd.

Dr. Volodymyr Birčak.

LITERATURA O PODKARPATSKÉ RUSI.

Volodymyr Hnatuk: Rusíni v Uhrách. (Slovanský přehled I. 1899, str. 216 a 418).

Lubor Niederle: K sporu o ruskoslovenské rozhraní v Uhrách. (S mapou, Slovanský přehled 1903, 345.

Lubor Niederle: Ještě k sporu o ruskoslovenskou hranici v Uhrách. (Slovanský přehled 1904, 258).

Lubor Niederle: Uherští Rusíni ve světle maďarské statistiky. (Slovanský přehled 1904, 460).

Stanislav Klíma: Ruskoslovenská hranice na východě Slovenska. (Slovanský přehled 1907, 60, 112).

Dr. Samo Czambel: Slovenská reč. Turč. Sv. Martin 1906.

Lubor Niederle: Slovanský svět. Praha 1909.

Inž. Alois Hora: Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatských. S mapkou. Praha 1919.

Inž. Alois Hora: Organisace státní správy Podkarpatské Rusi. Praha 1919.

Inž. Jaromír Nečas: Uherská Rus a česká žurnalistika. Užhorod 1919.

O. Gozdava: Uherská Ukrajina. Praha 1919.

Prof. Dr. K. Kadlec: Podkarpatská Rus. (Přednáška ve Státovědecké společnosti 21. května 1920).

Vojtěch Lev: Brána na východ. Praha 1920.

V. Drahný a Fr. Drahný: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry. Praha 1921.

Florian Zapletal: Rusíni a naši buditelé. Praha 1921.

V. Drahný: Zemědělské poměry P. Rusi. Užhorod 1921.

V. V. Melmuka: Pozemková reforma P. Rusi. Užhorod 1921.

Dr. Josef Doškář: Veřejné zdravotnictví P. Rusi. Užhorod 1921.

Josef Pešek: Školství P. Rusi. Užhorod 1921.

Josef Pešek: Kulturní poměry a osvětová práce P. Rusi. Užhorod 1921.

Předběžné výsledky sčítání lidu z 15. února 1921. Praha 1921 (obce do 2000 obyvatelů).

Dr. Fr. Koláček: Fysikální zeměpis karpatské části Čs. R. Praha 1911.

Ročenka Čs. R. Praha 1922. (Podkarpatská Rus, str. 370—393).

Seznam obcí a úřadů na Podkarpatské Rusi. Vydala Civilní správa P. Rusi. Užhorod 1922.

Bohumil Kočí: Podkarpatská Rus. Její poměry hospodářské, kulturní a politické. Praha 1922.

Josef Linek: Podkarpatská Rus. Úvahy a poznámky. Habry 1922.

Amalie Kožmínová: Podkarpatská Rus. Obraz práce života a lidu po stránce národopisné. Praha 1922.

Kap. Florian Zapletal: O dřevěných kostelících P. Rusi. Praha 1922 (v tisku).

Kap. Florian Zapletal: Horjanská rotunda. Olomouc 1922 (v tisku).

OBSAH:

Předmluva 7
Kadlec Karel: O právní povaze poměru Podkarpatské Rusi k republice Československé 9
Klíma Stanislav: Zeměpisný obraz Podkarpatské Rusi 17
Drahný František: Geologické poměry Podkarpatské Rusi 27
Drahný Václav: Zemědělství v Podkarpatské Rusi 41
Melmuka Václav: Pozemková reforma v Podkarpatské Rusi 60
Nečas Jaromír: Průmysl Podkarpatské Rusi 79
Perfeckij E.: Přehled dějin Podkarpatské Rusi 88
Perfeckij E.: Východní církev Podkarpatské Rusi v nejstarší době 94
*Vološin Augustin: Řecko-katolická církev v Podkarpatské Rusi 99
*Michail Mejgeš: Pravoslavné hnutí v Podkarpatské Rusi 113
Zapletal Florian: Dřevěné chrámy Jihokarpatských Rusínů 117
Brody Jindřich: Židé v Podkarpatské Rusi 122
**Sabov Evmenij: Literární jazyk Podkarpatské Rusi 125
**Pankevič: Jazyková otázka v Podkarpatské Rusi 130
Tichý František: Písemnictví na Podkarpatské Rusi 151
Pešek Josef: Školství v Podkarpatské Rusi 161
Pinkavová-Makariusová Anna: Dítě v Podkarpatské Rusi 172
Doškář Josef: Veřejné zdravotnictví v Podkarpatské Rusi 176
Chmelař Josef: Politické poměry v Podkarpatské Rusi 184
Seznam obcí Podkarpatské Rusi 193
Literatura 209

Poznámka red.: Články označené hvězdičkami pojednávají o týchž otázkách s různých stanovisek. Církevní a náboženské poměry jsou líčeny zástupci jednotlivých vyznání s jejich hlediska: Augustin Vološin hájí tudíž stanovisko řecko-katolické, kdežto Michail Mejgeš zastává hledisko církve pravoslavné. Podobně k otázce jazykové mluví zástupci obou hlavních směrů P. Rusi: Evmenij Sabov vyjadřuje názory literárního směru, který je nazýván na P. Rusi velkoruským, kdežto Dr. Ivan Pankevič zastává směr ukrajinský (maloruský) tím, že dokazuje totožnost nářečí podkarpatských s jazykem ukrajinským.

Vytiskla knihtiskárna Horký a spol., Praha-Vršovice.

LIBRARY
JUL 0 6 1990
UNIVERSITY OF TORONTO

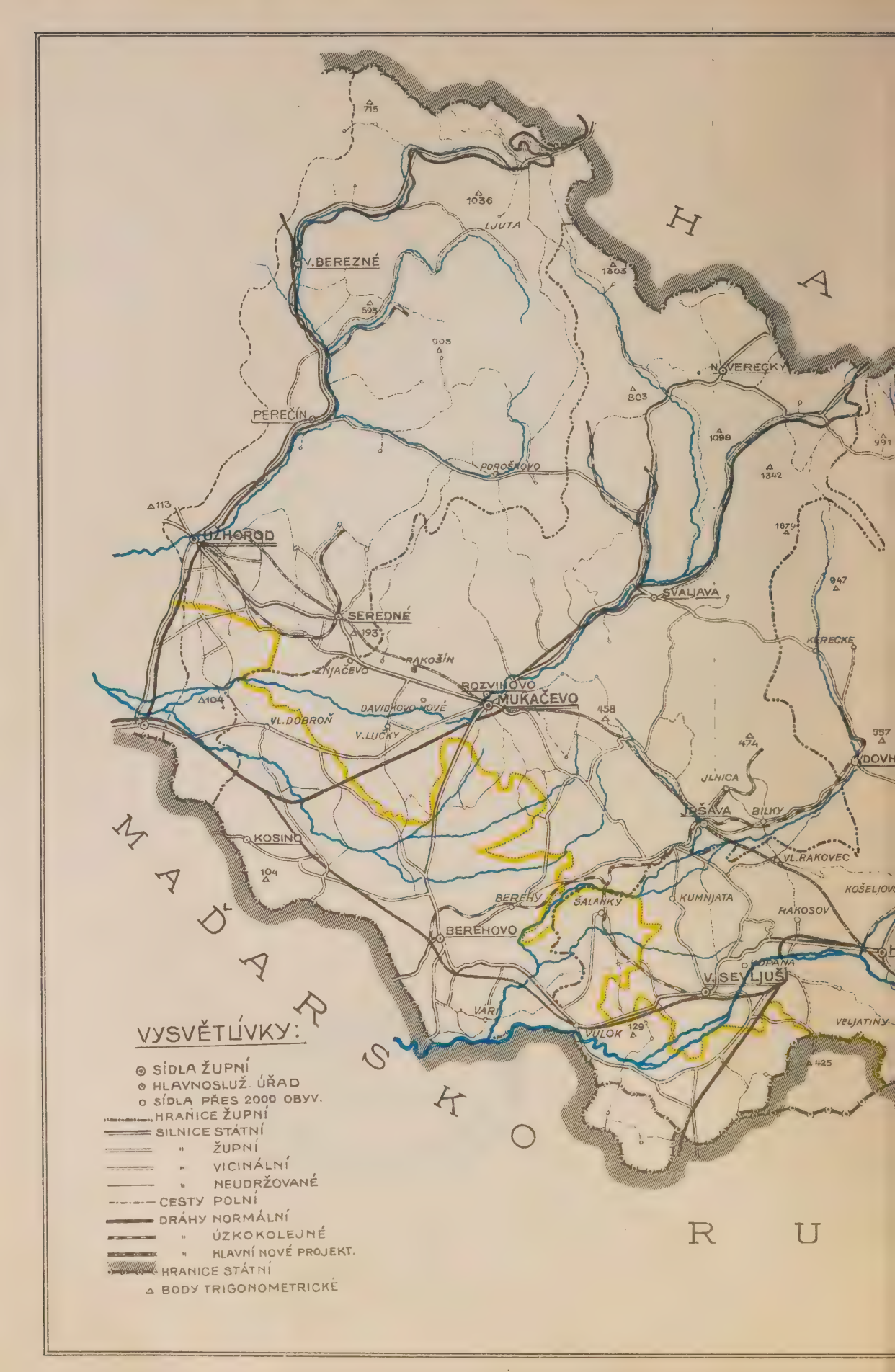
H A
M A Ď A R S K O
R U
1036
LJUTA
V.BEREZNÉ
595
903
1303
N.VERECKY
803
1099
991
1342
PEREČÍN
POROŠKOVO
△113
UŽHOROD
1679
SVALJAVA
947
SEREDNÉ
193
KERECKE
RAKOŠÍN
ZNJAČEVO
ROZVIHOVO
MUKAČEVO
△104
DAVIDKOVO NOVÉ
VL.DOBROŇ
V.LUČKY
458
474
557
DOVH
JLNICA
PŠAVA
BILKY
KOSINO
104
VL.RAKOVEC
KOŠELJOVO
BEREHY
ŠALANKY
KUMNJATA
RAKOSOV
BEREHOVO
KOPANA
V.SEVLJUŠ
VARI
VULOK
129
VELJATINY
425
VYSVĚTLÍVKY:
SÍDLA ŽUPNÍ
HLAVNOSLUŽ. ÚŘAD
SÍDLA PŘES 2000 OBYV.
HRANICE ŽUPNÍ
SILNICE STÁTNÍ
" ŽUPNÍ
" VICINÁLNÍ
" NEUDRŽOVANÉ
CESTY POLNÍ
DRÁHY NORMÁLNÍ
" ÚZKOKOLEJNÉ
" HLAVNÍ NOVÉ PROJEKT.
HRANICE STÁTNÍ
△ BODY TRIGONOMETRICKÉ

PODKARPATSKÁ RUS.

MĚŘÍTKO 1:594.000

I. MÍSTOPIS (MÍSTA PŘES 2000 OBYV.)
II. KOMUNIKACE
III. HRANICE NÁRODNOSTNÍ

NÁRODNOSTNÍ HRANICE MEZI RUSÍNY A MAĎARY.
—"— —"— —"— —"— A RUMUNY.

OBYVATELSTVO P. RUSI PODLE ÚŘEDNÍHO SČÍTÁNÍ Z 15. ÚNORA 1921.

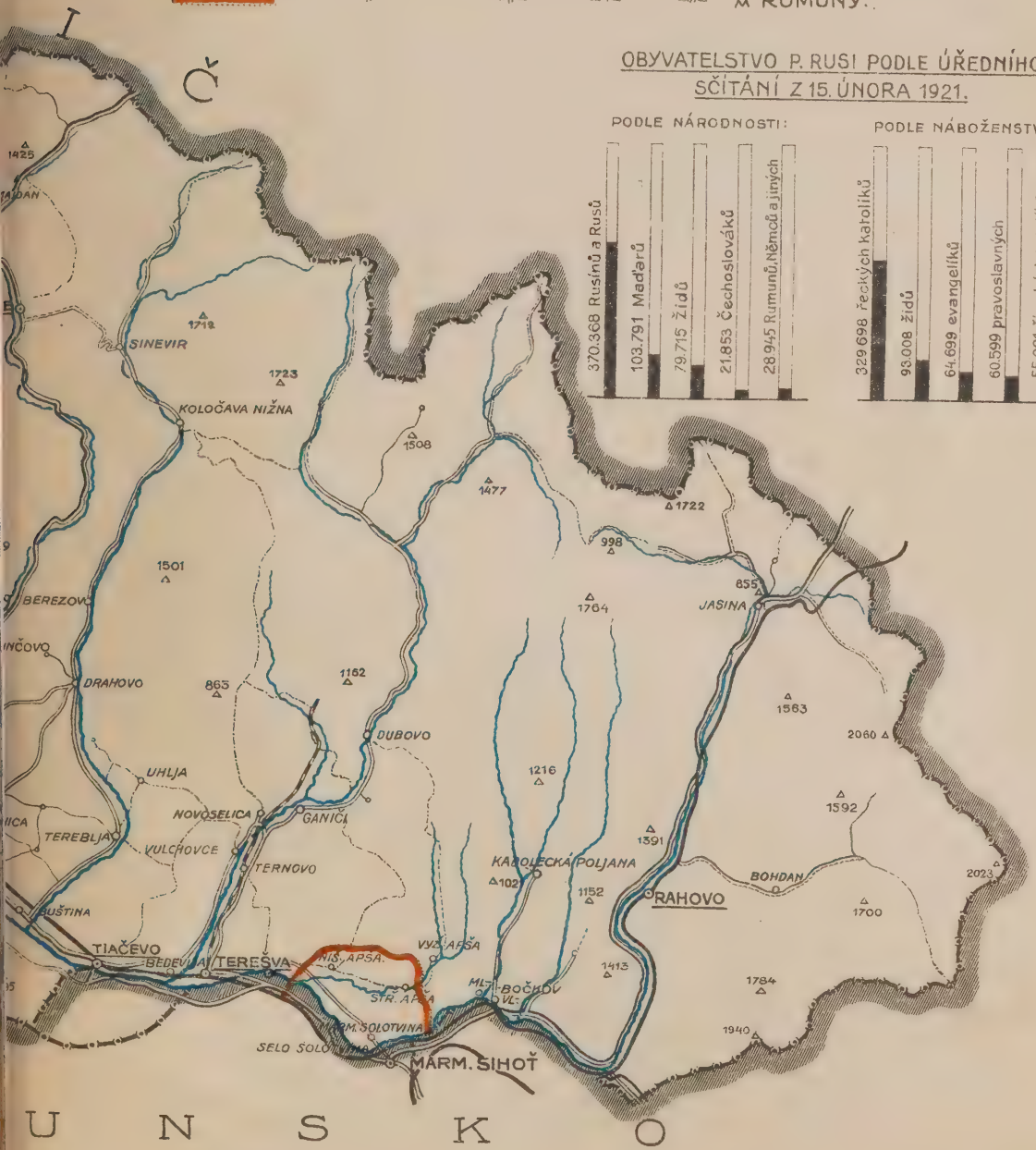

V. NEUBERT a SYNOVÉ, SMÍCHOV.

064260065

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 09 20 01 012 4